

regimento della ...
dossa in Oriente, e mano
tenute le seguenti frasi:
L'Imperatore Alessandro è
al quale dobbiamo la più
parte di ciò che possiede
Belgrado, 15 settembre 1878

Signor Ministro,

Il primo pensiero del
Milano, qui giunto sab.
al quartier generale, si designa
a fine di una

СРПСКО-ИТАЛИЈАНСКИ ДИПЛОМАТСКИ ОДНОСИ 1878-1908.

ОД БЕРЛИНСКОГ КОНГРЕСА ДО АНЕКСИЈЕ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

SP/A

Signor Ministro,
salutare felice che l'on
limitazione

Belgrado, 12 settembre 1878
18

PROCLAMATION
DE SON ALTESSE DE PRINCE
MILAN OBRÉNOVITSCH IV
A SON PEUPLE.

SERBES!

de vous ai appelés aux armes pour la seconde fois le 1er Décembre
dernier; cette fois je vous ai appelés non seulement au nom de l'affranchis-
sement de nos frères opprimés, mais au nom de l'indépendance de notre
père patrie la Serbie.
Bien que vous ne fussiez pas encore repus des fatigues de la première
guerre, soutenue de concert avec nos frères les Monténégrins, contre le
tyran ottoman; bien que vous ne fussiez pas encore remis des grands
efforts que vous aviez eus à supporter. — vous n'en avez pas moins répondu
aux prises avec un ennemi pourvu d'armes supérieures aux vôtres
et plus nombreux, bravant un hiver des plus rigoureux, vous tou-
chant les obstacles que la nature et les hommes vous opposaient
réch de victoire en victoire. Dans le court espace de six semaines
l'église de Gratchanitz en deuil a entendu les chants de victoire
de plusieurs milliers de soldats ennemis sont tombés entre vos mains
et plusieurs milliers de fusils de système
et millions de tout

АРХИВ ВОЈВОДИНЕ

ISTITUTO
italiano
di CULTURA
MILANO

Signor Ministro,

Qui si è celebrato in questa
Chiesa metropolitana l'onorevole
di Sua Maestà l'Imperatore Alessandro
Assistevano all'ufficio divino con un
venerabile concorso della popolazione,
e rappresentanti russo, i
presenti a Belgrado.
l'occasione tenuta da Sua Em
l'Archimandrita, è stata celebrata
la parte principale presa dalla Russia
e l'una serena, nel

Јована Иветић

Српско-италијански дипломатски односи 1878–1908.
(Од Берлинског конгреса до анексије Босне и Херцеговине)

БИБЛИОТЕКА
ПОСЕБНА ИЗДАЊА

Главни и одговорни уредник
Др Небојша Кузмановић

Рецензент
Еђидио Иветић (Универзитет у Падови)

Јована Иветић

СРПСКО-ИТАЛИЈАНСКИ
ДИПЛОМАТСКИ ОДНОСИ
1878–1908.

(ОД БЕРЛИНСКОГ КОНГРЕСА
ДО АНЕКСИЈЕ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ)

Нови Сад, 2021.

*С љубављу мојим родитељима,
Јовану и Милки Иветић*

Садржај

1. Увод	7
1.1. Захвалност аутора	14
2. Од независности ка краљевини (1878–1882)	14
2.1. Дипломатска мисија Димитрија Матића у Риму и српска не- зависност на Берлинском конгресу	25
2.2. Учешће италијанске комисије у обележавању граница Србије након Берлинског конгреса	37
2.3. Српски закони о успостављању дипломатских представништа- ва у свету	49
2.4. Конзуларни односи Србије и Италије, отварање Краљевског српског посланства у Риму (1879) и италијанска трговинска агенција	56
2.5. Србија и Италија под велом аустроугарске спољне политике – српска Тајна конвенција и италијански Тројни савез	63
3. Од краљевине ка парламентарној монархији (1882–1903).	76
3.1. Проглашење Краљевине Србије и излазак опозиције из Скупштине	76
3.2. Ка рату са Бугарском – почеци парламентаризма у Србији	84
3.3. Став Италије према Српско-бугарском рату и друго проду- жење Тројног савеза	94
3.4. Абдикација краља Милана, промена курса спољне политике Србије	110
3.5. Владавина краља Александра Обреновића до Мајског превра- та – државни удар и „светла вереница”.	123
4. Ка анексионој кризи	142
4.1. Династичке промене у Краљевини Србији – Мајски преврат и италијанска дипломатија	142
4.2. Дипломатска криза у Србији након убиства краља Алексан- дра Обреновића – помоћ италијанске дипломатије у обнови српско-енглеских дипломатских односа	159

4.3. Италија и Јадранска железница	180
4.4. Србија, Анексиона криза 1908–1909. и италијанска реакција . .	190
5. Закључак	200
6. Прилози	205
Прилог 1	
Италијански амбасадори и конзули у Србији 1866–1909.	205
Прилог 2	
Српски амбасадори и конзули у Италији 1881–1909.	217
7. Библиографија	233
Именски регистар	243
Географски регистар	249

1. Увод

Источно питање (1875–1878) за тадашњу Европу било је једно од горућих питања, јер је умногоме могло да наруши поредак Великих сила, које нису биле спремне на промене граница у Европи. Одржање политике европске равнотеже којој су тежиле било је немогуће, јер се након уједињења Италије и Немачке тежиште националних борби преселило и на Балкан. Европску сцену уздрмали су сукоби Француске и Немачке, колонијална политика, а решење Источног питања није било могуће више одлагати, па је европска сцена била принуђена да решава насталу ситуацију.

Покрети балканских народа додатно су уносили немир, јер „болесник са Босфора”, како су тада у Европи звали Турску, није био спреман на сарадњу и смиривање побуне реформним системом. Тежње балканских народа да побољшају свој положај развиле су се и добиле карактер националне револуције. Војно и економски балкански народи нису се могли сами супротставити Отоманској империји, чија моћ јесте била ослабљена економском кризом, али је још увек војно била јача од балканских народа, чија немоћ је представљала погодно тле за интервенције Великих сила. Њихово уплитање, као и међусобне несугласице око интересних сфера, довели су до међународних несугласица и заплета који су јасно били испољени у кризи 1875–1878, чему у прилог иде начин ревизије Санстефанског мира и одлуке Берлинског конгреса, који је умногоме променио даљи правац европске политике, али су ударени и нови темељи неслоге међу балканским народима.

Криза 1875–1878. која је почела Херцеговачким устанком, а касније се проширила и на Босну, донела је ратно расположење и у Србију. С једне стране народне масе, а и део министара у Србији, сматрали су да је дужност Србије да помогне својим сународницима у Босни и Херцеговини и уђе у рат с Отоманском империјом, а са друге стране био је кнез Милан који није био убеђен у успех војне мисије, јер је сматрао да држава војно, економски и дипломатски није дорасла таквом изазову. Економски нестабилна, војно ослабљена, српска Влада се ипак одлучила да уђе у нови сукоб са Отоманском империјом на страни Русије.

Зашто баш српско-италијански дипломатски односи? Пажњу је привукла ова тема, јер је мало обрађена у српској историографији. Српско-италијанским дипломатским односима бавила се највише Љиљана Алексић-Пејковић, која је акценат ставила на српско-италијанске односе од револуције 1848. до 1870. Период после 1870. није обрадила у целини, али су ми умногоме помогли њени радови који се баве појединачним сегментима српско-италијанских односа. Италијанска историографија више је обрађивала односе са целокупним Балканом, што је додатно отежало мој рад, будући да се у појединим сегментима италијанских дела, која се баве односима са Балканом, употребљава назив „slavi”, без јасне одреднице на који се тачно народ односи. С истим проблемом сам се сусретала и у италијанским документима која су садржала извештаје о догађајима између италијанског и словенског становништва. Често је употребљаван израз „slavi”, стога се из појединих италијанских докумената не може са сигурношћу утврдити да ли се такав извештај односи на Србе, Хрвате или Словенце, па сам у таквим случајевима анализирала српска документа, која се односе на дати период, како бих могла да утврдим о којој групи словенских народа је реч.

Оквир мог рада представљају дела која уопштено обрађују италијанску и српску спољну политику и развој дипломатске делатности. Ова дела су ми помогла да поставим костур рада на који ће се надограђивати архивска грађа о директним дипломатским односима између Србије и Италије, која ће бити заступљена у већем делу мога рада, јер како је горепоменуто, нема много литературе која се директно бавила овом проблематиком. Већи део мојих истраживања базиран је на Дипломатском архиву италијанског Министарства спољних послова, а умногоме су ми помогле њихове објављене збирке докумената као што су серија *Libro verde*, *Confidenziale* и *I documenti diplomatici*, помоћу којих сам могла да пратим проблематику која ме је интересовала, као и фондове који су садржали документацију потребну за мој рад. Серија *Confidenziale* има објављене збирке докумената које се баве државама појединачно, што ми је умногоме олакшало да пратим фондове који садрже документе о односима са Србијом. Користила сам архивске фондове: *Moscato VI*, *Archivio riservato*, *Serie A politica*, *Serie P politica* и *Ambasciata Londra*. Нисам се ограничила само на документацију која је у овим фондовима имала ознаку Србија, будући да је Србија била у зависном положају према Великим силама, пратила сам и италијанску дипломатску преписку из амбасада главних престоница Великих сила. До стицања српске независности битни су ми били извештаји који су стизали из Цариграда, Лондона, Париза, Петрограда и Беча, јер сам на тај начин могла да пратим упоредо став

европских сила према одређеном сегменту српске политике, као и формирање италијанског става који је често зависио од става Великих сила. Само комплетном анализом докумената италијанске дипломатске мреже може се доћи до закључака и објашњења италијанског деловања према Србији. После проглашене српске независности битну су улогу имала документа која су стизала из Беча, јер је после Берлинског конгреса српска спољна политика имала аустрофилски курс. Од српске документације користила сам микрофилмовану грађу Историјског архива Србије која се односи на Министарство спољних послова Србије – политичко одељење, као и публиковану српску грађу о спољној политици Краљевине Србије од 1903. до 1914.

Српско-италијански односи могу се пратити кроз две фазе: прва фаза борба за независност у којој су се обе земље супротстављале аустроугарској власти и друга фаза у којој су се обе нашле под велом аустроугарске спољне политике.

Прва фаза обрађивана је у историографији будући да је италијанска Влада тежила да се заједно са словенским народима супротстави аустроугарском апсолутизму, али моју пажњу привукла је друга фаза, која није обрађивана, а која би могла дати одговоре како се Италија нашла на супротној страни од јужнословенских народа, када је првобитно подржавала њихово уједињење. Идеја слободе којој су тежиле обе земље пробудила је моје интересовање, будући да је постојала српско-италијанска дипломатска сарадња и пре проглашења независне Србије.

Почеци српске дипломатије утемељени су у Првом српском устанку, она уистину није била званична нити међународно призната, али је утеловљена конзуларним односима са Аустријом с којом се у том тренутку „устаничка Србија” граничила. Први српски устанак имао је важности за српски народ, али је био битан и за остале балканске народе, који су тежили ослобођењу од османске власти, јер, иако су постојали национални програми, први устанички револт почео је у Србији, а пратили су га устанци у Румунији и Грчкој. Иако Првим српским устанком није ослобођена Србија, не може се негирати зачетак српске дипломатије, чији развој може да се прати кроз три фазе: од Првог српског устанка до стицања аутономије (1804–1838), од стицања аутономије до стицања независности (1838–1878) и од стицања независности до уласка Србије у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, потоњу Југославију, где се дефакто прекида линија српске дипломатије (1878–1918). Неоспорно да прве две фазе не подлежу међународно признатој дипломатији, али у том периоду одржавани су конзуларни односи са европским државама које су, поред својих представништава у Цариграду, отварале своје конзулске

канцеларије и у Београду. Њихова конзулска служба обављана је директно са српским кнезом, али је њихово отварање морало да има званичан турски акт – берат, којим је Отоманско царство одобравало отварање конзулата неке европске земље у Београду.

За Србију је било битно да се отвори што већи број дипломатских представништава Великих сила. У првом реду, јер су страни конзули непосредно пратили ситуацију унутар Србије и о томе обавештавали своје владе, а са друге стране, имали су непосредне односе са српским кнезом што је водило ка осамостаљивању српске дипломатије и даљем остварењу потпуног међународног признања.

Озбиљну претњу аустријска Влада видела је у отварању конзулата Краљевине Сардиније у Београду, јер он у основи није имао за циљ трговинске односе, нити је у Србији било толико држављана Краљевине Сардиније да је било потребно отворити конзулат, уистину такав потез у себи је носио политичку позадину.

Као повољну геостратешку тачку за успостављање добрих односа са мађарском аристократијом Влада Краљевине Сардиније видела је у Београду, па се тако и одлучила на отварање конзулата, фебруара 1849. Влада Краљевине Сардиније имала је план да у борбу за ослобођење и уједињење Италије укључи и балканске народе, тако да Аустрија буде ослабљена са више страна, што би довело до њеног коначног краха. После завршетка револуције 1848–1849. аустријска Влада је захтевала хитно затварање конзулата Краљевине Сардиније у Београду уз образложење да је он чиста политичка творевина директно уперена против интереса Аустрије. Влада Краљевине Сардиније била је приморана на затварање конзулата у Београду што је и учинила, јануара 1850. Конзулат је био кратко отворен, али је постављен добар темељ будућој сарадњи Србије и Италије, која се до новог отварања конзулата, 1859, базирала на тајној сарадњи преко трговаца и културној размени која је увек у позадини носила и политичко обележје.

До италијанског уједињења територија Србије и Источно питање играли су битну улогу, јер су могли да послуже као средство слабљења Аустрије, које би довело до остварења циља. Зашто је баш Србија била та која је добила примат од италијанске Владе? Србија се због свог геополитичког положаја по многоме издвајала од осталих балканских народа, јер је могла видно да угрози оба царства, Отоманско и Аустријско, а са друге стране, имала је национални план ослобођења и била је вољна да помогне осталим потлаченим народима. Колико је такав добар геополитички положај имао предности у доброј сарадњи са Италијом, имао је и својеврсну опасност, јер у очима дела италијанске јавности граница са

јаком словенском државом могла је да угрози даље италијанске спољнополитичке планове. На италијанској политичкој сцени поставило се питање пропасти или очувања Аустрије, јер је битно утицало на проблем северне и североисточне границе будуће Италије, што је и довело до јаза између италијанске левице и деснице, а самим тим битно мењало став према Србији и балканским народима уопште. Поглед на остварење српске независности и могућег стварања јужнословенске државе на италијанској политичкој сцени посматрало се из два угла: првобитно јачање Хабзбуршке монархије на рачун Отоманског царства које би довело до „аустро-словенске” царевине омогућило би Италији лакше присаједињење Венеције до ушћа Соће и Тирола и уједно би представљало тампон-зону између Италије и германизма са севера и славизма са истока. Овакво решење довело би до продора германизма ка југу кроз аустро-јужнословенски простор и самим тим пресекао би економска кретања Италије ка Подунављу, граница са Аустријом била би дефинитивна, јер би она у себи обухватала и Јужне Словене.

Из другог угла стварање јужнословенске државе која би се супротставила даљем ширењу Аустрије према Балкану могла би да допринесе економском ширењу Италије према Подунављу, јер би једна таква држава била тампон-зона између Аустрије и Немачке и онемогућила би превласт германске економије, а у сваком случају била би подржана од Русије, која је имала тежње према Балкану и створила би се равнотежа сила са тампон-зоном јужнословенске државе, која би сузбила германску економију и царистичке тежње Аустрије панславистичким претензијама. Италија би у том случају уз одрицање од Далмације могла да оствари своје претензије на Трст, Јулијанску крајину, западну, а можда и целу Истру. Италијанска Влада ипак се одлучила да подржи стварање јужнословенске државе, а тој одлуци умногоме је допринела Аустроугарска нагодба 1867, с тим што је са италијанске тачке гледишта јужнословенску државу требало створити под протекторатом Отоманског царства и на такав начин спречити експанзионистичке тежње Аустрије и Русије према Балкану. Подршку Србији у њеном особођењу италијанска Влада пружала је све до убиства кнеза Михајла, када је курс такве политике промењен, иако се намеснички режим у Србији трудио да преко италијанског конзула издејствује потврду таквој политици. Одлука италијанске Владе недвојбено је била узрокована променом курса спољне политике Србије у којој је преовладао аустроугарски утицај, а таква политика никако није одговарала италијанској Влади, која је већ имала довољно унутрашњих проблема створених Римским питањем, а аустроугарски утицај на српску политику оснажио би њене позиције на Балкану.

Италијанско уједињење битно је утицало на политичке прилике у Србији, која је тежила једном таквом моделу. Првобитно за сопственом слободом, а потом и за присаједињењем осталих јужнословенских држава. Србија је тежила да постане „Пијемонт Јужних Словена”, а такве тежње често су подстицали и италијански конзули у Србији, иако таква политика није увек имала званичан став италијанске Владе, италијански конзули уживали су велико поверење у српским политичким круговима и неретко имали јаке пријатељске везе на српској политичкој сцени, што се може пратити кроз италијанску дипломатску преписку. Од италијанског уједињења до српске независности, Србија је тежила италијанској подршци у остварењу циљева у чему јој је италијанска Влада помагала, мада таква помоћ често није имала званични карактер, јер је Италија тежила стабилизацији односа са Аустроугарском након захлеђења односа са дотадашњом савезницом Француском, чему је у првом реду допринела криза око Римског питања.

Избијање Босанско-херцеговачког устанка и немир који је настао у Европи, италијанска Влада покушала је да искористи како би остварила своје претензије на Трст и Тренто. У вртлогу догађаја није знала за постојање договора између Русије и Аустроугарске, којим су подељене интересне сфере на Балкану у случају победе и пораза устаника, због чега се руска дипломатија ипак одлучила на одржање добрих односа са Аустроугарском, а са друге стране Немачка се прибојавала сукоба са Француском, стога је у сваком погледу гледала да одржи добре односе са Аустроугарском.

Да ли је улазак Србије у рат са Отоманским царством на страни Русије била грешка или шанса за коначно ослобођење? Несумњиво, по ставу Великих сила, улазак Србије у рат била је велика грешка, што ће јој Велике силе и ставити до знања на Берлинском конгресу, будући да је претходно прекршила све одредбе мира који је добила уз њихову гаранцију. Гледано из угла Србије, стални притисци и нови намети отежавали су живот српског становништва и без реформног система, било је немогуће одржати мир.

Поново у „канцама” аустроугарске дипломатије? Будући да је са руске стране јасно стављено до знања да неће устукнути пред српским захтевима, српска дипломатија се одлучила да помоћ потражи у Аустроугарској, која је, иако је била противна српским ратним акцијама, ставила своје интересе изнад свега.

Дајући своју помоћ Србији на Берлинском конгресу, Аустроугарска би русофилску спољну политику променила у аустрофилску, што ће се и догодити, а најбољи доказ такве срачунате политике јесте Тајна конвенција из 1881.

Берлински конгрес несумњиво је требало да разреши несугласице међу завађеним странама и успостави нову европску равнотежу, али у томе није успео. Створио је анимозитет међу балканским народима, у првом реду између Србије и Бугарске, које су претходно биле савезнице у борби за национално ослобођење.

Независна Србија требало је да разреши питање разграничења, али и да се позабави својим унутрашњим уређењем и успостављањем дипломатског кора, за шта је било неопходно правно регулисати и успоставити мрежу српских конзулата у иностранству, како би се успоставила добра комуникација са европским државама. Успостављање конзуларних односа са Италијом октобра 1879, више је имало политички и економски карактер, будући да на територији Србије није живело много држављана Италије и обрнуто. Економски интерес, у првом реду, био је изражен повећањем трговине, инвестиционим фондом, пољопривредним добрима Србије, а битно је истаћи да је Италија имала и претензије на концесије српске железнице. С друге стране, економски упливи и трговинска размена Србији су само могли да користе. Добрим економским односима сведоче и отварања конзуларних представништава широм Италије у којима су председавали, као почасни конзули, италијански држављани.

Циљ ове књиге је да осветли дипломатске односе Србије и Италије, које су у својој основи имале економске интересе. Србија се кроз период борби за ослобођење водила по моделу италијанске политике, а често је имала и подршку италијанског политичког врха.

Књига је подељена на три поглавља са додатком увода, закључка и два прилога. Прво поглавље бави се стицањем српске независности, успостављањем званичних дипломатских односа, развојем српске дипломатске мреже, све до периода уздизања Србије на ранг краљевине. Друго поглавље се односи на владавину династије Обреновић и дипломатске односе са Италијом, као и улазак обеју држава под вео аустроугарске спољне политике, политичка превирања, оружане сукобе, све до Мајског преврата и ступања нове српске династије на трон. Треће поглавље бави се развојем парламентаризма у Србији, дипломатским споровима, као и окретањем Србије према Русији, што доводи до нове економске сарадње са Италијом, која је требало да се оствари у пројекту Јадранске железнице. Ово поглавље говори о новој кризи на територији Босне и Херцеговине, жаришту које европске силе нису успеле да локализују на Берлинском конгресу. У два прилога на крају књиге дат је преглед италијанских амбасадора и конзула у Србији и српских у Италији. Попис амбасадора и конзула плод је истраживања архивске грађе, али и дипломатских свеака, које су штампане за потребе Министарства спољних послова двеју земаља.

1.1. Захвалност аутора

Књига је настала као плод истраживања за докторску тезу одбрањену на Универзитету у Фиренци, на Факултету за књижевност и филозофију, Одсеку за модерну и савремену историју, у априлу 2014. Велику захвалност дугујем италијанском Институту за културу у Београду, чија стипендија ми је помогла да реализујем докторске студије у Италији. Желим да захвалим својим таторима професорима: др Симонети Солдани (Универзитет у Фиренци), др Роберту Валеу (Универзитет у Риму) и др Еђидију Иветићу (Универзитет у Падови), који су ми током истраживања несебично помагали. Захвалност дугујем др Душку Ковачевићу и др Момиру Самарџићу, мојим професорима у Србији, који су ми такође несебично помагали током истраживања. Моје истраживање умногоме је помогла др Љиљана Алексић-Пејковић, која ми је уступила списак архивске грађе на ком је радила током својих истраживања у римским архивима. Посебну захвалност дугујем др Антуну Збутеги, тадашњем амбасадору Црне Горе при Светој столици, чија препорука ми је омогућила истраживање у Ватиканској библиотеци, како бих употпунила неопходну литературу за истраживање. Захваљујем својим родитељима на несебичној и безусловној љубави и подршци.

2. Од независности ка краљевини (1878–1882)

Деветнаести век обележио је буђење националне свести и жељу за стварањем националних држава.¹ У јеку европских дешавања нашла се и Србија, која је била под вазалном управом Отоманског царства. Пресудан утицај у остварењу националне тежње Србије имала је Источна криза 1875–1878, иако је битно нагласити да су несугласице и ратне операције са Отоманским царством у основи имале тежак положај хришћанског становништва, а како је европска дипломатија била немоћна да примора Отоманско царство на реформе, тако је више растао отпор српског и хришћанског становништва према царевини. Првобитни захтеви упућени Великој порти обухватили су само реформе које би олакшале положај хришћанског становништва, будући да је царевина била неумољива према хришћанским захтевима, изазвала је контраефекат, па је жеља за побољшањем положаја прерасла у покрет за национално ослобођење.

¹ Alberto Mario Banti, *Le questioni dell'età contemporanea*, Bari 2010, 43.

Амерички психолог и историчар, Ханс Кон (Hans Kohn), развој национализма поделио је на два правца, западни који се развијао у Француској и Великој Британији и у својој основи је имао политичко и грађанско право унутар националне државе, и на источни национализам, који је чинила група људи окупљена око истог језика, историје и обичаја.² Да би се могао сагледати развој националне свести у самој Србији, битно је сагледати аспекте њене економске, дипломатске и војне припремљености пре уласка у борбу за независну државу. Националне идеје из западне Европе продрале су према Балкану, али су имале значајно другачији карактер. Национализам у западној Европи поникао је са настајањем буржоазије, уздицањем градова и трговине, развојем световне културе и модерног капитализма, који је потиснуо феудализам.³ Такав облик национализма није се могао развити у Србији која је била претежно аграрна, јер су већински део српског друштва чинили сељаци, а степен неписмености био је упечатљив. Ово стање ће се променити продором модерних идеја, када ће сељаштво почети да школује своје нараштаје и да их шаље у град, тако ће новонастало грађанство и интелигенција преузети национално вођство. Енглески филозоф и социолог Ернест Гелнер (Ernest Gellner), негирао је могућност развоја национализма у аграрним земљама, због великог броја неписменог становништва и неразвијености тих земаља. Национализам, како објашњава Гелнер, може се појавити једино „у контексту коме је постојање државе већ увелико схваћено и прихваћено”, јер током индустријске ере присутност државе постаје неизбежна, јер како истиче „национализам обликује нације, а не обрнуто”.⁴ Иако је Србија била претежно аграрна земља, не може се оспорити развој национализма, може се само говорити о његовом другачијем облику, јер за разлику од осталих западних земаља у којима се буржоазија борила против аристократије, Србија је првобитно морала да се бори против страног владара под чијим је сизеренством била. Заостајала је у индустријском и социјалном погледу у односу на Европу, али узроке томе треба тражити у лоше организованом отоманском систему, који није радио на модернизацији своје царевине што је био и један од узрока њеног опадања и све веће економске нестабилности.⁵

Чешки историчар, Мирослав Хроцх (Miroslav Hroch), који се бавио национализмом на истоку и североистоку Европе, сматра да је потребно

² A. M. Banti, *nav. delo*, 44.

³ Anthony D. Smith, *Le origini etniche delle nazioni*, Bologna 1992, 272.

⁴ Ernest Gellner, *Nazioni e nazionalismo*, Roma 1997, 7, 12–14, 47, 64.

⁵ Stevan Pavlovic, *A History of the Balkans*, London 1999, 121, 126; Димитрије Ђорђевић, *Огледи из новије балканске историје*, Београд 1989, 190.

познавати састав друштва да би се могао разумети развој нације. Запажа три фазе развоја:

- прва је култура и фоклор једне нације, јер развој нације почиње индивидуалним деловањем њене интелектуалне групе,
- друга фаза је развој политичког деловања,
- финална фаза је када се развије организована структура на целокупној територији.⁶

Развојем национализма на Балкану и у Србији, бавио се историчар Димитрије Ђорђевић, који је истакао да је битан чинилац развоја национализма имао своје корене у аграрном чиниоцу, јер је сељак тежио да присвоји земљу коју је обрађивао, тежио је економској еманципацији и политичкој независности.⁷ Ђорђевић је заступао тезу да се балкански национализам изградио у хришћанско-муслиманској феудалној конфронтацији, коју је он окарактерисао као борбу „крста и полумесеца”, будући да је унутар Отоманске империје верска припадност обележавала и етничку припадност. Таква његова теза не може се оспорити, јер су сви сукоби између њих унутар Отоманског царства за узрок имали неравноправан положај хришћана у односу на муслимане.⁸ Ђорђевић наводи да су још два елемента допринела развоју национализма, историцизам, којим се правдало револуционарно буђење балканских држава и национално самоопредељење које води ка снажењу државе, политичком компромису, развоју дипломатске активности и улози војске.⁹ Истакао је да се у зачетку национализма сажимају верско-црквене, историјско-традиционалне и модерно-националне компоненте.¹⁰ Српски сељак био је у тешком положају у оба царства, у Хабзбуршкој монархији био је сељак и војник под сталним притисцима католичке цркве која је покушавала да их поунијати,¹¹ док је у Отоманској царевини био потчињен муслиманском становништву у сталној борби за земљом коју је обрађивао.¹²

⁶ Alberto Mario Banti, *nav. дело*, 47–48.

⁷ Димитрије Ђорђевић, *нав. дело*, 24.

⁸ Димитрије Ђорђевић, *нав. дело*, 25–26.

⁹ Димитрије Ђорђевић, *нав. дело*, 27.

¹⁰ Димитрије Ђорђевић, *нав. дело*, 27.

¹¹ Српском становништву у Хабзбуршкој монархији, привилегијама је било загарантовано право на писмо, језик и веру, али сходно политичкој ситуацији унутар саме монархије те привилегије су се временом сужавале, па је српско становништво неретко трпело притиске католичке цркве да пређе на унију – опширније у: *Историја српског народа*, V-2, Београд 2000.

¹² Јован Ристић, *Дипломатска историја Србије за време српских ратова за ослобођење и независност 1875–1878*, I, Београд 1896, 19–21; Српско становништво неретко је трпело репресију од стране Отоманске империје, која се огледала у великим наметима, одвођењу српске седмогодишње деце у отоманску војску (јаничари) и неретким притисци-

Супротстављање сељаштва било је неизбежно, али су били свесни да су немоћни да се супротставе сами и због тога су често тражили помоћ споља, која је уједно била мач са две оштрице, јер су неретко две силе постизале договор, а сељаштво препуштале на милост и немилост старог господара. Спољашњи утицаји подривали су темељ отоманске власти и допринели су развоју интелектуалне елите српског народа, али је цена коју су платили била превисока, јер је Отоманска царевина неретко санкционисала њихово деловање и физичким уништавањем српског народа. Најбољи доказ свирепости и кажњавања српског народа сачуван је у записима манастирских хроника и урезан на забатима манастира. Агонију тог времена М. Пантић-Суреџ описао је као доба „кад су живи завидели мртвима”. Сељак, притиснут порезима и глобом, није имао друго решење него да се подигне на устанак. Како истиче реформатор српског језика и правописа, који је увео народни језик у књижевност, Вук Стефановић Караџић, српски сељак је морао да се брани јер „кад човек зна да га суд и закон не чувају од неправде, он мора да се чува и себи правичност тражи”.¹³

Српско село поднело је велики терет у борби за аграрно и национално питање, из његових редова проистећи ће интелигенција, свештеници, чиновници, занатлије и трговци, али ће доћи у раскорак са модернизацијом коју неће моћи да прати. Српска интелигенција, школована на универзитетима у Бечу и Пешти, покушаће у Србију да унесе образац европског легитимизма и бирократије, нови закони утемељени на римском праву писани су за сељака на неразумљивом језику, што је створило одређени вид неповерења села према државном систему. Сељак је државу прихватио кад му је озаконила посед земље и омогућила развој, али није могао да прихвати чиновнички слој. Створена су два сукобљена табора „сељак” и „власт”. Узрок таквом деловању сељаштва треба тражити у брзом израстању државе и у спорој промени њеног друштва, што ће почети да се мења миграцијама сељака у град.¹⁴

Прелазак сељака у град праћен је и прожимањем сеоске и градске културе. Градски интелектуалци говорни језик села укључили су у националну културу у облику стандардизованог књижевног језика. Сељак је почео полако да се уклапа у нову цивилизацију. Почело је описмењавање друштва, писана књижевност потиснула је усмену, а школа је удаљила сељака од његове самоникле културе.¹⁵

ма да пређу на ислам – опширније у: *Историја српског народа*, V-1, Београд 2000.

¹³ Димитрије Ђорђевић, *нав. дело*, 198–199; Barbara Jeleovich, *History of the Balkans*, I, London 1984, 40–44.

¹⁴ Димитрије Ђорђевић, *нав. дело*, 198–199; Слободан Јовановић, *Уставобранитељи и њихова влада (1838–1858)*, Београд 1990, 93–96.

¹⁵ Stevan Pavlovic, *нав. дело*, 153.

Битну улогу у развоју национализма код Срба имала је Српска православна црква,¹⁶ која је после пада српске средњовековне државе под Отоманску царевину, наставила да чува традицију, што није био пример са развојем национализма на Западу, који је у први план истицао секуларну државу.¹⁷

Од стицања аутономије под отоманском влашћу, 1830, па до коначне независности 1878, Србија је прошла трновит пут политичких несугласица унутар земље који су узроковали и смену династија и сукобе српских владара са политичким партијама. Како истичу Слободан Јовановић, Васил Поповић и Владимир Ћоровић, потешкоће Србије додатно су повећање неповољним међународним положајем. У својој књизи *Источно питање*, Васил Поповић говори о духу националног начела коју је Србија видела у италијанском остварењу државне независности.¹⁸ Није случај што је Србија желела да следи пример Италије, будући да су у периоду италијанских борби за независност забележени покушаји српско-италијанске сарадње.¹⁹ Француска која је помагала италијанско ослобођење уједно је имала програм и за Србију, јер је била свесна колико је Србији значила Босна и Херцеговина, а све чешће комешање српског

¹⁶ Српска прошлост и традиција живеле су кроз њену цркву, српски патријарси су се трудили да мит о средњовековном царству увек буде присутан код њених верника. С друге стране, битно је истаћи да је Српска православна црква до аутономије Србије играла велику улогу у окупљању народа, а у аустријској црковини била је једина административна институција српског народа, која је све до распада Аустроугарског царства, 1918, представљала свој народ у духовним и световним питањима. Због тога у развоју српског национализма њен утицај није смањен, напротив, Црква је имала велику улогу, јер се борила против насилног покрштавања, унијаћења Срба и преласка у муслиманску вероисповест, успела је да сачува језик, писмо и културу разједињеног српског народа – Радош Љушић, *Српска државност 19. века*, Београд 2008, 450, 457, 465; Stevan Pavlovic, *nav. delo*, 237.

¹⁷ Развој науке и културе допринео је на западу умањењу утицаја цркве, на њено место дошла је држава – Anthony D. Smith, *nav. delo*, 276.

¹⁸ Васил Поповић, *Источно питање (Историјски преглед борбе око опстанка османлијске царевине у Леванту и на Балкану)*, Београд 2007, 129.

¹⁹ Иако је Србија била вазална држава, Краљевина Сардинија је у Београду у време револуције 1849. отворила своје конзуларно представништво, које је под притиском Аустрије, након гушења револуције било затворено. Представништво је поново отворено 1859. У Србији су јачале идеје за национално ослобођење и уједињење. Такве идеје често су биле подстицане и од стране италијанских представника у Србији, који су сматрали да би она требало да постане „Пијемонт” балканских народа. По угледу на Мацинијеву организацију, Млада Италија, основана је организација УОС (Уједињена омладина српска). Оснивач ове организације, Владимир Јовановић, сарађивао је са Мацинијем у Енглеској и у преговорима који су вођени било је договорено да Срби и Мађари устану заједно против Аустрије и помогну италијанску борбу, а заузврат Италија је требало војно да помогне Србију против Отоманског царства – опширније о српско-италијанској сарадњи 1848–1870. видети у: Љиљана Алексић-Пејковић, *Политика Италије према Србији до 1870*, Београд 1979.

становништва у тим отоманским провинцијама због тешког положаја, указивало је на ново жариште које би додатно ослабило царевину, која је већ била у опадању, а будући да европска сцена у том периоду није била спремна за померање европске равнотеже, Француска је покушала да на тај проблем сигнализира Аустроугарској, која је требало да потпомогне тежње Србије према Босни и Херцеговини и на тај начин је одвоји од руског утицаја.²⁰ Француски предлог за Аустроугарску није био никако прихватљив, нарочито после проглашења италијанске и немачке независности, јер јој је подручје Балкана било неопходно за нову експанзију, а будући да није имала своје колоније, аутономна територија Србије унутар Отоманског царства, било јој је погодно тле за извоз и експлоатацију сировина, а и геополитички положај Србије одговарао јој је, јер је отварао путеве ка Босни и Херцеговини, Бугарској, Македонији и Леванту, због чега је тежила да заустави сваку модернизацију Србије и све њене тежње ка ослобођењу и територијалној експанзији, али није смела ни да занемари велики утицај који је Русија имала над Србијом.²¹ Панславистичке идеје на Балкану наишле су на руско одобрење, али и на негодовање Порте, која је репресивним мерама покушавала да смири узавреле догађаје унутар царства. Положај хришћана унутар Отоманског царства почео је да се погоршава њеном економском нестабилношћу, која је условила повећање намета што је и довело до подизања устанка у Босни и Херцеговини. Сваки покушај европске дипломатије да посредује у мирном решењу сукоба наилазило је на негодовање Велике порте, поготово што је у време немира у Босни и Херцеговини економски систем доживео крах.²² Незадовољство отоманским системом букнуло је и у Бугарској, али је Порта побуну угушила у крви, с друге стране устаници у Босни и Херцеговини напредовали су, а у јулу 1876. у рат са Турском ушле су и Србија²³ и Црна Гора, њихова дејства била су потпомогнута руским

²⁰ Васиљ Поповић, *нав. дело*, 130; Mario Pasor, *Italia e Balcani dal Risorgimento alla Resistenza*, Milano 1968, 9.

²¹ Димитрије Ђорђевић, „Трговински преговори Србије и Аустро-Угарске 1869–1875”, *Историјски гласник*, 3–4, Београд 1958, 53–54.

²² Васиљ Поповић, *нав. дело*, 138.

²³ Улазак Србије у рат у сваком случају наишао је на негодовање Аустроугарске, која је дипломатским путем покушала да спречи експанзију Србије према Босни, у чему је и успела у договору са Русијом. Судбину Србије, Аустроугарска и Русија одлучиле су 1876. уговором између два цара, Александра Другог и Фрање Јосифа Првог, у Рајхштату у Чешкој, јула 1876, који су договорили њихови представници Андраши и Горчаков. Постигнут је договор да у случају да победи Турска, одржаће се status quo и тражиће се признавање независности Србије и Црне Горе, у супротном случају, Аустроугарска није могла да дозволи ширење Србије према Босни. Договорено је да се Србија шири према Новом Пазару у правцу Старе Србије, а Црној Гори би дали део Херцеговине. Преостали део Босне и

и италијанским добровољцима. У време избијања сукоба на Балкану италијанска спољна политика имала је интереса да се укључи у решавање Источног питања, али је умногоме оклевала због свог несигурног положаја у односима између Француске и Аустрије, превасходно што је порастао утицај Немачке, Аустроугарске и Русије на европској сцени после склапања Тројецарског савеза. Због својих тежњи према Тренту и Римског питања, италијанска Влада се након избијања устанка одлучила да подржи тежње европских сила за очување „status quo”, о чему је обавестила свог заступника у Србији, грофа Јоанинија, који је имао задатак да интервенише код српске Владе, како би се нашло мирно решење за настале проблеме унутар Босне и Херцеговине.²⁴ Упркос жељи италијанске Владе да се нађе мирно решење, није могла да спречи италијанске добровољце који су прелазили у Србију и помагали борбу за национално ослобођење, што је видно узнемирило Аустроугарску, а додатне немире јој је уносио италијански представник у Србији, гроф Јоанини. У извештајима који су стизали из Србије често се помињао италијански представник и његов став да се питање Босне и Херцеговине реши у корист Србије. Иако је италијанска Влада заступала европску равнотежу, истина је да је гроф Јоанини подржавао решење питања у корист Србије подстакнут предлогом српског министра спољних послова, Јована Ристића, са којим је био у блиским пријатељским односима. Како и сам гроф у својим извештајима, које је слао у току јуна 1876. објашњава, за саму Италију, било би боље да се питање Босне и Херцеговине реши унутар Турског царства и да Србија и даље остане под сизеренством Велике порте. Упорозоравао је да постоји опасност да Србија и Црна Гора у своје сукобе увуку и остале Јужне Словене под аустроугарском влашћу. Саветовао је да италијанска Влада размотри последице које би по њу настале да се створи јужнословенска држава.²⁵ Како би умањила негодовање Аустроугарске, у италијанској дипломатској преписци²⁶ указивало се на чињеницу

Херцеговине окупирала би Аустроугарска – опширније о Рајхштатском уговору видети у: Momir Stojaković, *Balkanski ugovorni odnosi*, I, Beograd 1998.

²⁴ Amadori Virgili, *La politica estera italiana 1875–1916*, Roma 1916, 49, 63, 71.

²⁵ Љиљана Алексић-Пејковић, „Италија и српско-турски ратови 1876–78. године”, *Историјски часопис*, XXXII, 1985, 158; ASDMAE, *Confidenziale Documenti Diplomatici*, XXII, Serbia – док: 145; 149; 152.

²⁶ Италијанска дипломатска преписка бавила се учешћем италијанских добровољаца у устанку у Босни и Херцеговини. Обавештења нису стизала само из Србије, чести су дипломатски извештаји из Сарајева, Беча и Скадра – опширније о овој теми говоре документи Архива Министарства спољних послова у Риму у фонду Moscati VI – Serbia, Montenegro, Austria, као и у публикованој грађи истоименог архива I Documenti Diplomatici, seconda serie, V, VI, VII; Confidenziale Documenti Diplomatici – serie LX Questione d’Oriente, serie XXII Serbia.

да су неки од добровољаца били само авантуристи и да су забележени случајеви повратника, који су се обраћали држави за помоћ. С друге стране не може се говорити само о добровољцима авантуристима, многи од италијанских добровољаца одлазили су да се боре из убеђења да народи имају право на своју независност. Најбољи доказ таквом држању италијанских војника јесу две публиковане књиге из тог периода, војника Барбанти Бродана (Barbanti Brodano),²⁷ који објашњава разлоге због којих су Италијани долазили да помогну устаницима: „Док сам стајао замишљен, један од руских војника, са дугом брадом у облику лављег репа ме је нељубазно упитао зашто сам дошао у Србију. – Из истог разлога као и ви – одговорио сам. – Ја сам Словен и овде се решава наше питање, док сте ви непријатељи Словена, што чак и у својој химни наводите. – Није само да се у нашој химни спомиње да је кућа наших предака на Дунаву, већ су и други наши песници проклињали Словене, али то су говорили Италијани док су бранили наше куће, али сада када су ваше куће у рукама непријатеља дошли смо да бранимо исте принципе и да вам помогнемо да стекнете слободу, јер она нема државу,²⁸ и италијанског новинара Никола Лазара (Nicolo Lazzaro),²⁹ који је описао сусрет са српским кнезом Миланом: „Кнез ме је примио у аудијенцију с великом љубазношћу. Након што се руковао са мном понудио ми је да седнем, говорећи ми да је почаствован да види Италијана међу свим осталим страним дописницима. Он воли Италију и увек се дивео напорима краља да у једну државу уједини све италијанске делове. Додао је да је сигуран да италијански народ и његова Влада гаји искрене симпатије за словенски народ, који се уз велике напоре и жртве, а са осмехом на лицу и радошћу у срцу бори за сопствену слободу и независност. Моја посета трајала је дуже од пола сата, а на крају посете кнез ми је стегао руку, говорећи да зна да сам затражио дозволу да се прикључим војсци на фронту и да је он већ дао свој пристанак”.³⁰ У својој књизи Лазаро је писао и о свом боравку на ратишту где је описао и понашање српских војника: „Српска војска регуларна и нерегуларна понаша се као и све остале цивилизоване војске на свету”.³¹ У контакту са пуковима успео сам да разменим мишљења са некима од њих и са њиховим командантима, а у својим извештајима посебно је

²⁷ Barbanti Brodano, *Serbia (ricordi e studi Slavi)*, Bologna 1877 – књига је преведена на српски језик под називом *Гарибалдинци на Дрини*.

²⁸ Barbanti Brodano, *Serbia (ricordi e studi Slavi)*, Bologna 1877, 50.

²⁹ Nicolo Lazzaro, *La Serbia – durante la guerra 1876*, Milano 1877 – књига је преведена на српски језик под називом *Србија током рата 1876*.

³⁰ Nicolo Lazzaro, *nav. delo*, 35.

³¹ Nicolo Lazzaro, *nav. delo*, 4.

наглашавао поштовање које су гајили српски команданти према италијанској војсци. Такође наводи велику заинтересованост Италијана „Српским питањем”. Наводи: „Иако је пуковник у штаб дошао после поноћи, био је спреман да узјаше коња и врати се на свој положај. Примео нас је с изузетном учтивошћу. Он одлично говори француски, као и велики број српских војника, а рекао нам је да смо први дописници који су дошли на његов положај и да имамо слободу да радимо све оно што нам прија, али да не можемо да шаљемо телеграме и писма која он претходно није прочитао. Додао је да сва писма и телеграми морају бити написани на француском, италијанском или немачком језику, будући да су то били језици којима се српска војска служила”.³² Крећући се дуж границе са војском описао је догађај у коме се наздрављало италијанској нацији: „Генерал је дао флашу одличног мађарског вина и чаше које је напунио, дајући ми једну, са својом у десној руци, обрати се својим војницима и рече: – Позивам вас да пијете у име Италије и њеног краља Виктора Емануела (Vittorio Emanuele), у име нације и њеног краља, који је претходио у јединству слободи и независности нације. Живела Италија! Живео њен краљ Виктор Емануеле! Громогласно хура, продужено *живео* одјекнуло је долинама и брдима и верујем да је стигао до непријатеља. Ова здравица, ово клицање домовини, мојој драгој Италији, изречена је на врху српске планине, док је топ грмео и под претњом непријатељских напада, дубоко ме дирнуо, ја сам скупио храбрости и подигао чашу одговоривши: – У име Италије чији сам понизни представник, захваљујем вам се, дозволите ми да вас позовем да пијемо за уједињење словенског народа са Балканског полуострва, вашој слободи и независности. Живела Србија! Живео кнез Милан!”³³

Да би умирио негодовања Аустроугарске италијански министар спољних послова, Мелегари, у преговорима са њиховим представником изашао је са јасним ставом, да Италија заступа становиште о непромењивости европске равнотеже, па самим тим за њега је било неприхватљиво стварање независне јужнословенске државе, која би била поприште немира и претња несметаној трговини Аустрије и Италије. Разлоге таквом ставу Италије свакако треба тражити у тежњама Србије и Црне Горе да изађу на Јадранско море. С друге стране, аустроугарска политика покушавала је да спречи све аспирације Србије и Црне Горе према Босни и Херцеговини, по цену да окупира наведене територије, а у тој намери је и успела Рајхштатским уговором са Русијом.³⁴

³² Nicolo Lazzaro, *nav. delo*, 51.

³³ Nicolo Lazzaro, *nav. delo*, 81.

³⁴ Љиљана Алексић-Пејковић, *Италија и српско-турски ратови 1876–1878*, 159.

У току рата дошло је до промена на турском престолу, свргнут је Мурат Пети, а на престо је дошао Абдул Хамид Други. Српска војска трпела је поразе и било је јасно да је морала да пристане на примирје, које је и потписано на два месеца, али је било јасно да тиме није било решено жариште унутар Босне и Херцеговине и да су реформе биле неопходне. Велике силе покушале су да се договоре на Цариградској предконференцији амбасадора (12–20. децембра 1876). Биле су предложене реформе унутар Бугарске, Босне и Херцеговине, под европским надзором, али је и овај покушај европске политике пропао, јер га је предухитрио турски устав од 23. 12. 1876, који је требало да модернизује целу Турску и спречи посебне реформе за поједине провинције.³⁵ Конференција амбасадора у Цариграду наставила је са радом све до 20. јануара 1877. На њој нису присуствовали представници Турске, а ни Србије. Сви реформни предлози послати турским званичницима били су одбијени.³⁶

О Цариградској конференцији писао је тадашњи министар спољних послова Србије, Јован Ристић. У својој књизи *Дипломатска историја Србије*, истакао је да су Италија и Енглеска биле прве међу гарантним силама које су посредовале за примирје. Ристић наводи: „Италију су покретала топла осећања према народима у борби за своје ослобођење”.³⁷ Италијанске идеје и уједињење наилазиле су на велику подршку како српског народа тако и њених министара, па и самог владара. Министар Ристић, неретко се саветовао са италијанским представником у Београду, грофом Јоанинијем, са којим је поред добре политичке сарадње гајио и приватне пријатељске односе. Цариградска конференција успела је да продужи примирје Србије и Турске до 1. јануара 1877, званичан мир је склопљен 1. марта 1877. по принципу *status quo ante bellum*.³⁸

Мирнодопски период Србије и Турске није потрајао, будући да је Црна Гора наставила рат са Турском и да су се укључиле Румунија и Русија, која је преговарала са Србијом да прекине мир са Турском и укључи

³⁵ Слободан Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, I, Београд 1990, 332–333. Устав је изједначавао све поданике унутар царства, али под називом Отомани, тако је признат само један народ. Озваничена су права на различите вероисповести, али је ислам остао као државна религија, а турски језик као званични језик царевине – Васиљ Поповић, *Источно питање*, 140.

³⁶ Слободан Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, I, Београд 1990, 141.

³⁷ Јован Ристић, *Дипломатска историја Србије за време српских ратова за ослобођење и независност 1875–1878*, Београд 1896, I, 200.

³⁸ Србију у преговорима за мир представљала је делегација састављена од министра Филипа Христића, члана државног савета Димитрија Матића и тумача за турски језик Алексе Пачића. – Јован Ристић, *Дипломатска историја Србије за време српских ратова за ослобођење и независност 1875–1878*, I, 241, 281; Васиљ Поповић, *нав. дело*, 141.

се у ратне токове, а помогла јој је и финансијски. Колико је за Србију била паметна одлука уласка у рат? С једне стране, имала је потписан мир са Турском и Велике силе као гаранте, изиграти њихово поверење било је опасно по Србију, што јој је јасно стављено до знања, а са друге стране постојала је јака жеља за ослобођењем од турске власти. Лош економски систем, исцрпљеност војске узроковали су улазак Србије у рат тек у децембру, што је изазвало негодовање Русије, али је српска војска успела да заузме Ниш, Пирот и да продре у Врање. Руска војска прошла је све до Једрена, где је 31. јануара 1878. закључила примирје, пољуљана уласком енглеске флоте у Дарданели. Мир је закључен у Сан Стефану 3. марта 1878. и обухватао је поред Русије, Србију, Црну Гору, Румунију и Бугарску.³⁹

Одлуке Санстефанског мировног уговора изазвале су негодовање Србије, којој је уистину призната независност, али њени територијални захтеви нису испуњени. Проширење је добила према Новом Пазару и Митровици, без ових градова, Мали Зворник и северну половину Нишког санџака. Разочарање Србије изазвало је стварање „Велике Бугарске” у чије границе су ушле и српске ратне тековине, Пирот и Врање. Трачак наде Србији пружио је захтев Великих сила за ревизијом Санстефанског уговора, у првом реду Аустрије и Енглеске.⁴⁰

Србија је водила два рата са Турском и носила се идејом о руској помоћи која је требало да реши Источно питање у корист балканских народа. За разлику од њених жеља реалност је била много суровија. Деловање Русије против Турске није никако могло бити изоловано, оно је увек морало бити у складу са интересима Великих сила, у првом реду Енглеске и Аустрије. Русија није желела да се заузима за српске интересе, јер би у супротном морала да чини веће уступке Аустроугарској. Да ли је била паметна одлука Србије да се придружи Русији у рату? Гледајући са политичке стране то је била лоша одлука, јер ју је Русија оставила саму да се суочи са последицама учешћа у рату одузимајући јој и територије које је својом војском освојила. Европска дипломатија је у сваком случају није гледала благонаклоно, а и гнев Турске био је приметан, али упркос свим жртвама које је поднела и губицима освојених територија, ипак је успела да издејствује независност. Берлински конгрес представљао је нову наду Србији, да покуша да дипломатским путем оствари део својих терито-

³⁹ Јован Ристић, *Дипломатска историја Србије за време српских ратова за ослобођење и независност 1875–1878*, 142; Слободан Јовановић, *Влада Милана Обреновић*, I, 357–364, 376–382.

⁴⁰ Momir Stojaković, *Balkanski ugovorni odnosi*, I, 75–86; Јован Ристић, *Дипломатска историја Србије за време српских ратова за ослобођење и независност 1875–1878*, II, 132–138.

ријалних тежњи. Одлука кнеза Милана била је да се Србија дипломатски усмери према Аустроугарској, што је за њу представљало ново велико искушење, будући да се знало да ће Немачка подржати аспирације Аустрије на Балкану према Босни и Херцеговини, а све аспирације Србије да се шири у аустријској интересној сфери биле би санкционисане, јер би то значило нове немире Словена у Аустроугарској, која је на све могуће начине покушавала да спречи стварање велике словенске државе на Балкану. Не мале наде полагала је Србија у италијанску помоћ на предстојећем конгресу, понесена пријатељским односима и добром сарадњом са италијанским представником у Београду, о чему ће бити речи у даљем тексту.

2.1. Дипломатска мисија Димитрија Матића у Риму и српска независност на Берлинском конгресу

Санстефански мировни уговор био је повољан за Русију, али није био прихватљив Великим силама, јер се у првом реду побунила Енглеска, која никако није могла да дозволи да Русија стигне до мореуза. Ревизија мировног уговора наметала се као једино решење, будући да Русија није била спремна на војни сукоб са Енглеском. Велика Бугарска сметала је и Аустрији, која се трудила да заустави свако ширење Русије на Балкану. Прелиминарни преговори, који су вођени пред заседање Берлинског конгреса, довели су до сагласности Великих сила. У дипломатским преговорима са Енглеском, Русија је морала да напусти идеју Велике Бугарске. Такав став Енглеза подржала је и Аустроугарска, која је склопила савез са Енглеском, која је требало да подржи њене аспирације према Босни и Херцеговини, док би се аустроугарски представници на конгресу залагали за поделу Бугарске. Британски успех изгледао је потпун, али ће се по отварању конгреса умањити. Заједничким деловањем са Аустроугарском заустављено је ширење Русије и привремено се задржало стање у Турској.⁴¹

Лош дипломатски положај Русије пред заседање Конгреса јасно је указивао да Србија неће моћи да рачуна на њену подршку, што су њени представници јасно ставили до знања саветујући да се Србија за помоћ обрати Аустроугарској, што ће и урадити, будући да није могла да рачуна на помоћ осталих Великих сила, које јој нису опростиле прекид мира са Турском чији су гаранти били. Прекид мира није подржавала ни Аустро-

⁴¹ Alen J. P. Tejlor, *Borba za prevlast u Evropi 1848–1918*, Sarajevo 1968, 243, 244; Михајло Војводић, *Путеви српске дипломатије*, Београд 1999, 15.

угарска, али је са њом било могуће постићи договор, јер је она користила сваку шансу да умањи руски утицај у Србији. Подржана од Немачке и Енглеске, Аустроугарска пред почетак конгреса била је држава која је могла да балансира на Балкану и њен дипломатски положај био је на завидном нивоу.⁴²

У време дипломатске мисије у Аустроугарској, српски кнез одлучио се и за дипломатску мисију у Италији, будући да је италијански представник у Београду благонаклоно гледао на решење Српског питања и надокнаде територија. Блискост српских политичара, изнад свега Јована Ристића, са италијанским представником, наишла је на негодовање аустроугарског представника у Србији, који је у својим депешама указивао на понашање грофа Јоанинија, које је могло да доведе до побуне српског становништва унутар граница Аустроугарске.⁴³

Кнез је у Рим послао свог изасланика Димитрија Матића,⁴⁴ како и сам наводи у пропратном писму, особу у коју има потпуно поверење.⁴⁵ Матић је требало да обезбеди италијанску помоћ на Берлинском конгресу и да покуша да убеди италијанске представнике да подржи учешће српских дипломата са консултативним гласом на конгресу.

Почетак дипломатске мисије био је отежан будући да је Влада Депретиса била у оставци. Цео март трајала је криза Владе о чему је Матић писао у својим депешама.⁴⁶ Његову мисију можемо поделити на три кључна момента: почетни преговори са Владом у оставци, пријем у краљевском

⁴² Antonello Biagini, *Momenti di storia balcanica (1878–1914) - Aspetti militari*, Roma 1981, 20.

⁴³ *Документи Србија 1878*, приредили М. Војводић, Д. Р. Живоиновић, А. Митровић, Р. Самарцић, Београд 1978, 45–46.

⁴⁴ Димитрије Матић био је активан у српској политици још из времена револуције 1848–1849. Докторирао је филозофију у Берлину после чега се вратио да помогне Србима у револуцији. У Сремским Карловцима су га изгласали за члана Народног одбора Војводине Српске одакле је активно помагао српски покрет. После револуције наставио је да ради у административном одељењу, касније је постао начелник апелационог суда, након чега прелази у касациони суд. Године 1868. постављен је за министра просвете и заступника министра иностраних дела. У државни савет ушао је 1872, а пред избијање устанка у Босни и Херцеговини 1875, ушао је у Скупштину као кнежев посланик. Димитрије Матић био је члан делегације која је склопила војни савез са Црном Гором пред објављивање рата Турској, а био је део дипломатског кора који је преговарао о миру са Турском 1. марта 1877. О великом поверењу које је уживао код кнеза сведочи и чињеница да је био председник Народне скупштине у Крагујевцу, која је прихватила одредбе Берлинског конгреса.

У независној Србији био је министар правде у Влади Јована Ристића 1879. Преминуо је у Београду 1884. – Димитрије Матић, *Ђачки дневник 1845–1848*, Београд 1974; Божидар Марковић, *Димитрије Матић лик једног правника*, Београд 1977; Василије Крестић, „Аутобиографија Димитрија Матића”, *Споменик, СХХII*, Београд 1981.

⁴⁵ *Документи, Србија 1878*, 127.

⁴⁶ Giorgi Candeloro, *Storia dell'Italia moderna*, V, Milano 1978, 131.

двору и разговори о италијанској подршци Србији са представницима нове Владе.

У време боравка српског дипломате у Риму је боравила и делегација Румуније, која је такође желела да добије позитиван одговор Италије око свог учешћа на конгресу. У Србији је одлучено да њен заступник остане у Риму све до новог сазива Владе. Иако је Депретисева Влада била у оставци, он је примио Матића и разговарали су о Српском питању, али није могао да се обавеже званичним ставом, па је изјавио: „Добро познајем традицију италијанске политике према Србији и тврдим да кнежевина може, у дипломатској фази која започиње и даље да рачуна, као у прошлости, на искрено и несебично пријатељство краљевске Владе”. Своје изјаве о пријатељским односима Депретис је доказао залагањем да српски представник буде примљен у аудијенцију код краљевског пара.⁴⁷

Према налогу министра спољних послова, Јована Ристића, Матић је требало да изложи италијанском краљу Умберту Првом тежње Србије за ревизијом Санстефанског мировног уговора и да затражи подршку око учешћа српског представника на предстојећем конгресу. Ристића је првенствено занимало хоће ли Италија помагати и у ком степену Србију по питањима независности, територијалног увећања, европској гаранцији за независну Србију и о уласку нашег пуномоћника на конгрес. Пријем код краља Умберта Првог Матић је окарактерисао као дипломатски успех, будући да су му биле указане све почаст и да је успео да изложи све захтеве Србије. Краљ је благонаклоно гледао на жеље Србије, али није могао да обећа да ће се заложити за учешће Србије на конгресу. Како је и сам наговестио, исте захтеве примио је и од румунских представника, али није могао са сигурношћу да тврди да ће ове земље присуствовати на заседању конгреса. Истакао је да ће, ако Силе дозволе да Србија и Румунија могу послати своје представнике, Италија подржати тај предлог. Благонаклони став према Србији може се видети и из писма које је краљ Умберто Први послао кнезу Милану обраћајући му се речима: „Србија, која због својих патриотских врлина заслужује светлу будућност, налази се пред остварењем својих националних тежњи. У новом добу које настаје за кнежевину, Италија ће бити срећна да с њом настави традиције срдечног пријатељства које су започеле за време владавине мог поштованог оца”.⁴⁸

Италијанско јавно мњење отворено је подржавало жеље балканских народа да остваре своју независност, па и по питању учешћа њихових представника на конгресу, италијански часопис *Il Diritto* објавио је чла-

⁴⁷ *Документи*, Србија 1878, 150.

⁴⁸ *Документи*, Србија 1878, 164.

нак који је подржавао да све вазалне државе при Великој порти укључе у рад Конгреса и то не само са консултативним гласом, него да у питањима која се директно тичу њих имају право на делиберативни глас. *Il Diritto* је објављивао чланке који су се тицали само Србије и њеног учешћа на конгресу.⁴⁹

Нову Владу у Италији формирао је Бенедето Каироли, некадашњи гарибалдинац и један од вођа Иредентистичког покрета. Постојала је нада да ће ова Влада променити курс политике и озбиљније се укључити у токове решавања Источног питања, али ће могућност такве политике стопирати будући министар спољних послова, гроф Корти, који је био десно оријентисан. Тежио је да се Италија веже за Немачку и Аустроугарску и тако дође до нових позиција на Медитерану. Таква политика била је у сукобу са иредентистичким тежњама Каиролија, који се зарад решења министарске кризе одрекао истих. Гроф Корти је као услов за долазак на место министра спољних послова тражио да Италија не долази у сукоб са Аустроугарском.⁵⁰

После формирања италијанске Владе, Матић је добио уверење од Депретиса да ће и нова Влада бити наклоњена Српском питању, рекавши му: „Будите без бриге за вашу општу ствар, иако ја из министарства излазим, у Владу долазе моји пријатељи, којима ћу је добро препоручити”.⁵¹ Матић је прве разговоре са новом Владом о Српском питању водио са генералним секретаром, грофом Торниелијем, који је сматрао да Србија треба да чека прелиминарне седнице конгреса где ће бити одлучено да ли ће мање земље имати право учешћа на конгресу, али је и додао да ће Италија такав предлог подржати, као што ће подржати српску независност и територијално увећање под гаранцијама европског права.⁵² Како је италијанска дипломатија хтела по сваку цену да спречи аустроугарски улазак у Босну и Херцеговину, гроф Торниели је саветовао Матића да Србија не покреће питање избеглица и могућих репресалија којима би били изложени након повратка, јер би то могло дати повод Аустроугарској да она преузме заштиту избеглица. Будући да српска Влада није могла сама да обезбеди сигуран повратак избеглица, а ни да им саветује да се врате без протектората, дала је предлог да обезбеђење буде мешовита аустро-италијанска пратња.⁵³ Матић је указао и на проблем

⁴⁹ *Документи*, Србија, 172–174.

⁵⁰ G. Candeloro, *Storia dell'Italia moderna*, VI, 131–137; Gaetano Salvemini, *La politica estera italiana dal 1871 al 1915*, Milano 1913, 244–245.

⁵¹ *Документи*, Србија 1878, 197.

⁵² *Документи*, Србија, 193.

⁵³ ASDMAE, Moscati VI – Serbia, busta 1210, busta 1411.

територијалног проширења Србије према старој Србији, али му је гроф Торниели саветовао да са тим захтевима Србија сачека, јер како је рекао: „Ово није крај догађајима, будите мудри, што се сад није постигло, може бити од сад и у Италији је ишло мало по мало”.⁵⁴

Матић је успео да издејствује пријем и код председника Владе, Кариолија, и министра спољних послова, грофа Кортија, како би сазнао званичан став италијанске Владе према српској независности, територијалном проширењу и европском признању. Добио је потврду да ће нова Влада подржати Српско питање у целини, председник Владе је истакао: „да је Италија принципом народности дошла до свог уједињења. Србија и српски народ стреме ка истом циљу. По самом дакле начелу, Српска ствар, као што сте ми је разложили, заслужује и већ има наше потпуне симпатије и садашња италијанска Влада као и претходна продужиће традиционалну политику према, вазда, пријатељском српском народу”.⁵⁵ Министар спољних послова, гроф Корти, није негирао помоћ у Српском питању, али будући да је био представник Италије у Цариграду у току српско-турских сукоба, знао је да ће бити тешко преговарати са Турском о Србији и територијалним надокнадама, па је нагласио да ће Италија подржати интересе Србије, али да неће прва иницирати разговор о истим.⁵⁶ Матић је у својој завршној депеши констатовао да је Србија добила још једног савезника на предстојећем конгресу, који ће штитити њене интересе и територијално проширење. Ситуација пред сам конгрес се променила. Иако Влада није била задовољна иступањима грофа Кортија по питању италијанског учешћа, није имала избора, јер је Италију изнутра притискала економска и административна криза и није могла дозволити да се Влада распусти, па се приступило компромисном решењу. Према упутствима грофа Кортија, Италија је требало да прихвати Аустроугарску окупацију Босне и Херцеговине само у случају да је она привремена, а ако буде трајна Италија би затражила територијалну надокнаду.⁵⁷ У плановима грофа Кортија Србија се није директно помињала, на њу се могао односити само део око ревизије граница Бугарске где је Корти истакао да треба да се прате границе националности.⁵⁸

⁵⁴ *Документи*, Србија 1878, 194.

⁵⁵ ДАС, МИД, Министарство иностраних дела, Политичко одељење 1878, микрофилм ролна 48, фасцикла 2, досије 5.

⁵⁶ *Документи*, Србија 1878, 202.

⁵⁷ G. Candeloro, *Storia dell'Italia moderna*, VI, 135–137; Rinaldo Pertignani, *Neutralità e alleanza (Le scelte di politica estera dell'Italia dopo l'unità)*, Milano 1987, 150–155.

⁵⁸ Љиљана Алексић-Пејковић, *Италија и српско-турски ратови 1876–1878*, 182.

Србија је дипломатским преговорима пред сам почетак конгреса успела да придобије Аустроугарску на своју страну, али је морала и да плати и цену те подршке. У преговорима који су вођени у Бечу између аустријског представника, грофа Андрашија, и српског министра спољних послова, Јована Ристића, договорено је да ће се Србија држати даље од Босне и Херцеговине и Новопазарског санџака, а Аустроугарска ће подржати територијално проширење Србије на Пирот и Врање. Ристић је био приморан да прихвати и остале захтеве Андрашија, јер у супротном не би подржао чак ни проширење Србије сходно Санстефанском мировном уговору, а постојала је могућност да Србија изгуби и сам Ниш. Захтеви упућени Србији односили су се на изградњу железнице и склапање трговинског уговора са Аустроугарском, будући да су преговори око трговинског уговора започети 1875. пропали након избијања устанка.⁵⁹

Конгрес је био заказан у Берлину за 13. јун 1878. Отворио га је немачки канцелар Ото фон Бизмарк. Трајао је до 13. јула исте године. Имао је двадесет заседања и на крају конгреса потписан је уговор који се састојао од 64 члана, које су верификовале све присутне земље, којих је на конгресу било седам (Немачка, Француска, Енглеска, Русија, Италија, Аустроугарска и Турска). Учешће Србије, Црне Горе и Румуније није било одобрено, али је ипак српски министар спољних послова, Јован Ристић, отпутовао у Берлин и мимо седница покушавао да придобије благонаклоност према српским тежњама. Италијански представници били су у Берлину 12. јуна, када су и први пут званично били примљени код Бизмарка. У пратњи Кортија био је амбасадор Де Лоне, који је био други представник Италије.⁶⁰ По питању италијанског става, Ристић је извештавао да нису против Србије, али да су и доста уздржани. Будући да Србија није могла учествовати на седницама конгреса, био је принуђен да српске интересе брани незваничним путем.⁶¹ Ван заседања обилазио је представнике Великих сила Аустроугарске, Русије и Француске и износио српске захтеве. Србија је индиректно споменута на заседању од 16. јуна када се расправљало о бугарским границама. Наде су полагане у споразум са Аустроугарском и у касније посредовање Шувалова, да ће доћи до промене руских ставова око граничног питања. Ристић је одлучио да се чланицама конгреса обрати једним меморандумом у коме

⁵⁹ Михајло Војводић, *Путеви српске дипломатије*, 14; Јован Ристић, *Дипломатска историја Србије*, II, 168–169, 171; *Србија 1878*, 223, 227; Владан Ђорђевић, *Србија на Берлинском конгресу*, Београд 1890, 7–9.

⁶⁰ Rinaldo Pertignani, *Neutralità e alleanza (Le scelte di politica estera dell'Italia dopo l'unità)*, Milano 1987, 163–165.

⁶¹ Јован Ристић, *Дипломатска историја Србије*, II, 184–185.

је исказана жеља Србије да се питање њеног положаја и њених граница не решава док не буде саслушан њен представник који би им изложио ставове Србије.

О могућности учешћа Србије на конгресу није се могло расправљати јер тако нешто није дозвољено ни Румунији, а ни Црној Гори, али се могло размислити о Ристићевом излагању пред Конгресом.⁶²

Када је питање Србије изнесено пред Конгрес, расправљало се о њеној независности. Први се изјаснио представник Француске, Вадингтон, који је уз признање независности тражио да у Србији буде проглашена једнакост вера. Овај предлог Силе су усвојиле једногласно. Велике силе нису пристале да дају гаранцију за српску независност, а ни за румунску. По питању једнакости вера, које се највише односило на јеврејску заједницу, кнез је одлучио да одобри, а Ристић је о томе известио председника конгреса, кнеза Бизмарка. Верски положај Јевреја у Србији није ни био угрожен, јер је држава издржавала јеврејске школе и плаћала београдског рабина. Једина законска одредба која је постојала против Јевреја односила се на забрану да живе изван Београда, али сви Јевреји, који су живели ван Београда после издавања тог закона нису узнемиравани. Даље расправе о „Српском питању” биле су усмерене на њену територију, која је Србију ставила у незавидан положај, јер није могла да рачуна на санстефанске границе, будући да је Аустроугарска била противна њеном ширењу на Нови Пазар, што је образложила њеном потребом за изградњу железнице. Русија по овом питању није хтела да заштити српске интересе, али се успротивила аустроугарским предлозима да накнада Србији иде у правцу Бугарске, где би Србија добила Врање, Трн, Пирот. Русија је Трн и Пирот наменила Бугарској, а Србији накнаду у Гиланском крају, чему се поново успротивила Аустроугарска.

Конгрес је првобитно гласао о југозападној српској граници. Граница је утврђена код Копаоника, село Место припало је Турској, а теснац Преполца Србији. Медвеђска долина такође је прешла у руке Србије, а Лабска долина остала је Турској.

Каснија расправа наставила се око Врања и Грделичке клисуре, јер је Србија наишла на отпор Енглеца по том питању. По Андрашијевом предлогу, ово питање је стављено на гласање. За српску страну гласале су Немачка, Аустрија, Француска, Русија, а против Енглеска, Турска и Италија. Ристића је изненадио противан глас Италије, али он није знао да

⁶² Јован Ристић, *Дипломатска историја Србије*, II, 184, 187, 189, 191, 193; Rinaldo Petrigiani, *Neutralità e alleanza*, 166–167; *I documenti diplomatici italiani, seconda serie: 1870–1896*, Volume X (23. marzo – 16. ottobre 1878), 190–191; Владан Ђорђевић, *Србија на Берлинском конгресу*, 15–16, 18, 29, 51, 52.

се гроф Корти пре конгреса одлучио да не подржи политику балканских народа, јер је сматрао ризичном по своју земљу, иако остали италијански званичници нису делили његово мишљење. Енглеска је и после гласања уложила свој протест. Предлог за решење потекао је од Француске, која је предложила да гранична линија иде јужно од Врања, што би Турској дало сигурност, а да Србији остане Врање.

Проблеми око српских граница настављени су сукобима око Трна и Пирота. Србија је била спремна да се о овим питањима изјасне становници тих области. Комисије које је требало да расправљају о овим питањима одлучиле су да Цариброд остане Бугарској, а Трн и Пирот Србији, али пошто је у исто време одлучено да Ихтмански кланац из стратегијских разлога остане Турској, накнада Бугарској била је Трн. Коначно решење било је: „Србија је добила Пирот до Цариброда и Балкана, са једним делом среза Трнског”.

Ристићево разочарање у италијанске представнике било је видно. Како и сам истиче, они се нису држали договора који је обећан кнежевом ванредном посланику у Риму, Матићу. Положај Аустроугарске на конгресу био је на завидном нивоу. У незваничном разговору који је Ристић водио са француским представником, дознао је да је Бизмарк сматрао да би требало задовољити аустроугарске интересе у свим траженим сферама. Због тога су у незваничним разговорима, како француске, тако и руске дипломате саветовале Србију да се споразумеју са њима. Чланом 36. Берлинског конгреса регулисана је граница Србије.⁶³

На петом заседању, 24. јуна, италијански министар спољних послова први пут је изашао са предлозима:

- да се у Бугарској и Румелији задрже на снази сви трговински и царински уговори који су пре конгреса договорени са Портом, да сви инострани поданици имају право на имунитет, повластице и конзуларну заштиту
- да сва инострана роба која прелази преко Бугарске и Румелије има исту царину за све земље.

Лорд Биконсфилд био је противан овим предлозима. На истом заседању поставило се и питање до када ће руска војска вршити протекторат у Бугарској. По овом питању Италија се ставила на страну Русије. На

⁶³ Чедомир Попов, *Француска и Србија 1871–1878*, Београд 1974, 417–418; Јован Ристић, *Дипломатска историја Србије*, II, 205–206, 209, 213, 219, 221, 225–227; ASDMAE, *Confidenziale, Documenti Diplomatici*, Serie LX, Questione d’Oriente, aprile, maggio, giugno, 1878, N 2011, N2019, *I documenti diplomatici italiani, seconda serie: 1870–1896, Volume X* (24. marzo – 16. ottobre 1878), 18, 29, 46, 110, 119, 144, 167–168, 194, 209, 216, 220–222, 277, 279, 301; *Документи*, Србија 1878, Београд 1978, 252, 260, 293, 295, 326, 327, 329; Владан Борђевић, *нав. дело*, 30, 43.

осмом заседању гроф Андраши поменуо је питање Босне и Херцеговине. Предлог Аустрији дао је Солзбери, да окупира ту територију и да успостави своју администрацију, Француска и Русија су се сложиле са тим предлогом. Италијански представници такође су прихватили ово решење, али како наводи енглески изасланик Солзбери, са видном резервом. На десетом заседању расправљало се о Румунији, али је и Аустрија изашла са предлогом о територијалном проширењу Црне Горе. Тада се први пут расправљало о луци Спич. Турска је била спремна да ову луку уступи Црној Гори, али под условом да она буде затворена за ратне бродове. Предлог Аустрије био је и да целу ту обалу милитаризује својом војском, што је довело до дискусије која је настављена и на дванаестом заседању 4. јула. Италијански представници, без обзира на то што су били погођени таквим предлозима, нису изразили своје мишљење, иако је Де Лон истакао да је, када се расправљало о луци Спич, требало истаћи да је и Италија заинтересована за Јадранску обалу.⁶⁴

Почетком јула италијанску Владу забрињавао је енглеско-турски уговор склопљен 4. јуна, у коме се расправљало о питању Кипра, а бригу јој је и стварало то што је Аустрија хтела да милитаризује и надгледа део Јадранске обале који је био додељен Црној Гори.

Италија је ипак на тринаестом заседању, 5. јула, прихватила предложене грчке границе.⁶⁵

Крај конгреса већ се назирао 10. јула, када су дефинисане азијске границе. Питање Кипра давало је могућност Италији да покрене питање својих интереса на Медитерану, али ниједан од италијанских представника није изнео такав став пред Конгрес. На заседању 11. јула расправљало се о ратној одштети коју је Турска требало да плати. Енглеска је стала на страну Турске, јер је имала велики број повереника у њој, а додатна плаћања оптеретила би већ слабу турску државну касу. Да би се решио овај проблем, италијански представник гроф Корти, заједно са осталим Силама изашао је са предлогом да се накнадно утврди комисија која ће расправљати о висини ратног дуга и о његовој отплати. Конгрес је затворен после његове двадесете седнице, 13. јула 1878. Промене које су настале после његовог закључења, било да су територијалне или политичке, означиле су почетак успостављања нових односа између балканских народа и Сила потписница. Одредбама Берлинског конгреса анулиране су одредбе Санстефанског мира.

⁶⁴ Bonghi, *La crisi dà Oriente e il Congresso di Berlino, Milano*, 162–164, 166; *I documenti diplomatici italiani, seconda serie: 1870–1896, Volume X* (23. marzo – 16. ottobre 1878), 235.

⁶⁵ Rinaldo Petrigiani, *nav. delo*, 168–169; Bonghi, *nav. delo*, 167.

Независност Србије потврђена је 34. чланом уговора. Услови за њену независност налазе се у члану 35. којим је требало успоставити једнакост свих вера и свим њеним држављанима дати грађанска и политичка права. Линије српских граница регулисане су чланом 36. и подразумевале су: „граница Србије следи линију матицом Дрине до њеног ушћа у Саву, остављајући Кнежевину Србији Мали Зворник и Сакар, па даље старом границом Србије све до Копаоника, од кога се одваја на врху Канилуга. Одатле иде најпре западном границом Нишког санцака преко јужне стране Копаоника, гробеном Марице и Мрдарске планине, које образују вододелницу између долине Ибра и Ситнице, с једне, и Топлице с друге стране, остављајући Преполоц Турској. Затим граница скреће на југ вододелницом између Брвенице и Медвеђе, остављајући читаву долину Медвеђе Србији, даље гробеном Гољак планине (стварајући вододелницу између Криве реке са једне стране, и Пољанице, Ветернице и Мораве, с друге стране) до Врха Пољанице. Затим нова граница води огранком Карпинске планине до ушћа Којинске у Мораву, прелази Мораву, пење се вододелницом између потока Којинског и потока што утиче у Мораву близу села Нерадоваца, па се више Трговишта састаје са Планином Св. Илија. Од ове тачке иде гробеном Св. Илија до брда Кључ, па, прелазећи преко тачака које су на карти обележене, преко Бабине горе до Црног врха. Од Црног врха ново повлачење граница Србије спаја се са границом Бугарске, то јест, иде вододелницом између Струме и Мораве, врховима Стрешера, Виљо кола и Мецид планине, па се преко Гацине, Црне Траве, Дарковске равни, Драинице, затим Дешчланог кладенца, поново састаје са вододелницом горње Сукове и Мораве, иде право ка Столу и одатле се нова граница спушта да би на 1000 м северозападно од села Сегуше пресекла пут Софија–Пирот. У првој линији се пење ка планини Видлич, а отуд на Радочину, у ланцу Коца Балкана, остављајући Србији село Дојкинце, а Бугарској село Сенокос. Са врха планине Радочине граница продужује ка северозападу на Гребен Балкана преко Чипровачког Балкана и Старе планине до старе источне границе Кнежевине Србије, близу Смиљеве чуке, а одатле старом границом до Дунава, где се завршава код Раковице”.

Берлинским уговорним чланом 37. регулисано је да до доношења нових закона и склапања трговинских уговора важе пређашњи закони и уговори. Железничко питање делимично је регулисано 38. чланом, све његове даље одредбе требало је решити након Конгреса између интересних страна, Аустроугарске, Бугарске, Србије и Турске. Питање српских поданика који живе или бораве у Турској, регулисано је општим начелом међународног права. У року од петнаест дана, српске и турске војне тру-

пе биле су дужне да напусте места која нису била под управом њихове земље. Србија је требало да поднесе и део турског дуга у областима где је остварено њено проширење, али уговором није била одређена сума коју је Србија требало да плати. О том питању одлучивала би комисија која је после конгреса заседала у Цариграду. Али то није био једини дуг који је Турска желела да наметне Србији. Она је хтела да пронађе интерес од данка који јој је Србија до тада плаћала, да га процентуално увећа и да рок за његову уплату. Само је Русија била противна овом дугу, а исти начин требало је применити и на Румунију. Српски представник је реаговао на тај намет и изнео чињеницу да Србија није ратовала да би на конгресу купила независност, а и све да је тако, она нема новца за ту исплату, даље инсистирање на томе довело би до нових сукоба, јер би војска дуг морала силом тражити. Лорд Солзбери није хтео да одустане од капитализације дуга, јер је у њему видео и енглеске интересе, супротставили су му се руски представници Горчаков и Шувалов, који су изјавили да у тренутку изгласавања независности кнежевинама није помињана капитализација дуга. Будући да су кнежевине независне, морају поднети само онај дуг који се односи на њихове увећане територије. На страну Русије стале су Француска и Аустрија, тако да је крајњи исход био повољан по Србију и Румунију. Аустроугарска је добила право да окупира територију Босне и Херцеговине, али се одрекла права да успостави свој протекторат у околним Новопазарском и Митровачком. Ови окрузи остали су под управом Турске, али је Аустрија имала право да држи своје војне гарнизоне ради одржавања мира. Задржала је и право на несметану трговину о чијим условима је требало да се договори са Турском после потписивања конвенције.⁶⁶

У Србији је за време трајања Берлинског конгреса укинута ратно стање и заказано заседање Скупштине. На тајној седници 25. јула прихваћене су све одлуке Берлинског конгреса које су се односиле на Србију. Званично српска независност проглашена је Кнежевом прокламацијом 22. августа 1878. Овом прокламацијом, кнез је захвалио народу на пожртвованости коју су пружили својој домовини. Истакао је да се народ храбро борио нежалећи своје животе. Честитао је народу ослобођење, мир и независност Србије, коју су потврдиле Силе на Берлинском конгресу. Народна скупштина изгласала је закон о помоћи ратним инвалидима и породицама погинулих, умрлих и несталих војника. Истог дана када

⁶⁶ Душко М. Ковачевић, *Србија и Русија 1878–1889 (Од Берлинског конгреса до абдикације краља Милана)*, Београд 2003, 51; *Документа*, Србија 1878, 280–281, 285, 341; Јован Ристић, *Дипломатска историја Србије*, II, 232, 234–235, 237–238, 240; *I documenti diplomatici italiani, seconda serie: 1870–1896*, Volume X (23. marzo – 16. ottobre 1878), 240, 282, 293; Владан Ђорђевић, *нав. дело*, 56–57; Васо Чубриловић, *нав. дело*, 313.

је проглашена независност, укинута је ванредно стање у земљи, а за нови државни празник, уместо Светог Андрије, проглашен је 20. јун – Дан независности.⁶⁷

Италија се на конгресу изјаснила два пута против Србије, иако су ти ставови били противни њеној некадашњој политици. Одлучила се на тај корак јер је страховала за своје интересе. Претња јој је била Аустрија, али јој никако није одговарало да се Босна и Херцеговина поделе између Србије и Црне Горе, било јој је јасно да би тај исход био негативан по њене интересе, поготово што је Црна Гора добила излаз на Јадранско море.

Ставови италијанске „неутралности” на конгресу лоше су примљени код италијанског јавног мњења, које је сматрало да је Италија заступала интересе свог непријатеља, Аустроугарске. Италијанским градовима ширили су се покрети побуњеног народа, који је на тај начин желео да исказе сопствено незадовољство политиком коју је водила његова земља. Битније противљење запажено је у Напуљу, 14. јула, када је побуњена маса позивала Каиролија да објави рат Аустроугарској и припоји Италији Трст и Тренто. Исте тежње рашириле су се у градовима Равена, Мађерата, Лука, Павиа, Ливорно, Ђенова. У Риму су битнији протести забележени 21. јула. Поред свих напада, Корти је и даље сматрао да је његова политика била исправна и бранио се истом тезом коју је заступао пре конгреса. Италија је довољно слаба и не треба још више ослабити војне позиције и стварати себи нове непријатеље. Превирања су и даље настављена, а завршила су се падом Владе Каиролија, децембра 1878.⁶⁸

Берлински уговор променио је стање ствари на Балкану, као и будућу политику Србије, која се у оба рата за независност борила под руском заставом, али је ипак заштиту интереса нашла у Аустрији. Србија је успела да се избори за независност, али Велике силе нису хтеле да буду гаранти. Одлукама Берлинског конгреса, поред независности, Србија је добила територијално проширење, али не у оној мери у којој се надала. Ове одлуке донекле су ублажиле шок који је за Србију представљао Санстефански мир, али су отвориле ново поље сукоба на Балкану првобитно између Србије и Бугарске. Незадовољство двеју земаља граничном линијом довешће до нових сукоба.

⁶⁷ Душко М. Ковачевић, *нав. дело*, 57; Душко М. Ковачевић, Момир Самарџић, *Скупштинске беседе краља Милана*, Нови Сад 2005, 65–68; Владан Ђорђевић, *нав. дело*, 93–95.

⁶⁸ Rinaldo Petri gnani, *нав. дело*, 170–171, 173; Bonghi, *нав. дело*, 170; Antonello F. M. Biagini, *Momenti di storia Balcanica (1878–1914)*, 21–26.

2.2. Учешће италијанске комисије у обележавању граница Србије након Берлинског конгреса

По завршетку Берлинског конгреса састала се српска Скупштина у Крагујевцу 14. јула 1878, са задатаком да прихвати све тачке Берлинског уговора које су се тичале Србије и да одобри споразум који је Јован Ристић потписао са аустроугарским представником у Берлину.⁶⁹ Скупштина је усвојила све тачке које су се односиле на Србију, а по препоруци кнеза Милана, требало је да одобри и Конвенцију Аустроугарске и Србије. Прокламацијом кнеза Милана од 22. августа 1878. успостављена је независна Србија,⁷⁰ која је требало да спроведе у дело 36. члан Берлинског конгреса, који се односио на обележавање њених граница. Српски кнез и Влада сматрали су да би за економско стање Србије било пожељно да се разграничење изврши у што краћем року, јер би се тако умањили расходи за издржавање српске војске на граници, који су оптеретили, ратом исцрпљен финансијски систем Србије.⁷¹

Берлинским уговором регулисано је да разграничење Србије и Бугарске треба да обави међународна комисија, а остало је отворено питање да ли ће та комисија обележити и српско-турску границу будући да другим чланом уговора⁷² није предвиђено да то обележавање изврши међународна комисија.⁷³

Како је текло обележавање српске границе и са којим се проблемима сусретао српски представник па и сама Влада? Пре почетка рада међународне комисије одлуком српске Врховне команде, створене су комисије које су у јулу 1878. прешле трасу граничне линије одређене Берлинским уговором на основу аустроугарских генералштабских карата, које су, како ће се потврдити током рада саме комисије, биле са доста греша-

⁶⁹ *Документи*, Србија 1878, 575; Душко М. Ковачевић, *Србија и Русија 1878–1889*, 56.

⁷⁰ *Документи*, Србија 1878, 626–627; ASDMAE, Confidenziale – Serie LX, DD, parte IV, settembre, ottobre, novembre 1878, doc. 2073.

⁷¹ Момир Самарџић, *Европа и обележавање граница Србије 1878–1879*, Нови Сад 2006, 60.

⁷² У другом члану уговора изложена је граница Бугарске, а члан завршава констатацијом да ће разграничење извршити Европска међународна комисија, која ће бити састављена од Сила потписница уговора и која је требало да води рачуна да султану остави могућност одбране источне Румелије, али и да забрани подизање утврђења у ширини од 10 км од Самокова. Овим чланом није се помињало да ће комисија вршити разграничење српско-турске границе; Momir Stojaković, *nav. delo*, 118; ASDMAE, Libro Verde, Trattato di Berlino.

⁷³ Србија 1878, *Документи*, 599.

ка, што ће умногоме отежати посао разграничења.⁷⁴ Додатне проблеме у обележавању границе, Србија је имала са руским представницима, који су заступали бугарске интересе. Руском негодовању допринела је српска Влада, која није извршила евакуацију својих војника и цивилне власти са територија које је ослободила српска војска, а које су Берлинским уговором додељене Кнежевини Бугарској. Српска Влада настојала је да задржи такво стање док комисија не повуче званичну демаркациону линију.⁷⁵ С друге стране, остала је српска Војска и на граници са Турском, што је наишло на оштру осуду Лондона. О ставу Енглеске у својим извештајима писао је српски представник у Бечу, Коста Цукић, који је о том питању разговарао са енглеским представником у Бечу и покушао да објасни да се војска није повукла због честих сукоба са албанским побуњеницима, који нису поштовали власт султана. Велике силе и Порта нису придавале много важности албанским побуњеницима што се види из преписке у којој је од Порте тражено да их смири, али до тога није дошло. Србија је припремала терен да разграничење изврши мешовита турско-српска комисија. У први мах се чинило да ће и бити тако. Турска Влада за свог представника одредила је Мехмед Али-пашу, једног од чланова турске делегације на Берлинском конгресу, а посредовао је и дипломатски представник Велике Британије по чијем је наговору турски комесар упутио српској Влади захтев да постави свог представника за обележавање границе. Српској Влади је одговарао овај предлог, па је брзо реаговала и на место свог представника поставила генерала Милојка Лешјанина. До неочекиваног преокрета дошло је 20. августа када је аустроугарски дипломатски представник, кнез Вреде, обавестио српског министра, Јована Ристића, да ће европска комисија преузети рад на обележавању српско-турске границе, након чега је и повучено постављење српског представника, генерала Лешјанина, а српској Влади је преостало само да чека формирање међународне комисије.⁷⁶

Комисија је требало да почне са радом 1. септембра 1878. у Београду, али је њен почетак померен за више од месец дана. Шта је био разлог одлагања рада комисије? Представници Енглеске и Турске каснили су са доласком, али је већина представника у Београд стигла већ почетком септембра. Француску је представљао генерални конзул Рушчуку Обаре, Немачку мајор Фон Алтен, Аустроугарску мајор Бимелек, Италију пот-

⁷⁴ Момир Самарцић, *Европа и обележавање граница Србије 1878–1879*, 61.

⁷⁵ W. N. Medlicott, *The Congress of Berlin and after. A Diplomatic History of the Near Eastern Settlement 1878–1880*, London 1938, 137–146; ДАС, МИД, ПО, Ф3, Д6 – Беч 29. 10. 1878.

⁷⁶ Момир Самарцић, *Европа и обележавање граница Србије 1878–1879*, 67.

пуковник Гола, Русију пуковник барон Каулбарс.⁷⁷ За српског представника постављен је пуковник Милутин Јовановић, а за његовог заменика потпуковник Јован Мишковић, који је 1. октобра 1878. постављен за министра војног у новој Влади Јована Ристића, а заменио га је мајор Јеврем Велимировић.⁷⁸ Комисија је на неформалним седницама одлучила да за председника комисије изабере француског представника Обареа, као најстаријег члана комисије, а разматрали су начине за што брже и лакше обележавање граница. Српски представници Јовановић и Мишковић, одржали су први састанак са страним представницима, који су стигли до 21. септембра. Истакли су да би за Србију било боље да се граница што пре обележи и тако јој се смање трошкови за издржавање војске која се налазила на немирној српско-турској граници. Страни представници су сматрали да би требало почети са обележавањем границе од Врања, али се са предлогом нису слагали српски представници, који су познавали климатске услове и сматрали да је боље да се обележавање почне од Канигуле, где је уједно и била почетна тачка нове српско-турске границе на западу, због лоших временских услова који ће у позној јесени онемогућити њихов рад на том подручју. Било је упитно и да ли комисија треба да пређе целу трасу нове границе, јер су представници сматрали да би се поједине тачке могле заобићи уколико српски и турски представници постигну договор, али је на инсистирање српског комесара ипак одлучено да се пређе целокупна траса нове границе.⁷⁹ Пре почетка рада Комисије, српски представник је указао на неправилности аустроугарских карата и понудио исправке које је направила српска Врховна команда, што није наишло на одобравање представника, који су прихватили трасу аустроугарске карте по којој гранична линија иде са Карпине на ушће Коинске у Мораву. Комисија је на наредном састанку 26. септембра (14. септембра) одлучила да крене за Ниш и тамо сачека турског представника и на тај начин крене што пре са обележавањем границе, како је у свом извештају навео италијански представник потпуковник Гола.⁸⁰ Будући да су се временске прилике погоршавале и да се чекао долазак турског представника, Комисија је сматрала да би прво требало почети са обележавањем српско-бугарске границе. Шта је био узрок таквом ставу? С једне стране, за ту трасу није било неопходно присуство турског представника, а са друге стране несигурност на српско-турској граници због честих упада

⁷⁷ ASDMAE, Moscatti VI – Serbia B-1411 – Belgrado 27. settembre 1878.

⁷⁸ ASDMAE, LV, Confidenziale – LX-parte V – maggio 1879–9250 - Commission internationale pour la délimitation de la Serbie, protocole N1; М. Самарцић, *нав. дело*, 74.

⁷⁹ *Исто*, 75.

⁸⁰ ASDMAE, Moscatti VI, Serbia B-1411, Belgrado 27. settembre 1878.

Албанаца довела је до тог става за који су се највише залагали руски и италијански представник. У време кад је Комисија кренула према Нишу, Порта још увек није одредила свог представника, о чему сведочи депеша италијанског представника Галванија у Терапији где он наводи: “Colsi tosto l’occasione della mia visita al gran vizir....per chiedergli disposizioni fossero state prese in proposito dal governo imperiale. Safvet pascià mi rispose che il commissario per la delimitazione della Serbia non era ancora nominato. Considerando l’effervescenza che regna tra le popolazioni, il qui territorio deve passare alla Serbia è d’avviso che la commissione dovrebbe indugiare a dare principio ai suoi lavori.” У истој депеши наводе се и албански нереди на Косову и да је потребно појачање: “Il generale Hafiz pascià ha telegrafato da Kossovo per chiedere che gli si mandano 40 bataglioni di truppe, colle quali s’impegna di ristabilire e di mantenere la tranquillità.”⁸¹ Коначно појављују се британског представника Вилсона, вратило је Комисију на почетну тачку, јер је он инсистирао да се прво обележи српско-турска граница и да је стога неопходно чекати долазак турског представника. Преокрет у обележавању границе проистекао је из става лорда Солзберија, који је сматрао да се промене могу десити само у случају да се са њима сложе све Силе потписнице Берлинског уговора, што ће се и десити у октобру у време када је Комисија већ почела са обележавањем српско-турске границе. Консултацијама британске и аустроугарске Владе постигнут је договор да иста комисија обележи српско-бугарску границу, али да се њене одлуке на крају ускладе са одлукама комисије за обележавање бугарске границе.⁸²

У време када је почело обележавање српско-турске границе послат је српски дипломатски представник у Цариград на захтев великог везира. Проблеми са обележавањем настали су када се дошло до закључка да се стварно стање на терену разликује од аустроугарских генералштабских карата и да би у случају да се поштује стварно стање на терену на четири места дошло до исправки које би ишле у корист Србије. Овом решењу противио се британски представник Вилсон, али је на крају пристао да његов помоћник Џон Рос и Јовановићев помоћник потпуковник Јован Мишковић проуче стање на терену пре формалног почетка рада Комисије и поднесу извештај којим би олакшали њен будући рад.⁸³ Српска

⁸¹ ASDMAE, Confidenziale – Serie LX, DD, parte IV, settembre, ottobre, novembre 1878, doc. 2186.

⁸² ASDMAE, LV, Confidenziale – LX–parte V–maggio 1879–9250 - Commission internationale pour la délimitation de la Serbie, protocole N1; М. Самарцић, *нав. дело*, 77; ASDMAE, Confidenziale – Serie LX, DD, parte IV, settembre, ottobre, novembre 1878, doc. 2233.

⁸³ М. Самарцић, *нав. дело*, 79; ASDMAE, Confidenziale – Serie LX, DD, parte IV, settembre, ottobre, novembre 1878, doc. 2179.

Влада је знала да ће британски представник штитити турске интересе, али је полагала наде у наклоност руског представника, иако су постојале несугласице и било је јасно да ће, кад се буде обележавала српско-бугарска граница, руски представник штитити бугарске интересе. Постојало је убеђење да ће руски представник штитити српске интересе на демаркационој линији са Турском. Српска Влада је велике наде полагала и у благонаклоност италијанског представника потпуковника Голе и то из два разлога, један, јер су их везивали пређашњи добри дипломатски односи, а други, јер је у то време још увек био јак италијански анимозитет према аустроугарском ширењу на Балкану, а у прилог добрим италијанско-српским односима иду и депеше британског представника Вилсона, који је извештавао своје Министарство иностраних дела о наклоности италијанског представника према захтевима Србије.⁸⁴ Охрабрујуће за Србију била је и подршка аустроугарског представника, као и потврда из самог Беча од грофа Андрашија, који је рекао да се договорена сарадња неће мењати.⁸⁵

Турски представник Јахија-паша (Yahia) дошао је у Ниш 20. октобра, па је било могуће започети званичан рад Комисије, која је свој први састанак имала 22. октобра кад је одлучено да се обележавање српско-турске границе започне код Врања.⁸⁶ Чланови комисије стигли су у Врање 25. октобра, а следећег дана одлучено је да се започне обележавање границе на десној обали Мораве, јер скице са леве обале још увек нису биле завршене. Извештијима са терена 27. октобра било је јасно да се неће моћи извршити разграничење по Берлинском уговору јер су постојала одступања у картама и на терену. Британски представник⁸⁷ био је неумољив и сматрао је да се траса треба обележити онако како је уцртана на аустроугарским картама, без обзира на стално стање. Полазна тачка границе на Морави била је ушће Крешевике у Мораву, а граница је требало да се настави вододелницом између Крешевике и Коњске,

⁸⁴ М. Самарцић, *нав. дело*, 80.

⁸⁵ ДАС, МИД, ПО, ФЗ, Дб – 27. септембар 1878; 29. септембар 1878.

⁸⁶ ASDMAE, Moscatti VI, Serbia B-1411, Nish 22. ottobre 1878; ASDMAE, LV- 27 A – Delimitazioni di frontiera Serba, doc. CCLIV.

⁸⁷ Британски представник Вилсон инсистирао је на овој одлуци након што је добио извештаје са терена од свог заменика. Према аустријској карти, Преполац се налазио на српској страни вододелнице и давао је Турској стратешки значајну тачку за контролу територије, али се испоставило да се Преполац налази са турске стране вододелнице и да гранична линија оставља Србији значајну тачку за продор на Косово док Турској не оставља добру одбрамбену позицију. Будући да је за њега било битно да Турској остану добри одбрамбени положаји, одлучио је да се граница повуче према аустроугарској карти без обзира на то где се налазио Преполац. – М. Самарцић, *нав. дело*, 84; ASDMAE, Moscatti VI, Serbia B-1411- Vranje 4. novembre 1878.

према Св. Илији.⁸⁸ Званично обележавање границе почело је 28. октобра. Почетком новембра дошло је до новог проблема чији су узрок поново биле аустроугарске карте. Будући да се турски и енглески представник нису слагали са предлозима осталих представника, одлучено је да се обележавање спорне тачке одложи, док се турски представник посаветује са Портом.⁸⁹ Настављено је обележавање границе према Црном врху и споју српско-турске са српско-бугарском границом.⁹⁰ Нови неспоразуми настали су када је одлучено да крајња тачка српске територије буде поток кроз село Карадник. Српски комесар морао је да се приклони већини, али је уложио протестну ноту на ову одлуку, што је изазвало незадовољство осталих представника. Српска Влада је знала да се одлука неће променити, али су хтели да протестна нота уђе у протокол.⁹¹ Обележавање границе на левој обали Мораве завршено је 12. новембра, а на десној обали 14. новембра до Бабине горе због временских услова одлучено је да Комисија прекине са радом и да настави наредне године у априлу/мају. Обележавањем граничне линије од Пољанице до Бабине горе стекли су се услови да се српска војска повуче унутар граница своје земље, а другу страну су запоселе регуларне турске јединице. Са српском војском повукло се и локално хришћанско становништво пчињског краја, који је припао Турској, у страху од Албанаца и турске војске. Уз гаранције турских и српских власти, део становништва вратио се на огњишта, али је део остао у Србији.⁹² До краја године, Србија је имала још један гранични спор на српско-бугарској граници чији је узрок била једнострана одлука српске Владе да помери граничну линију која се налази у близини српског села Велики Извор. Овај потез српске Владе наишао је на осуду Русије, која је одбијала да се направи исправка границе у корист Србије код Великог Извора.⁹³ Будући да српска и руска страна нису могле да се

⁸⁸ ASDMAE, LV, Confidenziale – LX-parte V – maggio 1879–9250 - Commission internationale pour la délimitation de la Serbie, protocole N2; ASDMAE, Moscati VI – Serbia – 1411 – Nish 22. ottobre 1878; Vranje 4. novembre 1878; Vranje 5. novembre 1878; ASDMAE, LV- 27 A – Delimitazioni di frontiera Serba, doc. CCLV.

⁸⁹ ASDMAE, Moscati VI – Serbia – 1411 – Vranje 4. novembre 1878; Vranje 5. novembre 1878.

⁹⁰ ASDMAE, Moscati VI – Serbia – 1411 – Vranje 4. novembre 1878.

⁹¹ М. Самарџић, *нав. дело*, 87, ASDMAE, Moscati VI – Serbia – 1411 – Vranje 5. novembre 1878.

⁹² ASDMAE, Confidenziale – DD – LX – parte VI – giugno, luglio 1879 – doc. 3112; LV- 27 A – Delimitazioni di frontiera serba, doc. CCLVII; ДАС, МИД, ПО, ФЗ, Д6-30. октобар 1878; 10. новембар 1878. Милош Јагодић, *Насељавање Кнежевине Србије 1861–1880*, Београд 2004, 137; ASDMAE, LV-Confidenziale – LX-parte V – maggio 1879 - 9250 - Commission internationale pour la délimitation de la Serbie, protocole N7.

⁹³ ASDMAE, Confidenziale – DD – LX – parte VI – giugno, luglio 1879 – doc. 3139.

договоре, предложили су да међународна комисија обележи ову границу пре него званично прекине рад и на тај начин спречи неспоразуме већих размера.⁹⁴ Будући да се британски представник није слагао са овим предлогом, а руској страни је било стало да се погранични спор реши што је брже могуће да не би довео до погоршања српско-бугарских односа, предложили су да Србија одреди једног официра који ће заједно са руским представником приступити коначном обележавању овог дела границе. Српска Влада је одговорила позитивно и послала пуковника Стевана Здравковића. Будући да се није могло наћи повољно решење које би задовољило обе стране, пуковник Здравковић је предложио да се спорно земљиште подели између Србије и Бугарске. Руска страна је категорички одбила овакво решење спора, па је такво решење спорне границе пренето у наредну годину.⁹⁵

Међународна комисија обележила је границу од Пољанице до Бабине главе, али је стварно стање било такво да Србија шест месеци након Берлинског конгреса није имала јасно дефинисане границе. Док се чекао поновни сусрет Комисије за обележавање границе, Србија се суочавала са честим упадима Албанаца, који су крајем 1878. и почетком 1879. постали учестали. Централна турска власт није била у стању да контролише албанско становништво унутар својих граница које је користило ситуацију необележене границе и упадало у Топлички и Врањски округ, а такво понашање за последицу је имало људске жртве и материјалну штету. Због новонасталог стања на необележеној граници, српска Влада је протестовала на Порти, захтевајући да централна власт успостави мир и спречи упаде Албанаца. Порти ово није одговарало јер им је албанска помоћ била потребна како би пружили отпор Берлинском уговору током обележавања турско-црногорске границе, тако да је српски апел остао без резултата.⁹⁶

Комисија је требало поново да се састане 10. маја 1879, али су сви представници, сем турског, који се Комисији прикључио у Нишу, били у Београду три дана раније у измењеном саставу. Италијански представник, потпуковник Гола, нестао је на путу за Италију у новембру 1878, па га је заменио мајор Велини, британског комесара мајора Вилсона заменио је капетан Андерсон, а српског комесара пуковника Милутина Јовановића заменио је пуковник Стеван Здравковић.⁹⁷ Већ на првој седници

⁹⁴ М. Самарџић, *нав. дело*, 98.

⁹⁵ М. Самарџић, *нав. дело*, 96–101.

⁹⁶ ASDMAE, Confidenziale – DD – LX – parte VI – giugno, luglio 1879 – doc. 3066; Милош Јагодић, „Упади Албанаца у Србију 1879”, *Историјски часопис*, LI (2004), 89–91.

⁹⁷ ASDMAE, LV- 27 A – Delimitazioni di frontiera serba, doc. CCLVIII; М. Самарџић,

одржаној 12. маја (30. априла) дошло је до несугласица са турским представником. Повод неслагања био је предлог Комисије да се прво обележи српско-бугарска граница, што није одговарало турском представнику који је сматрао да ће обележавањем српско-турске границе доћи до прекида албанских упада на територију Србије. Овај предлог турског представника није подржао британски представник, који је сматрао да је боље обележити српско-бугарску границу пре повлачења руске војске са територије Бугарске, а и снег на Копаонику додатно је допринео да се Комисија одлучи да се прво обележи српско-бугарска граница.⁹⁸

Комисија је са радом почела 22. маја на деоници Бабина гора, место на коме је прекинут рад на српско-турској граници. Истог дана обележена је граница од Бабине горе до Црног врха без несугласица.⁹⁹ Целокупно обележавање српско-бугарске границе трајало је од 24. маја до 20. јуна 1879. У току рада сви топографи су заједнички снимали границу, а контролисала их је поткомисија. У име комисије ишли су италијански и аустројски представници које је пратио помоћник српског комесара. У току обележавања овог дела границе поново се појавио проблем узрокован нетачношћу аустроугарских војних карти, па је Комисија одлучила да проблем реши тако што ће гранична линија пратити природне карактеристике терена.¹⁰⁰ Српска Влада је очекивала да ће до исправке границе, у њену корист, доћи када се Комисија сусретне директно са становништвом на терену које није желело да се присаједини Бугарској.¹⁰¹ Очекивања српске Владе нису се испунила, јер је Комисија остала при ставу да се морају пратити тачке Берлинског уговора. Гранична линија Пирот–Цариброд обележена је топографским правцем назначеним у тексту Берлинског уговора. До несугласица је дошло на линији Брезник–Трн, где се још увек налазила српска војска, која није хтела да се повуче из ових места док Комисија не заврши њено разграничење. Ристић је остао при ставу да ће војска предати управу након што се обележи цела гранична линија, што је негативно оценио руски представник, који је 28. маја предао ноту српској Влади којом је захтевао да њена војска напусти Брезник и Трн. Неколико дана касније српска управа је била протерана са поменутих

нав. дело, 113.

⁹⁸ Душко М. Ковачевић, *нав. дело*, 81; ASDMAE, LV- 27 A – Delimitazioni di frontiera Serba, doc. CCLVIII; М. Самарџић, *нав. дело*, 114.

⁹⁹ ASDMAE, Confidenziale-DD-LX-parte V – maggio 1879 – doc. 2950; ASDMAE, LV- 27 A – Delimitazioni di frontiera Serba, doc. CCLIX

¹⁰⁰ Момир Самарџић, „Извештај српског комесара у Међународној комисији за разграничење Србије о обележавању српско-бугарске границе 1879. године”, *Споменица Историјског архива Срем*, 22003, 125.

¹⁰¹ Душко М. Ковачевић, *нав. дело*, 81.

локација.¹⁰² Српска војска је 17. јуна напустила Трн и истог дана у званичним *Српским новинама* објављено је образложење деловања Србије на овим територијама истичући да је Србија хтела да испуни жељу тамошњег и целог српског народа за спајањем оних округа на истоку који би и по историји и по народности спадали у српску државу.¹⁰³ Инцидент са Трном и Брезником довео је до погоршања односа Србије са Русијом и Бугарском. У непријатној атмосфери и неслагањима Србије и Русије прошло је и разграничење на Тимоку, у пределу Црноречког и Кулског округа. Последња етапа демаркационе линије био је кулски крај, где је српски представник покушао у преговорима са руским представником да унесе извесне исправке, како би се решило питање власништва и пограничних имања, али су сва залагања да се граница исправи у корист Србије остали без резултата. Руски представник је захтевао да се успостави стара граница, која је постојала пре последњег рата. Српској Влади није преостало ништа друго него да прихвати одређене граничне линије. Рад на обележавању границе завршен је 22. јуна 1879. Бугарска власт била је успостављена на целој територији коју је ослободила српска војска, а која је одлукама Берлинског конгреса била додељена Бугарској.¹⁰⁴

Након обележавања српско-бугарске границе, Комисија је требало да заврши посао започет годину дана раније на обележавању српско-турске границе. Будући да је у време прекида обележавања ове граничне линије српски представник уложио протестну ноту која није наишла на добар пријем страних представника поставило се питање: „Шта даље?” Мишљења у српској Влади била су подељена, а и српски представник је замењен. Кнез Милан је сматрао да се треба отклонити негативан утисак представника о Србији и повући протестну ноту, тако да је наложио српском представнику, пуковнику Стевану Здравковићу, да то и учини. Српски представник је и званично повукао протестну ноту 19/7. маја, али му је пет дана касније стигао Ристићев телеграм да то не чини. Различити ставови Кнеза Милана и министра Ристића додатно су закомпликовали ситуацију будући да је српски представник покушао да стопира опозив протестне ноте у чему није успео, али је изазвао додатно незадовољство страних представника.¹⁰⁵ Главни разлог Ристићевог противљења

¹⁰² Момир Самарџић, *Европа и обележавање граница Србије 1878–1879*, 124–125.

¹⁰³ *Српске новине*, 5. јун 1879.

¹⁰⁴ Душко М. Ковачевић, *нав. дело*, 83–84; Момир Самарџић, *Европа и обележавање граница Србије 1878–1879*, 141; ASDMAE, Confidenziale – DD – LX – perte VI - giugno-luglio 1879, doc. 3139.

¹⁰⁵ Момир Самарџић, *Извештај српског комесара у Међународној комисији за разграничење Србије о обележавању српско-бугарске границе 1879. године*, 126–127.

повлачењу ноте свакако су били учестали напади Албанаца. За Србију је било неопходно да има стратешки јаку границу са које би могла да се брани. Исправка границе код Врања није била могућа, али се српска Влада надала да ће се спорна тачка код Преполца решити у њену корист. Српски министар Ристић, због настале ситуације, одлучио је да упути ноту представницима Великих сила у Београду 30/18. маја 1879, у којој је изложио последице албанских упада у Србију и истакао незаинтересованост турске Владе да реши овај проблем.¹⁰⁶ Ристићева нота није била благонаклоно примљена, представници Великих сила нису дозволили да се изврши исправка границе утврђене Берлинским уговором, мада су око врањске границе мишљења представника била подељена. Из италијанских дипломатских извештаја види се да је став Министарства спољних послова био за исправку границе. Депретис у депеши упућеној Величинију саветовао је да се води рачуна око обележавања српске границе, да јој се оставе стратешке тачке неопходне за одбрану од Албанаца. Ристићева нота привукла је пажњу италијанског министра Депретиса који се у то време саветовао са италијанским амбасадорима у Паризу и Петрограду. Дао је за право притужбама Ристића у ноти, али је истакао да се Италија не би упуштала у кораке који би били супротни одредбама Берлинског уговора. Пресудно је било противљење британских представника, иако су остали представници сматрали да Србија треба да добије повољнију границу.¹⁰⁷ Исправка границе код Врања није била могућа, али су руска и италијанска Влада сматрале да се, приликом обележавања трасе од Пољанице до Канигуле, треба обратити пажња да Србија добије што бољу стратешку границу која ће спречити нове албанске упаде.¹⁰⁸ Главни проблем за Србију на новој траси граничне линије представљао је став британског представника, који је добио резултате осматрања терена код Преполца, који су јасно указивали да постоје разлике границе на карти и стварног стања на терену. Иако се британска Влада крајем 1878. противила да Преполоц припадне Србији, наредне године је променила став, а разлоге томе треба тражити у честим нападима Албанаца, што није одговарало енглеској Влади, која је желела мир на територији након завршетка рада комисије. Тако су новом британском представнику,

¹⁰⁶ ASDMAE, Confidenziale – DD – LX – perte VI - giugno-luglio 1879, doc. 3077; ASDMAE, Moscati VI – Serbia - 1411 – Belgrado 1. VI 1879; Момир Самарцић, *Европа и обележавање граница Србије 1878–1879*, 144–145.

¹⁰⁷ ASDMAE, Confidenziale – DD – LX – perte VI - giugno-luglio 1879, doc. 3089, 3112, 3166, 3167, 3196. ASDMAE, Moscati VI – Serbia – 1411- Belgrado 10. VII 1879; Roma 18. VII 1879.

¹⁰⁸ DDI - seconda serie – volume XI – doc. 767; ASDMAE, LV-Confidenziale-LX- parte VII-agosto, settembre 1879- doc. 3366 – Descriptif de la nouvelle frontière de Serbie.

Андерсону, стигла упутства британске Владе, у којима се наводи да се приликом обележавања границе код Преполца поведе рачуна и да се Србији да добар положај за одбрану од упада пограничног албанског становништва.¹⁰⁹ Подршка Србији није изостала ни од Аустрије, која је била спремна да изађе у сусрет српским захтевима, али само у оној мери у којој не крше одредбе Берлинског уговора. Охрабрујући одговори стигли су из Берлина и Париза. Комисија се 3. јула (21. јуна) упутила ка граници са Преполцем. Турског представника Јахија-пашу заменио је Џевад-беј. До његовог доласка, Турску је представљао Абдул Хамид-беј заменик Јахија-паше.¹¹⁰ Обележавање границе започето је 7. јула (25. јун), а спорна тачка била је планина Ђак, која није била добро уцртана на аустријској карти. Ова планина се није помињала у Берлинском уговору тако да је остала у склопу Србије. Поред тога на српској страни остало је двадесетак села насељених албанским становништвом, који су се противили да се припоје Србији. Протест је уследио и са турске стране, која је захтевала да се граница помери на планину Ђак, али су чланови Комисије имали јединствен став да гранична линија треба да се држи вододелнице.¹¹¹ Следећа траса била је сама граница код Преполца за коју се знало да ће правити проблеме. Српски и турски предлог за решење граничног спора су одбијени, остала су два предлога. Један, који су подржавали италијански, руски и немачки представник, а тиче се тога да би границу требало обележити вододелницом од које би граница одступала у мери која је неопходна да пут од Преполца ка Приштини остане на турској страни. За овај предлог највише се залагао италијански представник, али је наишао на отпор британског представника. Комисија се одлучила за аустријско-француски предлог по коме су Турској остале све куће села Преполац, а Србији довољно места северно да може да изгради царину. Српски комесар био је задовољан предлогом јер је таква гранична линија остављала Србији добру одбрамбену позицију, али је негодовање турске стране онемогућило постизање договора и регулисања границе код Преполца. Чекала се званична одлука Порте по том питању, а Комисија је наставила да обележава границу према Канилугу.¹¹² Одлукама

¹⁰⁹ М. Самарџић, *нав. дело*, 147–148.

¹¹⁰ М. Самарџић, *нав. дело*, 148–150; ASDMAE, Moscati VI – Serbia – 1411- Belgrado 15. VII 1879, Belgrado 21. VII 1879, Nish 30. VII 1879; ASDMAE, Confidenziale – DD – LX – perte VI - giugno-luglio 1879, doc. 3166.

¹¹¹ ASDMAE, Confidenziale – DD – LX – perte VI - giugno-luglio 1879, doc. 3264; М. Самарџић, *нав. дело*, 151.

¹¹² ASDMAE, Confidenziale – DD – LX – perte VII – agosto settembre 1879 – doc. 3276; ASDMAE, Moscati VI – Serbia – 1411- Belgrado 21. VII 1879; М. Самарџић, *нав. дело*, 154–156.

Комисије, граница Нишког санцака одређена је према нацртима аустроугарских карти. Нови спор је настао код Канилига где су постојала велика одступања на карти и на терену на шта је указивао српски представник извештајима које му је доставила Војна комисија са терена. Сви комесари, осим британског и турског, прихватили су предлог српског комесара. Да би се решио овај спор организована је поткомисија коју су сачињавали британски, италијански и руски представник који су требали да утврде где би био Канилуг уцртан на аустријској карти. Одлучено је да спој граница буде на тачки која је у аустријској карти уцртана као Вампир. Обележавање границе завршено је 19. августа 1879, а извештај српског представника указивао је да је нова гранична линија од Преполца до Канилуга била повољна за Србију. Гранични спор код Преполца ипак је решен по италијанско-руско-немачком предлогу.¹¹³ Граница на Дрини, уз договор са Аустроугарском, била је протоколарно утврђена. Будући да се радило о природној граници на којој није било никаквих спорних питања, комисија је утврдила да је уговор јасан и да нема потребе да се иде на Дрину.¹¹⁴

Одлукама Берлинског конгреса Србија је добила знатно мање територије од очекиваних, али је то проширење било увећано за више од четвртине њене дотадашње територије. Интереси Великих сила, међу којима су биле Русија, Аустрија и Енглеска, умањили су могућност ширења српске територије на местима која су била директно њихова интересна сфера. Проблеми на српско-бугарској граници око имања остали су да тињају као ново жариште сукоба двеју земаља које ће се разбуктати у наредним годинама.

¹¹³ ASDMAE, Confidenziale – DD – LX – perte VII – agosto settembre 1879 – doc. 3332, 3366, 3376, 3394; ASDMAE, LV- 27 A – Delimitazioni di frontiera serba, doc. CCLXVIII; ASDMAE, Moscati VI – Serbia – 1411- Belgrado 15. VII 1879; ASDMAE, LV-Confidenziale-LX-parteVII-agosto, settembre 1879- doc. 3366 – Descriptif de la nouvelle frontière de Serbie.

¹¹⁴ ASDMAE, Confidenziale – DD – LX – perte VII – agosto settembre 1879 – doc. 3319; LV- 27 A – Delimitazioni di frontiera Serba, doc.CCLXVIII; ASDMAE, Moscati VI – Serbia – 1411- Belgrado 11. VIII 1879; ASDMAE, LV-Confidenziale-LX-parteVII-agosto, settembre 1879- doc. 3366 – Descriptif de la nouvelle frontière de Serbie.

2.3. Српски закони о успостављању дипломатских представништава у свету

По проглашењу независности, Србија је требало да подigne своју дипломатску делатност на виши ниво и успостави званичне дипломатске везе са осталим државама. Како је текао процес развоја спољне политике Србије и успостављање дипломатских односа? Конзуларни односи Кнежевине Србије нису почели с њеном независношћу, они имају дубље корене. О дипломатској историји Србије објављено је неколико студија. Значајна су дела Јована Ристића, српског политичара, дипломате и историчара, који је први покушао да одреди периоде развоја српске дипломатије у својим књигама *Спољашњи одношаји Србије новијег времена* и *Дипломатска историја Србије за време српских ратова за ослобођење и независност 1875–1878*.¹¹⁵ Професор Радош Љушић, у својој студији „Историја српске државности”, образложио је своју периодизацију развоја Србије до њене независности.¹¹⁶ Периодизацијом дипломатске историје бавили су се Богдан Поповић¹¹⁷ и Ђорђе Лопичић,¹¹⁸ који деле развој српске дипломатије на три периода, али имају одступања у почетној години. Поповић сматра да се треба узети 1798. као почетна година дипломатских односа и образлаже да те године почиње борба српског народа против отоманских одметника, а сматра да се за крај првог периода треба узети година 1838,¹¹⁹ у којој се Хатишерифом потврђује аутономија Србије. Други период обухвата раздобље од 1838. до 1878, када Кнежевина Србија стиче своју независност на Берлинском конгресу, а трећи обухвата раздобље од 1878. до 1918, када Србија улази у састав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и самим тим губи самостални међународни

¹¹⁵ Јован Ристић, оснивач и вођа Народно либералне странке, два пута намесник у име кнеза Милана Обреновића, а касније и његовог сина кнеза Александра Обреновића. У време трајања Берлинског конгреса, 1878, на коме је призната независност Србије био је њен представник. – Сузана Рајић, „Влада Јована Ристића”, *Владе Србије*, Београд 2005, 107.

¹¹⁶ Професор Љушић поделио је развој српске државности на три дела: 1. 1788/1804–1833. борба за државу; 2. 1833–1878. вазална држава; 3. 1878–1918. независна држава. – Радош Љушић, *Историја српске државности*, II, Нови Сад 2000, 14.

¹¹⁷ Богдан Поповић, „Периодизација дипломатске историје Србије”, *Југословенска ревија*, I, Београд 1959.

¹¹⁸ Ђорђе Лопичић, *Конзуларни односи Србије (1804–1918)*, Београд 2007.

¹¹⁹ Србија је Хатишерифом 1830. постала вазална трибутарна кнежевина са наследним владаром. Хатишерифом из 1833. употпунила је стечену аутономију, а Хатишерифом из 1838. Србија је учврстила и проширила своја аутономна права, али је тада процес и заустављен. – Радош Љушић, *нав. дело*, 110.

положај.¹²⁰ С друге стране, Лопичић сматра да се треба правити разлика између дипломатске историје и конзуларних односа, па он, као годишну почетку конзуларних односа, узима 1804, када је почео Први српски устанак, у оквиру кога је створена устаничка организација. Према горе наведеном, Лопичићева периодизација конзуларних односа подељена је на три дела: 1. 1804¹²¹–1838; 2. 1838–1878; 3. 1878–1918. Иако је српски народ почео борбу пре 1804, мишљења сам да је ипак та година обележила почетак развоја српске дипломатије, јер је устанак припремала устаничка организација, која је тражила помоћ споља за решење Српског питања. Такво организовано деловање може се протумачити као облик дипломатске мисије. Прва дипломатска сарадња почела је са Аустријом, једином страном државом с којом се тада Србија граничила.¹²² Након првих дипломатских покушаја устаничке организације, дипломатска делатност Србије наставила је да се развија у 19. веку све до 1918, када ће престати самостално дипломатско деловање Србије, која је постала део Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца.

Велике силе нису признавале независност Србије, али нису ни санкционисале њено дипломатско деловање, иако према одредбама међународног права вазалне државе нису имале право склапања уговора (*ius contrahendi*), право вођења рата (*ius Belli gerendi*), као ни право дипломатског представљања у иностранству (*ius legandi*).

Зарад политичких и економских разлога водеће европске државе биле су заинтересоване за отварање својих конзулата на територији Србије, али су морали да ограниче своје дипломатско деловање, како не би оштетили интересе Отоманског царства са којим су хтели да задрже добре односе. Који је био разлог „стрепње” Великих сила? Таквом ставу допринело је дипломатско деловање Србије, која је користила дипломатију као инструмент да би оснажила аутономни статус земље и почела са постепеним укидањем отоманске администрације и учврстила међународни положај земље.¹²³ Задобити поверење и помоћ Великих сила за Србију је представљало велики изазов. Требало је служити се дипломатским вештинама да би се закључили међународни уговори. У прилог успеху српске дипломатије свакако иде и чињеница да је у периоду од стицања

¹²⁰ Богдан Поповић, *нав. дело*, 73–88.

¹²¹ Године 1804, иако није била међународно призната „Устаничка Србија” одржавала је дипломатске односе са Русијом, Аустријом и Француском. – Ђ. Лопичић, *нав. дело*, 25.

¹²² Први дипломатски односи устаничке Србије нису били на нивоу конзуларних агенција, они су више одвијали путем писмених захтева, молби за помоћ, а и путем организованих дипломатских мисија. – Ђорђе Лопичић, *нав. дело*, 25.

¹²³ Михајло Војводић, *Путеви српске дипломатије*, Београд 1999, 5; Ђорђе Лопичић, *нав. дело*, 105.

аутономије па све до стицања независности вазална кнежевина имала дипломатску агенцију у Букурешту, 1836. и дипломарско представништво Капу-хеџаја¹²⁴ у Цариграду (1838), а у оквиру њене територије отворена су конзуларна представништва Аустрије (1836), Енглеске (1837), Русије (1838), Француске (1839), Краљевине Сардиније (1849), Прусије (1867), Румуније (1867), Грчке и Италије (1869).¹²⁵ Може се закључити да је почетком своје дипломатске делатности вазална Кнежевина Србија успела да успостави дипломатску сарадњу са најважнијим државама Европе тог доба.

Стицањем независности, Кнежевина Србија је добила легитимно право на успостављање дипломатских и конзуларних представништава у иностранству и земљи, али је у пракси остваривање тог права имало трновит пут. Да би се објаснила природа проблема неопходно је позвати се на 37. члан Берлинског уговора којим је на инсистирање аустроугарских представника у независној Кнежевини Србији задржан систем капитулације¹²⁶ све док уговором између земаља не буде формулисано другачије.¹²⁷ У поменутом члану била је следећа одредба: „Права и повластице страних поданика, као и право конзулске јурисдикције и заштите, као што данас постоје, остаће у пуној снази све док се не изузме узајамним договором између Кнежевине и интересних Сила”.¹²⁸ Иако капитулација

¹²⁴ Капу-хеџаја је назив дипломатског представника Србије у Цариграду, који је установљен Хатишерифом 1838, а постојали су и други називи српски агент, депутат народа српског у Цариграду, изасланик у Цариграду и на француском језику – *depute de la nation serviennne pres la Sublime Porte*. Звање српског представника у Цариграду 1839. подигнуто је у ранг дипломатског агента, 1869. на ниво дипломатског заступника, а 1878. у дипломатског посланика – Ђорђе Лопичић, *нав. дело*, 100; Радош Љушић, *Српска државност 19. века*, Београд 2008, 125–126, 218.

¹²⁵ Ђорђе Лопичић, *нав. дело*, 104, 147, 154, 164, 167.

¹²⁶ Сама институција капитулације настала је још у средњем веку на основу трговачких уговора италијанских градова (Венеција, Ђенова и др.) са нехришћанским државама на Блиском истоку, која се временом проширила на све европске државе. Институт капитулације је конзулски суд, који је предвиђен правилима конзулске службе. Овај систем су примењивале колоније хришћанских држава и Америка у државама Азије и неким државама Африке. Институт капитулација предвиђао је изузеће држављања хришћанских колонија од јурисдикције територијалне државе. Овим законом се указивало на неравноправност и дискриминацију, а реципроцитет није постојао. Овај систем задржао се кроз цео 19. век, у неким државама трајао је и до 20. века, када је коначно укинут са пропању колонијализма после Другог светског рата. – Стеван Ђорђевић, Миодраг Матић, *Дипломатско и конзуларно право*, Београд 2000, 164; Bogdan Lj. Popović, *Istorija ministarstva inostranih dela Srbije*, Београд 2005, 122.

¹²⁷ Bogdan Lj. Popović, *нав. дело*, 123.

¹²⁸ Momir Stojković, *Balkanski ugovorni odnosi 1876–1996*, I, Београд 1998, 127; ASDMAE, LV, Trattato di Berlino del 13. luglio 1878, nella tornata dal 9. dicembre 1878, libro 27, 13; *Документи*, Србија 1878, 341, 570.

није укинута, овај члан није био посве штетан за Србију, оставио јој је могућност њеног укидања. Није се могло извршити једнострано него само споразумно и, не актом своје власти, него међународним споразумом.¹²⁹

По завршетку Берлинског конгреса Србија је морала да организује администрацију и донесе законе неопходне за деловање једне независне државе. Период у коме је чекала да буду обележене њене границе пропратила је активна законодавна делатност. Говорићемо о законима који су регулисали спољну политику Кнежевине Србије и њено дипломатско деловање, у периоду од 1879. до 1886. Први закон о дипломатским представништвима донео је кнез Милан Обреновић 18. јануара 1879, а министар иностраних дела Србије, Јован Ристић, на редовном заседању скупштине 1879. образложио је овај закон на следећи начин: „Влада овим предлогом има намеру да уреди дипломатско заступништво онако како су усвојена међународним правом и како постоје код других независних држава. Овај предлог је последица наше независности. Овим се иде на то, да се ствар уопште законом уреди, а како ће се то после и у колико примењивати, то ће зависити од специјалних решења”.¹³⁰ На истом заседању српски кнез је изложио да се радило на извршењу члана 37. Берлинског конгреса.¹³¹ Било је предвиђено да се поред постојећа три српска конзулата у иностранству (Букурешту, Цариграду и Бечу), отворе нова представништва у Риму, Атини, Берлину, Лондону, Паризу, Петрограду, Софији и на Цетињу.¹³² Отварање нових конзулата требало је да буде у складу са међународним правом дипломатске службе, па је било потребно дефинисати начин деловања конзула, што је први пут и урађено 1879. Овим законом утемељен је правни основ за отварање српских конзулата у иностранству. До стицања независности, Србија није имала конзулате у иностранству него само дипломатска представништва. Дипломатски представници подељени су у три врсте: изванредни посланици и пуномоћни министри, министри резиденти и отправници послова.¹³³ Прописана су правила и за конзулску службу. Чланом 6. тог закона била су предвиђена два вида конзулске службе, каријерни (*consules missi*) и почасни конзул (*consules electi*). Каријерни конзули делили су се на три

¹²⁹ Bogdan Lj. Popović, *nav. delo*, 123.

¹³⁰ Снежана Поповић, *Краљевско-српски конзулат у Трсту (1888–1914)*, Београд 1991, 29.

¹³¹ Душко М. Ковачевић, Момир Самарџић, *Скупштинске беседе краља Милана*, Нови Сад 2005, 81.

¹³² Bogdan Lj. Popović, *nav. delo*, 123.

¹³³ Радош Љушић, *нав. дело*, 218.

врсте. Првој врсти припадају генерални конзули, који могу носити титулу дипломатских агената и отправника послова. Друга врста су конзули, а трећа вицеконзули. Овој последњој групи могу се придодати секретари и тумачи (драгомани). Закон је регулисао и положај почасног конзула. На том месту могао је бити и страни држављанин. Зашто је била битна институција почасног конзула? За разлику од каријерних, почасни конзули се постављају ради унапређења привредне сарадње између Србије и земље у којој почасни конзул има своје седиште. Када би се постављали страни држављани на ово место, било је потребно да то буду уважене и поштоване личности.¹³⁴

Србија је искористила право које јој је омогућило укидање капитулације и у периоду после стицања независности била је потписница низа конвенција којима је укидање капитулације било регулисано. Прва земља са којом је Србија потписала уговор о укидању капитулације и успоставила конзуларне односе била је Италија. Конвенција о конзулству и настањивању потписана је 9. новембра 1879.¹³⁵ Са Великом Британијом није потписала конзуларну конвенцију већ само уговор о пријатељству и трговини (7. фебруар 1880), али се 13. чланом уговора Велика Британија одрекла привилегија и имунитета који су уживали њени грађани у Србији. Годину дана касније, Србија је склопила конзуларне односе са Аустроугарском (6. маја 1881), која се такође 13. чланом уговора одрекла права на капитулацију које је било засновано на међудржавним уговорима Аустроугарске и Турске.¹³⁶

Закон који је правно регулисао отварање српских конзулата у иностранству сам по себи није био довољан. Требало се порадити на унутрашњем уређењу дипломатских представништава и дефинисати начин деловања конзулске службе и њене администрације,¹³⁷ што је Кнежевина Србија и учинила доношењем закона 20. јула 1882. године. Новим законом регулисана је хијерархија у дипломатској служби¹³⁸ као и правно деловање конзула.¹³⁹ Закон је дефинисао да званична преписка мора бити

¹³⁴ Радош Љушић, *нав. дело*, 117; Ђорђе Лопичић, *нав. дело*, 176.

¹³⁵ Ђорђе Лопичић, *нав. дело*, 334–348.

¹³⁶ Ђорђе Лопичић, *нав. дело*, 182.

¹³⁷ Српска конзуларна администрација имала је ингеренције у издавању пасоша, легализације докумената, а имала је право да саставља и прима састављене тестаменте.

¹³⁸ Каријерни и почасни конзули потчињени су дипломатском посланству Србије. У земљама у којима Србија нема дипломатско посланство конзули воде преписку директно са Министарством иностраних дела.

¹³⁹ Конзуларни службеници били су дужни да се придржавају закона, уредби и уговора које је Србија закључила са страним државама. У државама у којима постоји српско посланство, конзуларни службеници не могу бити у непосредним званичним односима са централном управом територијалне државе. Дужни су да се обраћају старешини послан-

на српском језику, заведена у деловодни протокол и чувана у оригиналу. Одступања у кореспонденцији су се могла направити у случају са почасним конзулима, којима је министар иностраних дела могао допустити размену дипломатске преписке на неком другом језику.¹⁴⁰ Организована је и судска власт која је имала ингеренције да суди у грађанским парницама и кривичним делима. Врх конзулског суда¹⁴¹ чинили су конзул прве врсте и два српска држављанина, а у случају да није било српских грађана на њиховом месту би могао бити странац, који је имао угледну репутацију. Из наведеног, проистиче да је конзул под својом ингеренцијом имао право да суди својим држављанима који су на сталном боравку у иностранству.¹⁴² Закон је другачије регулисао ингеренције конзула у случају кривичног дела, када су његове власти сведене само на прикупљање доказа. За такве случајеве био је надлежан суд у Београду. Закони о регулисању конзулских правила доношени су у преломним годинама битним за Србију. Први закон је донет у време када се чекало да Комисија обележи границе независне Србије (1879). Закон је допуњен у години када је Србија уздигнута на ранг краљевине (1882), а трећи измењени закон, који је прецизирао и јасно одредио правила и рад конзулске службе, донет је након српско-бугарског рата 1886. Који су то били узроци који су довели до измене закона о дипломатској и конзуларној делатности? Након стицања независности десили су се пропусти на пољу организације спољне политике земље. Србија је 1878. променила свој статус, али је власт и даље остала само у рукама кнеза, као у време вазалне државе. Спољна политика била је концентрисана искључиво у рукама владара, њени правци одређивани су на двору, без учешћа јавности и у строго конспиративној атмосфери, а сама Канцеларија иностраних дела свела се на административну канцеларију.¹⁴³ Тако вођена спољна политика довела је до закључења Тајне конвенције 1881. са Аустроугарском, која је била

ства за све претпоставке које треба да јој упућују.

¹⁴⁰ Bogdan Lj. Popović, *nav. delo*, 118.

¹⁴¹ Конзули у систему капитулације су имали широка овлашћења. У том систему страни држављани су били ван јурисдикције територијалне државе, а под јурисдикцијом својих конзула који су били у својству судија. Постојали су конзулски судови, који су расправљали грађанске и кривичне спорове и потпуно истискивали месне судове. Надлежност конзулских судова зависила је од земље којој су припадали. Постојала су углавном три типа конзулских судова: француски, енглески и руски. Српски систем конзуларног судства био је изграђен по француском моделу: судске надлежности су имали само каријерни конзули. Све спорове је судио сам, а пресуда је била одмах извршна. Жалба се могла упутити Апелационом суду у Београду.

¹⁴² Ђ. Лопичић, *nav. дело*, 176; Министарство спољних послова, *Правила конзулске службе*, Београд 1882.

¹⁴³ Bogdan Lj. Popović, *nav. delo*, 129.

неповољна за Србију, а о чему ће бити речи касније. У годинама које су уследиле повучени су потези на спољнополитичкој сцени Србије који су је увели у рат са Бугарском, а који је завршен негативним исходом по Србију, па је опстанак краља Милана на власти доведен је у питање. У периоду превирања на политичкој сцени, класних сукоба у српском друштву, а и у самој владарској кући (сукоби између краља Милана и краљице Наталије), донет је нови закон о устројству министарства иностраних дела, дипломатских заступништава и конзулата Србије у иностранству, 1. новембра 1886. То је био први закон посвећен искључиво тој установи, а на снази је остао све до уласка Србије у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца. Законом је министарство подељено на два одељења: политичко и административно. На челу оба одељења био је пуномоћник министра, а на челу сваког одељења био је шеф одељења у рангу секретара. Надлежности оба одељења биле су прецизно подељење. Одељења су подељена на одсеке, а на њиховом челу су били шефови одсека, које је постављао министар иностраних дела. Политичко одељење унутар себе имало је још две сесије: политичку и за штампу, а административно четири сесије: администрација, преводилачки, страна преписка и благајнички. Секретари и писари делили су се на пет класа. Дипломатски заступници су се делили на изванредне посланике, опуномоћене министре, министре резиденте и отправнике послова. Постављани су краљевим указом, на предлог министра иностраних дела. Поред дипломатских представника, Србија је имала и конзуле (каријерне и почасне), који су се делили у три класе: генерални конзули, конзули и вицеконзули. Кариијерни конзули су били државни чиновници и примали су плату, док су почасни конзули могли бити странци, нису спадали под чиновнички апарат и нису примали плату.¹⁴⁴

Независност стечена на Берлинском конгресу требало је да се спроведе у дело доношењем закона и успостављањем администрације, како на унутрашњем тако и на спољнополитичком плану. У пракси је то ишло теже, јер су Србију изнутра потресала политичка неслагања. Успостављање дипломатских односа и законодавна страна спољне политике Србије имале су свој ток sazревања. Успела је да отвори своја дипломатска представништва по свету, али је имала и велики број страних, дипломатских представништава и конзулата, који нису отворани само у Београду већ и широм државе. Стога се може закључити да је Србија имала развијене конзуларне односе. Стране државе су биле заинтересоване за конзуларне односе, јер је то био један од начина да повећају трговинске токове, изградњу фабрика, инвестиције, добијање концесија, отварање рудника, градњу путева и железничких пруга.

¹⁴⁴ Bogdan Lj. Popović, *nav. delo*, 133.

2.4. Конзуларни односи Србије и Италије, отварање Краљевског српског посланства у Риму и Италијанска трговинска агенција

Како је дошло до дипломатске сарадње Италије и Србије? Које су интересне сфере повезале две земље? Дипломатска сарадња Србије и Италије има своје дубље корене, који сежу у период када су се две државе бориле за ослобођење и уједињење својих разједињених територија. Једнострана дипломатска активност датира из периода Европске револуције 1848–1849, када је Краљевина Сардинија отворила своје дипломатско представништво у вазалној Кнежевини Србији 1849, са којом до тада није имала политичке, трговинске и економске везе. Гледано из званичног угла, конзулат је отворен да би се успоставила трговинска и економска сарадња, али је уистину прави разлог био политичке природе, будући да је била планирана заједничка акција Италијана, Мађара, Срба и граничара из Војне границе против Аустрије. Први конзул Краљевине Сардиније био је Марчело Черути (Marcello Cerruti),¹⁴⁵ а његов млађи брат Луиђи Черути (Luigi Cerruti)¹⁴⁶ био је у рангу вицеконзула. Након слома револуције аустријска Влада је захтевала затварање конзулата Краљевине Сардиније у вазалној Кнежевини Србији, и у том науму је и успела. По њеним наводима конзулат је директно политички усмерен против аустријске државе.

Отварање конзулата за тадашњу Србију било је од великог значаја, јер је као вазална држава успела да успостави дипломатске односе са Краљевином Сардинијом. На њеној територији у то време била су отворена и дипломатска представништва других држава, која су пратила збивања унутар Србије и о томе обавештавала своје владе. Дипломатско деловање страних представништава у Србији за њу је значио један степен више ка потпуном међународном признању.¹⁴⁷

Нова дипломатска сарадња са Краљевином Сардинијом уследила је у току рата 1859, када је поново отворен конзулат у Србији, а на челу је био конзул Франческо Астенго (Francesco Astengo),¹⁴⁸ који је имао добру

¹⁴⁵ Рођен у Ђенови 1808, преминуо у Риму 1896. Био је у дипломатској служби у Београду у рангу генералног конзула од 1849–1850. – *La formazione della diplomazia nazionale (1861–1915)*, Roma 1987, 179.

¹⁴⁶ Рођен у Ђенови 1819, преминуо у Ници 1883. Био је у дипломатској служби у Београду у рангу вицеконзула треће класе у периоду 1849–1850.

¹⁴⁷ Љиљана Алексић-Пејковић, *Политика Италије према Србији до 1870*, 40–47; Борђе Лопичић, *нав дело*, 164–167.

¹⁴⁸ Његов боравак у Србији у рангу конзула био је кратак, од марта до јула 1859, али је и за то кратко време успео да стекне симпатије српског народа, Владе па и самог кне-

сарадњу са српским кнезом, а прихватили су га и српски политичари. Како би истражио све могуће углове сарадње са Србијом, исту је и про-путовао. Његово дипломатско деловање и присност са српским политичким круговима изазвали су негодовање Великих сила због чега је и сам гроф Кавур био приморан да му скрене пажњу на претерану благонакло-ност према Србији из бојазни од аустријских шпијуна. После потписи-вања примирја у Вилафранки, јула 1859, завршена је и његова конзулар-на мисија.¹⁴⁹ После италијанског уједињења конзуларна делатност са Србијом је настављена. Чак је била организована и једна српска дипло-матска мисија у Риму поверена Милојку Лешјанину 1862, којом је треба-ло осигурати италијанску војну помоћ у борби за српско ослобођење. Како наводи у својој депеши тадашњи италијански конзул, Стефано Ско-васо (Stefano Scovasso),¹⁵⁰ мисија је доживела неуспех, јер је италијанска Влада одбила да помогне. Сквасо је започео своју конзулску делатност у Србији 1861. у време друге владавине кнеза Михаила, коју је обележи-ла активна унутрашња и спољна политика. Кнез Михаило успео је да укине „Турски устав“¹⁵¹ и донесе низ закона на „Пребраженској скупшти-ни“ у Крагујевцу. Сазив ове скупштине побудио је интересовање ита-лијанског министра спољних послова, Риказолија, који је примао опсеж-на објашњења у дипломатској преписци.¹⁵² Будући да је италијанска Вла-да сматрала процес уједињења недовршеним, постојале су индиције да ће се ово уједињење довршити унутар Источног питања; Трентино, Трст, Јулиска Венеција, Истра, Далмација (terre irredente) настањене Италија-нима које су остале под Аустријом, а на које је Италија полагала право у име етничких, историјских, економских и стратегијских разлога. У ита-лијанским политичким круговима говорило се о могућој аустријској ек-панзији према Балкану, у првом реду према Босни и Херцеговини. У том

за, који му је доделио сва права српског грађанина. Био је први странац у Србији који је остварио ова права. - *La formazione della diplomazia nazionale (1861–1915)*; Љиљана Алексић-Пејковић, *Политика Италије према Србији до 1870*, 81–82.

¹⁴⁹ Више о дипломатској акцији Астенга видети у Љиљана Алексић-Пејковић, *Политика Италије према Србији до 1870*, 67–82.

¹⁵⁰ Рођен је у Сарзани 1816, а умро је у Caivas da Rainha (Португалија) 1887. Дипло-матску активност у Србији започео је у рангу генералног конзула 28. фебруара 1861, уна-пређен је у конзула прве класе марта 1863, а дипломатску делатност у Србији обављао је све до 30. децембра 1867. – *La formazione della diplomazia nazionale (1861–1915)*, 668–669.

¹⁵¹ Турски устав издат је у виду турских фермана 1838. и на тај начин Турска је хтела да стави до знања да је Србија у вазалном положају. Овим уставом раздвојена је управна и судска власт. Централна управа је подељена на министарства, а Србија је постала ограни-чена уставна монархија са смањеном улогом кнеза. – Љубомирка Кркљуш, *Правна исто-рија српског народа*, Нови Сад 2002; Радош Љушић, *нав. дело*, 125.

¹⁵² IDD, I serie 1861–1870, Volume I, doc. 342, 347.

случају, Италија би захтевала да јој се дају Тренто и Трст.¹⁵³ Према дипломатским извештајима који су стизали из Београда било је евидентно да се није могао постићи договор између Срба и Мађара, па се није могло рачунати на стварање Дунавске конфедерације, која би зауставила продор Русије и Аустрије на Балкан, али конзул Сковасо у својим извештајима помиње могућност друге конфедерације, помиње Србију као „Пијемонт балканских народа, бар оних у Турској” и скреће пажњу на јак утицај Русије у Србији, као и на експанзионистичку политику Аустрије, која је тежила ка Босни, а према његовом мишљењу могла се проширити и на саму Србију. Сматрао је да је због тога било неопходно да француска политика покаже благонаклоност према Србији и осталим балканским народима и на тај начин умањи руско деловање на Балкану.¹⁵⁴ Дипломатска делатност конзула Сковаса завршена је 1868, а заменио га је гроф Јоанини,¹⁵⁵ дугогодишњи службеник посланства у Цариграду. Његова делатност неретко је била подршка српској политици. Као и остали италијански конзули и он је уживао благонаклоност политичких кругова, а са српским министром, Јованом Ристићем, имао је интензивне пријатељске односе и често га је саветовао у пресудним моментима за српску политику, на шта указује и његова дипломатска преписка са поменутиим министром и са италијанским Министарством иностраних дела. Током дипломатске делатности грофа Јоанинија, Србија је водила ратове за ослобођење, које су потпомогли и италијански добровољци 1876. Велики утицај који је уживао италијански конзул у Србији изазивао је негодовање, како аустроугарског представника, тако и његове Владе, која је додатно била узнемирена доласком италијанских добровољаца на ратиште. Аустроугарска Влада је у својим депешама послатим у италијанско Министарство спољних послова тражила да италијанска Влада заустави добровољце који су одлазили да ратују на страни Србије.¹⁵⁶ Депеше које су из Србије стизале у Аустроугарску неретко су садржале жалбе на рачун италијанског конзула, којег је аустроугарски конзул окарактерисао као благонаклоног Србима чак и у моментима када италијанска Влада није подстицала такве ставове.¹⁵⁷ Будући да ратна дејства нису ишла у корист

¹⁵³ Љиљана Алексић-Пејковић, *Италија и српско-турски ратови 1876–78. године*, 154; G. Candeloro, *Storia dell'Italia Moderna*, Volume VI, 115–122.

¹⁵⁴ Љиљана Алексић-Пејковић, *Италија и српско-турски ратови 1876–78. године*, 266–268; DDI – I serie, volume I, doc. 347, 422–426.

¹⁵⁵ Јоанини Цева ди Сан Микеле Луиђи рођен је у Торину 1835, своју дипломатску делатност започео је у Цариграду 1857, у звању политичког агента дошао је у Србију 30. 12. 1867. и службовао све до 7. 9. 1879. када је пребачен у Мексико, где је и умро 1882.

¹⁵⁶ DDI – seconda serie – volume VII – doc. 310, 535, 536.

¹⁵⁷ *Документи*, Србија 1878, док. 2.

Србије, било је неопходно припремити терен за примирје, због чега се српски министар, Јован Ристић, обратио италијанском конзулу Јоанинију за савет. О добрим политичким и пријатељским односима двојице поменутих сведочи и депеша Јоанинија послата у Рим, у којој је изложено да је министар Ристић за овај савет тражио дискрецију и замолио да се не помиње ни кнезу.¹⁵⁸ Српски министар је хтео да зна да ли би се, у случају да затражи мир, Италија дипломатским путем заложила код Порте да до њега и дође.¹⁵⁹ Италијанска Влада је прихватила да се заложи за мир, па је њен амбасадор у Цариграду, гроф Корти, добио прецизно обавештење из Рима да извиди могућност српско-турског мира.¹⁶⁰ Ристић је у разговорима са грофом Јоанинијем затражио да Италија настави са својом благонаклоном подршком Србији. Порта је позитивно одговорила на могуће примирје, па је гроф Корти сматрао да су томе допринели његови савети којима је предочио последице у случају да не дође до прекида рата.¹⁶¹ Који су били главни разлози да се Италија заложи за Српско питање? Гроф Јоанини био је свестан чињенице да ће Србија затражити помоћ Великих сила за склапање примирја са Турском и сматрао је да италијанска Влада треба да предухитри аустроугарску Владу у том чину и на тај начин онемогући њен уплив и ширење на српској територији, јер би им то омогућило лакши пролаз према Босни и Далматинској обали што се сукобљавало са италијанским интересима. Постојала је и друга струја у италијанским политичким круговима која је заступала становиште да би за интересе Италије било добро да се Аустроугарска прошири на Балкану, јер би Италија једино у том случају могла да задовољи своје аспирације према Тренту и Трсту.¹⁶² После постигнутог мира Јоанини је, и даље, у депешама извештавао да постоји бојазан од Русије, јер је њен утицај у Србији јак, а посебно се прибојавао да ће Србија поново ући у рат са Турском на страни Русије, о чему је извештавао у својим депешама.¹⁶³ Италијанска Влада била је заинтересована да се на Србију не прошири ни руски ни аустроугарски утицај. Након уласка Србије у нови рат, њене сумње у сарадњу Аустроугарске и Русије прошириле су се, будући да Аустроугарска није као друге Силе уложила протест. Њихо-

¹⁵⁸ ASDMAE, Moscati VI – Serbia – B 1410 – doc. 29. 07. 1876; 14. 08. 1876.

¹⁵⁹ ASDMAE, Libro Verde – Atti Parlamentari, Gli affari d’Oriente, nella tornata del 3. marzo 1877., doc. 280, 282.

¹⁶⁰ ASDMAE, Moscati VI – Turchia – B 1454 – 14. VIII 1876.

¹⁶¹ ASDMAE, Libro Verde – Atti Parlamentari, Gli affari d’Oriente, nella tornata del 3. marzo 1877, doc. 292; ASDMAE, Moscati VI – Serbia – B 1410 – 14. VIII 1876; 26. VIII 1876.

¹⁶² DDI – seconda serie, volume VII – doc. 307, 359, 408, 498.

¹⁶³ ASDMAE, Moscati VI – Serbia – B 1411 – doc. 11. V 1877; ASDMAE, Moscati VI – Serbia – B1210- doc. 10. IX 1877.

ве сумње ће се и обистинити, будући да су две земље постигле договор у подели територија Рајштатским уговором и Будимпештанском конвенцијом.¹⁶⁴ На Берлинском конгресу италијански представник није подржао аспирације Србије за проширењем територије, јер се надао да ће Аустроугарска покренути питање анексије Босне и Херцеговине, а да ће он пристанак условити давањем Трста и Трента Италији. У сваком случају италијански представник се сагласио са Великим силама око српске независности. После Берлинског конгреса и стицања независности конзуларна делатност је могла да се успостави обострано. Шта је био главни узрок успостављања конзуларних односа Србије и Италије, будући да је српских држављана у Италији било јако мало, а италијанских у Србији још мање? Одговоре на ово питање треба превасходно тражити у политичко-економским интересима. Италија је привредно била далеко развијенија, али је показивала политичке и економске интересе за Србију. Ти италијански интереси односили су се на повећање трговине, инвестиције, изградњу фабрика, отварање рудника и куповину српских пољопривредних производа и сировина.¹⁶⁵ Законом о дипломатским заступништвима из јануара 1879. основано је, поред других нових представништава у иностранству, и посланство, односно дипломатско заступништво у Риму.¹⁶⁶ Прве аспирације о дипломатској делатности двеју независних држава називају се у изјави између Италије и Србије о привременом регулисању царинског режима двеју земаља – прелиминарном трговинском уговору закљученом између Србије и Италије 8. маја 1879. Прелиминарни уговор требало је да регулише трговинске односе, експортацију, превоз и царине до потписивања трговинског уговора. Правоснажност прелиминарног уговора истицала је 13. маја 1880, када је требало закључити трговински уговор. Прелиминарни трговински уговор склопили су и потписали гроф Јоанини и министар Јован Ристић.¹⁶⁷ Уговор о трговини и пловидби склопљен је тек 1. јануара 1907. Званична Конзуларна конвенција двеју земаља потписана је 9. новембра 1879. Потписали су је нови италијански амбасадор Торниели и српски министар Јован Ристић. Конвенција је ратификована у Риму 18. јануара 1880, а размена ратификоване конвенције била је у Београду 17. марта 1880.¹⁶⁸ Конвенција је имала 25 чланова који су регулисали, право наслеђа на страниј територији, начин суђења, војне обавезе као и законске регулативе у слу-

¹⁶⁴ *Nav. dok.* 17. XI 1877; ASDMAE, Moscati VI – Serbia – B 1411 – doc. 23. XI 1877.

¹⁶⁵ Ђорђе Лопичић, *нав. дело*, 191.

¹⁶⁶ *Исто*, 90.

¹⁶⁷ *Trattati e convenzioni tra il Regno d'Italia ed i governi esteri*, volume VII, Roma, 1881, doc. 10.

¹⁶⁸ *Исто*, док. 33.

чају смрти на страниј територији. Седамнаестим чланом конвенције регулисано је да свака од страна уговорница има право да поставља генералне конзуле, вицеконзуле или конзуле агенте у пристаништима, варошима и местима на земљишту друге стране.¹⁶⁹ Истовремено са Конзуларном конвенцијом потписана је и Конвенција о екстрадицији, потписали су је Јован Ристић и италијански амбасадор Торниели. Ратификована је у Риму 18. јануара 1879, а размена ратификованих докумената у Београду била је 1. марта 1880. Конвенција је сачињена од 19 чланова којима су регулисане обавезе двеју земаља.¹⁷⁰ Првобитно, Србија није имала пуномоћног министра резидента у Риму, него је посланством управљао пуномоћни министар из Беча. Како је 1880. у Бечу био само отпраник послова први пуномоћни министар који је управљао посланством у Бечу и Риму био је дотадашњи амбасадор у Цариграду Филип Христић.¹⁷¹ Први пуномоћни министар, који је био резидент у Риму, био је Милан Кујунџић постављен 1. марта 1883.¹⁷²

Будући да су у основи српско-италијанске дипломатске сарадње били трговински односи, Италија је отворила своје конзуларно представништво и у Нишу. Србија је такође гледала своје интересе у проширењу трговине са Италијом. Постојао је и предлог Министарства народне привреде 1891. да се у Ђенови отвори трговинска агенција, будући да је Србија у Ђенови имала конзулат на чијем челу је био почасни конзул, Италијан Беластрини. Поред конзулата у Ђенови Србија је имала конзулате у Барију, Венецији, Напуљу, Ређо Калабрији, Катанији и Палерму, а на челу ових конзулата били су почасни конзули италијанске националности.¹⁷³

Италија је имала аспирације да отвори трговинску агенцију у Србији. Сондирање тржишта извршио је Антонио Конзолини из Удина, који је у својој опсежној студији предочио зашто је за Италију било добро отворити трговинску агенцију. Конзолини је истакао да је после стицања независности Србија ушла у нови економски живот и да њене

¹⁶⁹ Ђорђе Лопичић, *нав. дело*, 334–347; Trattati e convenzioni tra il Regno d'Italia ed i governi esteri, volume VII, Roma, 1881, doc. 33.

¹⁷⁰ Trattati e convenzioni tra il Regno d'Italia ed i governi esteri, volume VII, Roma, 1881, doc. 34.

¹⁷¹ Ministero degli Affari Esteri, Ambasciate, legazioni e consolati, Agenti diplomatici e consolari degli stati esteri in Italia, 15. IV 1882, Roma 1882; Шематизам Кнежевине Србије за годину 1879; Шематизам Кнежевине Србије за годину 1880; Шематизам Кнежевине Србије за годину 1881; Шематизам Кнежевине Србије за годину 1882.

¹⁷² Ministero degli Affari Esteri, Ambasciate, legazioni e consolati, Agenti diplomatici e consolari degli stati esteri in Italia, 1. XI 1883, Roma 1883; Шематизам Кнежевине Србије за годину 1883.

¹⁷³ Ђорђе Лопичић, *нав. дело*, 191.

потенцијале може да увиди само неко ко је тамо живео, и наводи: „Трговачко удружење, од којег би велике користи могла имати италијанска трговина и индустрија које толико треба да се шире на Блиски исток”.¹⁷⁴ Консолини је сагледао и истражио све аспекте који би могли бити повољни за Италију у пољопривредном и индустријском опсегу. Указивао је да је Србија независна земља са плодним земљиштем и стратешки погодна за градњу железнице и као таква убрзо ће је уочити друге Велике силе које ће желети да користе њена добра, а у првом реду наводи Аустроугарску и Немачку. Поставља себи питање зашто Италија не би проширила свој извоз у Србију и користила њена природна богатства, јер су Србија и Италија пријатељске нације и такве би бенефиције могле допринети развоју италијанске трговине и индустрије. У Србији није постојала развијена индустрија што је Консолини уочио и каже: „Треба напоменути да у Србији не постоје индустрије било које врсте и да би свако ко жели да се бави или оснује прерађивачку индустрију у овој држави уживао повластице од Владе у виду пореза или намета, јер свако ко купи чак и велика имања за обављање делатности или трговину плаћа једногодишњу надокнаду”.¹⁷⁵ Према истраживању, Италија би могла да отвори месну индустрију, кожну индустрију, фабрике свећа, сапуна, текстилну индустрију, производњу намештаја и цигле Хофман, а сировине потребне за ову индустрију могла би да увози из Италије, јер постоје добри путеви за транспорт преко лука у Румунији и Србији. У плану је била и железница, која би прошла кроз Србију. Из наведеног истраживања које је могло да допринесе развоју италијанске индустрије, али и да прошири њену трговинску зону, Антонио Консолини је одлучио да отвори Трговинску агенцију, што је и учинио уговором од марта 1881. Уговор је садржао 24 члана и предвиђао је да се све трансакције плаћају златом и сребром. Седиште агенције било је у Удинама, а транспорт до Србије ишао је преко агенције у Сиску (Хрватска). Будући да је Србија у том периоду преговарала са Аустроугарском о трговинском уговору, нису се znale таксе за увоз као ни за пловност по рекама Дунаву и Сави.¹⁷⁶

Политички односи Србије и Италије у 19. веку били су добри, узлазну путању имали су средином века када су се обе државе за заједничког непријатеља имале Аустрију. У каснијем периоду, Италија је наставила да помаже Србији у решавању спољнополитичких питања, али су се обе државе нашле под велом Аустроугарске и потчињене њеним државним интересима.

¹⁷⁴ Antonio Consolini, *La società Commerciale Italo-Serba-nozioni generali sulla Serbia per uso dei commercianti industriali e agricoltori Italiani*, Udine 1881, 17.

¹⁷⁵ Isto, 7–13.

¹⁷⁶ Isto, 20–25.

2.5. Србија и Италија под велом аустроугарске спољне политике – српска Тајна конвенција и италијански Тројни савез

Како су се Србија и Италија нашле под велом аустријске спољне политике? Након стицања независности Србија је морала да испуни одредбе потписане конвенције, Андрашија и Ристића, током заседања Берлинског конгреса 8. јула 1878, које су допринеле да се аустроугарски представник заложу за Српско питање. Конвенција је садржала следеће услове:

- Аустроугарска и Србија ће закључити трговински уговор који ће служити унапређивању „интимних и сталних одношења између обадве земље”, а нарочито олакшавању пограничне трговине, која ће бити „потчињена специјалном уређењу”,
- српско-аустроугарске железнице ће се повезати у року од три године. Србија се обавезује да изгради пругу Београд–Ниш са два крака који ће ову линију везати са постојећим турским пругама: Митровица–Солун и Софија–Цариград,
- „Грађење, држање и експлоатација ових железница биће једнообразно...” Да би се то постигло, у Бечу ће се саставити комисија од представника Аустроугарске, Турске, Србије и Бугарске са задатком да изради конвенцију „између истих држава и интересних компанија”,
- Аустроугарска ће примити на себе терет регулација Ђердапа, а Србија се обавезује да укаже на све олакшице, које би се могле захтевати у интересу извршавања послова, уколико би било потребно послужити се привремено српском обалом. У пловидби Ђердапом, Србија ће се третирати као највише повлашћени народ.¹⁷⁷

Будући да је српски кнез подржао овај договор, било је више него очигледно да ће убудуће курс спољне политике Србије бити аустрофилски оријентисан. Разочарање Србије у Русију након српско-турског рата допринело је да Србија са својим дотадашњим непријатељем, Аустроугарском, пронађе „modus vivendi”. Кабинет Јована Ристића поднео је оставку 2. новембра 1880. Нову Владу формирао је Милан Пироћанац. Била је састављена од млађег слоја конзервативаца окупљених око листа *Видело*, са изузетком Милојка Лешјанина и Чедомиља Мијатовића, који су у Владу ушли по кнежевој жељи. Био је задовољан саставом Владе

¹⁷⁷ Јован Ристић, *Дипломатска историја Србије*, II, 246, 248; *Документи*, Србија 1878, Београд 1978, док. 234, 236, 246, 247, 292, 296, 306, 324.

што се види и у његовој изјави: „Ја сам сада окупио око себе своје и пријатеље земље и ми ћемо се споразумети с Аустроугарском”.¹⁷⁸ Нови аустрофилски правац спољне политике Србије био је више него јасан након престоне беседе кнеза Милана приликом отварања скупштине 16. јануара 1881, када је говорио о карактеру нових односа које је требало створити са Аустријом. Тада је кнез рекао да су пријатељски односи према Немачкој, а посебно према Аустроугарској, залог будућег благостања Србије. Током говора је толико занемарио чињеницу о добрим односима са Русијом, да је Скупштина нашла за потребно да кнеза у свом одговору подсети на ту чињеницу.¹⁷⁹ О аустрофилском ставу кнеза сведоче и депеше аустроугарског посланика у Београду, барона Херберта: „Кнез Милан је од нове Владе одмах захтевао да доведе у ред питање трговинског уговора са Аустроугарском и регулише односе са њом на начин који је одговарао његовим намерама”. О промени курса спољне политике извештавао је и италијански амбасадор из Београда, Трегеци, који наводи да је у сталној преписци са италијанским представником у Бечу: „Већ сам у неколико наврата указао вашој екселенцији на личну тенденцију кнеза Милана да се поново повеже са Аустроугарском”.

Пре оставке Ристићеве Владе, понашање Аустроугарске према Србији имало је претеће призвуке, како наводи италијански амбасадор у Београду: „У међувремену, пре неколико дана Аустроугарска је унапред затражила од Србије изјаву о прекинутим трговинским преговорима, претећи да ће подићи царине на 10% како је утврђено аустроугарским законом за државе са којима монархија нема редовне трговинске односе”.¹⁸⁰

Напредњаци су остали скоро три године на власти и поставили су темеље новим правцима спољне, али и унутрашње политике. Аустрофилска спољна политика напредњачке Владе изражена је кроз два уговора која су склопљена са Аустроугарском: Трговински уговор и Тајна конвенција.¹⁸¹

Где је био узрок који је довео до тога да се спољна политика Италије окрене према дотадашњем непријатељу Аустроугарској? Након Берлинског конгреса односи између Аустроугарске и Италије били су

¹⁷⁸ Милош Јагодић, „Министарски савет 1880–1883”, *Владе Србије*, 146; Радош Љушић, *Српска државност 19. века*, 200.

¹⁷⁹ Душко М. Ковачевић, *нав. дело*, 127–128; Душко М. Ковачевић, Момир Самарџић, *Скупштинске беседе краља Милана*, 98–101; Милош Јагодић, „Министарски савет 1880–1883. Влада Милана Пироћанца”, *Владе Србије 1805–2005*, Београд 2005, 143–144.

¹⁸⁰ ASDMAE, Confidenziale –LX-parte V- 1880 – doc. 4530.

¹⁸¹ Слободан Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, II, Београд 1990, 52.

затегнути због иредентистичких демонстрација. Почетком 1879. било је јасно да Аустроугарска неће препустити Тренто Италији мирним путем, а могућност оружаног сукоба Италија је искључила.¹⁸² Положај Италије на спољнополитичкој сцени био је угрожен. Сама, без помоћи Великих сила, постојала је опасност од потпуне изолације земље о чему се расправљало на седници 20–21. јануара 1879. у Сенату. Према мишљењу сенатора Карођоло Дибела (*Caracciolo di Bella*) „када је италијанска дипломатија изгубила Француску као савезника, који је уосталом био чврста и сигурна основа, она није била у стању да га замени другим, који би био једнако чврст и постојан”.¹⁸³ На истој седници помињала се могућност италијанског приближавања Аустроугарској која ће према речима сенатора Пеполија „постати источна сила”, па је због тога и сам сенатор, Пеполи, предложио да се Италија приближи Аустрији, јер како је истакао: „Чврсто верујем да је природни савезник Италије на истоку Аустрија”. Он је сматрао да ће на тај начин Италија добити Тренто као последицу „мудре и стрпљиве политике.”¹⁸⁴ Без обзира на покушаје цела 1879. прошла је у знаку лоших односа са Аустријом, а њихове односе додатно је компликовало оснивање „*Lega della Democrazia*”, која је за циљ имала ослобођење територија које су биле под аустроугарском управом.¹⁸⁵ С друге стране, Италија није одобравала ширење Аустроугарске на Нови Пазар, па је у сарадњи са Турском слала оружје Албанцима да се боре против њених тежњи, а стала је на страну Русије у Европској комисији која се тицала Балкана.¹⁸⁶ Истовремено су постојале индиције приближавања Русији, јер је сматрала да су обе биле жртве Берлинског уговора, а требало је спречити аустроугарско ширење према Балкану. Међутим, на унутрашњем плану, Италију је потресла нова криза Владе у новембру, оставком Каиролија.¹⁸⁷ Криза је била решена успостављањем нове Владе Каироли–Депретис, Влада „*trasformistica*”. Иако се чинило да је политика Рима и Беча ушла у мирне воде, десила се нова иредентистичка криза, која је изазвала алармантне последице. Повод новим несугласицама била је сахрана депутата Ђузепеа Авенцана (*Giuseppe Avenzzana*), који је био Гарибалдијев генерал у пензији, али и председник удружења „*Italia Irrednta*”, што је омогућило члановима организације да се на сахрани

¹⁸² Luigi Salvatorelli, *A tripla alleanza, storia diplomatica 1877–1912*, Milano 1939, 46.

¹⁸³ Rinaldo Pertignani, *Neutralità e alleanza – Le scelte di politica estera dell’Italia dopo l’Unità*, Milano 1987, 185–90.

¹⁸⁴ R. Pertignani, *nav. delo*, 190.

¹⁸⁵ R. Pertignani, *nav. delo*, 196.

¹⁸⁶ R. Pertignani, *nav. delo*, 197.

¹⁸⁷ Luigi Salvatorelli, *nav. delo*, 51–53.

појаве са својим заставама. Ситуација је ескалирала крајем јануара 1880. када је објављен њихов статут „Associazione in pro Italia irredente” у коме су прокламовани ставови против Аустроугарске, која је била незадовољна дешавањима и упутила је оптужбе италијанској Влади да не зна да контролише иредентистичке тежње.¹⁸⁸ Сви покушаји италијанске Владе да ублажи неспоразум били су безуспешни. Из Аустрије је стизао одговор да је изгубила „своју традиционалну веру у краља, кога је кривила за пасивност у датој ситуацији”. Аустроугарска није била једина брига Италије, што ће се и показати фебруара–марта 1880, када је немачки канцелар Бизмарк саветовао Аустроугарској оштре мере против Италије, које су личиле на претњу: „Могли бисте им, на пример, рећи да сматрате да су ваше границе недовољне, да се морате вратити у Минцио или да сте уверени да је суверенитет папе неопходан за независност поглавар католичке цркве или да му кажете да се у Напуљу морају обновити Бурбони”.¹⁸⁹ Положај Италије био је алармантан, Влада је предузела све мере да спречи оружане сукобе са Аустроугарском. Наложила је свом представнику у Бечу, Робилану, да на све могуће начине доведе дипломатске односе до нормализације, али је расправљала и о могућим етапама одбране Венета у случају напада.¹⁹⁰ Покушаји да се стабилизују односи виде се и у говору Каиролија на седници парламента у марту 1880, где је изјавио да италијанска политика тежи пријатељству са Аустроугарском. Говор је уродио плодом, па су смањене тензије, о чему сведочи и дипломатска депеша из Беча у којој се наводи да је тамошња штампа престала са нападима на италијанску Владу.¹⁹¹ Након смиривања односа, Каироли је сматрао да Италија треба да буде и даље независна и да се ником не приклања. Таква ситуација ће се променити након сукоба са Француском око Туниса, што ће дословно гурнути Италију у руке Аустроугарске: „Прећи на страну непријатеља Француске био је, без ризика, начин да се освети”.¹⁹² У јесен 1880. Италија је почела са првим истраживањима могућих начина приближавања Аустрији и Немачкој. Мафеи је заступао становиште да са Аустроугарском треба склопити договор о неутралности „уговор о ненападању”, што је и спровео

¹⁸⁸ Rinaldo Pertignani, *nav. delo*, 210–211; Carlo Morandi, *La politica estera dell'Italia da Porta Pia al età Giolittiana*, Firenze 1968, 170–171; Francesco Crispi, *Politica estera – Memorie e documenti*, Volume I, Milano 1929, 81–82.

¹⁸⁹ Rinaldo Pertignani, *nav. delo*, 212; Luigi Salvatorelli, *nav. delo*, 55.

¹⁹⁰ Rinaldo Pertignani, *nav. delo*, 213.

¹⁹¹ ASDMAE, Moscati VI – Austro-Ungheria – B 1259 – 23. III 1880; DDI, seconda serie, volume XII, doc. 714, 742, 743, 750, 770, 774, 778.

¹⁹² Rinaldo Pertignani, *nav. delo*, 215–217, 271.

у дело почетком 1881. неформалном понудом пројекта о неутралности, као први корак ка пријатељским односима.¹⁹³ На ову понуду је одговорио барон Тешенберг, који је прихватао понуду о неутралности, али је захтевао да се у „status quo” не укључују Босна и Херцеговина. Односи су поново захладнели у фебруару и марту узроковани неодлучношћу Италије да спроведе у дело приближавање Аустроугарској, због Депретиса, који није хтео да се замери Француској.¹⁹⁴ Италијанска Влада пала је маја 1881. оставком Каиролија, а наредног месеца Аустроугарска је продужила Тројецарски уговор. Нову италијанску Владу формирао је Депретис на наговор краља. Новом министру спољних послова, Манцинију, писао је Робилан, охрабрујући Владу да се окрене пријатељским односима са Аустроугарском, будући да је у датом моменту било немогуће имати добре односе са Франсуском и наводи: „За Аустроугарску су наше несугласице са Француском гаранција мира и зато су врло добродошле и гледају се са благонаклоношћу”.¹⁹⁵ Корак ка добрим односима допринела је и посета италијанског краља Умберта Аустроугарској, која је на инсистирање аустроугарске Владе била организована у Бечу да би се нагласио њен званични карактер.¹⁹⁶

У годинама после Берлинског конгреса Србија и Италија су се нашле у сукобу са својим дотадашњима савезницима Русијом и Француском, што је довело до формирања аустрофилске политике на обе стране. Србија је своја обећања дата Аустроугарској током заседања Берлинског конгреса морала да испуни тако што се уговорима везала за Аустроугарску, након чега је у Србији у време династије Обреновић вођена аустрофилска политика.

Шта су за Србију значили Трговински уговор и Тајна конвенција са Аустријом? Србија је имала обавезу да испоштује дата обећања, али је после Берлинског конгреса ситуација била алармантна. У време Владе Јована Ристића постојала је претња царинског сукоба са Аустроугарском, која се позивала на уговор са Турском из 1862, а који Ристић није хтео да призна. Сматрао је да Србија као независна држава треба да потпише Трговински уговор, са клаузулом највећег повлашћења само на узајамној основи, док је Аустроугарска тражила да клаузула најповлаштенијег буде без узајамне основе. Први задатак нове напредњачке Владе био је

¹⁹³ R. Pertignani, *nav. delo*, 273.

¹⁹⁴ Luigi Salvatorelli, *nav. delo*, 57; Giorgio Candeloro, *Storia dell’Italia moderna*, volume VI, 160.

¹⁹⁵ L. Salvatorelli, *nav. delo*, 59–60; ASDMAE, *Mosacti VI – Austro-Ungheria – B1473 – 25*. VI 1881.

¹⁹⁶ R. Pertignani, *nav. delo*, 285–288; L. Salvatorelli, *nav. delo*, 60–62.

да отклони сукобе са Аустроугарском.¹⁹⁷ Напредњачка Влада је признала уговор из 1862. и самим тим и клаузулу о највећем повлашћењу без узајамне основе, што је наишло на позитивне реакције аустроугарске Владе, која је сматрала да је на овај начин у потпуности одговорено свим њеним захтевима. Одлука је изазвала опречне ставове у Влади, једни су сматрали да такав уговор штети развоју српске индустрије док је Мијатовић, министар иностраних дела, био уверен да се овим попуштањем не доводе у питање интереси Србије. Није сматрао да су наши занати и индустрија били угрожени аустроугарским фабрикама. Његов циљ је био да се аустроугарске пијаце отворе српским аграрним производима, а да се притом добију што ниже царинске цене.¹⁹⁸ Будући да се удовољило аустроугарским захтевима њена граница је била отворена за нашу рогату стоку, а и постигнут је договор око трговинског уговора који је потписан 24. априла, а у Србији озаконен 5. јуна 1881. На клаузулу о повлашћености могло се гледати из два угла, како је и окарактерисано на српској политичкој сцени. Са правне стране гледано, како је наводио Ристић, Србија је „везаних ногу и руку бачена незајажљивим захтевима суседне земље”. С друге стране, Мијатовић је на овај уговор гледао из економске перспективе земље. Није се слагао са Ристићевим концептом о затварању граница аустроугарској индустрији, већ је он гледао са аспекта отварања аустријске границе нашој пољопривреди.¹⁹⁹ С економске стране гледано, не може се рећи да је Србија била оштећена јер је чинила уступке, али је и добила уступке какве Аустроугарска није давала другим државама. Разлог таквим уступцима сигурно треба тражити у тежњама да се склопи Царински савез, о чему је и био постигнут договор на преговорима Андраши–Ристић 1878, али тренутна политичка ситуација у Србији није била повољна, па и сама Аустроугарска није наваљивала, већ је постепено припремала терен за његово закључење. Трговински уговор био је само део слагалице која је водила ка Царинском савезу. Уговором су биле обезбеђене посебне царинске погодности у пограничном промету, а те повластице су важиле и за целу земљу.²⁰⁰ Зашто је у уговору писало да су олакшице пограничне, а обухватале су целу територију двеју земаља? Одговор на то треба тражити у трговинским односима са осталим земљама, јер ни Србија ни Аустроугарска нису желеле да ове повластице дају другим земљама са којима су биле трговински повезане, па се теоријски

¹⁹⁷ Слободан Јовановић, *нав. дело*, 52; Чедомир Попов, „Немирне године и везивање за Аустроугарску”, *Историја Српског народа*, VI-1, Београд 2000, 58–59.

¹⁹⁸ Чедомир Попов, *нав. дело*; Слободан Јовановић, *нав. дело*, 53.

¹⁹⁹ Слободан Јовановић, *нав. дело*, 54.

²⁰⁰ Слободан Јовановић, *нав. дело*, 54.

односило на погранична подручја, а у пракси се примењивало на целу земљу. С једне стране, уговор се могао протумачити као реципрочан, јер је Аустрија била индустријска, а Србија аграрна земља, па би размена аграрних и индустријских производа била на обострану корист. С друге стране, била је стопирана индустријализација Србије, јер јој је Аустроугарска дозвољавала да се развија само у аграрном правцу.²⁰¹ Клаузула која је могла да наштети Србији била је Ветеринарска конвенција, која је обухватала само рогату стоку, али не и свиње, па је тако увоз рогате стокe могао бити забрањен само по клаузулама Ветеринарске конвенције, а увоз свиња било када. На тај начин Аустроугарска је могла да стопира увоз, а са друге стране уговором је обезбедила да Србија не може да промени царине њене робе, нити је могла унутрашњим дажбинама да оптерети страну робу више него домаћу, јер није могла дажбинама оптеретити страну робу која се није производила у Србији. Монопол Србији био је ограничен само на со, дуван и барут. Ограничење монопола једне државе није била пракса, а последице оваквог уговора Србија ће осетити кад буде хтела преко монопола да пуни државну касу. Поред економског, овим уговором регулисана су и правна питања. Закључена је конзуларна конвенција и укинута је капитулација, самим тим, аустроугарски грађани нису више имали повлаштен положај у Србији. Уговор је био важећи наредних 10 година, а после његовог истека могло се равноправно преговарати. У случају непостизања договора државе су обострано могле да затворе границе једна другој.²⁰² Трговински уговор изазвао је дебату у Скупштини. Радикали су били противни прихватању овог уговора, а као објашњење навели су блокирање наше индустрије. Напредњаци су сматрали да наша индустрија није могла да задовољи потребе становништва, стога је било неопходно извозити наше аграрне производе. Став радикала да се обезбеде повољни услови за извоз наших аграрних артикала у Аустроугарску, а да се њима наметну високе царине био је нереалан. Постојале су две опције, претходна опција либерала која је водила ка заштити индустрије и царинском рату, који би више штетио Србији него Аустроугарској, и напредњачка, која је чинила уступке, али је и отварала аустроугарску границу за извоз српских аграрних артикала.²⁰³ У општем погледу на Трговински уговор, колико год радикали били њему противни, Србија је њиме извукла максимум који је у том тренутку био могућ, будући да није могла да пронађе ослонац у другим државама које би се супротставиле аустроугарским тежњама.

²⁰¹ Слободан Јовановић, *нав. дело*, 55.

²⁰² Радош Љушић, *Српска државност 19. века*, 203; Слободан Јовановић, *нав. дело*, 56.

²⁰³ Слободан Јовановић, *нав. дело*, 57.

Шта је Тајна конвенција и какве је последице имала по Србију? Тајна конвенција је политички споразум са Аустријом, који се надовезује на Трговински уговор. Закључена је 28. јуна 1881. Овај политички акт за време владавине кнеза Милана чуван је у најстрожој тајности, а његов садржај био је познат само тројци српских политичара.²⁰⁴ Тајна конвенција била је у вези са Тројецарским савезом, који је био закључен неколико дана раније 18. јуна између Аустрије, Русије и Немачке. Две одредбе Тројецарског савеза тичале су се директно Србије, а биле су доказ о аспирацијама Русије и Аустроугарске на Балкану и о њиховом договору о подели интересних сфера, јер је уговором било дозвољено да Аустроугарска анектира Босну и Херцеговину онда када буде сматрала да је право време, а потписнице овог савеза неће се противити сједињењу Бугарске и Источне Румелије, ако се за то створе услови. Како се могу повезати Тајна конвенција и Тројецарски савез? Разлог за потписивање Тајне конвенције треба тражити у аустроугарским тежњама да успостави свој режим у Босни и Херцеговини, што јој је Тројецарским савезом било загарантовано. Међутим, требала јој је сигурност и мир на тој територији да би могла да спроведе свој режим, за шта је било неопходно блокирати Србију како се, на било који начин, не била мешала у дешавања на тој територији. Други члан конвенције гласио је: „Србија неће трпети политичке, верске или друге мутње, које би, полазећи са њеног земљишта ишле против Аустроугарске монархије, подразумевајући ту Босну, Херцеговину и Новопазарски санцак”.²⁰⁵ Овим чланом су биле санкционисане било какве припреме буна на поменутиим територијама, али и свака националистичка пропаганда, која би са српске територије била усмерена према аустроугарском режиму на овим територијама.²⁰⁶ Заузврат Аустроугарска ће заштитити династију Обреновића од сваког подривања. Шта се под тиме подразумевало? Аустроугарска се бојала српског деловања на територији Босне и Херцеговине, али је знала да се династија Обреновић бојала сваког подривања споља, династије Карађорђевић, која је хтела да се врати на трон у Србији. Аустроугарска се обавезала да ће признати проглашење Краљевине Србије и да ће се дипломатским путем залагати код осталих Сила да учине исто, као и да ће подржати могућност ширења српске територије на њеним јужним границама, изузев Новопазарског санцака.²⁰⁷ Обећана помоћ у погледу проширења границе била је мач са две оштрице, јер је 4. чланом уговора

²⁰⁴ Радош Љушић, *Српска државност 19. века*, 205.

²⁰⁵ Momir Stojaković, *nav. delo*, 177.

²⁰⁶ Слободан Јовановић, *nav. дело*, 59.

²⁰⁷ M. Stojaković, *nav. delo*, 177–178.

регулисано: „Без претходног споразума са Аустроугарском, Србија неће преговарати о политичким уговорима нити ће такве уговоре закључивати с било којом страном државом и неће пустити на своје земљиште страну војску било редовну било нередовну, чак ни у виду добровољаца”.²⁰⁸ У случају да нека од земаља започне ратна дејства обавезале су се на пријатељску неутралност. Помињала се могућност војне сарадње, која би требало бити регулисана војном конвенцијом, до чијег закључења никад није дошло. Тајна конвенција била је закључена на период од десет година. Пре закључења конвенције, кнез се консултовао са тројицом министара, Пироћанцем, Гарашанином и Мијатовићем. Осим ових министара, нико више није знао за постојање ове конвенције. За њено постојање сазнало се дванаест година касније када је о томе писала европска штампа. Будући да су се три министра сагласила са потписивањем конвенције, на преговоре у Беч је ишао само кнез Милан, који је прихватио конвенцију у облику у коме су је изложили аустроугарски министар иностраних дела Хајмерле и његов помоћник Калај. Конвенцију су у Београду потписали српски министар иностраних дела Мијатовић и аустроугарски представник, барон Херберт.²⁰⁹ Текст уговора није се допао Гарашанину и Пироћанцу, због чега су хтели да дају оставку у Влади, али им она није била уважена. Кнез је уз помоћ Мијатовића ратификовао споразум, а Гарашанин и Пироћанац су то сазнали од аустроугарског представника. Да би решио министарску кризу и задржао Пироћанца и Гарашанина у Влади, кнез је ресор Министарства спољних послова дао на управу Гарашанину и Пироћанцу и на тај начин им дао сигурност да у будућим пословима спољне политике кнез неће одлучивати самовољно. Споран је био 4. члан конвенције због чега је Пироћанац отпутовао у Беч да би променио тумачење овог члана. Пироћанац је сматрао да је 4. чланом признат аустроугарски протекторат над Србијом и хтео је да га промени. Његово ново тумачење је било да Србија неће закључивати уговоре који би били противни тачкама конвенције. Овај уступак је учињен да би се задовољио Пироћанац, који није знао да је кнез Милан предао писмо са својим потписом Калају у коме се обавезује да неће склапати уговоре без претходног пристанка Аустроугарске.

Оцене Тајне конвенције биле су подељене. Када је јавност сазнала за њено постојање 1893, назвала је кнеза издајником. Да ли је Србија могла да поступи другачије? Чињенично стање указивало је да је било тешко избећи овај уговор са Аустријом. Колико год је јавност нападала кнеза због уговора и одрицања од Босне и Херцеговине, није знала да је Русија

²⁰⁸ М. Стојакović, *нав. дело*, 177–180.

²⁰⁹ Слободан Јовановић, *нав. дело*, 60.

окупацију тих територија потврдила у Тројецарском савезу. Србији су стизале претње из Аустроугарске, од Калаја, који је рекао да ће, ако се не постигне политички договор са Србијом, он употребити репресивне мере, које су могле да доведу до окупације Србије. Његове претње, у том моменту, нису занемарене, а да нису биле празне речи потврдиће се 1909. и 1914. У време потписивања Тајне конвенције, Србија није имала ниједну Велику силу на својој страни, која би јој помогла у одбрани против Аустроугарске. Имала је избор да прихвати споразум или да ратује. Кнез Милан сматрао је да је у том моменту било боље за Србију да прихвати споразум него да ратује, понајвише јер се надао да ће Аустроугарска подржати проширење Србије према Македонији.

Савез Три цара имао је утицај и на италијанске одлуке о приближавању Аустроугарској нарочито после тензија са Француском око Туниса. Италијански представник у Бечу својом депешом указивао је да би за Италију било добро да се изгледе несугласице и да успоставе пријатељску сарадњу, али је требало одабрати прави моменат за деловање.²¹⁰ Италијански министар спољних послова, Манцини, половином децембра 1881. почео је да испитује терен о могућем савезу са Немачком и Аустријом, па је послао упутства италијанском представнику у Берлину, Де Лонеу, да испита могућност уговора о реципрочној гаранцији. Манцини је сматрао да се са овим државама треба усагласити и склопити пакт о неутралности или пакт о гаранцијама.²¹¹ Зашто је Немачка била резервисана према уговору са Италијом? За немачког канцелара Бизмарк било је битно да не наруши своје односе са Ватиканом, зато је сматрао да се даљи преговори са Италијом могу остварити само у случају да Италија нађе *modus vivendi* са Ватиканом, а био је упознат са ситуацијом и знао је да се то питање не може лако решити.²¹² Упркос постављеним условима и саветима Робилана, да Италија треба да сачека да јој се понуди уговор са поменутих земљама, Министарство је одлучило да преговоре подигне на званичан ниво, иако је Робилан апеловао да није погодна ситуација за преговоре јер је држање Калнокија према Италији окарактерисао као „пријатељство са резервом”, стога је постојала могућност да Аустроугарска одбије потписивања уговора. Сматрао је да се могао постићи споразум о реципрочној гаранцији територија.²¹³ Према Владиним инструкцијама, Робилан се 18. јануара 1882. први пут састао са Калнокијем и разматрао могућност савеза двеју држава. Тежње Италије да се приближи Аустроугарској и Немачкој, Робилан је изразио: „Задужен

²¹⁰ Fabrizio Ghilardi, *Politica estera e trasformismo*, Milano 1981, 44–47.

²¹¹ Francesco Crispi, *nav. delo*, 125; Luigi Salvatorelli, *nav. delo*, 55.

²¹² Carlo Morandi, *nav. delo*, 173; DDI, seconda serie, volume XIV, doc. 353, 360.

²¹³ Francesco Crispi, *nav. delo*, 128–129.

сам да вам пренесем наше тежње да се повежемо са јасним обавезама. Желимо да изразимо нашу солидарност са вама и Немачком на начин да не оставимо простора ни једној сумњи, желимо да то буде непромењива основа наше политике”.²¹⁴ Калноки је подржао тежње Италије, али је остао резервисан по питању званичног одговора наводећи да је за то потребно да се консултује са Берлином, али је изразио и сумњу да би Аустрија и Немачка прихватиле да се обавезу уговором у писаној форми. Док је Робилан радио на приближавању са Аустријом, његов колега у Берлину, Де Лунаи, покушавао је да уради исто са Немачком, стога је 31. јануара 1882. био примљен код немачког канцелара Бизмарка, коме је наговестио да од његовог одговора зависи и одговор из Беча. Колико је било битно да одговор из Берлина буде позитиван, с обзиром на то да су Италија и Аустроугарска морале првобитно да се договоре око сукоба интересних сфера на Јадранском мору и на Балкану? Бизмарк је указао на чињеницу да је Италија првобитно требало да усагласи ставове са Аустроугарском, а по питању савеза са Немачком искључио је могућност савеза који би био у писаној форми.²¹⁵ Његов је предлог био да се постигне договор између Немачке и Италије о „добронамерној неутралности”. Манцини је делимично био задовољан немачким предлогом, па је наложио да се и преговори у Бечу наставе. До другог сусрета Робилана и Калнокија дошло је 19. фебруара 1882. на ком је постигнут договор о могућем савезу двеју земаља у писаној форми и тако је други састанак довео до позитивног помака, будући да се дотада одбијала било каква могућност савеза у писаној форми. После прелиминарних преговора требало је договорити се о садржају уговора. Проблем који је могао да угрози преговоре изазван је Калнокијевим одбијањем да се потпише гаранција територија, што није добро примљено у италијанском Министарству, јер је њима требала гаранција територија у првом реду због Рима и евентуалних сукоба са Француском. До новог помака у преговорима дошло је након размена мишљења Беча и Берлина, који су дошли до закључка да би савез са Италијом, па чак и у писаној форми, био добар за обе земље, јер би се на тај начин Италија приклонила овим земљама у случају француског напада на њих или у случају француско-руског савеза.²¹⁶ У духу настављања добрих односа, италијански министар спољних послова, Манцини, сматрао је да би Аустроугарска требало да узврати посету цара. Зашто до посете није дошло? Који су били узроци аустроугарског инсистирања да до посете не дође у Риму? Аустроугарска, као и

²¹⁴ DDI, seconda serie, volume XIV, doc. 487.

²¹⁵ Rinaldo Pertignani, *nav. delo*, 317; Luigi Salvatorelli, *nav. delo*, 65.

²¹⁶ Rinaldo Pertignani, *nav. delo*, 319–321; Carlo Morandi, *nav. delo*, 173; Luigi Salvatorelli, *nav. delo*, 65.

Немачка, нису хтеле да се замере Светој столици. Званичну посету императора у Риму у деликатној ситуацији, каква је тад владала у овом граду, аустроугарска Влада оценила је као непромишљену, због чега је стигао предлог да се посета два владара догоди у Торину, колевци италијанске династије, како је Калноки наговестио Робилану. Манцини је овај потез окарактерисао као непоштовање и оштро се супротставио таквој могућности речима: „Рим или смрт”. Како за Аустроугарску овај предлог није био прихватљив, до посете није ни дошло, али тај догађај није зауставио припреме италијанског Министарства за преговоре.²¹⁷ Италија није хтела да одустане од клаузуле признање територија државе, јер је то сматрала реципроцитетом. Будући да је требало да подржава Аустроугарску у случају рата, Манцини је сматрао да као противуслугу треба да добије гаранције за тадашње италијанске територије. Према новим упутима из Рима, Робилан се поново састао са Калнокијем 22. марта 1882, а у својој депеши окарактерисао је овај сусрет изразито задовољавајућим, али је и даље остало спорно питање гаранција територије.²¹⁸ После размене мишљења са немачким амбасадором, Калноки је израдио предлог споразума о коме је расправљано на новом састанку Робилан–Калноки 12. априла 1882. Предлог је по Робилановом мишљењу био прихватљив, чак се и подударо са Манцинијевим предлозима, али је остало нерешено питање гаранција територија.²¹⁹ Калнокијев пројекат од седам чланова био је прихватљив и за Мацинија, али је на поједине чланове имао варијанте предлога које су послате Робилану пред пети сусрет са Калнокијем 27. априла 1882, који је на састанку хтео да осигура апсолутну неутралност Италије у случају сукоба са Турском или Русијом. Ово је, практично, значило потпуну слободу у балканској политици, а заузврат, Италија би имала подршку Аустроугарске у случају напада Француске.²²⁰ До новог сусрета Калнокија и Робилана дошло је 10. и 11. маја, када су постигли договор о италијанским захтевима, али је остало спорно питање члана четири.²²¹ До коначног договора дошло је на осмом састанку 12. маја где је договорена следећа формула: „У случају да једна од Великих сила, која није потписница споразума (Русија), упути претње сигурности једној од земаља (Аустроугарској) и таква претња доведе до избијања ратних сукоба, друге две земље потписнице обавезне су да гарантују благонаклону

²¹⁷ Francesco Tomasini, *L'Italia alla vigilia della guerra – La politica estera di Tomaso Tittoni*, Volume I, Bologna 1937, 19–21.

²¹⁸ Francesco Crispi, *nav. delo*, 138; DDI – seconda serie, volume XIV, 645–647.

²¹⁹ Rinaldo Pertignani, *nav. delo*, 325–327.

²²⁰ DDI, seconda serie, Volume XIV, 702–704; Luigi Salvatorelli, *nav. delo*, 67.

²²¹ Francesco Crispi, *nav. delo*, 143; DDI, seconda serie, volume XIV, 735, 738.

неутралност”.²²² Уговор је потписан 20. маја 1882, а размена уговора била је 30. маја. Према уговору три стране су се обавезале да неће учествовати нити улазити у савез са другим земљама који би могао бити штетан земљама потписницама. Размењиваће идеје по питањима политике и економије и општим питањима, а свака од њих ће пружати помоћ у границама својих интереса. Упркос Манцинијевим тежњама да се постигне договор о гаранцији италијанских територија, то се није десило. Разлоге томе свакако треба тражити у бојазни Аустроугарске и Немачке које су сматрале да би и гаранција територија и заштита од Француске могле гурнути Италију да направи непромишљене потезе. У тачкама уговора такође није споменут положај и интерес Италије у случају да се наруши *status quo* и дође до промена на Балкану, Јадранском мору или Медитерану. Потписивање Тројног савеза у наредним месецима држано је у тајности.²²³

Године после Берлинског конгреса донеле су промене у спољној политици Италије и Србије проузроковане сукобом интереса са дотадашњим савезницима. Русија је Србију гурнула у руке Аустроугарске, непосредно пред Берлински конгрес. Уздрмани односи Италије и Француске Римским питањем свој епилог добили су сукобом око Туниса. Србија и Италија нису могле да нађу друге савезнице у Великим силама, зато је приближавање дотадашњем непријатељу, Аустроугарској, био само след догађаја и промена, које су се дешавале тада на европској сцени. Србија је уговором са Аустроугарском, морала да се одрекне претензија на Нови Пазар, Босну и Херцеговину. Како Тројним савезом Италији нису биле загарантоване територије, морала је да води опрезну политику са Француском и да у потпуности смири побуне у оквиру „*terre irredente*”. Тако су се две државе које су се првобитно бориле против Аустроугарске, како би оствариле своја национална права, нашле под велом њене спољне политике у чије су их руке директно гурнуле дотадашње државе савезнице.

²²² DDI, seconda serie, volume XIV, 740, 744.

²²³ Rinaldo Pertignani, *nav. delo*, 333; Carlo Morandi, *nav. delo*, 175–178; Francesco Tomasini, *nav. delo*, 24–25; DDI, seconda serie, volume XIV, 790, 791, 792.

3. Од краљевине ка парламентарној монархији (1882–1903)

3.1. Проглашење Краљевине Србије и излазак опозиције из Скупштине

Покушаји Србије да се уздигне на ранг краљевине датирају још од времена пунолетства кнеза Милана. Пре него што је стекла независност забележена су три покушаја проглашења краљевине (1872, 1876, 1878). Први покушај проглашења покушало је у дело да спроведе друго намесништво²²⁴ на дан када је кнез Милан преузимао престо и постао пунолетан 1872. Намесништво се надало да ће ову одлуку подржати Русија, али су се наде распршиле након руског одговора да је то само романтичан покушај, који је могао да изазове озбиљне последице по Србију на међународној сцени. Осим што је сматрала да није време да се Србија уздигне на ранг краљевине, у исто време је одбила да да руку принцезе кнезу Милану, будући да није био независан владар.²²⁵ Други покушај био је после неуспелог српско-турског рата 1876, када је руски генерал Черњајев на Делиграду прогласио Краљевину Србију, а њеног кнеза краљем 16. септембра 1876. у историји познат као Делиградски догађај.²²⁶ Италијански амбасадор из Петрограда, Колобиано Арборио, у свом извештају наводи: „Из добро обавештених извора сазнао сам да је генерал Черњајев притиснут предлогом Словенских комитета из Москве, да учини корак ка проглашењу кнеза Милана за краља Србије и да на тај начин кнежевину ослободе високог суверена Велике порте.”²²⁷ Шта је био прави разлог Черњајевог покушаја да прогласи краљевину? Како наводи Слободан Јовановић, разлоге треба тражити у покушају да се спречи потписивање мира са Турском, јер је знао да ће се евентуално проглашење краљевине моћи решити само на бојном пољу.²²⁸ Чин проглашења није прихватила српска Влада, која је на кнеза вршила притисак да учини

²²⁴ Друго намесништво чинили су Јован Ристић и Миливоје Петровић Блазнавац – Јасмина Милановић, „Министарски савет 1869–1872”, *Владе Србије*, Београд 2005, 19.

²²⁵ Јасмина Милановић, *нав. дело*, 116–118; Радош Љушић, *Историја Српске државности*, II, 142; DDI, seconda serie, volume IV, doc. 91, 92, 95.

²²⁶ Слободан Јовановић, *нав. дело*, 321.

²²⁷ IDD, II serie, Volume VII, doc. 443.

²²⁸ Слободан Јовановић, *нав. дело*, 322.

исто. Међународни положај Србије у датом тренутку није био на завидном нивоу, чекало се примирје са Турском, које је требало да осигурају Велике силе. Британски амбасадор у Петрограду, лорд Лофтус, изразио је забринутост због дешавања у Србији и тражио објашњење овог, како је навео, опасног догађаја. Из руске Владе су му стигла уверења да Русија није учествовала у том чину и да га не одобрава, али изјава руске Владе није умирила страхове британског амбасадора, који је сматрао да би проглашење Краљевине Србије у Русији било признато под притиском партије која је желела да обезбеди предност Србији.²²⁹ С друге стране, српска Влада је сматрала да би овај чин изазвао само подсмех код Великих сила, да нико не би признао краљевину, а у првом реду велики противник била је Аустроугарска. Уследио је јак притисак Великих сила на кнеза под којим је он морао да извести руског цара да се Србија неће уздићи на ранг краљевства, али је кнез Милан изричито захтевао да се писмо упути само руском, али не и аустроугарском цару.²³⁰

За време другог српско-турског рата па све до Берлинског конгреса постојале су индиције да је Србија хтела да се уздигне на ниво краљевства. Овим аспирацијама су се противиле Аустроугарска и Русија. Кнез Милан је у септембру 1878. одлучио да узме титулу Краљевско височанство, а његов син је добио почасну титулу, обе су биле прихваћене од Аустрије и Италије.²³¹ Министар Јован Ристић, нагласио је да се Србија неће зауставити само на дотадашњим титулама него ће се борити да се уздигне на ранг краљевства о чему сведочи и депеша грофа Јоанинија из Београда: „Истовремено, његово обраћање је у потпуности потврдило намеру Србије да се не заустави и да следи пример Румуније и по овом питању”.²³² Изјаве Јована Ристића нису наишле на одобравање Аустроугарске, која се противила уздизању Србије на ранг краљевства, иако се спекулисало да ће Румунија бити уздигнута на ранг краљевства. Србији таква могућност није допуштена, јер, како је наглашено, нови владар Румуније долази из династије Хоенцолнер, а владајућа кућа Обреновића није спадала у европске краљевске куће. У саопштењу аустријског министарства наводи се: „Аустроугарски кабинет сматра да би могло доћи до инцидента који свакако треба заобићи будући да принц Милан не припада ниједној сувереној владарској династији Европе”.²³³ У Београду су ове

²²⁹ IDD, II serie, Volume VII, doc. 443.

²³⁰ Радош Љушић, *Историја Српске државности*, 185–186; Слободан Јовановић, *нав. дело*, 322–323.

²³¹ ASDMAE, Confidenziale – DD – parte IV – VIII-X 1878 – doc. 2180.

²³² ASDMAE, Moscati VI, Serbia, B 1411 – doc. 18. X 1878.

²³³ ASDMAE, Confidenziale – DD – LX -parte IV – VIII-X 1878 – doc. 2220; DDI,

речи изазвале негодовање и схваћене су као увреда, а чињеница да владајућа кућа Обреновић није спадала у европске династије могла је да се промени.²³⁴ Представници Великих сила сматрали су да је било неопходно да се дипломатским путем утиче на Србију да не инсистира на проглашењу краљевства, јер би то могло да изазове непремостиве тешкоће. Из италијанског Министарства спољних послова такође су стизали упуту у Беч и Београд да се утиче на Владу Србије да сачека повољнији тренутак. Сматрали су да је прво неопходно придобити симпатије Великих сила. Италијански представник у Бечу, Робилан, извештавао је Министарство иностраних дела у Риму, да је разговарао са српским представником у Бечу, Цукићем, и да га је саветовао да Србија сачека повољнији моменат у коме ће моћи да прогласи краљевину.²³⁵ Изгледа да је Цукић прихватио савете будући да је саветовао Јовану Ристићу да зарад добрих односа демантује да Србија планира да се уздигне на ранг краљевства.²³⁶

Повољни услови за проглашење краљевине стекли су се тек 1882. Како је Србија уздигнута на ранг краљевства и који су били мотиви убрзаног проглашења? Било је више чинилаца који су довели до проглашења. Први, јер је Србија стекла независност, па је самим тим легитимно могла да се прикључи европској породици краљевстава и царстава. С друге стране, док се Србији оспоравало право да се уздигне на ранг краљевине, Румунија је 1881. успела у тој намери, што је додатно подстакло српски политички врх да се избори за исто, будући да је годину дана раније Србија потписала Тајну конвенцију са Аустроугарском, којом јој је била загарантована подршка у подизању државе на ранг краљевства, а истим уговором Аустроугарска се обавезала и да ће дипломатским путем деловати на остале Силе да такво стање прихвате. Овакав став Аустроугарске није остао непознат Робилану који је у својој депеши написао: „Влада у Бечу је јако добро знала да придобије Србију на својој страни у политичком, економском и трговинском погледу. Потпуно је ставила под свој директни утицај за дуг временски период. Стога не би било странно да свом суверену покажу захвалност и помогну у уздизању државе на ранг краљевине”. Како је навео Робилан, проглашењу Србије краљевином неће се противити ни Немачка ни Русија, што је потврђено депеша-

seconda serie, volume XI, doc. 29.

²³⁴ ASDMAE, Confidenziale – DD – LX -parte IV – VIII-X 1878 – doc. 2220; DDI, seconda serie, volume XI, doc. 46.

²³⁵ ASDMAE, Confidenziale – DD – LX -parte IV – VIII-X 1878 – doc. 2220; DDI, seconda serie, volume XI, doc. 72; ASDMAE, Confidenziale – DD – LX -parte IV – VIII-X 1878 – doc. 2196, 2231, 2232; ASDMAE, Confidenziale – DD – LX -parte V – XI-XII 1878, doc. 2257, 2274.

²³⁶ Радош Љушић, *нав. дело*, 187.

ма из Петрограда и Београда будући да је кнез Милан после боравка у Бечу отишао за Русију да испита какво ће бити држање Русије у случају проглашења краљевине.²³⁷

Зашто је Србија журила да се уздигне на ранг краљевства? Убрзаном проглашењу краљевине највише је допринео банкрот Генералне уније,²³⁸ са којом је Србија склопила зајам за изградњу железнице, а њеним крахом претрпела и финансијски губитак.²³⁹ После Боунтовог банкрота, напредњачки министри су одлучили да не поднесу оставку, али су као услов тражили да се држава подигне на ранг краљевине. Будући да Влада није смела изаћи са тим губитком на сазив, био јој је потребан успех да би заташкала неуспех.²⁴⁰

Очекивало се да ће проглас краљевине створити велико патриотско одушевљење и да ће страначка борба бити за неко време прекинута. Ова прекратица решила би два проблема, с једне стране, супроставила би се опозицији и заташкала Бонтујев крах, а са друге стране то би био добар повод за подизање пореза помоћу којег би се опоравио финансијски систем Србије након финансијских неуспеха.²⁴¹

Влада је наравно крила своје намере око проглашења, тако да је оно било велико изненађење за грађане, али се у дипломатским круговима знало да ће до тога доћи. У дипломатској преписци, италијански представник у Београду, Тоси, написао је да су припреме за проглашење у току и да нема отпора из Аустрије и Русије. Био је мишљења да „све што може допринети јакој стабилности држава чију је независност потврдио Берлински уговор, несумњиво одговара интересима Италије на Балкану”.²⁴² Истовремено Министарство спољних послова Италије послало је депешу у Беч, јер су хтели да знају какав ће бити став Аустроугарске о проглашењу краљевине. Зашто је Италији било битно да сазна аустроу-

²³⁷ ASDMAE, Confidenziale – DD – XXII – Serbia 1881–1890., doc. 162, 163, 164, 166, 167.

²³⁸ Либерална Влада Србије требало је да објави концесије за градњу железнице. Како је у том периоду њена спољна политика била аустрофилска, одлучено је да се концесије повере друштву Генерална унија из Аустрије на чијем челу је био Ежен Бонту, претходно дугогодишњи директор једног аустријског железничког предузећа, које је имало велике пословне планове у Аустроугарској и балканским земљама, а посебно Србији. Уговор са Генералном унијом прихваћен је у скупштини 22. марта 1881. Генерална унија претрпела је крах на берзи јануара 1882. Чинило се да ће Бонтујев пад довести и до краха саме Србије – Слободан Јовановић, *нав. дело*, 86–96, 136–138.

²³⁹ Радош Љушић, *нав. дело*, 188.

²⁴⁰ Слободан Јовановић, *Влада краља Милана Обреновића*, 143.

²⁴¹ Слободан Јовановић, *нав. дело*, 144.

²⁴² ASDMAE, Confidenziale – DD- XXII – Serbia 1881–1890, doc. 168–169.

гарски став? У то време Италију је потресла Тунижанска криза. Био је то пресудан моменат који је скренуо смер италијанске спољне политике према Аустроугарској. Због такве ситуације у земљи министар иностраних послова послао је депешу у Беч: „Молим Вас да ме известите у потпуности какав ће бити став царства и сматрам да би било опортуну да се питање упуту директно грофу Калнокију, дајући му до знања да ћемо реаговати у складу са њиховим ставом”.²⁴³ Постављало се питање да ли ће нови назив бити Краљевина или Краљевство. Проблем је представљала и терминологија за назив краља да ли је титула требало да буде Краљ Србије или Краљ српски, што је по мишљењу дела политичара могло да изазове негодовања страних држава.²⁴⁴ Русија је саветовала да се проглашење краљевства изврши на Великој народној скупштини, али будући да су политичке прилике захтевале да се краљевина брзо прогласи, то је учињено на обичној Народној скупштини 6. марта 1882. Одлучено је да ће назив бити Краљевина Србија, а да ће кнез добити титулу Краљ Србије – Милан Први Обреновић Четврти. За државне празнике проглашен је кнежев рођендан, дан ступња на престо и дан проглашења независности. Слободан Јовановић наводи да је проглашењем краљевине створен неочекивани повод за народно празновање: „С града грмели су топови, варош се на брзу руку китила заставама, из распуштених школа ђаци су куљали на улицу, народно коло играло је насред Теразија, нови краљ частио је у двору народне посланике и радикални опозиционари, са којима је пре кратког времена имао оштрих речи, сад су му пили здравице”. Јовановић завршава своју констатацију речима да му је „веселе личило на гозбу коју трговци у кризи приређују да би обманули свет о стварном стању”.²⁴⁵ Нови краљ је хтео и да обнови владарски чин крунисања, али није успео да спроведе у дело јер је Аустроугарска одбила да да круну која се чувала у Бечу, а за коју се, како наводи Љушић, погрешно веровало да је припадала краљу Милутину. Будући да није успео у намери да добије круну, краљ Милан је одустао од идеје да обнови чин крунисања. За Србију је ово свакако био велики чин, не само да је уздигнута на ранг краљевине, него је и породица Обреновић ушла у ранг европских краљевских породица. Овај моменат био је значајан за Србију и у спољној политици као и у дипломатској делатности, јер је подигао углед Србије. Прва земља која је признала краљевину била је Аустроугарска, која није могла да одбије признање, а за њом је следи-

²⁴³ ASDMAE, Confidenziale – DD- XXII – Serbia 1881–1890, doc. 169.

²⁴⁴ Радош Љушић, *нав. дело*, 188.

²⁴⁵ Радош Љушић, *нав. дело*, 188; Слободан Јовановић, *нав. дело*, 143–144; ASDMAE, Confidenziale – DD- XXII – Serbia 1881–1890, doc. 171; ДАС, МИД, ПО-1882, Ф2, Д7 – 8. март 1882.

ла Немачка и остале европске државе.²⁴⁶ Русија је такође признала нову краљевину, али је остала незадовољна чињеницом да је проглас учињен на обичној скупштини, а не на Великој скупштини.²⁴⁷ Обавештење о уздизању Србије на ранг краљевства стигло је до италијанског представника у Београду. У депеши коју је послао за Рим, тражио је одобрење да упути честитке: „Чекам да ме Ваша Екселенција овласти да уручим новом краљу честитке нашег краља и његове Владе”.²⁴⁸ Дан касније, нови краљ је примио у аудијенцију италијанског представника Тосија, који је описао сусрет са краљем: „Његово Величанство је било изузетно дирнуто потврдом пријатељства и саосећања коју је Италија дала Србији признавањем краљевске титуле”.²⁴⁹ „Краљ Србије, након што је одговорио на упућене му честитке, љубазно ме позвао да седнем поред краљице и на одређени начин, окончавши службени пријем, са задовољством ме задржао неко време у пријатељском разговору. Посланици су поздравили ову вест предлажући тространи узвик у покличу живео италијански краљ”.²⁵⁰ Српски представник у Бечу, Христић, по налогу кнеза, будућег краља, отпутовао је у Рим да обавести о уздизању Србије на ранг краљевине.²⁵¹ О проглашењу краљевине и о њеним одјецима извештавао је и италијански представник у Цариграду, Корти, који је у депеши написао да је и сам послао честитке српском представнику у Цариграду, Грујићу: „Користећи информације добијене у другом телеграму Ваше Екселенције, упутио сам честитке српском колеги и изразио наду да ће уздизање на ранг краљевине допринети учвршћивању и просперитету Србије”.²⁵² Краљ је био захвалан земљама које су признале проглашење, дипломатска представништва уздигнута су, сходно новом рангу земље, а краљ је доделио највише српско одличје, орден „Белог орла” цару Аустроугарске и престолонаследнику, немачком цару и престолонаследнику, италијанском краљу, енглеској краљици, француском председнику, грчком краљу, белгијском краљу и бугарском кнезу.²⁵³

Краљевина је требало да се позабави и својим државним знамењима, па је законом од 2. јула 1882. урађен изглед грба. Новоуређени грб је

²⁴⁶ ДАС, МИД, ПО-1882, Ф2, Д7 – 8. март 1882, 173; Радош Љушић, *нав. дело*, 189; ИАС-МИД-ПО-1882, Ф1-Д7 – Берлин 20. фебруар 1882.

²⁴⁷ ASDMAE, Confidenziale – DD-XXII – Serbia 1881–1890, doc. 182.

²⁴⁸ ASDMAE, Confidenziale – DD-XXII – Serbia 1881–1890, doc. 179.

²⁴⁹ ASDMAE, Confidenziale – DD-XXII – Serbia 1881–1890, doc. 180.

²⁵⁰ ASDMAE, Confidenziale – DD-XXII – Serbia 1881–1890, doc. 181.

²⁵¹ ASDMAE, Confidenziale – DD-XXII – Serbia 1881–1890, doc. 171–172.

²⁵² ASDMAE, Confidenziale – DD-XXII – Serbia 1881–1890, doc. 174.

²⁵³ ДАС, МИД, ПО-1883, Д-5, Ф-5.

требало да покаже да краљевина није нова држава, па је у себи садржао елементе средњовековне Немањићке династије и нове династије Обреновић. Немањићки орао и грб Кнежевине укомпоновани су у грб Краљевине.²⁵⁴ Исте године Србија је добила химну „Боже правде”.²⁵⁵

Еуфорија око проглашења краљевине кратко је трајала и није успела да заташка финансијски губитак који је Србија претрпела падом Генералне уније. Српски радикал, Никола Пашић, тражио је 15. марта да Влада поднесе извештај о финансијским губицима. Нова унутрашња криза у Србији била је на помолу, а отворено је и поглавље будућих сукоба краља са радикалима. Влада је одбила да се изјасни о финансијским губицима након чега јој је опозиција ускратила подршку. Једино решење за Србију били су нови избори, што Влада и краљ нису желели, јер су били свесни да би напредњаци због финансијске афере изгубили на изборима. Стога је одлучено да се попуне посланичка места допунским изборима.²⁵⁶ Италијански представник Тоси, извештавао је о ситуацији у земљи, али и о могућности да Србија пошаље новог представника у Беч, а да Христић буде српски представник, резидент, у Риму.²⁵⁷ Да би смирио страсти у земљи и приближио се народу, краљ се одлучио на обилазак земље. Посетио је Шабац, Обреновац, Ваљево Пожегу, Чачак, Краљево, Крушевац, Куршумлију, Прокупље, Лесковац, Врање, Ниш, Књажевац, Зајечар, Неготин. На свом месечном путовању, користио је сваку прилику да осуди поступак радикала.²⁵⁸ Након допунских избора, напредњачка Влада је ипак хтела да поднесе оставку, али су успели да се договоре са краљем Миланом. Затишје на политичкој сцени прекинуло је окупљање радикала у Крагујевцу у августу. Већу кризу изазвао је покушај агентата на краља Милана.²⁵⁹ На спољнополитичком плану, краљ Милан је посетио Беч, где се расправљало о тежњама Србије да прошири своје територије. Италија је у то време већ потписала Тројни савез и морала да се одрекне *terre irredente*, а Србија је морала да се одрекне претензија на Босну и Херце-

²⁵⁴ Грб краљевине је двоглави, бели орао на црвеном штиту с круном краљевском. Круна се налази изнад орлових глава, испод канци по један крин, а на прсима грб Кнежевине Србије. Огрнут је пурпурним хермелиновим плаштом на чијем врху се налази још једна краљевска круна. Грб је израдио у Бечу барон Штрел.

²⁵⁵ Србија је химну добила незванично у време када је кнез постао пунолетан 1872. Написао ју је Јован Ђорђевић. Поводом проглашења краљевине речи кнежевина и кнез замењене су речима краљевина и краљ измењени су и стихови и добила је назив „Боже правде”. Химну је компоновао Даворин Јенко – Радош Љушић, *нав. дело*, 192.

²⁵⁶ Душко М. Ковачевић, *нав. дело*, 195–196; Слободан Јовановић, *нав. дело*, 142–143.

²⁵⁷ DDI, seconda serie, volume XIV, doc. 672.

²⁵⁸ DDI, seconda serie, volume XIV, doc. 146.

²⁵⁹ ASDMAE, Moscati VI – Serbia – B 1412, doc. Belgrado 2. novembre 1882.

говину. На састанку са Калнокијем, краљ Милан је потврдио да је прежалио наведене територије, али је отворио питање проширења Србије у правцу Македоније.²⁶⁰ Србији, која је споља притиснута политиком Аустроугарске, а унутра у сукобу са радикалном странком, претила је нова криза Владе. Вођена мржњом, јер јој је муж по краљевој наредби убијен, Јелена Марковић²⁶¹ покушала је да убије краља Милана 23. октобра 1882. Краљ је овај атентат повезао са радикалима, иако за њега није имао доказ, али је атентат искористио да се обрачуна са њима и да затвори њихов главни одбор. Био је свестан да напредњаци на изборима нису могли да победе радикале, па су постојале индиције да се изврши државни удар и спроведе диктатура. Будући да министри нису били расположени за отворени сукоб са радикалима, краљ се носио мишљу да уједини либерале и напредњаке. Колико је било могуће спровести у дело тежње краља Милана? Међу странкама постојале су разлике у погледу на спољну политику, либерали су више били наклоњени приближавању Русији. Јован Ристић није хтео да улази у Владу у којој би ресор спољне политике остао у рукама краља, јер је сматрао да је краљ у жељи да се приближи Аустроугарској угрозио српске интересе. Несугласице припадника двеју партија није било могуће решити, тако да је кнежев покушај пропао и морао је да задржи напредњачку Владу.²⁶²

Уздизање Србије на ранг краљевине несумњиво је за њу представљало велики корак, али је и цена аустроугарске помоћи била велика. Трпела је унутрашње кризе које су изазване и вођењем спољне политике, подељеност српских партија на русофилску и аустрофилску политику додатно је дестабилизovala развој и опоравак земље. Краљева аустрофилска политика није дала места нормализацији односа са Русијом. Аустроугарска је штитила права владајуће династије, заступајући тезу да би у случају дестабилизације унутар Србије извршила интервенцију и изнудила ред и мир. Наредне године обележиле су кризе унутар земље већим делом изазване тежњама Аустроугарске и Русије да осигурају свој утицај на Србију.

²⁶⁰ Слободан Јовановић, *нав. дело*, 157.

²⁶¹ Јелена Марковић била је удовица Јеврема Марковића, који је стрељан због Тополске буне по нарочитој жељи краља Милана.

²⁶² Слободан Јовановић, *нав. дело*, 160–162.

3.2. Ка рату са Бугарском – почеци парламентаризма у Србији

Велики утицај на балканску политику имао је Тројецарски савез. Закључен 1881, а продужен три године касније. Иако је овај савез требало да покаже јединствено деловање три царства, стварна ситуација је била другачија, а њихови интереси били су испреплетани по питању балканске политике. Немачки цар је увек морао да води рачуна да не дође до отвореног сукоба Русије и Аустроугарске. Немачки канцелар, Бизмарк, водио се идејом да подели интересне сфере на Балкану, при чему би Русија добила источну половину Балканског полуострва са Бугарском, а Аустроугарска би обезбедила свој утицај у Србији, Црној Гори, Босни и Херцеговини.²⁶³

Од проглашења краљевине, па све до сукоба са Бугарском, спољна политика Србије била је окренута према Аустроугарској, што је довело до погоршања односа са Русијом. Српски краљ Милан и председник српске Владе, Милутин Гарашанин, видели су претњу у Русији и сматрали су да је у том моменту њен циљ био да свргне српског владара и спољну политику Србије потчини сопственим интересима. Повод оваквим ставовима Гарашанина и краља Милана дали су добри односи руског представника у Београду, Персијанија, са Радикалном странком за коју се знало да је највећи политички противник краљеве политике.²⁶⁴ У изборној години (1883), краљ, заједно са одлазећом Владом, одлучио је да сазове ванредно заседање Скупштине. Због чега је сазвана Ванредна скупштина? За српску државу од посебне важности било је прихватање конзуларних конвенција и трговинских уговора са Немачком и Француском, са којима су преговори крајем 1882. привођени крају. Реч је била о последње две државе које су у оквиру трговинских уговора са Турском имале право на капитулацију. Потписивањем уговора са овим државама, Србија је испунила своје обавезе по члану 37. Берлинског уговора и стекла право на вођење самосталне царинске политике, регулисане законом о општој царинској тарифи. Како потписани уговори нису стигли пред Скупштину пре краја 1882, краљ и одлазећа Влада донели су одлуку да сазову ванредно заседање како би потврдили ова два уговора, изузетно битна за Србију.²⁶⁵ Предстојећи избори довели су до неслагања краља и напредњачке Владе, која је тражила да се бира Велика народна скупштина, док је краљ желео да се распишу избори само за обичну скупштину, јер

²⁶³ А. Ј. Р. Тејлор, *Borba za prevlast u Evropi 1848–1918*, Сарајево 1968, 280–283.

²⁶⁴ Д. М. Ковачевић, *нав. дело*, 251–258.

²⁶⁵ Д. М. Ковачевић, М. Самарџић, *Скупштинске беседе краља Милана*, 134.

је сматрао да услови за промену устава нису сазрели.²⁶⁶ Сукоби краља и радикала заоштравали су се у лето 1883, а на септембарским изборима, који су уследили, убедљиву победу однели су радикали. На победу радикала у Србији гледало се са два аспекта. Прво, сматрало се да су изборе финансијски помогли руски славенофили, како би оборили напредњачку Владу, која је пропагирала аустрофилску политику. Да ли је такав став био истинит не може се са тачношћу тврдити, али је Аустроугарска сматрала да су постојале индиције за такво деловање, због чега је њен представник у Петрограду упутио протестну ноту руском министру спољних послова због мешања у српске изборе. Као други разлог помиње се добра организација Радикалне странке и њених чланова који су се ангажовали око избора.²⁶⁷ Краљев анимозитет према радикалима убрзо је постао изражен када је формирана Влада, на челу са Николом Христићем,²⁶⁸ који је задржао и Министарство унутрашњих послова. Изборе у Србији пропратио је и италијански представник у Београду, који је својој Влади реферисао да, иако су победили радикали, Владу су саставиле краљеве присталице. Тек конституисану скупштину отворену 4. октобра, Никола Христић је затворио и одложио њено заседање.²⁶⁹ Напредњаци су сматрали да је главни задатак Владе да сачува земљу и не дозволи поновни утицај Русије. Због таквог става напредњака, Радикална странка рачунала је на могућност буне, а повод томе је дало и затварање скупштине у којој су они чинили већину. Истовремено, Влада је одлучила да спроведе у дело одлуку министра војног о одузимању оружја од народа, што је изазвало незадовољство у селима источне Србије где је народ одбио да преда оружје. У Србији се двојако гледало на одузимање оружја од народа (народна војска), јер је само стајаћа војска била наоружана што је давало могућност краљу да изврши државни удар. Влада је овакво држање становништва окарактерисала као побуну, а краљ Милан је хтео да укине устав да би могао да се обрачуна са радикалима, које је сматрао одговорним за подизање буне. По савету аустријског представника Кевенхилера, одустао је од тог деловања јер је то могло да има негативан одјек у европској јавности, али је краљ издао указ 2. новембра о ванредном стању у Црноречком округу. Крајем новембра ванредно стање проширило се и

²⁶⁶ Д. М. Ковачевић, *нав. дело*, 223; Слободан Јовановић, *нав. дело*, 178.

²⁶⁷ Слободан Јовановић, *нав. дело*, 179–180.

²⁶⁸ Никола Христић био је на челу Београда за време владавине Александра Карађорђевића и за време друге Владе кнеза Милоша, министар спољних послова за време друге Владе кнеза Михаила. Стари искусни полицајац, врло строг, хладан и прибран.

²⁶⁹ Д. М. Ковачевић, *Србија и Русија 1878–1889*, 234; Д. М. Ковачевић, М. Самарцић, *Скупштинске беседе краља Милана*, 138; ASDMAE, Moscati VI – Serbia – B 1412 – doc. Belgrado 5. X 1883.

на Алексиначки округ. Краљ је кривицу за побуну приписао Радикалној странци, иако њен главни одбор није директно учествовао у подизању побуне, али су је подржали када је до ње дошло. Чланови главног одбора Радикалне странке су похашени, извукао се само Никола Пашић, који је пребегао у Видински округ код свог рођака Христе Иванова.²⁷⁰ Буна у Србији у то време је већ била угушена, а редовна војска водила је операције против побуњеника од 8. новембра до 14. новембра. Побуњенички одреди су разбијени, а преки суд је осудио 734 особе.²⁷¹ Ова буна је добила назив Тимочка, после њеног гушења краљ је био решен да угуши радикализам у Србији, а због унутрашње ситуације у земљи показао је отпор либералним уставним реформама, а све већу приврженост личној власти. После гушења буне, Радикална странка изашла је са саопштењем 13. децембра 1883. и оспорила тврдње Владе да је организовала побуну уз помоћ Русије и у спреси са присталицама династије Карађорђевић, наводећи да је буна била локална ствар произашла из сукоба народа и власти. Сматрали су да је њен значај преувеличан и да је краљ Милан искористио буну да би избегао сазив Велике народне скупштине за промену устава у демократском парламентарном духу и да би спровео план обрачунавања са Радикалном странком. Српски представници у иностранству били су обавештени о исходу побуне. У циркулару који им је послат, истакнуто је да су покретачи ове побуне полагали наду у помоћ и симпатије са стране и да је доказ томе и то што је буна подигнута на граници краљевине. Краљ је био уверен да је буна реализована радикалско-руском завером. Чињеница је да је буна избила уз границу са Бугарском из које је Русија могла да је подстакне и краљ је то сматрао још једним доказом који је оправдавао његове сумње да су руске активности уперене против њега и династије. С друге стране, не треба занемарити ни чињеницу да Влада није изабрала добар психолошки моменат како би народну војску заменила стајаћом. Узаврела политичка ситуација због завршених избора и затварања скупштине у којој су већину имали радикали сигурно није била погодна за разоружавање народне војске. Тимочка буна представљала је судар народне и стајаће војске у чему се може видети сукоб сељачког и чиновничког сталежа.²⁷² Ситуација са Бу-

²⁷⁰ Христо Иванов по пореклу је био Србин, а право име му је било Ристо Јовановић.

²⁷¹ Слободан Јовановић, *нав. дело*, 185–186; Момир Самарцић, *Од Санстефана до Сливнице – Србија против Бугарске 1878–1886*, Нови Сад 2008, 168; Ч. Попов, *Немирне године и везивање за Аустроугарску*, 68–72; Душко М. Ковачевић, *нав. дело*, 237–239; ASDMAE, Moscati VI, Serbia, B1412, Belgrado 18. XI 1883.

²⁷² Олга Поповић-Обрадовић, *Парламентаризам у Србији од 1903. до 1914*, Београд 2008, 81; Момир Самарцић, *нав. дело*, 169; Д. М. Ковачевић, *нав. дело*, 242; Charles Jeleovich, *Tzarist Russia and Balkan Nationalism, Russian influence in the Internal Affairs of Bulgaria*

гарском се погоршала када су наоружани завереници уточиште нашли на територији Бугарске, где их је бугарска погранична власт разоружала и послала у Видински округ. Краљ је преко свог посланика у Бугарској покушао да се позове на српско-бугарско пријатељство, тражио је да се бугарски кнез не меша у унутрашње питање Србије и да заверенике удаљи из граничних области. Бугарски кнез је одговорио позитивно на молбе из Београда и обећао да ће спречити организовање буне са бугарске граничне територије и разоружати побуњенике, али да их неће враћати преко границе.²⁷³ Одлукама бугарске Владе, само је Николи Пашићу било забрањено да буде на територији Бугарске, која је близу границе са Србијом, али је могао да борави на тлу Бугарске. Остале емигранте Влада није померала из Видинског округа. Пашићев боравак у Бугарској није омео његове тежње да и даље припрема буну како би свргао са власти краља Милана и оборио напредњачку Владу. Да би остварио ове циљеве била му је потребна политичка помоћ, али и финансијска средства, која није имао. Надао се да ће успети да обезбеди подршку Русије, што је у њеним званичним круговима избегавано. Русија је желела да задржи равнотежу на Балкану, а није желела да се замера Аустроугарској, која је тада имала велики утицај на Србију. Краљ је водио строго аустрофилску политику, било је јасно да после уласка у Босну и Херцеговину Аустроугарска није желела деловање панслависта на територији Србије, који би могли да угрозе њене интересе на тим територијама. Током припреме емиграната да поново продру у Србију, бугарска Влада није представљала препреку, али су емигранти морали да воде рачуна о краљевим доушницима и аустроугарским агентима, који су пратили њихове потезе. Емигранти су нелегално прелазили у земљу да би се састајали са истомишљеницима и претили онима који подржавају краљеву политику, али до поновног подизања буне није дошло. Није познат разлог због чега се није догодило, али се може посматрати са два становишта, или је Пашић сумњао да је план о упаду откривен или побуњеници нису били довољно спремни и наоружани да иницирају нове сукобе.²⁷⁴ Унутрашња ситуација у Србији није била повољна, краљ је одбио да сазове Велику скупштину, а тежио је да на власт доведе поново напредњаке. Предлог Николе Христића да се сазове Велика скупштина и промени устав је одбијен, али је краљ одобрио изборе за обичну скупштину да би пореским реформама повећао непосредне порезе.²⁷⁵ Иако је буна била угушена, Србија је била

and Serbia 1879–1886, Los Angeles 1962, 191–193; Слободан Јовановић, *нав. дело*, 187–189.

²⁷³ Момир Самарџић, *нав. дело*, 170–171.

²⁷⁴ М. Самарџић, *нав. дело*, 173, 176, 179, 180–183.

²⁷⁵ Душко М. Ковачевић, *нав. дело*, 247.

без Владе, постојале су индиције да је Аустроугарска хтела да уђе у Србију да би успоставила ред, али је краљ расписао нове изборе за 6. фебруар. Због таквог става краља, Христић је поднео оставку 19. фебруара 1884. Нову Владу формирали су напредњаци под председништвом Милутина Гарашанина, који је управљао и Министарством спољних послова. Гарашанинова Влада може се поделити на два периода: први до рата са Бугарском, други од Бугарског рата. Од самих почетака спољна политика Владе била је бурна. Прве месеце владавине обележио је сукоб са Бугарском око емигрантског питања. Влада је покушала још једним апелом да реши спор око емиграната и зарад мира на граничном прелазу и мира становништва на српском делу територије тражила да се емигранти удаље из пограничних области. До заоштравања односа дошло је лета 1884, а самим тим били су уздрмани и односи са Русијом. Де ла Тур је извештавао из Београда италијанско Министарство спољних послова да се ситуација између Србије и Бугарске заоштрила до те мере да је Србија спремала ултиматум Бугарској. Извештавао је да целокуна јавност подржава Владу, која је у том моменту била у Нишу, по питању претензија према Бугарској, али да је јавност била подељена по питању заоштравања односа са Русијом, јер су сматрали да је Србија својом политиком требало да балансира између Великих сила, а не да ствара нове непријатеље.²⁷⁶ О немилим догађајима између Србије и Бугарске обавештавао је и италијански посланик у Бечу: „Питао сам грофа Калнокија да ли је тачна вест, која је пре неколико дана стигла у Беч, да Србија прети да прекине дипломатске односе са Бугарском и да је опозвала свог представника из Софије, будући да већ неколико месеци нису успели да се споразумеју по питању српских имиграната у граничном подручју, који су прихваћени на Бугарској територији.” Гроф Калноки, у то време, био је сигуран да ће обе земље наћи неко решење будући да им је саветовао да се што пре помире.²⁷⁷ Ђербе Десонац, италијански представник у Софији, описао је српско-бугарске сукобе: „[...] српско-бугарски сукоб прети да наруши пријатељске односе два слична народа, који имају и сличне обичаје и језик”.²⁷⁸ Бугарски министар иностраних послова негирао је да су имигранти прелазили границу и претили становништву. Према италијанским извештајима из Софије, ситуација је била алармантна, јер се српска Влада није задовољавала реакцијом Бугарске по питању имиграната. Како наводи, за Србију је највећи проблем био што су се на територији Видина налазили представници радикала који су припремали нове

²⁷⁶ ASDMAE, Moscatti VI, Serbia – B 1412, 1884 – 8. VI 1884.

²⁷⁷ ASDMAE, Confidenziale – DD- serie LXIII, doc. 232.

²⁷⁸ ASDMAE, Confidenziale – DD – serie LXIII, doc. 33.

немире у Србији, а стигле су и оптужбе на бугарску власт да није желела да спречи деловање имиграната на својој територији уперено против Србије. Тензије између Србије и Бугарске су се још више подигле након покретања питања око Брегова.²⁷⁹ Бугари су тражили да се уклони српска стража са „бугарске територије”, то јест са Брегова, а у случају да то Србија не учини они би употребили силу. Ђербе Десонаци звештавао је из Софије: „Бугарски премијер, господин Занков, наредио је српској Влади да напусти спорну тачку у року од три дана, претећи, у случају одбијања, да ће је заузети војно”. Србија је одбила ове захтеве, па је бугарска војска 3. јуна 1885. на силу заузела Брегово. Жупан Видина је у оружаном пратњи дошао до Брегова, након чега се српска стража повукла не пружајући отпор.²⁸⁰ Српска Влада је реаговала и тражила да се Србији врати Брегово и да се са границе удаље српски побуњеници, који су уточиште нашли у Бугарској. Како наводи италијански представник у Софији, Гарашанин је био изричит у својим захтевима: „Гарашанин је изјавио скупштини, као одговор на интерпелацију везану за бугарско-српски инцидент, да Бугарска неоправдано крши закон и да то захтева енергичан став, а ако задовољавајући одговор не дође од Владе Кнежевине, српски представник би напустио Софију. Српски посланици су се сложили са говором једногласно и подржали владину политику”.²⁸¹ Србија није желела да изазове оружани сукоб са Бугарском, због тога је наређено да се њене пограничне власти држе опрезно и да не изазивају бугарску страну.²⁸² Италијанско Министарство спољних послова послало је циркуларе у Беч и Београд са упитом какав став треба да заузму њени представници у српско-бугарским сукобима. Из Италије су стизале подршке за ставове Аустроугарске, која је, како је Калноки пренео италијанском представнику Галвањи, захтевала да се спор реши брзо између завађених страна. Почетком јуна Де ла Тур није знао како ће се поставити српска Влада по питању сукоба са Бугарском, а постојала је могућност повлачења српског представника из Софије.²⁸³ На српски ултиматум, Бугарска је одговорила

²⁷⁹ Због тока реке Тимок, приликом обележавања граница Кнежевине Бугарске, на њеној територији је остао део територије српске кнежевине код Брегова. На бугарској страни остало је и имање Обреновића, које је још тридесетих година купио кнез Милош – Краљева ливада, а на српској страни је остала Царева ливада. Међународна комисија за обележавање граница Србије и Бугарске овај предео није обележила јер је у Берлинском уговору стајало да је граница остала непромењена идентична граници између Србије и Турске.

²⁸⁰ ASDMAE, Confidenziale – DD – serie LXIII – doc. 331.

²⁸¹ ASDMAE, Confidenziale – DD – serie LXIII – doc. 343.

²⁸² Душко М. Ковачевић, *нав. дело*, 279–280; Слободан Јовановић, *нав. дело*, 219–220.

²⁸³ ASDMAE, Moscatti VI – Serbia –B1412 – 9. VI 1884; ASDMAE, Confidenziale – DD

негативно, због чега је српски представник, Симић, затворио српско поштанство у Софији, напустио Бугарску 10. јуна 1884. и отпутовао за Ниш, а наредног дана исто је учинио бугарски представник у Београду.²⁸⁴ Бреговско питање покренула је Бугарска, како би скренула пажњу са имигрантског питања у коме нису смели да попусте Србији због унутрашње ситуације у Бугарској. Силе су сматрале да је Србија пренаглила са прекидом дипломатских односа и процениле да је кривица била обострана.²⁸⁵ Прекид српско-бугарских дипломатских односа алармирао је Тројецарски савез, који је покушао да посредује, у првом реду Русија, која није била задовољна ставом и захтевима Србије. Силе су се прибојавале да би могло доћи до српско-бугарског рата, док реално ратна опасност није постојала ни са бугарске ни са српске стране. Иако је Србија била увређена страна, није могла себи допустити да ратује, имала је празну државну касу, а чекали су је пореска реформа и зајам. Већи проблем је представљао овај сукоб на нивоу Сила, јер је могао кулминирати руско-аустроугарским сукобом будући да се знало да ће Русија подржати Бугарску, а Аустроугарска Србију. Италијанско Министарство спољних послова саветовало је свог заступника у Софији да буде обазрив и да се понаша као и остали заступници Сила, али да не излази са предлозима нити да иницира могуће помирење, да о свим одлукама осталих представника обавештава Министарство.²⁸⁶ Лоше расположење између Србије и Бугарске настављено је и после прекида дипломатских односа. Калноки је у разговору са Галвањом поменуо два могућа решења за Србију. Могла је да се позове на арбитражу земаља потписница Берлинског уговора или да се обрати Великој порти под чијом ингеренцијом је била Бугарска.²⁸⁷ Иницијативу да Тројецарски савез реши српско-бугарски спор дао је Бизмарк, јер Силе нису могле да дозволе сукоб на Балкану, мада су у Русији сматрали да ови сукоби неће добити војни епилог. На наклоност Русије Бугарској упућује и једна депеша италијанског представника у Петрограду, Грепи, у којој се наводи да је руски министар спољних послова сматрао да територија Брегова треба да остане на страни Бугарске, иако је она припадала Србији јер скретањем реке Тимок она је прешла на бугар-

– serie LXIII – doc. 229, 330.

²⁸⁴ ASDMAE, Moscati VI – Serbia – B1412 – 9. VI 1884; ASDMAE, Confidenziale – DD – serie LXIII – doc. 343.

²⁸⁵ Момир Самарџић, *нав. дело*, 183–194; Душко М. Ковачевић, *нав. дело*, 261–263; Ch. Jelevich, *нав. дело*, 200.

²⁸⁶ ASDMAE, Confidenziale – DD – serie LXIII – doc. 334, 335.

²⁸⁷ ASDMAE, Confidenziale – DD – serie LXIII – doc. 339.

ску страну.²⁸⁸ Немачки посланик у Србији у разговорима са министром Гарашанином, изразио је спремност Тројецарског савеза да помогне у превазилажењу проблема. Гарашанин је прихватио посредовање, али је нагласио да се не ради о обичном инциденту, него да је ту уплетен и револуционарни покрет који подрива Србију изнутра, али је нагласио да Србија не жели европске компликације по том питању. Остало је отворено питање сарадње српске Владе са Портом о чему је извештавао гроф Корти, који у својим депешама наводи да се српски посланик при Порти није оглашавао по том питању, али изражава забринутост ако се Порта умеша у српско-бугарски сукоб.²⁸⁹ Иницијативу Немачке око посредовања у решењу спора прихватиле су Русија и Аустроугарска. Италијански представник у Петрограду извештавао је о улози Русије и Аустрије око решења спора: „Представници Аустрије и Русије у Софији догађаје који су довели до прекида дипломатских односа између две државе не тумаче на исти начин. Две царске круне налазе повољно тло за мерење степена сопственог утицаја који свака од њих врши на две земље у сукобу”.²⁹⁰ Преговори су текли доста споро са обе стране, бугарским заступницима је сметало што је Влада Србије заседала у Нишу, а не у Београду, а и питање око заузећа Брегова није могло да се реши. Немачки и руски представници су прешли у Ниш, где се налазио аустроугарски представник и преговоре су наставили на тлу Србије. Проблем спора поделили су на три тачке: прва, расправа у вези са суверенитетом Брегова, друга, одлагање силе српске војске и заузимање места од стране бугарских трупа и трећа, толеранција коју је бугарска Влада показала према српским избеглицама оптуженим и осуђеним за учешће у побуни. Краљ Милан је пред комисијом рекао да би желео да сачува границе своје земље, али да ће се повиновати одлукама комисије по питању Брегова и бугарског упада на силу. Ставио је до знања да, иако су споља српско-бугарски односи изгледали добри, одавно је постојало размимоилажење, а на краља је посебно негативан утицај оставио став бугарске Владе, не само да прими имигранте, него да им додели новчану помоћ и остави их у близини границе са Србијом где су они могли да наставе са припремама за нову побуну.²⁹¹ Проблеми су настали и са Портом, која није била задовољна одлукама бугарског представника, који је после затварања посланства бригу о бугарским становницима у Србији поверио руском

²⁸⁸ ASDMAE, Confidenziale – DD – serie LXIII – doc. 342.

²⁸⁹ ASDMAE, Confidenziale – DD – serie LXIII – doc. 345.

²⁹⁰ ASDMAE, Confidenziale – DD – serie LXIII – doc. 362.

²⁹¹ ASDMAE, Moscati VI, Serbia, B1412, doc. Belgrado 30. VI 1884.

представништву уместо турском.²⁹² Посредовање Великих сила донело је корист Србији, јер је Немачка донела решење да је Србија у праву по имигрантском питању. Бугарска је требало да удаљи побуњенике из пограничне зоне, али су такође прихватили да се није могло приступити њиховом протеривању из Софије и Видина. По питању Брегова, руски представник је покушао да смањи кривицу Бугарске, није умањео ни значај Србије, која није одговорила оружјем на бугарску окупацију Брегова. Са друге стране, остала два представника била су противна да Брегов остане Бугарској, а како нису могли да се договоре, оба предлога су ушла у протокол. Бугарска је морала да плати одштету Србији за начињену штету.²⁹³ У разговору са италијанским представником у Софији, кнез Батемберг није био противан тачкама решења. Сматрао је да оружани сукоби око решења спора не би ишли у прилог ниједној од сукобљених страна и изразио наде да ће нова Влада у Бугарској имати више такта у односима са Србијом него претходна која је довела до прекида односа.²⁹⁴

Пре извршења одлука Тројецарског савеза, бугарски кнез Батемберг понудио је краљу Милану да се непосредно споразумеју по тим питањима. Краљ Милан првобитно није желео да се састане са бугарским кнезом, јер је постојала сумња да су такав потез сугерисали из Русије, како би се на тај начин избегло неповољно посредовање Тројецарског савеза. Краљ Милан је на крају морао да попусти, притискан од Немачке и Аустроугарске. Договором кнеза Батемберга и краља Милана обавезали су се да ће Бугарска вратити Србији Брегово, а да ће се оно затим заменити за одговарајуће имање на другом делу бугарске границе и да се имигранти не смеју насељавати у појасу ширине 50 километара од границе. Докомпликација је дошла када је бугарска Влада требало да ретификује одредбе договора, јер је сматрала да су дате веће сатисфакције Србији.²⁹⁵ Такво држање Владе изазвано је утицајем руског представника у Софији, због чега је споразум окарактерисан као издајнички и одбачен. Бугарска Влада се изјаснила да договор није био у складу са уставом, јер кнез није консултовао Владу пре његовог склапања.²⁹⁶ Зашто је Русија штитила бугарске националне интересе? Начин деловања руског представника требало је да поврати бар део изгубљеног руског престижа у Бугарској. Русија је хтела да представи држање кнеза Батемберга као недовољно

²⁹² ASDMAE, Moscatti VI, Serbia, B1412, doc. Belgrado 30. VI 1884, 348, 352, 361.

²⁹³ ДАС, МИД, ПО-1884, Ф4, Д1, 25. јун 1884; ДАС, МИД, ПО-1884, Ф4, Д2, 28. мај 1884; 31. мај 1884; ASDMAE, Moscatti VI, Serbia, B1412, Belgrado 30. VII 1884.

²⁹⁴ ASDMAE, Confidenziale – DD – serie LXIII, doc. 366.

²⁹⁵ ASDMAE, Moscatti VI, Serbia, B1412, doc. Belgrado 12. XI 1884.

²⁹⁶ ASDMAE, Confidenziale – DD- serie LXIII, 1885 – doc. 442, 447.

поуздано за бугарске интересе, на тај начин би га компромитовали и ослабили његове позиције, а Русија би поново иступила као главни бугарски заштитник. Русија је српско-бугарске преговоре искористила као средство обрачуна са кнезом Батембергом, а истовремено да би ослабила положај краља Милана јер би српско-бугарски спор остао отворен. Како је споразум између краља Милана и кнеза Батемберга пропао, једино решење било је да се поново тражи посредовање Тројецарског савеза, али такво решење више није било прихватљиво за обе земље. У случају да поново посредује Тројецарски савез, оба владара су тражила гаранције да ће такав споразум бити ратификован без измена, што чланице савеза нису могле да обећају унапред, па је Српско-бугарски спор остао нерешен. Краљ је био љут на држање бугарске стране, па је запретио ако имигранти са бугарске територије подигну буну, да ће он са војском прећи границу. Жар Тимочке буне који је тињао на бугарском земљишту представљао је опасност која је у сваком случају могла да се распламса у Српско-бугарски рат.²⁹⁷ Шест месеци након прекида преговора, са бугарске стране у мају 1885. покушан је још један незванични покушај помирења. Преговори су вођени у Нишу, између Гарашанина и Сукнарова, првака Радикалне странке, али нису уродили плодом, што је дало повода српским имигрантима да убрзају припреме за подизање буне, због чега су током лета 1885. били учестали илегални преласци имиграната из Бугарске у Србију. Имигранти су се надали руској помоћи, али су руски званичници у Београду негирали да ће на било који начин подржати нове сукобе унутар Србије. До деловања имиграната није ни дошло, јер се политичка ситуација унутар Бугарске променила проглашењем присајединења Источне Румелије Бугарској.²⁹⁸

Унутрашња криза потресала је Србију што је додатно ослабило њене моћи на спољнополитичком плану. Њена територија била је поприште судара руске и аустроугарске политике које су желеле да доминирају на Балкану. Подељеност српских политичара на проруске и проаустројске додатно је отежавала напредак државе, које су радикалске присталице подривале са граница Бугарске. Италијанска политика се поставила неутрално по питању решења српско-бугарског спора, јер јој промене равнотеже балканске политике нису ишле у корист. Жеље да се спрече оружани сукоби Србије и Бугарске неће се остварити, јер је Србија у Бугарској видела претњу њеним дотадашњим и будућим границама. Како је водила аустрофилску политику и била у сукобу са Русијом, свако кретање у Бугарској је гледала кроз призму руских интереса, који

²⁹⁷ Слободан Јовановић, *нав. дело*, 222–224.

²⁹⁸ Д. М. Ковачевић, *нав. дело*, 284–286.

су били усмерени против Србије. Жариште сукоба око Брегова и имигрантског питања разбуктаће сукобе већих размера након присаједињења Источне Румелије Бугарској, на коју Србија није гледала као остварење националних интереса Бугарске него као проширење интересне сфере Русије, која је затварала могућност српског проширења у правцу Македоније.

3.3. Став Италије према Српско-бугарском рату и друго продужење Тројног савеза

Припајање Источне Румелије Бугарској према одредбама Тројецарског савеза требало је да подрже Русија и Аустроугарска. Дешавања у Бугарској алармирала су српску политичку сцену, која је била под велом спољне политике Аустроугарске. Како су Србији на Берлинском конгресу ускраћене територије које је ослободила њена војска и додељене Бугарској, ново припајање територија Бугарској изазвало је револт српске Владе, која је сматрала да и она треба да добије проширење територија по систему реципроцитета. Краљ Милан се прибојавао проширења Бугарске, јер би тако она постала већа држава од Србије и могла би да угрози српске интересе у Македонији. Стога је сматрао да Србија треба да дигне глас против Пловдивског преврата од 18. септембра 1885. и да се позове на одредбе Берлинског уговора које су овим превратом повређене. Велике силе требало је да поврате равнотежу по принципу *status quo ante* или би у супротном Србија „оружјем гледала да поврати балканску равнотежу”. Припајање Источне Румелије могло је да утиче и на питање иредентизма у Италији, али је њен спољнополитички положај био сложен. Приликом потписивања Тројног савеза (1882), није било ништа предвиђено у случају нарушавања равнотеже на Балкану после Берлинског конгреса.²⁹⁹ Будући да је савезом била чврсто везана за Аустроугарску, морала је да се одрекне иредентистичких претензија на области које су биле под аустроугарском управом, али је било и онемогућено италијанско укључивање у сукобе на Балкану. Ипак је тежила да у погледу своје балканске политике спречи веће компликације у Источном питању и заустави распарчавање Отоманског царства, јер је Русија после 1878. била у офанзивном положају, а Аустроугарска имала претензије да се

²⁹⁹ Љиљана Алексић-Пејовић, „Италија и српско-бугарска криза 1885–1886. године”, *Историјски часопис*, XLII–XLIII, 1995/96, 125; Angelo Tamborra, *La crisi Balcanica del 1885–1886. e l'Italia*, Estratto dalla rassegna Storica del Risorgimento, Anno LX, Fascicolo III – luglio settembre 1968, 71–74; Слободан Јовановић, *нав. дело*, књ. III, 232–233; Luigi Salvatorelli, *нав. дело*, 102.

шири преко Балкана. У време припајања Источне Румелије Бугарској, у Италији је на место министра спољних послова изабран Робилан, некадашњи представник Италије у Бечу, који је заступао тезу да Италија треба да остане у добрим односима са другим Силама, а да је румелијска криза погодна за Италију, јер ће се приликом продужетка Тројног савеза (1887) моћи исправити несклад у погледу међусобних савезничких обавеза у корист Италије.³⁰⁰ Односи Србије и Италије од уласка обеју земаља под окриље Аустроугарске, од некадашњих симпатија, сведени су на коректну политичку дистанцу. Привредна зависност Србије од Аустроугарске спутавала је развој њене националне политике, а због обавеза из Тајне конвенције била је на спољнополитичком плану потпуно изолована. Променио се и курс спољне политике Италије, која се одрекла источне оријентације и окренула се средоземно-континенталној. Удаљеност српског тржишта од Италије и слаба експанзивна моћ италијанског капитала ограничили су потенцијалну пословну перспективу. Додатном захлађењу односа допринео је пасиван став обе стране, Италија се није много интересовала око српске ситуације у којој је била притиснута од Аустроугарске и Отоманског царства. Иако су постојале студије о ширењу италијанског тржишта према Србији, није се радило ни на евентуалној сарадњи у случају промене европске равнотеже. Отрежњење је свакако уследило након дешавања у Бугарској.³⁰¹ Ратно расположење у Србији није изненадило италијанску Владу будући да су извештаји из Београда у време Тимочке буне (1883) говорили о немогућности Владе да се уједини око јединственог става, што је остављало простора разним спекулацијама и великом утицају интрига.³⁰² Жариште српско-бугарских сукоба имало је корене у спору око имигрантског питања и бугарске окупације Брегова. Италијански представник Де ла Тур сматрао је да се сукоб могао решити мирним путем, али да је краљ Милан придавао велику пажњу имигрантском питању, да би на тај начин апеловао на Силе да спрече мешање Бугарске у унутрашње питање Србије. Несумњиво, оружани сукоб Србије и Бугарске имао би одраза и на Велике силе, у првом реду Аустроугарску и Русију.³⁰³ Зашто је Србија бурно реаговала на бугарско уједињење? Србија се не би противила бугарском уједињењу да

³⁰⁰ DDI, seconda serie, volume 19, doc. 120, 124, 129, 160; Rinaldo Pertignani, *nav. delo*, 395–396; Carlo Morandi, *nav. delo*, 197; A. Biaggini, *nav. delo*, 92; Љиљана Алексић-Пејковић, *нав. дело*, 126.

³⁰¹ Љиљана Алексић-Пејковић, *нав. дело*, 126; Angelo Tamborra, *nav. delo*, 375.

³⁰² ASDMAE, Moscati VI, Serbia, B 1412, 1883.

³⁰³ Љиљана Алексић-Пејковић, *нав. дело*, 127–128; ASDMAE, Moscati VI, Serbia, B 1412, 1884.

оно није доводило до нарушавања равнотеже у територијалном погледу двеју земаља, а још више је за Србију представљао шок, јер нису били сигурни да ли се ради само о бугарским националним интересима или о договору између Аустроугарске и Русије. Велике силе су се трудиле да спрече сукобе, па су пред почетак сазивања српске Народне скупштине предложили решење. Понудили су измену у органском статуту Источне Румелије, која би омогућила да бугарски кнез буде постављен за Генералног гувернера Источне Румелије, чиме би Берлински уговор остао неизмењен и формално би очувао стање ствари.³⁰⁴ Будући да краљ Милан није успео у намери да задржи равнотежу стечену на Берлинском конгресу, био је решен да води рат у одбрану српских интереса, те је стога наредио мобилизацију војске, а сазвао је и Народну скупштину која је требало да одобри ратни кредит. Скупштина је заседала 19. септембра, а краљ Милан је престоном беседом указао да је уздрмана равнотежа на Балкану која је успостављена Берлинским уговором. Било је очито да ће краљ ради одбране равнотеже на Балкану започети рат, а Скупштина је у патриотском расположењу одобрила све Владине предлоге.³⁰⁵ Србија је за своје тежње покушала да добије подршку Италије, будући да је она била савезница Аустроугарске, чијој се помоћи Србија такође надала, али ситуација је са италијанске стране била другачија. Италија није сукобе сагледала у територијалним опасностима по Србију и промену равнотеже, већ је Бугарско питање гледала по принципу права народности. Из италијанског Министарства спољних послова стигло је упутство представнику у Србији: „Управо сам телеграфисао Ваше Господство тражећи од Вас да се придружите својим колегама који су добили, или треба да добију, слична упутства која би спречила демонстрације или другу врсту агитације, које би директно угрозиле провинције Отоманског царства”.³⁰⁶ У разговорима између италијанских представника Де Новелиса и новопристиглог Де ла Тура било је доста уздржаности. Они нису прецизирали ставове своје Владе и ограничили су се само на изјаве о добрим намерама, симпатијама и пријатељству које њихова Влада има према Србији и њеном краљу. Исте разговоре водио је у Риму српски пуковник Франасовић, који се надао позитивном одговору Италије због њеног савеза са Аустроугарском. Носио се мишљу да се Италија неће, због дешавања у

³⁰⁴ ДАС, МИД, ПО-1885, Ф4, Д4, док. 10/22. септембар 1885; 14/26. септембар 1885; ASDMAE, Confidenziale – DD – serie LXXVI, 1883–1885, doc. 69.

³⁰⁵ ASDMAE, Confidenziale – DD – serie LXXVI, 1883–1885, doc. 160; Слободан Јовановић, *нав. дело*, 234; Душко Ковачевић, Момир Самарџић, *Скупштинске беседе краља Милана*, 158; Момир Самарџић, *Од Санстефана до Сливнице – Србија против Бугарске 1878–1886*, 278–279; А. Biaggini, *нав. дело*, 90.

³⁰⁶ ASDMAE, Confidenziale – DD – serie LXXVI, 1883–85, doc. 86.

Бугарској, окренути против Србије и оштетити је у територијалном погледу. Апеловао је на италијанску Владу да има разумевања, не само за Бугарску, него и за Србију, јер се равнотежа балканских земаља не огледа само у политичком, него и у националном питању. Дајући примат бугарском принципу народности, Италија би на тај начин ускратила исти принцип Србији и Грчкој.³⁰⁷ У извештајима из Београда, у фази припреме за рат, италијански представник Де ла Тур, сматрао је да је у том тренутку било најбоље да се дешавања у Бугарској врате на пређашње стање, јер је то био једини начин да се демобилише војска у Србији.³⁰⁸ Није се слагао ни са енглеским агресивним деловањем на српску Владу, а критиковао је и њене претње да ће укинути самосталност Србији уколико не прекине са ратним тежњама. Будући да су Велике силе оптуживале Србију да ће изазвати ратно расположење и међу Силама, Де ла Тур је заступао становиште да се једној малој Србији не може приписати кривица за евентуалне сукобе међу Силама, јер ће оне поступати сходно својим интересима и због тога неће бити Србија та која ће их натерати да се између себе сукобе.³⁰⁹ Краљ Милан хтео је да започне ратна дејства одмах након мобилизације војске, али је под притиском Беча попустио и чекао да Силе дипломатским путем успоставе пређашње стање. Тајна конвенција није предвиђала став Аустроугарске у случају уједињења Бугарске, стога није била у обавези да помогне српске тежње, али је то ипак учинила. Који су били разлози таквог њеног деловања? Желела је да спречи српско-бугарски сукоб, који би и њу могао да доведе у опасност и да да повод новим сукобима са Русијом. Постојао је још један разлог. Аустроугарска је била једнако наклоњена Србији и Бугарској, јер су обе хтеле да сузбију руски утицај на својим територијама. Било је извесно да би у случају губитка рата Србије или Бугарске њихови владари били приморани на абдикацију, што није одговарало њеним интересима, па се трудила да по сваку цену избегне тај сукоб. Она је решење неслагања видела на два начина, дипломатском делатношћу Великих сила које би захтевале успостављање пређашњег стања или би се признало уједињење Бугарске, а онда би Аустроугарска интервенисала да се исправе српске границе и прошире на бугарској територији у виду накнаде, што би били Видински или Трнски крај, у најбољем случају оба.³¹⁰ Овакав предлог Аустроугарске био је прихватљив за Србију, јер је проширење на Трнски и Видински округ имало војно-стратешки значај за Србију, јер су пресе-

³⁰⁷ ДАС, МИД, ПО, Ф2, Д6, - 1885, Рим, 12/25. V; 14, XII.

³⁰⁸ ASDMAE, Moscati VI – Serbia - B1412, doc. Belgrado 1. ottobre 1885.

³⁰⁹ ASDMAE, Moscati VI – Serbia - B1412, doc. Belgrado 19. novembre 1885.

³¹⁰ Слободан Јовановић, *нав. дело*, 235–236; Момир Самарџић, *нав. дело*, 282.

цале пут Бугарској према Македонији.³¹¹ Краљ Милан обећао је аустроугарском представнику у Београду, Кевенхилеру, да Србија неће започети ратна дејства све до коначних одлука Великих сила на Цариградској конференцији.³¹²

Сукоби на Балкану довели су и до расправа опозиције и Владе у Италији, оптужбе су стизале од Франческа Криспија, који је сматрао да је Италија након Берлинског конгреса требало да се залаже за конфедерацију балканских народа, а не да допусти да ратују између себе баш кад се тврдило да је њихово смиривање загарантовано. С друге стране, италијанска Влада гледала је да се по овом питању држи по страни и подржава ставове осталих Сила. У првој фази сукоба Тројецарски савез (Аустроугарска, Немачка и Русија) вршио је притисак на Бугарску да се поврати стање *status quo ante*, јер Русија није била спремна да подржи територијално ширење Србије на Бугарској територији што би за њу значило повећање интереса Аустроугарске у њеној интересној сфери. Било је јасно да ће, у случају да се не договоре и не спрече тензију између Србије и Бугарске, на површину изаћи нови и озбиљнији сукоб Русије и Аустроугарске око разграничења интересних сфера на Балкану. Последњу реч имао је немачки канцелар Бизмарк, који је за право дао Русији будући да се Аустроугарска Тројецарским савезом обавезала да ће прихватити уједињење Бугарске.³¹³ Аустроугарска је морала да попусти одлукама савеза, али је покушала да заустави ратна дејства краља Милана стављајући пред њега свршен чин, да би у случају рата могао да изгуби наклоност Сила, које се нису слагале са накнадом територија Србији. У препискама са Бечом италијанско Министарство било је заинтересовано да зна да ли су се Силе договориле о евентуалном заједничком кораку у Београду и дале сагласност на све умерене ставове који би касније били упућени. Није се разликовало ни њихово деловање у упутима које су слали за Београд, као ни у разговорима са пуковником Франасовићем у Риму, који је инсистирао на посебном значају које држање Италије има за Србију. Франасовић је истицао две ствари: прво, да Италија не би требало да подржи бугарско уједињење, јер је оно противно Берлинском уговору, а са друге стране, надао се искреном пријатељству Италије која „у садашњим околностима не може тежити ничем другом осим осигурању мира и у томе не би требало да се одваја од осталих Сила, које такође имају такав програм”.³¹⁴

³¹¹ Вучковић Војислав, *Дипломатска историја српско-бугарског рата (1885–1886)*, Београд 1956, 36.

³¹² Момир Самарџић, *нав. дело*, 284; Слободан Јовановић, *нав. дело*, 236.

³¹³ Слободан Јовановић, *нав. дело*, 238; Momir Stojaković, *нав. дело*, 175.

³¹⁴ Љиљана Алексић-Пејковић, *нав. дело*, 134–136; Angelo Tamborra, *нав. дело*, 379;

Зашто је италијанска Влада заступала становиште заједничког деловања свих Сила? Деловањем свих Сила могло се сузбити наглашено деловање Тројецарског савеза у чијем су саставу биле и две државе (Аустроугарска и Русија), које су директно угрожавале политику Италије на Балкану и због тога је она сматрала да њихове потезе треба контролисати. Како је Русија претрпела неуспех на Балкану (уједињење Бугарске мимо њене воље и повлачење њених инструктора из бугарске војске), Аустроугарска је била та која је могла да профитира у српско-бугарским сукобима. Отворено супротстављање Италије није било могуће, јер их је везивао Тројни савез, стога јој је остала Србија, коју је штитила Аустроугарска, као погодно тле за испољавање њеног става посредним или непосредним путем, што ће се моћи уочити у деловањима италијанског посланика у Србији. Италија се није директно противила одлукама Тројецарског савеза, али их није одмах подржавала. Чекала је да види каква ће прво бити реакција Енглеске, Француске и Турске, па се сходно томе и она изјашњавала.³¹⁵

Конференција амбасадора шест великих држава, потписница Берлинског уговора, отворена је у Цариграду 4. октобра. Руски, немачки и аустроугарски амбасадори израдили су пројекат декларације, која је упућена Турској и Бугарској. Декларацијом је похваљено мудро држање Порте која није употребила силу, али се осудио улазак бугарске војске у Источну Румелију.³¹⁶ У одговору на декларацију, Бугарска није помињала своје повлачење из Источне Румелије.³¹⁷ Италијански представник, гроф Корти, сматрао је да би требало пронаћи решење које неће бити понижавајуће за Бугарску, јер би сваки изричит захтев могао да доведе до супротстављања Бугарске. Због таквог става грофа Кортија вероватно је и Порта одустала од насилног враћања *status quo ante*. Такво деловање Италије било је усмерено против Русије, али је за Италију имало посебан значај. Попуштајући Бугарској, одбачени су сви захтеви Србије и тако је Аустроугарска интересна сфера задржана у старим оквирима. Унутар Србије Италија није отворено деловала, јер би тако директно дошла у сукоб са Аустроугарском, али је свакако иступала са свим Силама које су притискале Србију да прекине своје ратоборно држање. После састанка Конференције, Србији је било јасно да накнаде неће добити мирним путем. Мобилизационе мере у Србији почетком октобра достигле су за-

ASDMAE, Moscati VI – Serbia – B1412, doc. Belgrado 6. ottobre 1885;

³¹⁵ Љиљана Алексић-Пејковић, *нав. дело*, 136; A. Biaggini, *нав. дело*, 92; Angelo Tamborra, *нав. дело*, 378.

³¹⁶ Душко М. Ковачевић, *нав. дело*, 291.

³¹⁷ ASDMAE, Confidenziale – DD – serie LXXVI, 1883–1885, doc. 293.

брињавајуће размере и приморале су Силе да свој став узму у озбиљно разматрање.³¹⁸ Аустроугарска је током рада Конференције покушала још једном да делује на смиривање сукоба својом нотом упућеној српском краљу, у којој је изложила став Великих сила, које би у случају напада, Србију оптужиле за тешку повреду међународних права. Краљ Милан није узео у обзир аустроугарску ноту. После саветовања са министром Гарашанином и министром војним, Јованом Петронијевићем, донео је одлуку да се ултиматум Бугарској није више могао одлагати, јер би то довело до кризе у српској Влади. У одговору на аустроугарску ноту упућену Кевенхилеру, краљ је рекао да у развоју догађаја он не може бити једини владалац на Балкану који ће издати наређење за потпуну или делимичну демобилизацију. Краљ је прихватио ризик и остао при захтевима *status quo ante* или надокнада.³¹⁹ У нади да ће успети да спречи избијање рата, кнез Александар одлучио се да уђе у непосредне преговоре са српским краљем. Али, бугарска Влада није се слагала са ставом кнеза, јер се бојала да би могла нарушити односе са Портом. Како је чињеница о бугарском покушају деловања већ била позната у дипломатским круговима, стигло је охрабрење од представника Енглеске, па је одлучено да се пошаље бугарски представник у Ниш на преговоре. Ова одлука није наишла на одобрење са српске стране, јер је краљ Милан одлучио да одбије дипломатску посету, чиме је био оправдан страх бугарске Владе. Као пример на ставове Србије, Бугарска је објавила садржај писма.³²⁰ Будући да је Порта након тога иступила са ставом да је сваки напад на Бугарску напад на Турску, у Београду су покушали да дипломатским путем увере турског представника да намера Србије није усмерена против Турске и да она жели да задржи пређашње стање. Нудила је војну помоћ Турској, у случају да она одлучи да поврати Источну Румелију војним путем. Дипломатски покушај Бугарске Србија је оценила као противан турским интересима. Несумњиво, овакав став Србије наишао је на одобрење у Цариграду.³²¹ Највећи противник повратка на пређашње стање била је Енглеска, како је саопштио српски представник у Цариграду. Непосредно пред објаву рата, у Србију је стигао нови турски представник Зија-беј, коме је Гарашанин потврдио ставове из ноте упућене Порти.

³¹⁸ В. Вучковић, *нав. дело*, 31–33.

³¹⁹ В. Вућковић, *нав. дело*, 36–39; ASDMAE, Moscatti VI – Serbia – B1412 – doc. 26. ottobre; 27. ottobre 1885; ДАС, МИД, ПО-1881-1886, Ф4, Д2 – док Ниш 2. октобар 1885; ASDMAE, Confidenziale – DD – serie LXXVI, 1883–1885, doc. 276; Душко М. Ковачевић, *нав. дело*, 294–296; Момир Самарџић, *нав. дело*, 286–287.

³²⁰ Момир Самарџић, *нав. дело*, 291–293; В. Вучковић, *нав. дело*, 34–35. ASDMAE, Confidenziale – DD – serie LXXVI, 1883-1885, doc. 220.

³²¹ Момир Самарџић, *нав. дело*, 294; ДАС, МИД, ПО-1881-1886, Ф4, Д1 – телеграми.

Захваљујући на таквим изјавама Зија-беј је потврдио да је из Цариграда поручено да чува и учвршћује добре односе са Србијом.³²² Србија је објавила рат Бугарској 14. новембра са образложењем да крши одредбе Берлинског уговора и због лоших међудржавних односа. Првобитни напади српске војске имали су успеха, што је узнемирило руску Владу, која је сматрала да ће ратни успеси Србије проширити њено деловање изван циља који је поставила. Након што је Србија објавила рат, притисак Сила био је усмерен према Аустроугарској како се не би директно прикључила рату, јер би то са друге стране увукло и Русију у рат на страни Бугарске у намери да заустави Србију. Аустроугарска је требало да тражи од Србије да се њена војска врати иза граница. Италијански министар спољних послова прихватио је уједињење Бугарске по принципу народности, али је изричито негирао да су српске претензије биле засноване на истој основи, јер би то могло дати лош пример другима.³²³

Како је Италија искористила „цепање” Берлинског уговора? Италија је систематски припремала терен да се супротстави Аустроугарској, до чега је и дошло половином новембра када су постојали наговештаји да ће се Италија одвојити од своје савезнице. Бечкој Влади је стављено до знања да Италија, након кршења Берлинског уговора, није спремна да је слепо следи у њеној политици на Балкану.³²⁴ Својим иступом Италија је упозорила Аустроугарску да би у случају проширења Србије, што је било директно проширење и аустроугарског утицаја, за Италију било тешко да спутава иредентистичке тежње Италијана према аустријским областима. О овоме сведочи и депеша послата у Беч: „Све док се ради искључиво на питању одржавања мира и на поштовању уговора који регулишу општу ситуацију на Истоку, наша подршка Влади у Бечу сигурно неће изостати као што и није никада до сада када се говорило о питању идентичног програма везаног за очување равнотеже и мира. Но, ако се са развојем догађаја, а посебно као резултат оружаног сукоба између Србије и Бугарске, појаве посебни интереси, које већ можемо да наслутимо из речи грофа Калнокија, чини се поштеним и разумним да у том случају морамо да задржимо своју слободу расуђивања, истовремено желећи и надајући се да ће наш рад и даље бити повезан као деловање две централне империје са заједничком намером. Било би ван сваког обичаја коректне и опрезне

³²² В. Вучковић, *нав. дело*, 50–52; Слободан Јовановић, *нав. дело*, 242–243.

³²³ ASDMAE, Moscati VI – Turchia – В 1238, doc. 15. XI 1885; ASDMAE, Moscati VI – Serbia – В 1412 – doc. 6. X 1885; Љиљана Алексић-Пејковић, *нав. дело*, 137–138; Confindenziale – DD – serie LXXVI, 1885, doc. 368, 372, 373, 385, 386; Душко М. Ковачевић, *нав. дело*, 296–297; Момир Самарџић, *нав. дело*, 297–298.

³²⁴ Angelo Tamborra, *нав. дело*, 376.

политике ако бисмо се одрекли од испитивања или разматрања нашег сопственог интереса и потчинили се свим вашим жељама. Не желимо да блокирамо наше интересе док не знамо до којих ће компликација и сукоба интереса довести српско-бугарски рат, какве ће бити интересне сфере Великих сила укључујући Аустроугарску”.³²⁵ У току рата Италија је послала упутства у Цариград са жељом да се Porta уздржи од сваког мешања у српско-бугарске сукобе, али и да подржи сваку акцију којом би се сукоб локализовао. Уследио је и позив руске Владе да се Италија прикључи мировној иницијативи Тројецарског савеза, али је она остала при свом ставу да ће се италијански представници уздржати од интервенција код зараћених страна пре него што добију изричито одобрење за то. Такав став италијанске Владе приметио се и код њиховог представника у Београду, као и у Цариграду, када се у разговорима око примирја Бугарска успротивила истом, док год има српске војске на њеној територији.³²⁶

Након преокрета код Сливнице, када је бугарска војска кренула у напад, краљ Милан је наредио повлачење војске према Пироту, али је у консултацијама са Гарашанином наредио нови напад. Како је претходно тражио помоћ од Аустроугарске за склапање мира, она није желела да га обустави, већ је предложила да Силе заједнички делују и упуте ноту у Србију и Бугарску и захтевају прекиде ратних дејстава са обе стране. Бугарска војска је новим нападом 23. новембра потиснула српску војску, која се вратила на своје границе. Дан пре напада, из Аустроугарске је захтевано да се зна какво је стање на терену, јер је од војних операција зависило проширење Србије и опстанак њеног краља на престолу. Бугарске трупе следећег дана су ушле у Цариброд. Кнез Батемберг је хтео да настави освајање према Нишу и да после заузећа територије постави ултиматум да ће се повући са српске земље уколико се призна присаједињење Источне Румелије. Међутим, бугарска војска је наставила са освајањима према Пироту који је пао 28. новембра.³²⁷ После пада Пирота, Силе су реаговале и изразиле спремност да посредују око преговора за мир. Гарашанин је одговорио да је издао наредбу за прекид ратних дејстава и захтевао је од Сила да оне посредују да и Бугарска учини исто, што није био случај, јер је њена војска наставила нападе, што је узне-

³²⁵ ASDMAE, Confidenziale – DD – serie LXXVI, 1885, doc. 381.

³²⁶ ASDMAE, Moscati VI – Turchia- B 1238 – 15. XI; 24. XI 1885; ASDMAE, Moscati VI – Turchia – B 1477 – 24. XI 1885; ASDMAE, Moscati VI – Serbia – B 1412- 24. XI 1885; Љиљана Алексић-Пејковић, *нав. дело*, 139–140; DDI, seconda serie, volume XIX, doc. 225, 229, 232.

³²⁷ В. Вучковић, *нав. дело*, 47–49; Слободан Јовановић, *нав. дело*, 262–265; Момир Самарџић, *нав. дело*, 300–302. ASDMAE, Confidenziale – DD – serie LXXVI, 1885, doc. 388, 397, 392, 401, 402, 405, 410, 414.

мирило аустроугарску Владу због могућих компликација већих размера. Уследила је претња Аустроугарске бугарском кнезу Батембергу 28. новембра. Кевенхилер се упутио у Пирот где су били краљ Милан и кнез Батемберг. Изнео је став своје Владе, која је желела закључење примирја, што је била и основа његове посете, али у случају да бугарска страна одбије примирје требало јој се ставити до знања да ће Аустроугарска ући у рат на страни Србије. Кнез Батемберг је првобитно одбио ултиматум Аустроугарске, али се морао суочити са чињеницом да ће у случају уласка Аустроугарске у рат, Русија окупирати Бугарску. После саветовања са својим официрима, кнез Батемберг је прихватио примирје. Кевенхилерова мисија наишла је на осуде Петрограда, који је замерио Аустроугарској дипломатији што се претходно није усагласила са њима. Највише му је замерено, јер је запретио руском окупацијом Бугарске и аустријском окупацијом Србије. Краљ Милан био је задовољан мисијом Кевенхилера и рекао је да једино у примирју види спас Србије. Додао је да ће абдицирати у корист свог сина чим се поврати мир.³²⁸ Пошто је војним поразом Србије престала могућност њеног територијалног ширења, што је у исти мах био и пораз Аустроугарске, за Италију је престала бојазан да ће се аустроугарски утицај проширити. Стога за њу више није било неопходно да се одваја од своје савезнице. Министар Робилан сматрао је да се Бугарској треба признати свршен чин, али само под условом да она умоли Русију да да зелено светло. Тако би се могло олакшати Србији да на име накнаде или као исправка границе уступи један део бугарске територије. Попуштање према евентуалном проширењу Србије може се протумачити као покушај приближавања Италије Аустрији пред предстојеће продужење уговора о Тројном савезу. Италија ће остати погођена иступом аустроугарске Владе, која је претила Бугарској да ће ући у рат са њом ако не прихвати одредбе примирја. Да би се спречиле даље појединачне интервенције, одлучено је да се у Бечу састану војни изасланици Великих сила и образују комисију која ће одредити одредбе примирја.³²⁹ По Гарашаниновом предлогу, преговори за примирје требало је да се воде у Букурешту, а предлог су подржале Немачка и Русија, чији је представник Гирс упутио предлог у вези са будућим преговорима. Гирсови предлози садржали су следеће одреднице: да се питање, које треба решити, не може посматрати само као српско-бугарско, него као европско; да се не допусти расправа око питања да ли румелијски преврат представља

³²⁸ Душко М. Ковачевич, *нав. дело*, 299–300; В. Вучковић, *нав. дело*, 49–54; ASD-MAE, Confidenziale – DD – serie LXXVI, 1985, doc. 458, 465; DDI – seconda serie, volume XIX, doc. 236, 240, 242, 244.

³²⁹ A. Biaggini, *нав. дело*, 93; Rinaldo Pertignani, *нав. дело*, 394.

претњу Србији, да ли је њиме поремећена равнотежа и коме треба приписати узрок сукоба, због тога што сва та питања падају у надлежност Сила потписница Берлинског уговора; да се као могућа основа на којој ће се заснивати мир узме територијални *status quo* утврђен тим уговором; да се Бугарској призна право на неку новчану одштету сразмерно нанетим јој жртвама; да се формира једна мешовита комисија која ће се позабавити питањима разграничења и боравка имиграната; да се у случају немогућности налажења решења, сва спорна питања препусте арбитражи Сила; да делегати Турске учествују у преговорима. На Гирсове предлоге одговорио је Калноки, који је прихватио све тачке предлога изузев права на одштету и формирања мешовите комисије.³³⁰ Додатне немире стварало је одбијање српске Владе да демобилише војску, након чега је уследио је ултиматум из Русије 20. јануара 1886. којим је било забрањено да ће она страна која поново покрене ратна дејства имати против себе целу Европу. Гарашанин је дао упутства по којима је требало да делује српски представник на конференцији, а основ је био у повратку на *status quo* или територијална надокнада. Будући да је Италија иницирала овај предлог за председавајућег комисије, изабран је италијански војни аташе, потпуковник Черути. Захваљујући његовом енергичном држању, Комисија је на наредних пет седница одредила услове примирја које је закључено 21. децембра 1885, а трајало је два месеца до 1. марта 1886.³³¹ Италијански став током закључења примирја био је наклоњен бугарској страни, како су навели, требало је удовољити жељама кнеза Батемберга, јер би се на тај начин могло урадити нешто за Србију. Није требало оспоравати формална права Бугарске и Турске (гаранције Србије, ратна одштета Бугарској и учешће Порте у преговорима), али је требало маргинализовати и оставити по страни до самог закључења мира у коме би учествовале Велике силе. Узнемиреност италијанске Владе порасла је почетком 1886. када се одуговлачило са потписивањем мира, јер су постојале индиције да се српска страна, како званична, тако и њено јавно мњење још увек нису определили за мир. Будући да је српска војска била у приправности, а по процени пуковника Черутија, у неким дужим војним дејствима могла је однети превагу над бугарском војском. Узнемиреност је порасла након извештаја из Београда да је унутрашња ситуација у кризи и да пораз на ратишту може да наруши унутрашњу ситуацију у Србији, нарочито после гласина да се краљ Милан спремао на абдикацију. Италија се прибојавала смене на српском престолу, јер би то дало потенцијалну

³³⁰ В. Вучковић, *нав. дело*, 80–81.

³³¹ А. Biaggini, *нав. дело*, 93; ASDMAE, Moscati VI, Serbia – B1412 – doc. 18. XII 1885; Душко М. Ковачевић, *нав. дело*, 307–309; Момир Самарџић, *нав. дело*, 306–309.

могућност да у Србији поново преовлада руски утицај. Доласком новог отправника послова у Београд, смањена је узнемиреност Италије након нове процене да је у иностранству пренаглашена унутрашња ситуација у Србији, али није порицана могућност поновног окретања Србије ка Русији. Који су били разлози који су могли да доведу до преокрета спољне политике Србије? Пораз Србије од Бугарске значио је моралну победу Русије над Аустроугарском и даља дипломатска сучељавања наставила су се између ове две силе, иако је Немечка желела да Аустроугарска и даље доминира у Србији, краљ Милан и напредњачка Влада приближавали су се Русији.³³²

Преговори о миру водили су се у Букурешту и ишли су доста споро због отезања српског представника Мијатовића, али је и тактика Италије била промењена. Није више чекала да се остале Силе изјасне о условима, него их је и сама предлагала, а изјашњавала се сагласна предлозима Аустроугарске и Немачке. Италији се није свиђало отезање Србије око закључења примирја, јер се тако остављао простор за нове сукобе након стицања примирја, па је затражила од Порте да се и српски аргументи уваже, а у исто време је деловао њен нови представник у Београду, Занини. У разговорима са министром Гарашанином, он је изнео став да би српско одбијање да потпише мир изазвало велико негодовање Сила и да би Србија изгубила и оно мало симпатија које су за њу осећале Силе. Италијански представник је сматрао да је резервисан став Србије по питању склапања мира узрокован ставом Русије, која се још није изјаснила позитивно по тачкама мировног споразума. Њој је одговарало отворено мировно питање да би могла да врши утицај и на Србију и Бугарску, док је са друге стране утицај Аустроугарске у том моменту у Београду био доста компликован, тако да би својим притиском изазвала још већу нетрпељивост према себи.³³³ Заоштравање односа Србије и Бугарске настало је поново око Брегова, јер је Србија, као услов за поновно успостављање дипломатских односа, условила њеним уласком у Брегово бар на један дан. Будући да је Бугарска одбила такве тежње Србије, а потресала ју је и унутрашња криза изазвана сменом кнеза Батемберга, на сцену је поново ступила италијанска дипломатија. Представник Занини водио је преговоре са новим српским министром спољних послова, Франасовићем, истичући да додатно компликовање ситуације у Бугарској не би ишло

³³² Љиљана Алексић-Пејковић, *нав. дело*, 140–142; A. Biaggini, *nav. delo*, 94–98; ASDMAE, Moscati VI – Turchia – B 1238, 25. XII 1985; ASDMAE, Moscati VI – Serbia – B 1412 – 9/21. gennaio, 20 gennaio/1 febbraio 1886.

³³³ ASDMAE, Moscati VI – Serbia – B1412, doc. 20. I/1. II, 25. I/6. II, 16/28. II 1886; ASDMAE, Moscati VI – Turchia – B 1238, doc. 11. II, 14. II 1886; Љиљана Алексић-Пејковић, *нав. дело*, 142–143.

у прилог Србији, а по питању Брегова сматрао је да Србија треба да се задовољи бугарским проглашењем те територије као неутралне. У овим преговорима, Италија се није више залагала да учествују Велике силе, чак се италијански представник придружио свом аустроугарском колеги у Београду, док остали, укључујући и немачког представника, нису о овом иступу двојице представника ништа знали.³³⁴ Уговор о миру између Србије и Бугарске потписан је 3. марта 1886. и састојао се од једног члана: „Између Краљевине Србије и Кнежевине Бугарске мир се успоставља даном потписивања овог уговора”. Дан након потписивања уговора у Београду је објављена демобилизација војске, а 17. марта су измењане ратификације. Преговори између Сила око решења Румелијског питања били су окончани заједничком одлуком која је гласила „да се успоставља персонална унија између Кнежевине Бугарске и Источне Румелије”.³³⁵

Италијанска јавност је помно пратила догађаје на Балкану и захтевала је да се реши питање Србије, Бугарске и Грчке без проливања крви. Сматрали су да би требало успоставити стабилне државе, а не државе под протекцијом Сила, које би променом савезника потенцијално биле жариште сукоба и немира. Државе би требало образовати по оквиру заједничког порекла, обичаја и језика, а у оквирима природних граница. Генерално гледано, италијанска јавност била је заинтересована за бугарско питање и политички интерес Италије на Балкану. Били су мишљења да Италија треба да подржи бугарско уједињење и да спречи смену кнеза Батемберга. Накнаде Србији и Грчкој су оспоравали, али су та питања сматрана мање опасним и решивим. Ратне сукобе Србије и Бугарске италијанска јавност оценила је као братоубилачке, јер су сматрали да су ова два народа ближа него Италија и Француска. Италијански часопис *Ла Риформа* ставио се на страну Бугарске, али је потврђено и да су српске тежње засноване на принципу народности.³³⁶ Италијански часопис *Ил Дирито*, пратио је српско-бугарске сукобе, његов уредник Евгеније³³⁷

³³⁴ ASDMAE, Moscati VI – Serbia – В 1412 – В 28. IX/10. X, 26. X/7. XI 1886.

³³⁵ ДИС, МИД, ПО-1886, Ф. 1, д. 10

³³⁶ Љиљана Алексић-Пејковић, *нав дело*, 134–135; А. Tambova, *nav. delo*, 389–391.

³³⁷ Поповић Евгеније, правник, председник црногорске Владе у егзилу, италијански револуционар. Рођен је на броду свога оца, Мариета (Marietta), у луци Бердјанск на Азовском мору. Отац, Карло Драго Поповић, био је богати бродовласник и капетан брода. Отац је пореклом био из Котора, а породица је припадала црногорском племену Кучи, али је Драго живео у Трсту, где је и упознао Евгенијеву мајку, Евгенију Данђели (Eugenia D'Angeli), која је потицала из угледне италијанске породице. Био је присталица Гарибалдија и идеје Ризорђимента, па се прикључио Гарибалдијевим војницима на Сицилији 1860, када је „Spedizione dei Mille” кретала у поход. Учествовао је у бици код Аспромонта 1862. и у походима на Трентино 1866, Ментану и Монтеротондо 1867. са чином поручника. Прикључио се масонској ложи (Comitato segreto Triestino-Istriano) у Торину 1861, којом је председавао

Поповић, новинар из Трста, својевремено Гарибалдијев ађутант и некадашњи блиски сарадник кнеза Николе. Српски посланик у Риму га је окарактерисао као „Србина душом и телом”. Он је обавештења примао од српског посланика, али је гледао да његова српска оријентација не одскаче превише у његовим текстовима у којима се трудио да допринесе користи Србије. У текстовима, кривицу је давао Европи, која није умела да разуме праве интересе балканских народа. По завршетку рата указивао је на могуће интересе Италије у случају да Србија и Грчка окупе своје расуте елементе и образују снажне бочне границе, тако да Јадран постане трговачки канал између западног Балкана и Апенина, а овде две државе поуздане савезнице Италије у миру и рату.³³⁸

После завршетка сукоба на Балкану поставило се питање продужетка Тројног савеза, али Италија није желела да иступи прва, иако су јој стизала упутства из Берлина од њеног представника Де Лунаи. Италијански министар спољних послова послао је упуте, којих би требало да се држе њени представници по питању обнове Тројног савеза, у Беч и Берлин: „Избећи све што би могло да се протумачи као иницијатива само са наше стране”. Робилан је сматрао да се Немачкој и Аустроугарској треба ставити до знања да и без продужења уговора, Италија може бити добар пријатељ овим Силама.³³⁹ Након састанка Бизмарка и Калнокија причало се о обнови Тројног савеза са Италијом по истом принципу, што свакако није одговарало Италији, чији је министар спољних послова, Робилан, у разговору са немачким представником у Риму, указао на немогућност продужења Тројног савеза без исправке у погледу италијанских интереса на Медитерану. Нагласио је да ће, у случају да се уговор не обнови, Ита-

Евгеније Солферини „Eugenie Solferini”. Прикључио се масонској ложи Галилео у оквиру које је основао Одбор за Трст „Comitato triestino” и Одбор за Пољску „Comitato per la Polonia”. Био је активан у Демократском удружењу, а приступио је и организацији „Associazione Emancipatrice” коју је основао Гарибалди са програмом „Рим или Смрт”. Током студија бавио се новинарством и био је један од оснивача листа *L'Egida* 1858. Био је сарадник копарских новина: *L'Italia Militare*, *Rivista Marittima*, *La Provincia*. Био је у уредништву часописа *Il Paese*. Сарађивао је и са страним редакцијама будући да се осим италијанског, служио српским, немачким и француским језиком. Сарађивао је са листовима у Торину, Фиренци, а од 1873. новинарством се бавио у Риму. У периоду од 1875. до 1877. писао је за дневни лист *La Nazione*, али под псеудонимом Е. Tergesti, како би избегао репресије аустријске власти. Током рата у Босни и Херцеговини, извештавао је са границе за лист *Il Diritto*, касније је постао главни уредник листа и радио на том месту до његовог затварања 1895. Током боравка у Риму упознао је своју супругу Ђулију де Ђулијани Манфреди (*Giulia de Giuliani Manfredi*), са којом се развео 1881. У браку су имали двоје деце, ћерку Ђину и сина Ђорђа, који је умро годину дана по рођењу. У дубокој старости вратио се у Трст, где је и умро 3. 4. 1931. Сахрањен је на гробљу Свете Ане у Трсту.

³³⁸ Љиљана Алексић-Пејковић, *нав. дело*, 135.

³³⁹ Rinaldo Pertignani, *нав. дело*, 400; DDI, seconda serie, volume XX, doc. 3, 4.

лија остати у добрим односима са два царства. Како је немачки представник Кудел инсистирао да се прича о обнови савеза, будући да су се погоршали односи између Немаче и Француске, Робилан је захтевао да се испуне два италијанска услова: први су гаранције за *status quo* у Триполију, а други гаранција да ће италијански интереси бити унапред заштићени у случају поделе Балкана између Русије и Аустрије (руска окупација Цариграда и аустроугарска окупација Солуна). Италија није желела да буде доведена пред свршен чин. Хтела је да учествује у евентуалним променама и пре свега да оцени властите интересе. Бизмарк је сматрао да би се могло удовољити италијанским тежњама и тражио је потврду да исте може да проследи у Беч како би се сагласили, али је изјавио да ће сваку ставку коју одобри Беч, одобрити и Берлин.³⁴⁰ Истовремено, Италији се пружала могућност да поново успостави добре односе са Француском, која јој је нудила могућност да узајамно штите интересе на Медитерану. Француска је чак нудила и савез, будући да су знали да истиче важност Тројног савеза. Робилан је био отворен и за разговоре са Француском, али је желео да зна које су биле њихове понуде. Зашто је Немачка била узнемирена италијанско-француским приближавањем? Приближавање Италије Француској није ишло у корист Немачкој, која је била у лошим односима са Француском, зато је немачки канцелар понудио продужење Тројног савеза са изменама уговора које је тражила Италија. Робилан је пристао на Бизмаркову понуду. Проблем је представљао став Калнокија, који није желео да удовољи италијанским тежњама, али није био ни у могућности да их одбије, па је изјавио „да би био вољан пружити Италији моралну и дипломатску подршку, а у погледу Балкана, већ у садашњем уговору се подразумевало да два савезника неће учинити ништа 'иза леђа' Италији”.³⁴¹ Бизмарк је сматрао да је требало удовољити захтевима Италије и саветовао је Калнокија да уради исто. Истовремено, тражио је од италијанског представника, Де Лунаи, да Италија у писаној форми пошаље захтеве које би инкорпорирали у нови уговор и изразио спремност да, ако за то буде било потребе, Немачка самостално преузме одговорност.³⁴² Према препорукама из Берлина, Робилан је направио нови текст уговора 23. новембра 1886. Италијански предлог био је прихваћен у Берлину, али су у Бечу показали противљење према изнетим захтевима, јер Калноки није хтео да да гаранције за Триполи. Те гаранције могле би да доведу Аустроугарску у потенцијални сукоб са Француском, а није био вољан да допусти ни мешање Италије у балканску политику. Под

³⁴⁰ DDI, seconda serie, volume XX, doc. 18, 27; Rinaldo Pertignani, *nav. delo*, 400–402.

³⁴¹ Rinaldo Partignani, *nav. delo*, 403–404; DDI, seconda serie, XX, 222, 223.

³⁴² DDI, seconda serie, XX doc. 277; Luigi Salvatorelli, *nav. delo*, 105.

притиском Бизмарка, због тензија између Немачке и Француске, које су свакодневно расле, било је неопходно што пре закључити савез са Италијом. Како Калноки није хтео да попусти, Бизмарк је у разговорима са аустроугарским представником у Берлину рекао да ће, ако не прихвате италијанске предлоге, Немачка бити спремна да са Италијом преговара самостално без ње. Како Калноки није имао другог избора, морао је да прихвати италијанске захтеве, али је унео три промене: прва је да се продужи обавеза предвиђена чланом II, друга, да је одломак који се односи на „накнаду” у случају промене status quo избрисан у другом пасусу тог члана и трећа да би Италија требало да се обавезе да ће учествовати у рату против Русије у случају њеног напада на Аустроугарску.³⁴³ Последњи предлог Калнокија није био прихватљив ни за Немачку ни за Италију, нису биле спремне да се обавезу да ће ратовати против Русије, а Робилан је сматрао да би овај захтев из основа изменио одредбе уговора, јер би у том случају Италија тражила веће надокнаде за своје савезништво. Одбијање Берлина да подржи аустроугарске тежње схваћено је као наклоност Немачке према Русији, а не према Аустроугарској са којом је требало да продужи уговор. Под притиском Берлина, Калноки је ипак попустио и 1. фебруара 1887. прихватио захтеве Италије, али је тражио да она прихвати могућу анексију Босне и Херцеговине и да се на то не гледа као на промену status quo на Балкану и стога не тражи надокнаду. Овај став Калнокија био је неприхватљив за Италију. Робилан је сматрао да у случају да дође до анексије Босне и Херцеговине, Италија би свакако имала право да тражи надокнаду територија. Робилан је тражио да се у уговору са Немачком дода, да у случају учешћа Италије у рату против Француске, она има прво на надокнаду територија (Ница, Корзика). Бизмарк није пренео тежње Робилана у погледу анексије Босне и Херцеговине, али је вршио притисак на Калнокија да се одрекне захтева да Италија стане на њену страну у случају сукоба са Русијом. Аустрија није имала избора него да попусти притиску из Берлина, што је и учинила 18. фебруара 1887. прихвативши дефинитиван договор. Продужење Тројног савеза потписано је у Берлину 20. фебруара.³⁴⁴

На крају српско-бугарске кризе Италија се ипак приближила својој аустроугарској савезници и издвојила од осталих Сила. На тај начин, обезбедила је погодан терен за нове преговоре о продужетку Тројног савеза и остала насупрот Русије у дешавањима у Бугарској. Током српско-бугарског конфликта, узнемиреност италијанске Владе била је

³⁴³ DDI, seconda serie, XX doc. 393; Rinaldo Pertignani, *nav. delo*, 405–406.

³⁴⁴ Luigi Salvatorelli, *nav. delo*, 137; Rinaldo Pertignani, *nav. delo*, 410–412; DDI, seconda serie, volume XX, doc. 526, 528, 530, 532, 536, 537, 539, 540.

узрокована могућим променама на Балкану, које би ојачале руски или аустроугарски утицај на тој територији. Стога је водила рачуна да чланице Тројецарског савеза не иступају саме у овим догађајима, него да се одлуке доносе у договору са осталим Силама и да се на тај начин спречи ширење њихових интереса. Аустроугарска превласт, све до пораза Србије, била је јаче изражена и због тога се Италија трудила да на дипломатском пољу сузбије њене тежње дистанцирањем од Тројног савеза и прикључивањем одлукама свих Сила. Политика помагања Бугарској није ишла у корист Аустроугарске, а умањила је интересе Русије. Након пораза Србије на бојном пољу, однос утицаја на европској сцени се променио, па тако и ток италијанског дипломатског деловања, јер је утицај Русије поново почео да се одражава у Србији и у Бугарској након пада кнеза Батемберга. Пораст руских интереса на Балкану од 1886. италијанска дипломатија оценила је као већу опасност, због чега ће вештим потезима између својих супарница на Балкану, Русије и Аустроугарске, уз активно садејство кнеза Бизмарка, изаћи из цеколупне кризе са бољим положајем у Тројном савезу. Обновом Тројног савеза Италији су признати посебни интереси на Балкану, право на надокнаду територија у случају промене у корист Аустроугарске, а с друге стране, имала је подршку Немачке у погледу тежњи према Јадранском и Егејском мору, као и војну подршку у случају сукоба са Француском.

3.4. Абдикација краља Милана, промена курса спољне политике Србије

Краљ се носио мишљу да абдицира пре краја рата са Бугарском. Имао је намеру да напусти земљу, заједно са краљицом и престолонаследником, али је такав покушај осујетио Гарашанин. Краљев положај после овог чина био је пољуљан, а додатне проблеме стварали су радикали који су поново почели да се буне. Дошло је до састанка либерала и напредњака, који су претходно били на супротним странама. Који је био главни узрок састанка Јована Ристића (либерал) и Пироћанца (напредњак)? Главни повод дала је спољна политика краља Милана са којом странке нису биле сагласне. На примеру Бугарске, видели су да је Русија имала велики утицај на Балкан, а да Аустроугарска није била јака колико се томе надао краљ Милан. Шта их је навело на такве закључке? Русија је успела мимо одредаба Берлинског уговора да уједини Бугарску, а с друге стране Аустроугарска није успела у преговорима да издејствује те-

риторијално проширење за Србију на име реципроцитета.³⁴⁵ Краљ је био незадовољан деловањем Ристића и Пироћанца, али није могао да сузбије незадовољство унутар земље лоше вођеном политиком. Према његовим упутима Гарашанин се сусрео са Ристићем, Пироћанцем и групом политичара окупљених око њих. Захтеви либерала и напредњака били су упорени против политике краља Милана, како спољашње тако и унутрашње. Сматрали су да би у спољној политици Србија требало да се окрене према Русији, а на унутрашњем плану да се ради на промени устава. Краљ није био задовољан предложеним ставкама. Сматрао је да су на тај начин имплицирали његову оставку, што се не може оспорити, Пироћанац и Ристић су имали на уму краљеву абдикацију, а како је престолонаследник био још увек малолетан, видели су себе на месту будућих намесника.³⁴⁶ Истовремено, почели су и сукоби краља и краљице, коју је краљ оптуживао да га је компромитовала пред Европом, како би га свргнула са престола и преузела његово место. Краљ је био незадовољан предлозима за промену спољне политике, желео је да задржи Гарашанинову Владу, али је знао да је Влада у том тренутку била непопуларна, због тога се носио мишљу да „закопа ратне секире” са Радикалном странком и да их уједини са Гарашанином. На тај начин могли би да надвладају Пироћанца и Ристића. Одлучио је да се из Ниша врати у Београд. О могућој сарадњи са радикалима водио је преговоре са затвореником, представником радикала Тодоровићем, који је пристао на сарадњу са краљем, након чега је краљ помиловао све радикале, учеснике у Тимочкој буни, изузев оних у бекству, 13. јануара 1886. На помолу је било ново прегруписавање странака унутар Србије, с једне стране краљ са Гарашанином и радикалима, а са друге стране краљица са Ристићем и Пироћанцем.³⁴⁷ Пироћанац је покушао да одвоји напредњаке од Гарашанина, па је као председник напредњака, сазвао главни одбор странке, али није успео да га свргне, јер је имао већи утицај на њих. Једино у чему је успео Пироћанац јесте то да се и Напредна странка сложи са предложеним променама спољне политике и променом устава. Краљ Милан није имао већих успеха са радикалима, који су на заседању свог главног одбора одбили могућност сарадње са напредњацима, али су и они захтевали промену устава. Краљ и Гарашанин успели су да зауставе заједничко деловање Пироћанца и Ристића, али су на политичку сцену вратили радикале, који су својим деловањем били опаснији по његову политику. Гарашанин је поднео оставку 31. марта, а краљ је понудио сазив Владе Јовану Ристићу,

³⁴⁵ Слободан Јовановић, *нав. дело*, 285; *Новине Српске*, 18. април 1892.

³⁴⁶ Слободан Јовановић, *нав. дело*, 286–287.

³⁴⁷ Слободан Јовановић, *нав. дело*, 287–289.

који је то и прихватио, али је краљ повукао понуду, јер нису успели да се усагласе око Војног и Министарства спољних послова.³⁴⁸ О преговорима краља и Ристића извештавао је и италијански представник, Занини, који наводи да су се краљ и Ристић били првобитно усагласили чак и око повратка српског митрополита Михаила у земљу, али да је разлаз настао око питања војске након чега је краљ понудио да владу формира Гарашанин”.³⁴⁹ Нову Владу, 4. априла поново је формирао Гарашанин, али је Министарство спољних послова препустио пуковнику Драгутину Франасовићу, а сам Гарашанин је преузео Министарство унутрашњих послова. Како наводи Занини: „Јавност није благонаклона новој Влади. Све је било спремно за прославу у част новог министра, Јована Ристића, и сада полиција има проблема да стопира ту свечаност”.³⁵⁰ После овог сазива Скупштина је распуштена и расписани су нови избори за 8. мај, а за њих је италијански отпраник послова, Занини, сазнао у разговору са Мијатовићем, министром финансија.

Приликом припрема за нове изборе дошло је до прегруписавања снага, па су се радикали удружили са либералима и донели заједнички политички програм, који је у себи садржао захтеве за промену устава и побољшање односа са Русијом. Избори су одржани 8. маја и нису испунили Гарашанинова очекивања,³⁵¹ али је уз помоћ посланика, које је именовао краљ, добио незнатну већину.³⁵² Док се смиривала ситуација унутар земље министар спољних послова, Франасовић, 13. маја тражио је од италијанског отпраника послова да разговара са краљем око новог представника у Италији. „Господин Франасовић жели да Ваше височанство потврди избор Павловића у ранг српског изасланика и опуномоћеног министра”.³⁵³ Занини је извештавао да је почетком јуна, Србија водила преговоре око конзуларне конвенције са Турском, али како су се ствари одужиле одлучено је да се потпише привремени споразум састављен од три тачке, који ће се односити на постављање српских конзула у Турској и турских конзула у Србији. Турска је требало да постави три конзула: у Нишу, Врању и још једног смештеног на граници, а Србија је требало да

³⁴⁸ Краљ је посредством пуковника Јована Мишковића, који је требало да заузме положај министра војног, захтевао да му Ристић унапред, без претходног консултовања са осталим члановима Владе, обезбеди 14 милиона динара за потребе војске.

³⁴⁹ ASDMAE, Moscati VI, Serbia, B 1412, Belgrado 4. IV 1886.

³⁵⁰ ASDMAE, Moscati VI, Serbia, B 1412, Belgrado 4. IV 1886.

³⁵¹ На изборима био је следећи распоред посланика: радикали 40, либерали 34, напредњаци 42, а 5 посланичких места је поништено. Укупан број посланичких места био је 161, а краљ је имао право да именује 40 посланика.

³⁵² Душко М. Ковачевић, *нав. дело*, 313–314; Слободан Јовановић, *нав. дело*, 299–302.

³⁵³ ASDMAE, Moscati VI, Serbia, B 1412, Belgrado 13. V 1886.

постави конзуле у Солуну, Македонији и Старој Србији, где је желела да одржи национални дух. Потписивањем овог уговора престала је важност капитулације Турске у Србији.³⁵⁴

Краљ није био задовољан постојећом ситуацијом у скупштини, стога је покушао да завади радикале и либерале, али му план није успео. Занимни је обавештавао италијанско Министарство спољних послова да је ситуација у Србији неизвесна и да, иако Влада има подршку краља, мораће да се суочи са тешком ситуацијом. Будући да је разговарао са српским министром спољних послова, који му је рекао да се сазив скупштине одлагао јер се прво требало позабавити решењем финансијске кризе настале последњим ратом. Кад буде заседала Скупштина српски представник у Италији, Павловић, мораће да напусти Рим и да буде присутан.³⁵⁵ Скупштина је отворена 19. јула престоном беседом краља, који се осврнуо на српско-бугарске односе, који и даље нису били задовољавајући. На првом заседању, у августу, нису била покренута питања спољне политике Србије, што ће бити учињено на другом заседању од 17. октобра до 14. новембра 1886. Краљ се током заседања скупштине прибојавао за свој положај, осећао се напуштен од Аустрије, чак је и његова посета одбијена, а као последица заоштравања односа Бугарске и Русије кнез Батемберг је збачен са престола. Чега се заправо бојао краљ Милан? Бојао се да Аустрија не дигне руке од Србије и био је узнемирен хладним држањем аустријског представника у Србији. Краљ је страховао од новог руског уплива у српску спољну политику, поготово након збацивања кнеза Батемберга. Његова узнемиреност делимично је спласла када се у јесен састао са Калнокијем, који му је дао гаранције да му споља не прети никаква опасност, али да се на унутрашњем плану мора сам изборити са неистомишљеницима. На спољнополитичком плану, Србија је радила и на успостављању добрих односа са Турском, па је 4. септембра закључена најављена српско-турска Конзуларна конвенција.³⁵⁶

Србија је желела да поново успостави добре односе са Бугарском и послала је свог представника, Перу Тодоровића, у Софију 29. септембра. Његова мисија се односила на разговоре о железничком питању, трговинским уговорима и решењу спора око Брегова. Русија није прихватила српску мисију, јер су сматрали да Србија жели да склопи персоналну унију са Бугарском, а да на челу уније буде српски краљ што би дало

³⁵⁴ ASDMAE, Moscati VI, Serbia, B 1412, Belgrado 17. VI 1886.

³⁵⁵ ASDMAE, Moscati VI, Serbia, B 1412, Belgrado 26. VI 1886.

³⁵⁶ ASDMAE, Moscati VI, Serbia, B 1412, Belgrado, 19. VII; 20. VII; 27. VII Discorso della corona all'apertura della Skupstina; 30. VII 1886; 11. IX 1886; Д. М. Ковачевић, *нав. дело*, 305.

могућност склапању савеза балканских земаља. Занини је извештавао о припремама у Србији за преговоре са Бугарском и напомињао да постоје жеље са обе стране да се поново успоставе дипломатски односи.³⁵⁷ Руски заступник у Београду, Персијани, поручио је да никакав вид конфедерације за Русију није био прихватљив и да ће она, у случају да до тога дође, протумачити то као договор уперен против ње. Преговори између Србије и Бугарске имали су позитиван епилог, решено је бреговско имигрантско и питање трговинског уговора, а споразум је потписан у Нишу 25. октобра, након чега су поново успостављени дипломатски односи две земље. Нови пријатељски ток Србије и Бугарске није одговарао руским интересима, због чега је дошло до прекида бугарско-руских дипломатских односа.³⁵⁸ Прекид односа одразио се и на савезнице Тројецарског савеза и означио почетак његовог краја, а сукобљене стране биле су Аустроугарска и Русија. Разлог спора био је аустријско противљење руском насилном уласку у Бугарску. До обнове Уговора три цара није дошло, јер Русија није више желела савез са Аустроугарском. Због нешто бољих односа са Немачком, послат је руски представник, Петар Шувалов, на преговоре. Нови пројекат немачко-руске сарадње настао је 10. јануара 1887. Према уговору, Немачка је гарантовала Русији право на Мореузе и на обнову утицаја у Бугарској, а Русија је остављала Немачкој одрешене руке у односу на Француску. Русија се обавезала да ће поштовати Аустроугарску територију и да ће признати Србију као њену интересну сферу. Руски цар није био задовољан одредбама уговора које би Немачкој дале одрешене руке према Француској, а и Русији је било тешко да призна *de iure* аустријски утицај у Србији, иако је он *de facto* већ постојао. Будући да је, распадом Тројецарског савеза, Русија поново остала усамљена, одлучено је да се поново покрену преговори са Немачком, а резултат преговора био је уговор о реосигурању, који је потписан 18. јуна 1887.³⁵⁹

У јеку промена на европској политичкој сцени, нове кризе унутар Србије. Постојале су индиције да је књаз Никола у Црној Гори припремао војску како би се извршио преврат унутар Србије и на престо довео Петра Карађорђевића. Овај покушај осујетила је Русија, која је изјавила да неће дозволити оружани преврат у Србији, јер би то само додатно закомпликовало већ сложене међународне односе.³⁶⁰ Кад се ова криза сти-

³⁵⁷ ASDMAE, Moscati VI, Serbia, B 1412, Belgrado 10. X 1886.

³⁵⁸ Владимир Јовановић, *Србија и Бугарска 1886–1896*, Београд 2002, 36–39; Душко М. Ковачевић, *нав. дело*, 315–316; ASDMAE, Moscati VI, Serbia, B 1412, Belgrado 23. IX 1886; Belgrado 10. X 1886; DDI, seconda serie, volume XX, doc. 193, 206–207, 256.

³⁵⁹ Ch Jeleovich, *нав. дело*, 280–281; Душко М. Ковачевић, *нав. дело*, 317.

³⁶⁰ ASDMAE, Moscati VI, Serbia, B 1413 – Belgrado 26. II 1887.

шала, на помолу је била нова, а повод је била брачна свађа краљевског пара, која је своје корене имала и пре рата са Бугарском. Размирице су-пружника подигнуте су и на политички ниво, будући да краљица Наталија није одобравала краљево аустрофилство. Краљ је у њој видео озбиљног противника, сматрао је да је хтела да заузме његово место. Да би избегли општи скандал краљица је са престолонаследником отпутовала на Крим. Неспоразуми краљевског пара довели су и до неспоразума краља и Гарашанина, који је 17. априла поднео оставку, али када су се односи између краља и краљице смирили, он је оставку повукао. У време сукоба краљевског пара италијански представник у Београду био је барон Галвања, а дотадашњи отправник послова Занини послат је у Софију. У својим извештајима реферисао је о сукобу краљевског пара, али он наводи да је главни повод несугласицама било краљево неверство. Будући да се говорило о краљичином одласку, Галвања је оценио да тај потез не би био добар по Србију: „Краљичин одлазак могао би да има лоше последице по Србију. Краљ Милан тренутно не ужива ни поштовање, ни поверење свога народа...због политике вођене у претходном рату”. У наредној депеши, Галвања наводи да је краљ ипак одлучио да се раздвоји од краљице Наталије, а да је министар Гарашанин затечен ситуацијом неслагања краљевског пара, помишљао на оставку Владе. Према краљевском договору, краљица Наталија је заједно са престолонаследником отпутовала, 30. априла, прво за Букурешт, након чега је отишла на Крим. Након краљичиног одласка, краљ се водио мишљу о коначном разводу са краљицом, након чега краљица не би могла више да се врати у Србију. Нови сукоб краљевског пара кулминирао је када је краљ 7. јуна затражио од Гарашанина да забрани краљичин повратак у земљу, што је он одбио и већ следећег дана поднео оставку.³⁶¹ По наговору Аустроугарске, краљ је преговоре око састављања нове Владе водио са Николом Христићем, али ти преговори нису уродили плодом, па је мандат поверен Јовану Ристићу. Посредник у преговорима краља и Ристића, био је руски представник, Персијани, тако су преговори вођени у руском посланству. Краљ је од Ристића тражио да се обавезе да ће се престолонаследник школовати у иностранству и да гарантује испуњење споразума између њега и краљице. Ристић је сматрао да би се престолонаследник прво требало образовати у Србији, па тек онда у иностранству, а по питању споразума, сматрао је да се на краљицу не треба деловати силом. Пре него

³⁶¹ Слободан Јовановић, *нав. дело*, 307–314; Д. Р. Живојиновић, *Петар I Карађорђевић, Живот и дело, у изгнанству 1844–1903*, књ. 1, Београд 1994, 309–315; Ch Jelevich, *нав. дело*, 281–291; ASDMAE, Moscati VI, Serbia, B 1413, Belgrado 22. IV; 25. IV; 27. IV; 14. VI; 16. VI 1887.

што је прихватио мандат, Ристић је од краља тражио испуњење следећих услова: прво, поправљање односа са Русијом, што је захтевало решење Црквеног питања и повратак митрополита Михаила,³⁶² друго, очување добрих односа са Аустроугарском, треће, одржање добрих односа са свим суседним државама и закључење трговинских уговора са Турском, Румунијом, Бугарском, четврто, сазивање Велике народне скупштине ради промене устава. Краљ је прихватио услове, али је тражио да се питање повратка митрополита одложи до краја августа, сматрао је да је то било довољно времена да припреми своју абдикацију.³⁶³ Јован Ристић конституисао је либерално-радикалску владу 13. јуна.³⁶⁴ Нова влада била је прихваћена у европским престоницама, али је краљ видео као пораз своје осмогодишње политике. После формирања владе на улице је излазио народ са узвицима „Доле Аустрија!” Реакције у Србији нису довеле у кризу односе са Аустроугарском, али се од Јована Ристића захтевало да се изјасни по питању његове политике у погледу Босне и Херцеговине. Ристић је одговорио да је то за њега европско, а не локално питање и да Србија на те провинције гледа као на српске земље, али да би било неразумно од стране српског председника Владе да покуша да их силом отме од Аустроугарске. Италијански посланик у Бечу је уочи формирања нове владе извештавао да се у дипломатским круговима говорило о могућој абдикацији краља Милана.³⁶⁵ Краљ није стварао проблеме новој влади, али су несугласице створене унутар Владе између либерала и радикала пред скупштинске изборе. Скупштина за промену устава састала се 30. јула и првобитно се чинило да је и краљ подржавао уставну реформу, што је и Јован Ристић потврдио италијанском секретару Берти. Изабран је и ужи комитет од три члана, који је имао задатак да изради пројекат устава, али је процес израде устава убрзо стопиран, јер се краљ Милан

³⁶² Митрополит Михаило био је русофил и као такав сметао је Бечу и напредњацима у Србији. Главни разлог нетрпељивости Беча била је митрополитова делатност у Босни преко српских свештеника уз материјалну помоћ руских, словенских комитета. Због таквог деловања митрополита дошло је до сукоба са напредњацима. Кнез Милан одлучио је да га уклони са места митрополита 1881. и само је тражио погодан разлог, а томе му је послужило Закон о црквеним таксама, који је донет без пристанка Светог архијерејског сабора, што је довело до борбе Владе и митрополита. Кнез је уклонио митрополита са његовог положаја и ускратио му право на пензију и издржавање, и не само то, изложен притисцима, био је присиљен да напусти своју кућу у Београду и да оде у иностранство. После абдикације краља Милана вратио се у Београд, иако је аустријски представник био противан његовом повратку. Његовим повратком решено је Црквено питање у Србији.

³⁶³ Д. М. Ковачевић, *нав. дело*, 323.

³⁶⁴ Ђорђе Ђурић, „Влада Михаила В. Вујића”, *Владе Србије*, 196.

³⁶⁵ Д. М. Ковачевић, *нав. дело*, 325; ASDMAE, Confidenziale, DD – Serbia, serie XXII, 1887, doc. 170.

предомислио и одбио да да своју сагласност, након чега су расписани нови избори за 29. септембар, који су подстакли борбу либерала и радикала. Јован Ристић је у разговорима са италијанским секретаром рекао да нису могли да се усагласе са краљем.³⁶⁶ На изборима више посланичких места су освојили радикали, а либерали су се надали да ће им краљ омогућити превласт са посланицима које именује он. О надама либерала да ће освојити више посланичких места, писао је и италијански секретар у Београду, који је о овој теми разговарао са Ристићем још пре избора. Зашто краљ није хтео Владу састављену само од либерала? Главни разлог његовог неслагања било је питање повратка митрополита Михаила, које је он хтео да одложи, стога се одлучио да либералима да 36, а радикалима 16 посланика, па је однос снага у скупштини био 103 радикалска и 96 либерала.³⁶⁷ Италијански посланик је извештавао да су се јавиле нове могућности сарадње Србије и Бугарске са кнезом Саксекобургом. Нови сукоби између Владе и краља били су у најави на отварању скупштине 27. новембра када је одлучено да се у скупштинску адресу унесе питање повратка митрополита, амнестија радикалских имиграната и питање одговорности за рат са Бугарском. Краља су разљутили ови захтеви и запретио је да ће распустити Скупштину, након чега су спорни захтеви повучени, и уместо да се уједине, на помолу су биле нове размирице радикала и либерала. На додатним изборима, Ристић је покушао да обезбеди већину, а имао је и понуду од краља да се распусти либерално-радикална Влада и да се формира чисто либерална Влада. Ристић је одбио предлог краља, али се надао његовој помоћи на допунским изборима. Радикали нису били задовољни Ристићевим деловањем и затражили су смену министра унутрашњих послова, али нису хтели да раскину сарадњу са либералима. Краљ је сукобе унутар Владе искористио и позвао Владу да да оставку због својих унутрашњих неслагања. Будући да није могла да се супротстави краљу, Влада је 29. децембра поднела оставку.³⁶⁸ Краљ се водио мишљу да поново на власт доведе напредњаке, али по наговору аустроугарског посланика, покушао је да се договори са радикалима, који су чинили већину у скупштини. Краљ је за њих имао два услова: да се радикали удруже са Пером Тодоровићем и његовим правцем Радикалне странке и обезбеде му министарско место, а други захтев односио се

³⁶⁶ ASDMAE, Confidenziale, DD – Serbia, serie XXII, 1887, doc. 170, 328; ASDMAE, Moscati VI, Serbia, B 1413, Belgrado 15. VIII 1887.

³⁶⁷ С. Јовановић, *нав. дело*, 401–403; ASDMAE, Moscati VI, Serbia, B1413, Belgrado 2. X 1887.

³⁶⁸ Д. М. Ковачевић, *нав. дело*, 336; ASDMAE, Moscati VI, Serbia, B 1413, Belgrado 22. XI; 8. XII; 11. XII, 29. XII 1887.

на спољну политику. Краљ је тражио да он руководи спољном политиком и да му се дају одрешене руке да постави министра спољних послова. Радикали су имали своје услове, али су прихватили жељу краља Милана да на место министра спољних послова доведе „свог човека”, али су сматрали да на спољнополитичком плану треба имати добре односе са свим Силама, а не приклонити се једној на штету друге Велике силе. Поред уступка за избор министра спољних послова радикали су испоштовали краља и у погледу нерешеног Црквеног питања, које није ушло у програм нове Владе и у сазив скупштине. По питању амнестије имиграната из 1883. изразили су само жељу да се то што пре догоди.³⁶⁹ Будући да су се краљ и радикали сагласили, формирана је нова радикалска Влада на челу са пуковником Савом Грујићем, а краљ је за министра спољних послова поставио пуковника Драгутина Франасовића.³⁷⁰ За нову годину, краљ Милан се одлучио да помилује све радикале који су се налазили у имиграцији, осим Николе Пашића, а Скупштина је распуштена 23. јануара 1888. Нови избори заказани су за 5. март. На изборима за скупштину, радикали су однели победу, како је и предвиђао руски посланик у Београду. Њихову победу поздравио је и краљ. По питању спољне политике радикали су сматрали да се ток српске политике треба усмерити ка Русији, иако су њихове изјаве могле да доведу до сукоба са краљем то се није догодило, будући да су претходно прихватили да краљ има последњу реч по питању спољне политике. Корак радикала ка промени курса спољне политике Србије дао је наду Русији да ће моћи поново да успостави превласт, али је било јасно да то неће бити могуће док год је краљ Милан на власти, јер се он трудио да задржи добре односе са Аустроугарском. Један од главних разлога зашто је краљ Милан тражио контролу над Министарством спољних послова било је очување добрих суседских односа са Аустроугарском о чему су известили аустријског представника у Србији.³⁷¹ Кризу и пад Владе изазвало је краљево одбијање да потпише доношење закона о општинама, иако је то било предвиђено договором краља и радикала пред формирање Владе. После сукоба са краљем, Грујић је поднео оставку 26. априла 1888.³⁷² Пад радикалске Владе у Русији је протумачен као нова победа аустроугарских интереса на територији Србије. Формирање нове Владе краљ Милан је поверио Николи

³⁶⁹ Василије Крестић, Радош Љушић, *Програм и статут српских политичких странака до 1918 године*, Београд 1991, 161–164.

³⁷⁰ Ђорђе Ђурић, „Влада Димитрија Цинцар Марковића”, *Владе Србије*, 198.

³⁷¹ Д. М. Ковачевић, *нав. дело*, 343–346.

³⁷² Милош Јагодић, „Влада Саве Грујића”, *Владе Србије*, 154; С. Јовановић, *нав. дело*, III, 421–422.

Христићу, јер је имао у плану да за време његове Владе промени устав и припреми своју абдикацију. Министарство спољних послова додељено је Чедомиљу Мијатовићу. Влада је прокламовала да су њени циљеви у вођењу спољне политике усмерени на добросуседске односе, као и на добре односе са Великим силама, а све у интересу самосталности српске државе.³⁷³

Краљ је успео да смири ситуацију на спољнополитичком плану, али је на помолу била нова унутрашња криза проузрокована новим сукобом краљевског брачног пара и њиховим разводом. Нова Влада је покушала да спречи повратак краљице и престолонаследника у земљу са образложењем да је тренутна ситуација опасна. Министар Мијатовић обавестио је краљицу да постоји опасност по Србију јер се из Русије и Црне Горе све ради како би се сменила династија Обреновић са престола Србије и да стога постоји опасност и од побуне у земљи. Наводе новог министра оспорио је бивши председник Владе Грујић, који је писао краљици и уверавао је да ситуација у земљи није тако озбиљна, након чега је краљица одлучила да не послуша краља Милана и да се са престолонаследником врати у земљу. Краљичина одлука је разљутила краља, који јој је писао да је тражио захтев од цркве да се њихов брак разведе.³⁷⁴ Бракоразводна парница изазвала је велико негодовање у Русији, а и руска штампа је осудила краља пишући да, и ако српски архијерејски сабор одобри развод брака, остале православне цркве неће то прихватити.³⁷⁵ Писање руских новина изазвало је негодовање српског министра спољних послова, који је упутио циркулар српским представницима у европским градовима да утичу на званичнике тих држава и спрече мешање Русије у српско унутрашње питање.³⁷⁶ Сукоб краљевског пара се и даље настављао, краљ се бојао да би краљица могла са престолонаследником да се врати из Висбадена у Русију, што би за краља био велики пораз његове политике и морао би да се повинује руским захтевима. Због тога је од немачке Владе затражио да спрече краљичин повратак у Русију. Бизмарк је краљу предложио да уместо полицијског надзора, пошаље једног официра да од краљице одузме престолонаследника. Краљ је одлучио да тај задатак повери министру војном Кости Протићу, али је претходно покушао да се још једном споразуме са краљицом. Понудио јој је државни акт по коме би она остала да живи у Висбадену где би се престолонаследник школовао до јануара 1893, а у том временском периоду би живео са мајком. Код

³⁷³ Сузана Рајић, „Влада Николе Христића”, *Владе Србије*, 157.

³⁷⁴ Слободан Јовановић, *нав дело*, 427.

³⁷⁵ ДАС, МИД, ПО-1888, Ф. 2, д. 5, 25. јун 1888.

³⁷⁶ ДАС, МИД, ПО-1888, Ф. 2, д. 1, свим српским посланицима 11. јун 1888.

оца би долазио за време распуста, док би краљица у Србију могла доћи само по краљевом позиву. После поменутог датума престолонаследник би се вратио у Србију где би живео са оцем, а код мајке би одлазио за време распуста. Краљева понуда требало је да буде државни акт који би краљевски пар својим потписима оверио, заједно са потписом митрополита, епископа и чланова Владе. Краљ је овим актом предлагао раздвојен живот, али не и развод брака. Будући да краљица Наталија није прихватила овакво решење, краљ је послао генерала Протића да одузме престолонаследника.³⁷⁷ Италијански представници извештавали су из Србије и из Берлина о преузимању престолонаследника. У Берлину је краљици Наталији било саветовано да се не опире жељама краља Милана и да преда престолонаследника. Галвања је извештавао из Србије да је краљ Милан кренуо за Висбаден да се сретне са сином.³⁷⁸ На међународној сцени сукоб краљевског пара имао је велики одјек, а симпатије су биле на страни краљице Наталије, а унутар Србије се знатно повећао број краљичиних присталица. Архијерејски сабор није одобрио развод брака због чега се краљ обратио митрополиту Теодосију и затражио развод. Митрополит се у Сремским Карловцима посаветовао са патријархом Германом Анђелићем. Будући да су пронашли доказ да су се цареви византијски разводили и да је то црква прихватала, митрополит Теодосије је 24. октобра одобрио развод брака краљевског пара.³⁷⁹ После развода брака краљева абдикација била је извесна, али се он првобитно хтео позабавити учвршћивањем своје династије и осигурањем добрих односа са Аустроугарском. Из Беча су поручили краљу Милану да га неће одговорати од абдикације, али да ће Аустроугарска преузети све неопходне мере да би очувала и обезбедила своје интересе у Србији, што је звучало као претња. На ово је уследио и руски одговор, да се Русија према мешању Аустроугарске у српске односе неће односити равнодушно. Италијански посланик је извештавао о краљевом разводу брака и ставио је акценат на чињеницу да архијерејски сабор није дозволио развод брака, али да је краљ успео да реши то питање са митрополитом.³⁸⁰ После развода брака 26. октобра 1888. краљ је објавио изборе за Велику народну скупштину, која је требало да донесе нови устав. Избори су заказани за 2. децембар, а краљ је именован и уставни одбор на чијем је челу био он. Број чланова одбора био је смањен и у том саставу је израђен пројекат

³⁷⁷ Слободан Јовановић, *нав. дело*, 427–433.

³⁷⁸ ASDMAE, Serie A Politica, Serbia, B 111, rapporti politici F3.

³⁷⁹ Слободан Јовановић, *нав. дело*, 439–440.

³⁸⁰ ASDMAE, Serie A Politica, Serbia, B 111, rapporti politici F3.

новог устава.³⁸¹ Велика народна скупштина састала се 3. јануара 1889. и прихватила устав, али са изменом у члану 200. са којом се сагласио и краљ Милан: „Српска војска не може се ставити у службу које друге државе без одобрења Народне скупштине”. Овом изменом спречила се могућност да краљ пошаље српске трупе да се боре на страни Аустроугарске против Русије.³⁸²

После доношења устава, краљу је преостало да изврши планирану абдикацију. Крајем новембра краљ је нацрт свог прогласа о абдикацији дао на увид аустроугарском представнику, Хенгелмилеру, и рекао да је мотив абдикације личне природе. Из Беча, Калноки је поручио краљу да не напушта престо док се не побрине за осигурање мира у земљи. Калноки се интересовао и који ће спољнополитички правац заузети Србија након краљеве абдикације. У извештају аустријског представника у Београду стоји следећа констатација: „Наш доминантни положај у овој земљи почива готово искључиво на личности краља и да ће је аспирације, страсти и интереси земље, како се овде разумеју, извести из наше утицајне сфере и увући у руску утицајну сферу”. Сматрао је да се, откад је изашла из сфере турског утицаја, Србија креће између Русије и Аустроугарске.³⁸³ На захтев Аустроугарске, краљ Милан је пре абдикације требало да обезбеди поштовање међународних савеза Србије, што се у првом реду односило на Тајну конвенцију. Краљ је Ристића упознао са одредбама Тајне конвенције и заједно са аустроугарским представником тражио да Ристић гарантује да ће током намесничког режима строго поштовати те одредбе. Током јануара и почетком фебруара 1889. вођени су преговори који су завршили потписивањем Протокола с тумачењем и продужетком важности Тајне конвенције до 13. јануара 1895.

Одлучан у намери да абдицира, краљ је навео приватне и политичке разлоге, а то су неслагање са националним аспирацијама српског народа које је подстицала Русија, његов смртни непријатељ. Краљ је 3. марта 1889. у двор позвао два будућа намесника Јована Ристића и Косту Протића, са којима се договорио да као трећи намесник буде именован генерал Јован Белимарковић. Указ о абдикацији саопштен је 6. марта 1889. Из италијанског Министарства спољних послова након абдикације стигла је депеша у којој је министар иностраних дела захтевао детаљан извештај о разлозима абдикације: „Оно што се догађа у Србији сада је од највеће важности. Молим Вас да ме одмах обавестите и, ако је потребно, да то

³⁸¹ ASDMAE, Serie A Politica, Serbia, B 111, rapporti politici F3.

³⁸² Д. М. Ковачевић, *нав. дело*, 358–360.

³⁸³ Г. Јакшић, *Из новије српске историје. Абдикација краља Милана и друге расправе*, Београд 1953, 173–178.

буде из сата у сат. Известите ме о свим чињеницама које добијете од Владе, Скупштине или становништва. Конкретно, молим Вас, реците ми да ли је по вашем мишљењу абдикација била спонтан избор краља или изазвана, као и шта су главни разлози у оба случаја”. Интересовање италијанског Министарства иностраних дела за тренутну ситуацију унутар Србије било је велико. Главни разлог томе била је могућа промена спољне политике Србије. Из Италије послати су циркулари у Лондон, Беч, Берлин, Петроград, Букурешт са интересовањем да се сазна држање ових земаља према унутрашњој ситуацији у Србији и колико ће се та промена односити на њихову политику на Балкану. У депешама упућеним у Беч, министар иностраних дела Криспи, интересовао се да ли би Аустроугарска подржала државни удар у Србији и блокирање устава, што би омогућило да краљ Милан не абдицира. Како му је Нигра одговорио из Беча, таква ситуација није била могућа, јер Аустроугарска није желела нове сукобе са Русијом, због чега су више желели абдикацију. Русија је имала став да Србија првобитно треба да среди унутрашњу ситуацију у земљи, а тек онда да се окрене спољној политици. У Лондону нису били задовољни абдикацијом краља Милана, јер су се прибојавали нових унутрашњих сукоба, због чега су се консултовали са аустроугарским представником у Лондону, који им је саопштио да Аустроугарска „не гледа на Ристића с неповерењем, да је остао на власти не би било разлога да се било чега плаши. Пад Ристића, међутим, или нарушавање јавног реда могао би проузроковати интервенцију Аустроугарске и последично Русије са страшним последицама које су сви предвидели”. Европска штампа је оценила да је абдикацијом краља Милана извојевана нова победа Русије над Аустроугарском превласти у Србији.³⁸⁴

Ратни сукоби са Бугарском пољуљали су углед краља Милана. Због његовог лошег држања у кризним моментима абдикација је била неминовна. Без ауторитета није успео да одржи стабилност у земљи узурпираној страначким превирањима за превласт. Честе министарске кризе и захтеви за променом устава додатно су ослабили ауторитет краља. Није било могуће одлагање промене устава, јер су се око тога сложиле све странке, а под таквим условима краљ није више могао да води своју спољну политику усмерену ка Аустроугарској. Руски утицај на Србију изнутра је подривао владавину краља Милана потпомогнут либералном и радикалном странком. Италијанско интересовање за Србију у том периоду било је велико, јер би свака промена унутар земље могла да доведе и до промене политике европских земаља на Балкану. Помно су праћена

³⁸⁴ Г. Јакшић, *нав. дело*, 194–195, 201–202; DDI, seconda serie, volume XXII, doc. 508, 510–513, 515, 519, 532–533, 535.

дешавања унутар земље и контролисан њен финансијски систем, али је Италија преко својих представника у европским метрополама пратила и расположење тих држава према дешавањима у Србији. Главни разлог таквог држања Италије може се сагледати у чињеници да она није желела јачање ни Русије ни Аустроугарске на Балкану, а превирања унутар Србије и Бугарске указивала су на могући директан сукоб Русије и Аустроугарске на Балкану.

3.5. Владавина краља Александра Обреновића до Мајског преврата – државни удар и „светла вереница”

Пре абдикације краља Милана, Никола Христић је поднео оставку, јер није желео да за време његове Владе краљ абдицира. Међутим, краљ Милан је присилио остале чланове Владе да не поднесу оставку под претњом да ће абдицирати цела династија. Председништво нове Владе добио је генерал Коста Протић, а Влада је трајала само два дана и формирана је да би краљ абдицирао у корист сина Александра под намесништвом Јована Ристића, генерала Косте Протића и генерала Јована Белимарковића. Намесништво је нови састав Владе понудило најјачој страни у земљи – Радикалној. Председник Владе био је Сава Грујић, а Влада је требало да се побрине за увођење устава и доношење закона.

Зашто је дошло до промене на спољнополитичком плану Србије? Нова Влада није знала за постојање Тајне конвенције, а у свом политичком плану залагала се за добре односе са Русијом, због чега је дошло до захлађења односа са Аустроугарском. После абдикације краља Милана, коначно је решено питање митрополита Михаила који се вратио у земљу. Решење митрополитовог проблема био је још само један корак ка побољшању односа са Русијом.³⁸⁵ Владавину младог краља Александра под намесништвом обележили су даљи сукоби његових родитеља, због чега је и само намесништво имало проблема. Односи намесништва и краља Милана после абдикације били су регулисани актом од 7. марта 1889, али односи са краљицом нису, јер по уставу краљица није имала регулисан статус. Није била задовољна својим положајем, а главни разлог је што јој је краљ бранио да виђа сина. Галвања је извештавао из Београда да је у разговору са италијанским представником у Петрограду чуо да је Русија задовољна новом Владом у Србији, коју назива народном, а поводом новог сукоба краљевског пара каже: „У Русији се брину

³⁸⁵ Милош Јагодић, „Министарски савет 1889, влада Косте Протића”, *Владе Србије*, Београд 2005, 154–155.

о питању и статусу српске краљице чији повратак у земљу је онемогућен по захтеву краља Милана”.³⁸⁶

Превласт Аустроугарске или Русије на Балкану свакако није ишла у корист Италији. Променом на српском престолу, она се забринула да постоји могућност стварања савеза балканских држава. У преписци коју је италијански министар спољних послова разменио са својим представником у Бечу, изразио је бојазан, а и занимао га је став Аустроугарске по том питању. Гроф Калноки је искључио могућност стварања балканског савеза, али је италијански министар спољних послова, Криспи, сматрао да опасност постоји, посебно што је Ристић у првом реду заинтересован за савез са Бугарском о чему је било приче још пре абдикације краља. Криспи је сматрао да би се савезу Србије и Бугарске могла прикључити и Румунија и да би такав савез могао донети немир на Балкану и довести у ратно расположење Русију и Аустроугарску. С друге стране, Нигра је у Бечу разговарао са Калнокијем, који је истицао да Аустроугарска неће учинити ништа што би могло да наруши мир на Балкану нити ће својом политиком настојати да изазове реакцију Русије за коју је био сигуран да жели да избегне нове сукобе. Криспи није био сигуран у таква дешавања будући да је од својих представника из Београда, Софије и Букурешта примио депешу која је говорила о могућем савезу и не само то него да такав савез подржава и Бизмарк. За Калнокија је таква могућност била искључена, јер је сматрао да као савезнице Немачка и Русија не би чиниле потезе који би могли угрозити њихове интересе, а ако би Немачка подржала војни савез на Балкану то би само био разлог за рат, који су сви хтели да избегну.³⁸⁷ Проблем Аустроугарској није био могући савез са балканским државама већ, како је Галвања извештавао из Београда, губитак утицаја у Србији, који је сваког дана био све израженији. Аустроугарска није могла да се одрекне осмогодишњег рада који је посветила учвршћивању превласти и утицају у Србији. Намесништво је предност давало Русији, а како је такав став примао све веће размере, непријатељство према Аустроугарској било је све израженије. Главни узрок таквог става намесништва био је тај што није био упознат са постојањем Тајне конвенције. Галвања је током абдикације знао да ће, уколико напредњаци не преузму власт у Србији, доћи до захлађења односа са Аустроугарском, јер јој национално расположење није баш било наклоњено. Шта је био главни разлог одбојности српске јавности према спољној политици усмереној ка Аустроугарској? Национални интереси

³⁸⁶ Сузана Рајић, *Александар Обреновић – владар на прелазу векова сукобљени светови*, Београд 2011, 48–52; ASDMAE, Serie A Politica, Serbia, B 113, Belgrado 9. III 1889.

³⁸⁷ DDI, seconda serie, volume XXII, doc. 560, 563, 564, 565, 570, 571.

Србије блокирани су после Берлинског конгреса и склапања уговора са Аустроугарском. Првобитни договори вођени између Ристића и грофа Андрашија пред заседање Берлинског конгреса, јасно су указивали да ће у случају Аустроугарске помоћи Србији, иста морати да се одрекне претензија на Новопазарски санџак, Босну и Херцеговину. Српска јавност није прихватала чињеницу окупације Босне и Херцеговине, а Галвања је изразио мишљење да је Аустроугарска сама крива, јер није окупирала ове територије за време владавине краља Милана, када је то било могуће.³⁸⁸

Европска политичка сцена још једном је била усмерена ка Србији, а повод томе била је прослава годишњице Косовске битке, коју су Силе протумачиле, не само из историјског, него и из политичког угла. Како су текле припреме за прославу и како их је оценила политичка европска сцена? Свечано обележавање петсто година од Косовске битке, значајног и тужног датума у српској историји, требало је да буде једна од најважнијих манифестација 1889. Битка која је вековима била надахнуће борби српског народа, први пут се обележавала у слободној Србији, а манифестација је требало да подстакне будуће задатке Србије који би одредили њен међународни положај и односе са земљама на Балкану. Уједињење Срба, у том моменту, није било могуће, будући да је она била везана за Аустроугарску претходних десет година, а имала је претензије на појас њене војне границе на којој је живело српско становништво. Слична ограничења постојала су и у односу на Турску, на чијем је европском делу територије живело српско становништво. Због свог политичког положаја, Србија је морала да има еластичне дипломатске односе са Турском, што никако није дозвољавало да се ослобођење српског становништва, које се налазило у Турској, постави као основа. Свесна свог међународног положаја, Србија је обележавању петсто година од Косовске битке могла дати само религиозни и народни карактер.³⁸⁹ Организатори манифестације строго су морали да воде рачуна да се не замере Цариграду, а ни Бечу. Како је ова манифестација могла да се одрази на спољну политику Србије? Манифестација је могла да окупи народ у Србији око идеје ослобођења, па се стога морало водити рачуна о осетљивости Цариграда на сваку манифестацију Србије везану за националне симболе, посебно ако би се могла искористити за неке ратоборне најаве и ратна охрабрења.³⁹⁰ Италијански отпратник послова Туђини, извештавао је из Цариграда о ставу Порте о предстојећим догађајима у Србији: „Султанова забринутост за садашње стање у Србији све више

³⁸⁸ DDI, seconda serie, volume XXII, doc. 605, 606, 611.

³⁸⁹ Михајло Војводић, *Путеви српске дипломатије*, 36.

³⁹⁰ М. Војводић, *нав. дело*, 38.

расте, Саид-паши је издато наређење да се у амбасадама, осим аустроугарске, распита о ставу земаља о припремама за прославу у Србији”.³⁹¹ У разговорима које је водио са Саид-пашом каже да се у Србији спрема помпезно обележавање манифестације Косовске битке, којом је у историји обележена победа Турака над Словенима и због чега је Порта много забринута, јер такве и сличне манифестације представљају претњу постојећем миру. Туђини је рекао Саид-паши да је сигуран да остале Силе, као и Италија, желе очување мира, што се касније потврдило у разговорима Туђинија са представницима Немачке, Велике Британије и Аустроугарске.³⁹² Осим Турске, Србија је водила рачуна да не доведе у питање и врло деликатне односе са Аустроугарском, која није била задовољна абдикацијом краља, а још мање новоформираном Владом Саве Грујића. Није се могло очекивати да ће Аустроугарска подржати пренос моштију Светог кнеза Лазара из Фрушкогорске Раванице у Србију, јер би светковина могла да разбукти национално осећање српског народа, па и Срба који су били аустроугарски поданици.³⁹³ Мишљења на европској сцени била су подељена, лорд Солзбери је изјавио: „Ситуација у Србији чинила ми се врло озбиљном и захтевала је строги надзор, како би сваки евентуални покушај нарушавања мира могао бити строго кажњен”. Изразио је бојазан за могуће акције, које би могао да спроведе митрополит Михаило, који се вратио у земљу. Позната су била његова панславистичка деловања, а проблем му је представљао и велики број Бугара, који је прелазео у Србију незадовољан Владом Саксокобурга. Бизмарк је сматрао да се придаје велики значај том догађају и да је он уверен да се не може нарушити мир и довести до конфликта Русије и Аустроугарске. У Русији нису изражавали забринутост за дешавања у Србији, али су стизале оштре критике на аустроугарску штампу која је по мишљењу Владе Русије, без разлога подизала тензије због догађаја у Србији и уносила немир у европску политику.³⁹⁴

Припреме за прославу петсто година од Косовске битке у Србији су се припремале и без много публицитета. Влада Саве Груића трудила се да не да повода сукобима са Аустроугарском и Турском. О прослави, скоро да и није било коментара у штампи. Формиран је главни приређивачки одбор, а средином маја објављен је програм светковине. Било је предвиђено да се на Видовдан у свим манастирима и црквама у Србији одржи помен свим погинулима на Косову. Централна прослава треба-

³⁹¹ ASDMAE, Confidenziale, DD, Serbia, 1889, doc. 231.

³⁹² ASDMAE, Confidenziale, DD, Serbia, 1889, doc. 231.

³⁹³ М. Војводић, *нав. дело*, 38.

³⁹⁴ ASDMAE, Confidenziale, DD, Serbia, 1889, doc. 232.

ло је да се одржи у Крушевцу где би се поставио темељ споменику козовским јунацима. Наставак прославе одржао би се у манастиру Жича, где би се 2. јула миропомазао тринаестогодишњи краљ Александар и на тај начин увећао значај династије Обреновић.³⁹⁵ Није био предвиђен долазак званичника са стране, а одбијен је и предлог архимандрита Саве Дечанца да на прослави присуствују делегације Срба из Старе Србије и Македоније, јужних неослобођених територија, јер свако испољавање јединства српског народа могло би имати негативне оцене европске сцене.³⁹⁶ Како се приближавао датум прославе незадовољство у Турској је све више расло. Сматрали су да је манифестација била против турског присуства на европском тлу. Турци су били свесни све већег утицаја Русије у Србији и бојали су се могућих панславистичких покрета, а целу ситуацију додатно су уздрмали покрети других народа у Турском царству у том периоду. Немири су били међу Грцима и Јерменима. Сматрало се да би сваки подстицај, који би долазио из Европе, могао да запали жар унутар Турске. Додатне немире унео је и турски представник у Београду, који је у негативном светлу представио предстојеће догађаје и поред уверавања председника Владе, Саве Грујића, да се не ради ништа друго што се у сличним приликама не би радило у осталим земљама.³⁹⁷ Српски посланик у Турској, Стојан Новаковић, извештавао је да је Порта хтела да зна да ли ће прослава изазвати раздраженост код Срба, и зашто Србија хоће да узнемири свог суседа. Турска се прибојавала да ће се подићи словенски свет унутар државе и јавно квалификовати Турке као варваре, који су покорили европске територије. Узнемиреност је расла, па су најавили и повлачење посланика из Београда, а послали су и војно појачање на границу са Косовом. Како је Новаковић извештавао, ситуација на граници Србије и Турске се заоштравала честим упадима Албанаца на српску територију, па је изразио сумњу да би на Видовдан Албанци могли да направе неки инцидент, који би дао повод озбиљном граничном сукобу.³⁹⁸ Узнемирености није недостајало ни у суседној Аустрији, која још од абдикације краља Милана, није била задовољна унутрашњом ситуацијом у земљи. Аустријска Влада се бојала покрета српског народа на њеној територији, јер се у дипломатским круговима помињало сједињење свих српских земаља. Једино што је умиривало аустроугарског

³⁹⁵ *Новине Српске*, месец јун 1889.

³⁹⁶ ДАС, МИД, ПО-1888, Ф. 4, д. к/34, Београд 7. јун 1889.

³⁹⁷ ИАС, МИД, ПО-1888, Ф. 2, д. 1, Цариград 7. март 1889; М. Војводић, *нав. дело*, 39–40; ASDMAE, Confidenziale, DD, Serbia, 1889, doc. 236; ASDMAE, Serie A Politica, Serbia, b 112, doc. Belgrado 23. VI 1889.

³⁹⁸ ИАС, МИД, ПО-1888, Ф. 1, д. 3, Цариград 9. јун; 10. јун 1889.

цара било је обећање намесништва да ће Србија одржавати добре везе са Аустријом.³⁹⁹ О унутрашњој ситуацији у Србији, Галвања је извештавао италијанско Министарство спољних послова; „Дошао сам у посед циркуларне ноте Министарства спољних послова Србије од текућег месеца 2/14 (VI), упућено њиховим представницима у иностранству, да умање штету коју је европска штампа својим писањем о будућем догађају нанела. Уздрмала је европску јавност вестима о Косовској манифестацији, повратку митрополита Михаила, као и о здравици коју је руски цар учинио у част принца Црне Горе”. Министарство спољних послова је извештавало о преувеличавању дешавања у Србији по питању прославе и повратка митрополита Михаила, па је издато следеће упутство српским дипломатама у европским престоницама: „Молим Вас господине представниче, да укажете на реално стање у Србији поводом предстојећег догађаја и укажете на пренаглашен утицај европске штампе која је алармирала јавност својим нетачним писањем о дешавањима у Србији”.⁴⁰⁰

Прослава у Србији отпочела је 23. јуна свечаном седницом Краљевске академије наука и отворио ју је академик Чедомиљ Мијатовић, а свечана академија је одржана и у официрској касарни 27. јуна на којој је говорио пуковник Јован Мишковић, начелник главног генералштаба. Централна свечаност одржана је на Видовдан 27. јуна у Крушевцу у присуству краља, намесника, чланова Владе и других. У цркви кнеза Лазара, одржан је помен косовским јунацима, беседом митрополита Михаила, а краљ је положио камен темељац за споменик косовским јунацима. Наредног дана, ударен је темељ барутани на Расини, а краљ је за ту прилику на пергаменту написао да ће се у тој барутани производити војна опрема намењена српској војсци за ослобођење народа.⁴⁰¹ У манастиру Жичи, задужбини Стефана Првовенчаног, у којој се крунисало седам владара из династије Немањића, 2. јула миропомазан је краљ Александар Обреновић. Он је био први миропомазани краљ ослобођене Србије, а свечани чин обавио је митрополит Михаило у присуству највиших званичника Србије.⁴⁰² Видовданској свечаности нису присуствовали Срби из неослобођених крајева. Било је захтева од Срба из Турске, али Влада због деликатне политичке ситуације није дозволила њихово присуство. Аустроугарска је тог дана забранила прелаз Србима у Србију, чак је и на реци

³⁹⁹ ASDMAE, Confidenziale, DD, Serbia, 1889, doc. 234, 235; ИАС-МИД-ПО – Ф2, Д1 – Беч 6. јун; 12. јун; 15. јун; 24. јун 1889; ASDMAE, Serie A Politica, Serbia, B 112, doc. Belgrado 23. VI 1889.

⁴⁰⁰ ASDMAE, Serie A Politica, Serbia, B 112, Belgrado 18. VI; 25. VI 1889.

⁴⁰¹ М. Војводић, *нав. дело*, 45.

⁴⁰² *Српске новине*, месец јун 1889.

Сави надгледала чамце како се нико не би могао превести. Од дипломатских представника прослави је присуствовао само руски представник, Персијани, који је имао наредбу из Русије да мора да присуствује прослави. Влада Србије није упутила позив ником од дипломата, како не би изазвала сукобе са Турском. Србија је успела да докаже европским Силама да се иза прославе нису криле никакве завере, које би довеле до нових сукоба.⁴⁰³

Нова криза у Србији, која је закупила целокупну европску јавност, била је на помолу, проузрокована тежњама краљице Наталије да се сретне са својим сином, престолонаследником Александром. Краљица је желела сусрет у Русији или у Србији, ако Влада дозволи њен повратак. Могућност нових сукоба краљевског пара узнемирила је Порту, која се бојала већег уплива руске политике, како је извештавао италијански посланик из Терапије, Туђини.⁴⁰⁴ Зашто су тежње краљице да види сина изазвале негодовање краља Милана? Према договору краљевског пара било је установљено да је краљица могла да виђа сина два пута годишње на местима које би одредио краљ Милан, а то свакако не би могла да буде Русија, а ни Београд. Краљ се бојао да Русија не би дозволила повратак малолетног краља и да би на тај начин могла да контролише спољну и унутрашњу политику Србије. Због могућег повратка краљице Наталије и краљ Милан је кренуо назад у Србију, јер је желео да спречи виђење краљице и сина, иако се у дипломатским круговима говорило да је Влада хтела да убеди краља да дозволи сусрет краљице и сина. Поред краљичиног доласка, краљ је бринуо и о повратку митрополита Михаила, који би под руским утицајем могао анулирати развод краљевског пара, чему је и тежила сама краљица Наталија. По доласку краља Милана у Београд, у дипломатским круговима се помињала могућност његовог повратка на престо, што је Галвања демантовао у писму које је послао италијанском Министарству иностраних дела. Краљ Милан је примио Галвању у аудијенцију, где су водили разговоре о ситуацији у Србији. Краљ није желео да се врати на престо и како је рекао, то није био разлог његовог доласка. Био је разочаран ситуацијом у земљи и рекао је: „Неће дуго потрајати, а стећи ће се услови у Србији за неизбежну страну окупацију. Доћи ће дан, и није далеко, када ће се земља, на врхунцу нереда, поново обратити мени да вратим спокој унутра и да Србију сачувам од стране интервенције. Али у томе нећу учествовати, иако би ми под одређеним

⁴⁰³ М. Војводић, *нав. дело*, 48–50; ASDMAE, Confidenziale, DD, Serbia, 1889, 242, 243, 244, 245, 248, 251; 252; ASDMAE, Serie A Politica, Serbia, B 112, Belgrado 28. VI, 29. VI, 6. VII, 10, VII.

⁴⁰⁴ ASDMAE, Confidenziale, DD, Serbia, 1889, doc. 262.

условима било.” Прави разлог био је позив Намесништва, које је са њим хтелo да разговара о сусретима престолонаследника са мајком. Краљ се противио могућем животу краљице Наталије и престолонаследника Александра, јер је сматрао да би она могла негативно да утиче на њега и да промени политику у правцу Русије, што краљ никако није желео. Он није могао да забрани краљици повратак у земљу, рекао је да о томе треба да се брине Намесништво, али ако се краљица врати у Србију, он је категорички одбијао да може да живи на двору заједно са сином.⁴⁰⁵ У Русији су саветовали краљицу Наталију да одустане од свог пута за Србију, а тим саветима се придружио и српски посланик у Петрограду, Симић. Није било могуће одговорити краљицу од планираног пута на који је пошла, без да је обавестила руску Владу, али је написала писмо српском представнику Симићу у коме се осврнула на савете руске Владе: „Мешање руске Владе у ово питање сматрала је директним нападом на њену личну слободу”.⁴⁰⁶ Аварна, италијански представник у Бечу, писао је да аустроугарска Влада није узнемирена доласком краљице Наталије, јер како је Калноки рекао, краљица није била задовољна нагодбом око виђања сина, краља Александра, а са друге стране није имала подршку више ни једне партије у земљи, тако да је интригама могла да наштети само унутрашњој ситуацији у Србији, али не би могла да изазове сукобе који би били опасни по европски мир.⁴⁰⁷ Будући да је краљица Наталија дошла ненајављена у Србију, врата двора су јој била затворена и није јој дозвољено да се види са сином, који јој је упутио писмо, тужан, јер није могао да је види, али није могао да противречи оцу и намесништву. Замолио је да поштује договор са намесништвом, јер ће тако бити боље за обоје.⁴⁰⁸ Алдо Нобили, италијански отпраник послова, извештавао је из Београда да ни дипломатски кор није изашао да дочека краљицу, а у земљи није била приређена свечаност у њено име, нити су зграде државне администрације биле осветљење у њену част. Наводи да је и краљ одбио да види мајку и да није тачно да је он затворен у двору. Нобили је сматрао да одбијање краља Александра да види мајку није проистекло из мањка осећања према њој, него због тренутне политике у земљи са којом је он, иако малолетан морао да се суочи.⁴⁰⁹ Извештавао је да је Аустроугарска, у жељи да поврати свој утицај на Србију, послала свог новог представника Де Хунгелмилера, који је говорио српски и покушао

⁴⁰⁵ ASDMAE, Serie A Politica, Serbia, B112, Belgrado 31. VII 1889.

⁴⁰⁶ ASDMAE, Confidenziale, DD, Serbia, 1889, doc. 274.

⁴⁰⁷ ASDMAE, Confidenziale, DD, Serbia, 1889, doc. 275.

⁴⁰⁸ С. Рајић, *нав. дело*, 49.

⁴⁰⁹ ASDMAE, Serie A Politica, Serbia, B112, Belgrado 1. X 1889.

је да се уклопи са Намесништвом и Владом. Имао је задатак да пронађе *modus vivendi* са српском политичком сценом. Нобили је сматрао да је овај представник дошао са јасним циљем да се позове на претходне и склопи нове уговоре са Србијом, али да по његовом мишљењу то неће бити могуће, јер је Србија већ променила правац према Русији.⁴¹⁰

Унутар Србије се и даље настављао сукоб краљевског пара, а како наводи Галвања Влада је одличила да се договори са њима око престолонаследника. Према договору, оба родитеља су морала да оду из Београда. Краљ Милан је на крају дозволио краљици да види сина, након чега је Влада сматрала да се краљ више неће противити овим сусретима и одлучила је да сама са краљицом Наталијом договара будуће сусрете.⁴¹¹ Намесништво се са краљицом договорило да виђа сина два пута недељно и о томе су обавестили краља Милана, који је дао пристанак одлукама, али под условом да краљица пристане да два месеца у току године буде одсутна из Србије. Галвања је изражавао могућност да се овим договором коначно стави тачка на сукоб краљевског пара.⁴¹²

Грујић је формално поднео оставку Владе, јер је њених шест чланова било изабрано у Државни савет. Влада Саве Грујића била је само реконструисана 28. марта 1890. На спољнополитичком плану дошло је до сукоба са Бугарском, иако су радикали радили на успостављању добрих односа баш са том земљом, руски утицај је постајао све израженији.⁴¹³

Иако су постојале индиције да се спор краљевског пара решио, ватра је поново букнула у мају, јер је краљица покушавала да оспори развод. Обратила се митрополиту Михаилу и замолила га да се консултује са Синодом око могућег поништења развода. Митрополит је првобитно покушао да је одговори, али, како у томе није успео, обећао је да ће се побринути да испита ту могућност, због чега је отпутовао у Ниш и Жичу, где је прегледао документацију и установио да је развод брака илегалан и да није у складу са канонским законима. Краљица Наталија је тајно обавештена. Када је сазнао за деловање митрополита Михаила, краљ Милана је негодовао, рекао је да је Синод то већ једном решио и да стога нема потребе да се питање поново покреће. Због мешања краљице у политичке ствари у земљи, краљ јој је забранио да виђа сина. Галвања је извештавао да није било на видiku решење сукоба краљевског пара, иако је генерал Хорватовић покушао да посредује, краљ је одбио његове

⁴¹⁰ ASDMAE, Serie A Politica, Serbia, B112, Belgrado 1. X 1889.

⁴¹¹ ASDMAE, Serie A Politica, Serbia, B112, Belgrado 14. X 1889.

⁴¹² ASDMAE, Serie A Politica, Serbia, B112, Belgrado 6. XI 1889; 15. XI 1889.

⁴¹³ Милош Јагодић, „Министарски савет 1890–1891, Влада Саве Грујића”, *Владе Србије*, Београд 2005, 162–163.

предлоге, јер је знао да је он био пријатељ краљице Наталије, па је стога у свакој понуди видео доказ да се краљица меша у политику земље.⁴¹⁴ У новембру су *Мале Новине* писале о краљици Наталији, а то је било први пут да се званичне новине баве њеним положајем у земљи. Будући да је сматрала да су јој уgroжена мајчинска права, краљица Наталија се почетком децембра обратила Народној скупштини, што је изазвало још веће незадовољство краља и Намесништва, јер Скупштина није могла да расправља о правима краљевске куће, будући да је то било противуствано. Краљица је спремила меморандум да га преда Народној скупштини, на шта су намесници реаговали и замолили краља Александра да покуша да је спречи у тој намери. Он јој је написао оштро писмо захтевајући од ње да одустане од својих намера, јер је начин на који делује антидинастијски и угрожава и његов положај. У случају да краљица не жели да одустане од својих намера, он ће бити принуђен да прекине све односе са њом, иако му је мајка. Краљица није попустила пред синовљевим саветом због чега је он након њене предаје меморандума Народној скупштини стао на очеву страну. На његову одлуку сигурно је утицао и разговор са намесником Јованом Ристићем, који му је рекао да су руски министар спољних послова Гир и италијански краљ Умберто стали на страну краља, а сугерисао му је да је правилно да се определи за очеву страну „јер су Обреновићи лили крв на бојишту и трунули по тамницама за слободу Србије, а не Кешко“.⁴¹⁵

Нову Владу 23. фебруара 1891. формирао је радикал, Никола Пашић. Од њега се очекивало да реши одлазак краља Милана из земље, што је он и учинио априла 1891, споразумом са краљем Миланом. Почетком фебруара, Галвања је извештавао о могућем договору, који је постојао раније, а у разговору са Јованом Ристићем сазнао је да ће договор бити изнет у јавност. По питању договора политички кругови унутар Србије су били подељени, мада је правно гледано овај уговор кршио уставне одредбе, јер је то био договор бившег краља са Намесништвом без присутних одговорних министара. По одредбама споразума Влада је требало да обезбеди краљу три милиона динара и да удаљи краљицу из земље. Обавеза краља Милана била је да напусти Србију и да се не враћа до пунолетства краља Александра, а требало је да иступи из Савета краљевског дома и да се одрекне српског држављанства. Краљици је било дозвољено да се сретне са краљем Александром повремено у иностранству,

⁴¹⁴ С. Рајић, *нав. дело*, 50; ASDMAE, Serie A Politica, Serbia, B 112, Belgrado, 7. VI 1890.

⁴¹⁵ С. Рајић, *нав. дело*, 50–52; ASDMAE, Serie A politica, Serbia, B112, Belgrado 22. VII 1890; ASDMAE, Serie A Politica, Serbia, B 112, Belgrado 22. XI 1890; 26. XI 1890; Belgrado 13. XII 1890; ASDMAE, Confidenziale, DD, Serbia, 1889, doc. 342.

али је била искључена могућност њиховог виђења у Београду. Уговор је озакоњен наредне 1892. и служио је да спречи евентуални повратак краља Милана у земљу. Почетком марта, из Рима је стигла потврда од министра спољних послова, Рундија, да Италија прихвата нову Владу и да краљ може рачунати на даље пријатељске односе са Италијом.⁴¹⁶ Размирице краљевског пара су настављене. Како је извештавао Галвања, Влада и Намесништво били су у дилеми како да реше питање краљице Наталије, јер су дали обећање краљу Милану да ће и она напустити земљу. Влада је знала да ће бити проблема са краљицом и да она неће хтети да се повинује њиховој вољи, али нису смели да ризикују, јер би у противном споразум са краљем пропао. Будући да је то била мајка краља Александра, бојали су се и последица које би изазвало њено евентуално протеривање, како на плану унутрашње, тако и на плану спољне политике, стога су се надали да ће успети да постигну договор са њом. Краљ Милан је прихватио одредбе уговора, одрекао се држављанства и одлучио да напусти земљу, исто је требало да уради и краљица Наталија, али сви покушаји да се то уради мирним путем били су неуспешни. Чак је и покушај аустроугарског представника, да је убеди да мирним путем оде из земље, пропао. Ристић је краљу Александру указивао на све покушаје Владе да мирним путем удаље краљицу из земље, како би му ставио до знања да Намесништву и Влади није била првобитна намера да је силом отерају. Намесништво се оглушило о наређења краља Милана да се забране посете краља Александра његовој мајци. Већ је било извесно да ће краљицу морати силом отерати из земље. Ристић је на себе преузео одговорност за сусрет мајке и сина, оправдавајући га чињеницом да краљ Александар неће моћи да види мајку, ако дође до насилног иселјавања краљице из земље. Први покушај да спроведу краљицу мајку до реке Саве, а потом паробродом за Делиград пропао је 18. маја 1891. Наредног дана краљицу су полиција и ескадрони коњице спровели до железничке станице, а одатле је посебним вагоном отпращена у Земун. Тако је престолонаследник од маја 1891. остао сам у земљи без родитеља. О протеривању краљице, као и о стању у земљи, Галвања је извештавао италијанско Министарство спољних послова. Овај чин је изазвао сукобе између партија, које су до тада како-тако биле контролисане. Појавили су се и натписи у новинама либерала и напредњака, који су осуђивали чин Намесништва и радикалске Владе. Како је закључио своју депешу, Галвања је изразио сумњу да уколико се страсти у земљи не смире, сумња да

⁴¹⁶ Милош Јагодић, „Министарски савет 1891–1892, Влада Николе Пашића”, *Владе Србије*, Београд 2005, 164–165; ASDMAE, Serie P Politica, Serbia, B 192, rapporti politici Belgrado 30. I; 14. II, 27. II 1891; Roma 8. III 1891. Belgrado 14. IV 1891.

ће суседна Аустроугарска мирно гледати немире унутар Србије.⁴¹⁷

Смиривањем ситуације око краљевског пара дошло је до сукоба радикала и либерала, две партије које су биле на власти. Ристић је претендовао да доведе Владу под свој утицај, а и у Намесништву су била два либерала. Прва озбиљна криза у земљи настала је смрћу намесника, генерала Косте Протића, 16. јуна 1892. Слободан Јовановић наводи да је он био добар поданик краља Милана и да се његова смрт десила напрасно, након краљевог одласка из земље. Италијански секретар у Београду, Куки Босо, извештавао је о немилим догађајима и акценат је ставио на изненадну смрт генерала Косте Протића. У Намесништву су остала два либерала, Јован Ристић и генерал Јован Белимарковић. Тензије су у земљи расле, јер се није знало ко ће попунити место преминулог намесника Протића. Намесници су по уставу имали право да сами изаберу трећег. Либерали су сматрали да он треба да буде из Радикалне странке, али су у обзир долазили само умерени радикали.⁴¹⁸ После смрти намесника Протића, аустријска штампа објавила је да је Русија имала намере да у Србији отвори Генерални конзулат и неколико конзулата и вицеконзулата широм земље, а у ту сврху у Србију је био послат руски финансијски агент при амбасади. Како наводи италијански секретар, о будућој сарадњи требало је да причају са председником Владе Николом Пашићем, али је он већ 21. августа поднео оставку, а Намесништво је мандат за нову Владу дало либералу Јовану Авакумовићу. Пре оставке Пашића, италијанске новине *Opinione*, објавиле су чланак о лошим односима радикала са руским представницима, што је изазвало оштре критике италијанског секретара у Београду, Куки Босо, који је писао италијанском Министарству спољних послова да новине *Opinione* имају репутацију озбиљних новина, стога морају претходно проверити информације које објављују. Краљ је примио у аудијенцију одлазеће министре радикале и уверавао их, да их је сматрао, и да ће их убудуће сматрати, својим пријатељима. Новим министрима либералима је поручио да му је драго што ће имати прилику боље да их упозна.⁴¹⁹

Упоредо са кризом, која је била у земљи, и сукоба који су били у најави између либерала и радикала, краљ Александар је тражио од намесника да се поништи акт који је забрањивао његовим родитељима да се врате

⁴¹⁷ С. Рајић, *нав. дело*, 51–53; ASDMAE, Serie P Politica, Serbia, B 192, rapporti politici Belgrado 14. IV; 15. IV; 29. V 1891.

⁴¹⁸ С. Рајић, *нав. дело*, 71; С. Јовановић, *Влада Александра Обреновића*, књ. 1, Београд 1934, 298; ASDMAE, Serie P Politica, Serbia, B 192, rapporti politici Belgrado 17. VI 1892.

⁴¹⁹ ASDMAE, Serie P politica, Serbia, B 192, rapporti politici Belgrado 28. VI 1892; Belgrado 6. VIII 1892; Belgrado 22. VIII 1892; Belgrado 26. VIII 1892.

у земљу. Крајем јануара, Галвања је извештавао о помирењу краљевског пара: „Краљ Александар је добио телеграм од свог оца, бившег краља, да се налази у Биарицу где тренутно живи његова мајка и да се са истом помирио.”⁴²⁰ Италијански представник у Петрограду извештавао је о ставу руске Владе око помирења краљевског пара: „Помирење краљевског пара у званичним политичким круговима у Петрограду примљено је са одушевљењем”.⁴²¹ Краљ Милан и краљица Наталија су се претходно помирили и срели се у Биарицу, али краљ Александар у време када је тражио да се укине спорни закон није обавестио намеснике о њиховом помирењу. Јован Авакумовић и намесник Јован Белимарковић нису били противни укидању спорног закона, али му се Јован Ристић успротивио, након чега је краљ Александар увидео да Ристићева реч има пресудан значај. Почетком фебруара 1893, краљ Александар је писао мајци да се намесници не слажу са његовим тежњама, али да је нашао међу радикалима присталице, који би помогли да се спорни закон одобри и да се они врате у земљу. Митрополит Михаило је 3. марта 1883. прогласио краљевски развод неважећим и дао благослов за обнову брачне везе.⁴²²

Влада Јована Авакумовића била је чисто либерална Влада, али противна парламентарним принципима, јер у време њеног формирања од 134 посланика, колико је било у сазиву скупштине, либерали су имали само 15. Влада је била само прелазно решење за расписивање нових избора, јер радикали и либерали нису могли да се договоре кога ће изабрати на место преминулог намесника. Избори су били заказани за 8. март 1893. Спољна политика нове Владе требало је да отправља текуће послове, међутим, дошло је до извесних преокрета. Падом радикалске Владе побољшали су се односи са Аустроугарском, која је Србији продужила важност већ постојећег трговинског уговора и одложила рок за ратификацију новог, на шест месеци. Поправљањем односа са Аустроугарском дошло је до захлађења односа са Русијом, па се чак говорило да Русија новчано помаже Радикалну странку како би добила изборе у марту.⁴²³

Мартовски избори нису прошли како су либерали очекивали, али су успели да остваре исти број посланичких места као радикали, 65. Либерали су на неким местима поништили изборе и на тај начин задобили мању превласт. Ситуација у земљи била је лоша. Радикали су били незадовољни и једино решење видели су у могућности да се краљ Алексан-

⁴²⁰ ASDMAE, Confidenziale, DD, Serbia, 1893, doc. 388.

⁴²¹ ASDMAE, Confidenziale, DD, Serbia, 1893, doc. 389.

⁴²² С. Рајић, *нав. дело*, 72–75.

⁴²³ Борђе Ђурић, „Министарски савет 1892–1893, Влада Јована Авакумовића”, *Влада Србије*, Београд 2005, 169–171.

дар прогласи пунолетним. Истовремено, краљ Милан је запао у дугове, а новац који је оставио сину био је орочен код Ротштилда до краљевог пунолетства. Обе стране биле су заинтересоване да краљ Александар преузме престо. Италијански представник је извештавао да је ситуација у Србији хаотична и да су настала превирања око резултата избора. Радикали су послали свог представника, Докића, у Беч да разговара са краљем Миланом око проглашења краља Александра пунолетним и преузимања власти. Он је обећао краљу да ће на заседању скупштине као опозиција бити радикали и да ће они подржати краљеву прокламацију о преузимању престола.⁴²⁴

Државни удар био је планиран за 12. април. Будући да је краљ пре проглашења пунолетства и преузимања престола хтео да затвори министре у договору са ађутантом Илијом Ћирићем, померио је државни удар за 13. април. Ћирић је предложио краљу да смисли изговор и да позове све министре на двор, јер би се тако лакше реализовало хапшење, што је краљ и учинио. Тринаестог априла позвао је министре на двор под изговором да жели да им проследи саопштење о закону који брани повратак његових родитеља у земљу. Краљ је требало да мисли и о саставу нове Владе, а у томе му је помогао радикал Докић, са којим је краљ разрадио план о будућој Влади и правце њеног деловања. На дан преврата Ћирић је распоредио војску која је требало да штити краља, али су одлучили да краљевска гарда не буде укључена у државни удар, како се не би компромитовала. Краљ је на њу требало да се позове само у крајњој нужди. После знака Ћирића да је све спремно, краљ Александар се усред вечере обратио министрима: „Господо намесници и министри, захваљујем Вам за досадашње старање за Србију и мене. Сматрам да су данас интереси отаџбине да ја преузем краљевску власт. Рачунам на Вашу приврженост Србији и династији и очекујем Ваше оставке”. Ћирићу је издао наредбу да поступи по дужности и напустио просторију, док је војска у холу скандирала „Живео краљ!” Четврт часа касније краљ се вратио, а дошао је и Докић и одмах је састављен указ о новој Влади. Намесници и министри, који нису хтели да потпишу оставке, под војном пратњом су спроведени у нови двор где су остали до наредног дана када су их стражарно спровели до кућа. Дипломате у Београду су добиле ноту, којом су обавештене да су Намесништво и Авакумовићева Влада смењени и да је краљ преузео власт. Галвања је из Београда извештавао да је државни удар у Србији прихваћен и да је народ миран и задовољан. Нигра, италијански представник у Бечу, извештавао је да је Калноки прихватио преузимање

⁴²⁴ ASDMAE, Serie P Politica, Serbia, B 192, Belgrado 20. III 1893; С. Рајић, *нав. дело*, 76–78.

власти у Србији и да очекује још званичну потврду од краља Александра. Италијански извештаји из Беча указују да је и тамо прихваћен долазак краља Александра на власт. Промене на српском престолу прихваћене су у Лондону, Цариграду, Петрограду. Крајем априла, Галвања је писао о унутрашњем стању у Србији после државног удара и сматрао је да је то био пресудан моменат у кризној ситуацији у земљи, коју је Влада Авакумовића заједно са намесништвом само погоршавала. Изражава сумње у став Русије по питању краља Александра, која није била задовољна што ће у нову Владу ући и чланови напредњака, који су били познати као заступници аустрофилске струје у погледу спољне политике.⁴²⁵

Нови избори заказани су за 30. мај 1893. Радикали нису имали озбиљније противнике и победили су. Формирана је Влада Лазара Докића. На спољнополитичком плану, ова Влада је ратификовала трговинске уговоре са Аустроугарском, Немачком и Великом Британијом. За време ове Владе, текст Тајне конвенције објављен је у радикалским новинама *Одјек* и изазвао је негодовање Аустроугарске. Због тешке болести Докића, Влада је пала, а он је неколико дана касније умро. Нову Владу формирао је Сава Грујић, децембра 1893. Влада је трајала само до јануара наредне године. Краљ се носио мишљу да смени и ову Владу. Аустроугарска је благоданом гледала на рушење радикалске Владе. Краљ Александар је у јануару 1894. обавестио министре да ће дозволити повратак свог оца у земљу, након чега је Влада поднела оставку.⁴²⁶ Краљ Милан вратио се у Србију 21. јануара. Италијански секретар у Београду, Рануци, извештавао је о повратку краља Милана и надао се да ће он својим ауторитетом моћи да смири ситуацију насталу у земљи сукобом радикала и напредњака. Закључује своју депешу: „Неким политичким личностима није јасно и мало је вероватно да је краљ одбацио пуна овлашћења и управљао војним министром. Други не искључују хипотезу да би краљ Милан могао да настави са регентством неко време током путовања које краљ Александар жели да предузме у наредних неколико недеља”. По повратку краља Милана, краљ Александар је позвао радикале на двор и тражио од њих да прихвате 18 тачака, које им је поставио као услов да остану на власти. Радикали нису хтели да прихвате поништење закона о забрани повратка краљевих родитеља, чиме су фактички одбили да прихвате Миланов повратак као свршен чин. Завршетком сарадње са радикалима, отворио се нови проблем на политичкој сцени Србије. Краљ је заговарао централистичку државу, уставну монархију у којој ће владар бити најважнија

⁴²⁵ С. Рајић, *нав. дело*, 85–87; ASDMAE, Serie P Politica, Serbia, B 192, Belgrado 15. IV 1893; ASDMAE, Confidenziale, DD, Serbia 1893, doc. 393–395, 397–400.

⁴²⁶ Ђорђе Ђурић, „Влада Лазара Д. Докића”, *Владе Србије*, 173.

власт у земљи и објединити законодавну и извршну власт. Радикали који су имали већину у народу заговарали су народну самоуправу у којој би скупштина објединила извршну, законодавну и судску власт. Краљ је био противан таквој врсти владавине и осећао је да је његова власт угрожена, што га је подстакло да се бори против парламентаризма, док су радикали отишли у другу крајност револтирани краљевим држањем, који је ишао у правцу апсолутизма, стога су се радикали кретали у смеру револуционарства.⁴²⁷ Нову Владу, на предлог краља Александра, формирао је Ђорђе Симић, 24. јануара 1894. У њеном саставу били су напредњаци и либерали који нису били експонирани у политичким круговима, а припадали су највишем интелектуалном слоју. Италијански секретар из Београда извештавао је да је аустроугарска Влада била јако задовољна формирањем Симићеве Владе. Италијански извештаји из Цариграда обавештавали су о страховима Порте због сталних промена у Србији и носили су се мишљу да пошаљу појачање војске на границу. Порта није била задовољна честим сменама власти из разлога што су оне варирале од владе која је била русофилска ка влади која је била аустрофилска. Сматрали су да би то могло да доведе до сукоба Русије и Аустроугарске и да поремети мир у Европи.⁴²⁸ Симићева Влада трајала је само два месеца, јер је краљ био незадовољан радом министара и говорио да не слушају његова упутства, а да он нема начина да их натера на послушност.⁴²⁹ Већ тада, краљ се носио мишљу да укине устав из 1889. Симићева Влада поднела је оставку 2. априла. Нова Влада Светомира Николајевића била је само реконструисана Симићева Влада. На Цвети, 22. априла, у Србији се славио дан када је подигнут Други српски устанак. Био је то повод новим сукобима краља и радикала, јер је краљ говорио о важности династије Обреновић, која је вратила самосталност Србији, а радикали су сматрали да је народ краљу дао власт и да тај исти народ може и да је одузме. Краљ је отворено најавио борбу против радикала и поново је споменуо укидање устава. Одлучио је да се бори са радикалима до краја или ће у противном абдицирати. Нова превирања у Србији изазвала су бојазан италијанског Министарства спољних послова, које је у том периоду било заинтересовано да сазна став Русије и Аустрије о дешавањима

⁴²⁷ С. Рајић, *нав. дело*, 103–105; ASDMAE, Serie P Politica, Serbia, B 192, rapporti politici Belgrado 22. I 1894; Belgrado 25. I 1894.

⁴²⁸ ASDMAE, Confidenziale, DD, Serbia 1894, doc. 415, 416, 417.

⁴²⁹ Главни узрок краљевог незадовољства били су преговори министра финансија са Русијом, без краљевог знања. Русија је требало да посредује код Француске да се Србији обезбеди повољан кредит. Писмо из преписке је украдено и објављено у радикалским новинама, *Одјек*, што је разлутило краља, који је одмах прихватио оставку Владе.

у Србији.⁴³⁰ Пре укидања устава, краљ је укинуо законе 1891, 1892, који су забранили повратак његовим родитељима до његовог пунолетства.⁴³¹

Краљ је суспендовао устав из 1889, 21. маја 1894, а на снагу је враћен устав из 1869. Влада је пре суспензије устава поднела формалну оставку, стога није било њихових потписа на прокламацији. После успостављања новог закона, кабинет је поново ступио на дужност. Слободан Јовановић, савременик догађаја, написао је да је после укидања устава престоница била мирна. Једини који су жалили за уставом били су радикали, јер је тако урушена њихова десетогодишња борба. Јовановић сматра да је народ био незадовољан радикалском Владом и да стога није било реакција на укидање устава.⁴³² Галвања је извештавао да је укинут устав и да је то била очекивана ствар на коју су указивали претходни догађаји у земљи. Нагласио је да је народ прихватио враћање устава из 1869. После ове депеше, италијанско Министарство спољних послова интересовало се о ставу Аустроугарске. Из Беча је стигао извештај да је аустријска Влада равнодушно примила укидање устава. У јуну је стигао извештај из Београда у коме је Галвања говорио о договору Аустроугарске и Русије да се не мешају у тренутну ситуацију у земљи, јер се обе стране надају да ће доћи до пада династије Обреновић.⁴³³

После укидања устава и политичких размирица, краљ Александар је морао да се суочи и са чињеницом тешке финансијске ситуације у Србији, што је и био задатак нове Владе Стојана Новаковића, састављене 7. јула 1895. Италијански представник у Београду, Аварна, извештавао је о изборима у Србији и навео да је нову Владу формирао Новаковић, који је годинама био српски представник у Цариграду. Још једна прекретница за Србију догодила се 1895, краљевим одласком на летовање у Биариц, где се зближио са својом будућом супругом, Драгом Машин, која је била дворска дама његове мајке. Ова љубав у почетку није изазвала негодовање у Србији, јер се сматрала пролазном авантуром, али како је време одмицало, показале се погубно за обоје.

Нова Влада направила је прекратницу на пољу спољне политике и поправила односе са Русијом, која јој је омогућила помоћ у сфери националне политике. Новаковић је успео да поправи и односе Србије и Црне Горе, који у претходном периоду нису били добри. Успоставио је добре односе са суседима, али у погледу политике са Аустроугарском,

⁴³⁰ ASDMAE, Confidenziale, DD, Serbia 1894, doc. 425, 426, 427, 428.

⁴³¹ Закони су укинута на Ускрс 29. априла 1894, чиме је одобрен повратак краља Милана у земљу и отворена могућност повратка краљице Наталије, која је дошла наредне године у Србију. – *Српске Новине*, 18/30. април 1895.

⁴³² С. Јовановић, *нав. дело*, 255.

⁴³³ ASDMAE, Confidenziale, DD, Serbia 1894, doc. 432, 434, 435, 437.

дошло је до захлађења. Почетком 1896. године Влада је Скупштини поднела предлог о промени устава, након чега је оформљен одбор за израду текста новог устава од чланова све три странке. Због неслагања краља са спољном политиком Владе и захлађења односа са Аустроугарском, краљ је одлучио да промени Владу.⁴³⁴ Нову Владу у децембру је формирао Ђорђе Симић и била је то Влада умерених радикала. У време ове Владе избио је сукоб у Грчкој у који је и Србија хтела да се умеша, јер је хтела да у новом отварању Источног питања предухитри Бугарску у правцу Македоније. Међутим, Велике силе нису хтеле нове сукобе, тако да су захтевале од Србије и Бугарске да остану уздржане. Јавно мњење оштро је критиковало Владу, јер није бранила националне интересе па је Влада поднела оставку. Нову Владу формирао је Владан Ђорђевић 23. октобра 1897. састављену од напредњака и либерала. Деловање Владе може се поделити на два периода: до атентата на краља Милана 1899. и од атентата до пада Владе, јула 1900.⁴³⁵ За време ове Владе, покренуло се и питање женидбе краља Александра. Краљевска кућа тражила је од Русије да има на уму женидбу младог краља, али су их они упућивали на друге православне владарске куће Грчке и Црне Горе. Краљ Милан је хтео за свог сина принцезу Сибилу, ћерку лендгрофа Фридриха од Хесена и лендгрофице Федерике, по рођењу пруске принцезе. Пре него што је упознао Драгу Машин, краљ је био рационалан по питању женидбе. Знао је да мора да се ожени неком од принцеза страних династија, како би Србија учврстила свој међународни положај. Односи краља са Драгом Машин⁴³⁶ од 1895. до 1898. бивали су све ближи, а краљ је одлучио 1899. да се ожени њоме. Његове намере спречио је Ивандански атентат на краља Милана, који је све више почео да се уплиће у државне послове. После сазнања да краљ Александар хоће да ожени Драгу Машин, односи оца и сина су захладнели, јер се краљ Милан никако није слагао са том одлуком. Противна је била и краљица Наталија, која је знала да је Драга Машин била неплодна и да није могла подарити будуће наследнике. Због сукоба са оцем, који је стално боравио у земљи, краљ није могао да објави веридбу са Драгом Машин, а приближавала се његова претходно уговорена веридба са немачком принцезом. Због тога је краљ Александар одлучио да делује у последњем моменту. Оца Милана послао је на преговоре око своје женидбе са немачком принцезом. Краљ Милан је 18. јуна отпутовао у Беч на договор око синовљеве женидбе, Београд је на-

⁴³⁴ С. Рајић, „Министарски савет 1895–1896, Влада Стојана Новаковића”, *Владе Србије*, Београд 2005, 181–183.

⁴³⁵ С. Рајић, „Влада Владана Ђорђевића”, *Владе Србије*, 185.

⁴³⁶ Драга Луњевица, удата Машин. Првобитно је била супруга српског инжењера Светозара Машина, а била је и дворска дама краљице Наталије.

пустио и председник Владе, Ђорђевић, кога је краљ Александар послао у Париз да припреми његов дочек, јер је он требало да иде у Карлсбад, средином августа, да запроси младу, након чега би дошао у Париз. Међутим, краљ Александар је већ 18. јула обавестио министра полиције Ђорђа Генчића о својим намерама да се ожени Драгом Машин. Наредног дана, обавештен је и министар финансија Вукашин Петровић, који је замењивао у одсуству Ђорђевића. У земљи је настала општа пометња јер су министри претили оставком, а краљ абдикацијом и самоубиством. Влада је телеграмима обавестила краља Милана и председника Владе Ђорђевића да нису у стању да спрече катастрофу која предстоји Србији и династији. Краљ је 20. јула 1900. објавио проглас о својој женидби са Драгом Машин, а њихов брак је подржала Русија. Италијански отпавник послова у Београду, Дионисио, извештавао је о лошем стању у земљи изазваног краљевим прогласом. У својој депеши, као анекс, послао је и проглас који је краљ Александар упутио свом народу. Покушаји Генчића и Ђорђевића да спрече брак нису уродили плодом. Венчање краљевског пара било је заказано за 5. август. Италијански отпавник послова, Дијего, послао је извештаје о венчању краљевског пара. Извештавао је да је дипломатски кор био присутан на венчању, осим представника Енглеске, којима је Влада у последњем моменту послала обавештење да се не придруже осталим дипломатама на венчању. Краљево венчање довело је до побољшања односа са Русијом, јер је у име руског цара на венчању, кум био Павле Мансуров, руски отпавник послова у Србији. Након венчања било је јасно да ће се спољна политика усмерити према Русији, што доказује и посета генерала Мишковића Петрограду, где је изјавио да су српско-руски односи од сада „трајни“.⁴³⁷

Владавину краља Александра до његове женидбе обележила је бурна унутрашња политика, која се директно одразила и на правце спољне политике, који су варирали од аустрофиластва ка русофилству и обрнуто. Због тога су неретко силе биле узнемирене покретима унутар Србије из страха да би то могло да доведе до сукоба Русије и Аустроугарске у погледу интересних сфера на Балкану. Италијанско министарство спољних послова помно је пратило дешавања унутар Србије, али и њене односе са осталим Силама, у првом реду Аустријом, Русијом и Турском. Постојале су тежње Италије да оствари своје економске циљеве на територији Србије, што је у периоду добрих српско-аустријских односа било теже остварити јер је Србија била везана за Аустроугарску Тајном конвенцијом.

⁴³⁷ С. Рајић, *нав. дело*, 187–300; С. Јовановић, *нав. дело*, 3–65; ASDMAE, Serie P Politica, Serbia 194, rapporti politici Belgrado 22. VII; 27. VII; 28. VII 1900; DDI, terza serie, volume IV, doc. 37.

4. Ка анексионој кризи

4.1. Династичке промене у Краљевини Србији – Мајски преврат и италијанска дипломатија

Краљев проглас о венчању са Драгом Машин изазвао је оштро противљење у водећим политичким круговима, на шта указује и чињеница да после пада Ђорђевићеве Владе, 20. јула 1900, краљ није могао да формира нову, па је Србија три дана била без Владе коју је након кризног периода формирао либерал Алекса Јовановић, судија, коме је Јован Авакумовић⁴³⁸ обећао да ће помагати опстанак Владе, која је у историји позната као „свадебно министарство”, састављена 24. јула 1900. Краљ је био незадовољан њеним сазивом, али је прихватио, као привремено решење, и најавио да ће након венчања Влада бити реконструисана. Италијански представник у Београду, Дионисио, извештавао је о саставу нове Владе и назвао је „Случајна Влада која ће бити приморана да се повуче након венчања Његовог Величанства”.⁴³⁹ Влада Алексе Јовановића⁴⁴⁰ реконструисана је у фебруару и тако реконструисана трајала је до 2. априла 1901. У спољној политици била је оријентисана према Русији из које су стизали захтеви да се на власт доведу радикали и да краљ донесе устав. Влада је требало да припреми терен за продужетак Трговинског уговора са Аустроугарском, који је истицао 1901, али и да поради на зајму који је Србија требало да тражи од Француске. На плану унутрашње политике, краљ је радио на доношењу устава.⁴⁴¹

Да би задобио поверење радикала, краљ је пре проглашења новог устава променио Владу 2. априла 1901, а у нови сазив ушла су четворица радикала, тројица напредњака и један генерал. Италијански представник у Београду, Мајор, обавештавао је о раду на уставу, наводећи да је краљ позвао представнике свих партија да учествују у његовој изради, али да он сматра да ће нови устав бити „ексклузиван рад умерених радикала и напредњака”. Како даље наводи, по новом уставу право наслеђа на трону

⁴³⁸ Јован Авакумовић био је правник и политичар. Члан Либералне странке. Био је председник Владе Србије и министар иностраних дела.

⁴³⁹ С. Рајић, *нав. дело*, 300–301; ASDMAE, Serie P Politica, Serbia, B 194 R, rapporti politici, Belgrado 26. VII 1900.

⁴⁴⁰ Ђорђе Ђурић, „Влада Алексе Јовановића”, *Владе Србије*, Београд 2005, 191; С. Рајић, *нав. дело*, 306; DDI, terzaserie 1869-1907, volume V, doc. 31, 46.

⁴⁴¹ Ђорђе Ђурић, „Министарски савет 1901, Влада Алексе Јовановића”, *Владе Србије*, Београд 2005, 191; С. Рајић, *нав. дело*, 306.

имаће мушки и женски потомци краља. По питању скупштинских заседања број посланика биће 51 – 30 ће номинovati краљ, 18 ће бирати народ, а тројица ће бити: један по сопственим заслугама, престолонаследник и митрополит из Ниша.⁴⁴²

Краљ је уз помоћ два радикала (Милована Миловановића и Вујића) и два напредњака (Павла Маринковића и Николе Стевановића) модификовао уставни предлог из 1896, а појединачна уставна питања требало је да се реше накнадним законским решењима. На тај начин би се каснији закони могли усавршавати у оним елементима где би испољили мањкавост, а уставно питање се не би поново отварало. Узор новом уставу било је енглеско законодавство које се показало врло корисно у погледу одвајања уставних и законодавних решења.⁴⁴³

Италијански представник, Мајор, у свом извештају помиње два могућа дагума у којима ће бити прокламован устав: на Цвети,⁴⁴⁴ јер је тог дана 1815. у Такову подигнут Други српски устанак или 19. април када је кнез Михајло 1867. добио кључеве царских градова. Краљ се определио за други датум, јер је за њега имао симболички значај, будући да је хтео да настави са политиком кнеза Михајла, која је прекинута након његовог убиства. Италијански извештај представника Мајора у целини је пренео говор краља Александра Обреновића.⁴⁴⁵

Нови избори били су расписани за август 1901. и након њих формиран су Скупштина и Сенат. Радикали су добили 84, а напредњаци 28 посланичких места, 11 места су добили самостални радикали, а 6 либерали. За председника Скупштине постављен је радикал, Риста Поповић.⁴⁴⁶

Краљ је положио заклетву над уставом 20. октобра 1901, у новом двору, а овом чину су поред црквених великодостојника грађанског и војног чиновништва, присуствовали и страни представници.

Краљ се надао да је успео да смири бурну ситуацију која је настала у земљи његовом веридбом и венчањем, а велике напоре је уложио да тај брак буде признат и ван граница Србије.

Нова криза била је на помолу кад је краљ сазнао да краљица није трудна, иако је њена трудноћа била објављена августа 1900.⁴⁴⁷ Јавност је

⁴⁴² Ђорђе Ђурић, „Министарски савет 1901–1902, Влада Михаила В. Вујића”, *Владе Србије*, 192–194; ASDMAE, Confidenziale, DD, Serbia 1901, doc. 567.

⁴⁴³ С. Рајић, *нав. дело*, 309–310.

⁴⁴⁴ Покретни хришћански празник, којим се обележава Христов улазак у Јерусалим, увек пада недељу дана пре Ускрса.

⁴⁴⁵ ASDMAE, Confidenziale, DD, Serbia, 1901, doc. 567, 568; С. Рајић, *нав. дело*, 313; ASDMAE, Serie P Politica, Serbia B-195, rapporti politici Belgrado 19. aprile 1901.

⁴⁴⁶ ASDMAE, Serie P Politica, Serbia B 195, rapporti politici Belgrado 6. agosto 1901.

⁴⁴⁷ Иако је француски лекар Колет установио њену трудноћу 1900, *Српске новине* обја-

сматрала да је била обманута и да краљица није ни била трудна, што је изазвало велики скандал око лажне трудноће, јер се у политичким круговима говорило да је краљица Драга хтела да подметне дете. Скандал је уздрмао положај краља будући да се постављало питање наследника трона.⁴⁴⁸ Немили догађај био је објављен и у свим страним новинама, а краљ је покушао да заштити част краљице Драге понудивши посету руском двору. Италијански представник Мајор у свом извештају наводи да је Новаковић радио на пријему краљевског пара на руском двору. Из Русије су стигле потврде да ће српски краљевски пар бити примљен, а Мајор је сматрао да ће до пријема доћи у првој половини септембра.⁴⁴⁹ Како наводи Слободан Јовановић, руски цар у начелу није био противан посети српског краљевског пара, али је оклевао са одређивањем датума, који је услед попуњеног царског програма пролонгиран за наредну годину. Ситуација у земљи се погоршала када је краљ почео да се обрачунава са краљичиним противницима, што је довело у питање валидност тек проглашеног устава, који је требало да заштити грађане од самовоље власти.⁴⁵⁰

Након лажне трудноће било је јасно да су сумње краљичиних противника биле тачне, те да је она нероткиња. Поставило се питање наследника династије. На који начин је краљ покушао да реши питање престолонаследника? Колики је био утицај Аустроугарске и Русије? Постојала је могућност да се династија продужи усвајањем престолонаследника, будући да су из Русије стизали притисци. Руска дипломатија се обратила краљу Александру, обавештавајући га да ће сачекати две-три године да види да ли ће добити законите наследнике, у супротном краљ ће морати да усвоји престолонаследника. У Србији је постојала претпоставка да ће краљ усвојити краљичиног млађег брата, Никодија Луњевицу, али је краљ те наводе демантовао. У српским политичким круговима и даље се провлачила мисао да ће краљ усвојити Никодија Луњевицу кад политичка прилика то буде дозволила, будући да је постојао отпор радикала и руске дипломатије.⁴⁵¹ У извештају италијанског представника, помиње се могућност усвајања наследника. Мајор у својим проценама помиње могућност црногорске династије, али не искључује могућност да би на српски трон могао доћи и неко из династије Хоенцолер. Указује и на мо-

виле су чланак да је његова дијагноза погрешна и да краљица није трудна што су потврдили релевантни лекари.

⁴⁴⁸ Слободан Јовановић, *Влада Александра Обреновића*, III, 126–127.

⁴⁴⁹ ASDMAE Serie P Politica, Serbia, B 195, Belgrado 21 giugno 1901.

⁴⁵⁰ С. Јовановић, *Влада Александра Обреновића*, III, 132.

⁴⁵¹ С. Јовановић, *Влада Александра Обреновића*, III, 133.

гуће немире који би се могли јавити унутар земље, ако не буде решено питање престолонаследника.⁴⁵²

Европске дипломате у Србији нису биле задовољне краљичиним протоколним поступцима, јер је она желела да своју браћу и сестре уведе у ред чланова краљевског дома, у чему није успела. Међутим, у свечаним приликама, одмах иза краљевског пара ишла је породица краљице Драге, што је изазвало негодовање европских дипломата, који су сматрали да грађанска породица не може у службеним поворкама да иде испред свих великодостојника и испред свих дипломата.⁴⁵³

Због настале ситуације око могућег престолонаследника, дошло је до побољшања и српско-црногорских односа. У европским политичким круговима приближавање двеју земаља окарактерисано као жеља кнеза Николе да његов син добије српски престо. У духу добрих односа италијански представник, Де Сарано Грегорио, је у својој депеши извештавао да ће потпуковник Василије Антонијевић до новог сазива скупштине провизорно бити српски представник у Црној Гори, а да је Србија имала намеру да отвори своје представништво.⁴⁵⁴

Питање престола узбуркало је јавност у Србији, поготово кад се споменула могућност доласка Никодија Луњевице на српски престо, што је изазвало и ривалитет краљичине браће и довео до физичког обрачуна. Немили догађај изазвао је пометњу на двору па су захтевани превремени избори, а није био искључен ни уплив руских и аустроугарских притисака на српски двор. У италијанском извештају од 23. септембра 1901, наводи се да се Аустрија оштро противила доласку црногорске династије на престо Србије, будући да су постојале индиције да је постигнут договор између Русије и Аустроугарске да се на српски престо доведе Ђорђе Карађорђевић, који се школује у руској војној академији, син Петра Карађорђевића.

Краљица Драга и даље није одустајала од идеје да се на престо доведе њен млађи брат. Настала ситуација претила је паду Владе, која није могла да се носи са притисцима спољне политике, а поменута могућност доласка Карађорђевића на власт ускомешала је народ и војску. Како процењује италијански представник Дионисио, могло је доћи до нежељених сукоба унутар Србије.⁴⁵⁵

Ново заседање Скупштине било је заказано за 14. октобар 1901, а сазив је трајао до 11. маја 1902. Ово заседање обележила је законодавна

⁴⁵² ASDMAE, Serie P Politica, Serbia, B 195, Belgrado 19. giugno 1901.

⁴⁵³ С. Јовановић, *нав. дело*, 134–135.

⁴⁵⁴ ASDMAE, Serie P Politica, Serbia, B 195, Belgrado 26. luglio 1901.

⁴⁵⁵ ASDMAE, Serie P Politica, Serbia, B-195, Belgrado 23. settembre 1901.

делатност. У току октобра, разматрала се могућност о гашењу српских дипломатских представништава у Риму, Лондону и Берлину, а италијански представник Мајор у свом извештају наводи да су главни разлози затварања дипломатских представништава недостатак финансијских средстава, будући да представници у тим земљама извесан период нису добијали плату.⁴⁵⁶

Након отварања скупштине, европска штампа је поново почела са спекулацијама око краљевог одласка у Русију. Будући да су неке европске новине писале да је цар одбио да прими краља Александра, италијанско Министарство спољних послова послало је циркулар у своју амбасаду у Београду, која је требала на званичном нивоу да потврди или демантује тврдње европске штампе. Италијански представник Дионисио, послао је извештаје да цар није одбио посету краљу Александру, него да је изјавио: „да би врло радо заказао посету краља Александра”, али да посета неће бити заказана за текућу годину, него за наредну. Исте потврде је добио и од руског представника у Београду, који је навео да није цар тражио да краљ дође у Русију, него је сам краљ тражио одобрење да га посети. Захтев није одбијен, већ је само пролонгиран на наредну годину због бројних обавеза.⁴⁵⁷

Крајем 1901. дошло је до промене српског представника у Риму. Миленко Веснић је после провера послат у Рим. Како наводи италијански представник у Београду, Веснић је прошао додатну обуку, јер је постојала индиција да ће он поред представништва у Риму водити и представништво на Цетињу, а разлог томе је била лоша економска ситуација Србије.⁴⁵⁸ Одлуком краља, на место обновљеног посланства на Цетињу постављен је пуковник Милош Васић, краљев човек од великог поверења. Постављање пуковника Васића може се посматрати из два угла: постојала је могућност да је руска дипломатија вршила притисак на успостављање добрих српско-црногорских односа са једне стране, а са друге стране, као краљев човек од поверења требало је да обавештава о могућим деловањима против српског краља у Црној Гори.⁴⁵⁹

Поверење краљу почело је све више да опада, а главни разлог томе била је краљица Драга, која је направила скандал са лажном трудноћом, а

⁴⁵⁶ ASDMAE, Confidenziale, DD, Serbia, 1891–1901, doc. 577; ASDMAE, Serie P Politica, Serbia, B-195, Belgrado 24. settembre 1901; Вукадин Сретеновић, *Династија Обреновић 4. Краљ Александар*, Београд 1991, 159.

⁴⁵⁷ ASDMAE, Serie P Politica, Serbia, B-195, Belgrado 18. ottobre; 21. ottobre; 24. ottobre 1901.

⁴⁵⁸ ASDMAE, Serie P Politica, Serbia, B-196, Belgrado 26. diocembre 1901; 3. gennaio 1902.

⁴⁵⁹ С. Рајић, *нав. дело*, 359.

потом своју породицу хтела да уврсти у чланове краљевског дома и на тај начин лакше постави свог брата за престолонаследника. О таквом ставу краља сведоче извештаји италијанског секретара у Београду у којима наводи да је војсци наређено да отпоздравља породицу краљице Драге. Како наводи *Дела Торе*, краљичина браћа би требало да добију титулу „принчеви по крви”⁴⁶⁰.

Како је краљев утицај опадао, породица Карађорђевић је ту видела своју могућност да се уз правилно деловање може вратити на српски престо. Карађорђевићи су своју пропаганду почели да шире преко Беча где је живео брат Петра Карађорђевића, Јаков Ненадовић, који је почео да шири пропаганду, првобитно, преко српске штампарије у Пешти где се штампао *КарађорђеВСКИ лист* и један *КарађорђеВСКИ календар*.

Почетком марта 1902. године ситуација је била алармантна, будући да је присталица Карађорђевића, Раде Алавантић из Сремске Митровице, прешао у Србију обучен у генералску униформу. На царини у Шапцу представио се као њихов командант. Заузели су општинску зграду и уништили сву архиву. Потом је Алавантић упао у жандармеријску касарну и командовао „у фронт”! Жандарми су се постројили, али је убрзо дошло до оружаног сукоба Алавантића и командира жандармерије. Обојица су рањени, а Алавантић је умро. Последње речи су му биле „Живео Петар Карађорђевић!”⁴⁶¹

Краљ је после немилог догађаја осећао несигурност и све наде полагао је у војну заштиту. Колико је краљ могао да се ослони на војску? Који су били главни разлози незадовољства војске? Главни разлог неразумевана краља и војске била је краљица Драга. Због чега је војска имала негативан став према краљевој изабраници? Официри нису прихватили краљеву изабраницу, јер су сматрали женом лаког морала, њихов гнев се још више разбуктао када је краљ једном пуку дао име краљице Драге. Сама краљица се на свечаностима појављивала уз краља са лентом пука који је носио њено име. Додатном незадовољству официрског кора допринело је понашање краљичине браће Луњевица, који су према мишљењу официра имали виши чин од заслуженог, а и сама краљица је додељивала више војне чинове не поштујући старије пуковнике. Незадовољство према краљици и њено понашање утицали су и на непопуларност краља у војсци, који по мишљењу војника, није умео да се одупре краљичиној самовољи.⁴⁶²

⁴⁶⁰ ASDMAE, Serie P Politica, Serbia, B-196, Belgrado 7. febbraio 1902.

⁴⁶¹ В. Сретеновић, *нав. дело*, 171–172; ASDMAE, Serie P Politica, Serbia, B 196, Belgrado 5. marzo 1902.

⁴⁶² Вукадин Сретеновић, *нав. дело*, 172–174.

До нових немира у земљи дошло је 23. марта 1902. Узрок је било незадовољство законом који је погодио трговачке помоћнике. Немири су довели и до обрачуна жандармерије са протестантима у којима су животно платили млади људи између шеснаест и двадесет и две године. Дан касније, 24. марта, краљ је извршио државни удар и укинуо Априлски устав, преузео је власт, распустио Сенат и Скупштину. Поништио је све указе о именовану сенатора, укинуо Закон о избору народног представништва, наредио избор новог председника суда и свих судија осим касационог. Исте вечери, постављени су нови сенатори и саветници, председници Сената и Државног савета по чину су били генерали. Следећег дана краљ је поново вратио на снагу Априлски устав.⁴⁶³

После државног удара 25. марта, краљ је расписао нове изборе за 19. мај. Нову Владу поново је формирао Вујић. Може се рећи да је то била само реконструисана претходна Влада са мањим променама, састављена од радикала и напредњака, који су унутар својих посланичких клубова имали несугласица, тако да се могло очекивати да Влада неће бити дугог века. У спољној политици, настављена је политика окретања према Русији, а требало је и да се поради на краљевом пријему на руском двору. Италијански извештаји, током априла и маја, обавештавали су о могућем пријему српског краља на руски двор истичући да је то жеља и самог руског цара. Српска дипломатија је као главни циљ имала обавезу да договори тај сусрет и по обећањима руског Министарства спољних послова и руског представника у Србији до званичног сусрета требало је доћи у јесен 1902.⁴⁶⁴

Руски министар иностраних дела, гроф Ламздорф, послао је обавештење у јуну да ће се пријем српског краљевског пара одржати на јесен. Српска Влада је ово обавештење доставила свим својим посланствима у иностранству, а о посети су писале српске и руске новине. Италијански опуномоћени министар Маљано у својим извештајима током јуна и јула извештавао је о сусретима руског представника са српским краљем. У свом извештају 10. јула 1902. године наводи да је у српским новинама објављена вест да ће српски краљевски пар посетити царску породицу и да му је та вест званично потврђена од српског министра иностраних дела. Маљано изражава сумњу да би црногорска краљевска кућа могла да угрози овај сусрет због својих родбинских веза са руском царском кућом.⁴⁶⁵

⁴⁶³ С. Јовановић, *нав. дело*, 297–300.

⁴⁶⁴ С. Јовановић, *нав. дело*, 300–301; Ђорђе Ђурић, „Министарски савет 1902, Влада Михаила В. Вујића”, *Владе Србије*, 195; ASDMAE, Serie P Politica, Serbia, B-196, Belgrado 19. aprile 1902; 20. maggio 1902.

⁴⁶⁵ ASDMAE, Serie P Politica, Serbia, B-196, Belgrado 12. giugno 1902; 10. luglio 1902;

Краљ Александар се надао да ће званични царев позив добити крајем септембра, почетком октобра, па је стога српски двор крајем септембра почео са припремама за пут. Почетком октобра руске новине су писале да ће српски посланик у Петрограду, Стојан Новаковић, отпутовати у сусрет српском краљевском пару. Новаковић је приватно био обавештен да ће због царичине болести посета и за ову годину бити поново отказана, што му је званично потврдио руски министар иностраних дела, гроф Ламздорф. Италијански секретар Каетани у свом извештају написао је да је један од главних разлога за пад српске Владе било отказано путовање српског краљевског пара. Каетани је сматрао да је ново одлагање посете Русији, на неодређено време, имало негативан утицај и да је изазвало министарску кризу, будући да је српска Влада била проруски настројена. Српски краљ је ново одлагање посете изједначио са одбијањем захтева за посету, због чега је Вујичићева Влада била принуђена да да оставку. Како наводи, иако се није знало ко ће формирати нову Владу, позитивне реакције биле су у смеру генерала Цинцар-Марковића, који је био из странке либерала, која је заступала став да је српску спољну политику требало усмерити према Аустроугарској. На овај закључак Каетани је навео краљев став који је истакнутог члана странке либерала, Вукашина Петровића, позвао да дође из Беча у Србију. Будући да је краљ незадовољан руским одбијањем посете желео да промени курс спољне политике Србије, Каетани није искључивао могућност да се распишу нови избори и за скупштину, будући да је у њој већина припадала Радикалној странци.⁴⁶⁶

Чариков је сматрао да се такво саопштење не може послати званичним дипломатским путем, јер би могло да дестабилизује унутрашње прилике у земљи. Покушао је да спасе проруску Владу својим путем у Ниш, где се налазио краљ Александар, али није успео у својим намерама будући да га је краљ оптужио да га је све време обмањивао. Чариков је сматрао да се спољни и унутрашњи мир у Србији могу очувати само ако Срби у Краљевини буду потпуно уверени да руски цар даје неограничену подршку краљу Александру.⁴⁶⁷

Шта је могао бити узрок одбијања посете српског краљевског пара Русији? Царичина болест, како је навео гроф Ламздорф, није била лажна, јер је у то време царица абортирала, али свакако није била довољан разлог за отказивање посете. Главни разлог био је негативан утицај црногорског

В. Сретеновић, *нав. дело*, 178.

⁴⁶⁶ ASDMAE, Serie P Politica, Serbia, B-196, Belgrado 17. ottobre 1902.

⁴⁶⁷ С. Јовановић, *нав. дело*, 311; ASDMAE, Serie P Politica, Serbia, B-196, Belgrado 17. ottobre 1902; С. Рајић, *нав. дело*, 368.

кнеза Николе. Његове ћерке, које су биле на руском двору, обавестиле су царицу о пореклу краљице Драге. Гроф Ламздорф покушавао је да савлада царичин отпор према посети краљевског пара, па због тога ни Чариков није обавестио краља да је пут отказан. Велики скандал је избио када је српског краља о томе обавестио његов представник у Русији, Стојан Новаковић. Краљ је то окарактерисао као велики дипломатски пропуст руског представника Чарикова. Одлазак руског кнеза Долгорукова у Македонију искоришћен је да уједно и незванично посети краља Александра и на тај начин умањи краљево незадовољство одбијеном посетом. Кнез Долгоруков, члан Словенског добротворног друштва, требало је да пренесе цареву пријатељско расположење према краљу и Србији.⁴⁶⁸

Краљ је под утицајем свог незадовољства првобитно дао мандат генералу Цинцар-Марковићу, који је саставио неутрално чиновничко министарство, али се краљ у последњем моменту предомислио. Италијански секретар Каетани у свом извештају наводи да се краљ предомислио око Владе генерала Цинцар-Марковића, јер је сматрао да би у том тренутку био велики преокрет за Србију да своју спољну политику усмери ка Аустроугарској. Краљ се одлучио да одржи саветовање у двору са представницима свих политичких партија о чему је писао италијански секретар: „Већина је била за конституисање нове Владе која ће задржати правац на спољнополитичком плану претходне Вујићеве Владе. Због тренутног стања у Скупштини, једино таква Влада би могла да потраје”. Краљ је одлучио да мандат повери Велимировићу. Италијански секретар, Каетани, окарактерисао је нову Владу: „Нова Влада конституисана је са истим елементима као и претходна, будући да су у сазив ушла четири представника из претходног сазива. Министарство спољних послова поверено је војном лицу, који је био у политици, пуковнику Василију Антонићу, што је довело до помисли да је краљ одлучио да од овог сазива лично руководи спољном политиком. Влада је трајала само до 19. новембра 1902, јер је њен програм у скупштини изгласан са малом већином, због чега се Велимировић одлучио да поднесе оставку, а његову одлуку следио је цео кабинет.”⁴⁶⁹

Пре пада Владе италијански секретар био је примљен у аудијенцију код краља Александра, са којим је причао о постојећој Влади. У свом извештају наводи да, како му је краљ рекао, није имао избора него да формира мешовиту Владу, а бриге му је задавала и Скупштина у којој није постојала већина, већ је била формирана од више странака и није

⁴⁶⁸ С. Рајић, *нав. дело*, 3678; В. Сретеновић, *нав. дело*, 178–179.

⁴⁶⁹ ASDMAE, Serie P Politica, Serbia, B-196, Belgrado 20. ottobre 1902. Ђорђе Ђурић, „Министарски савет 1902, Влада Михаила В. Вујића”, *Владе Србије*, 196.

му уливала стабилност, јер су се странке међусобно споразумевале и није био сигуран у трајност постојећих договора. Каетени је известио и о постојећим гласинама у политичким круговима, о могућем паду Владе Велимировић. Почетком новембра, италијански секретар послао је још један извештај о стању у Србији, изражавајући бојазан да би могло доћи до новог државног удара. Шта је био разлог таквог закључка Каетанија? Последице новог одлагања пута српског краљевског пара нису биле само пад Владе, то се, како каже Каетани, одразило и на избор новог наследника на српском престолу. Краљ се носио мишљу да мимо воље Русије на престо доведе Никодија Луњевицу, брата краљице Драге. Претходне године, краљ је демантовао такву могућност, али после новог одлагања пута у Русију и српска штампа је писала о могућности да Луњевица дође на престо Србије. Самоволна краљева одлука била би прокоментарисана као нови државни удар, будући да је претходне године дао обећање да ће такву одлуку донети у сагласности са Скупштином.⁴⁷⁰

Опуномоћени италијански министар, Маљано, у свом извештају писао је да Влада на отвореном заседању није имала подршку. Иако је мандат поверио мешовитој Влади, краљ је и даље размишљао о Влади генерала Цинцар-Марковића. По Маљанијевом мишљењу, проаустријска Влада не би дефинитвно окренула курс српске спољне политике према Аустроугарској, али би се свакако битно удаљила од проруске спољне политике. Једина ствар која је у том питању бринула краља, био је састав Скупштине која је подржавала проруску политику.⁴⁷¹

Италијанска штампа је половином новембра објавила чланак да су у Србији отете новине политичких неистомишљеника, које су преносиле увредљив садржај против краљевског пара, а понајвише против краљице Драге. Маљано је у својим извештајима рекао да је после одложене посете Русији, поједина страна штампа, која није била наклоњена краљевском пару, била одузета приликом уласка у Србију, а да је такву судбину имала и поједина српска штампа. Живојин Протић, уредник новина *Српска Застава*, осуђен је на годину дана затвора због увреда нанетих Његовом величанству. Маљано истиче да после повратка из Ниша краљевски пар не напушта двор, као и да краљ не обилази касарне.⁴⁷²

Италијански опуномоћени министар, Маљано, извештавао је о политичкој ситуацији у Србији наводећи да Влада није пала зато што није добила већину гласова, већ да је њен председник поднео оставку незадовољан бројем гласова које је добио. Како наводи, краљ је нови састав

⁴⁷⁰ ASDMAE, Serie P Politica, Serbia, B 196, Belgrado 30. ottobre; 1. novembre 1902.

⁴⁷¹ ASDMAE, Serie P Politica, Serbia, B 196, Belgrado 16. novembre (N 929/314).

⁴⁷² ASDMAE, Serie P Politica, Serbia, B 196, Belgrado 16. novembre (N 930/315).

Владе понудио генералу Цинцар-Марковићу, истичући да ће се са овом Владом битно променити спољна политика Србије.⁴⁷³

Руски представник, Чариков, након промене Владе у Србији, сугери-сао је руском министру спољних послова да би у Србију требало послати неког од високих руских званичника, како би се на тај начин потврдило да цар није променио своју благонаклоност према династији Обреновић. Сам руски цар се сложио са овим предлогом и одлучено је да ће у Србију бити послат руски министар спољних послова гроф Ламздорф. О руским намерама извештавао је и Маљано, наводећи да је Русија увидела да губи благонаклоност краља Александра, па се стога одлучила да пошаље свог изасланика како би поново успоставили добре односе.⁴⁷⁴

Српски представник у Риму, Веснић, у свом извештају наводи да је Италија била заинтересована за ток и разлог посете грофа Ламздорфа. Зашто је Италија била заинтересована за ток Ламздорфове посете? Занимала се за Балкан, преваходно за Албанију, што доказује и споразум са Аустроугарском, склопљен у Монци 1897. Због нових врења у Македонији, Италија је поново водила преговоре са Аустроугарском око status quo на Балкану од краја децембра 1900. до фебруара 1901. када је обновљен споразум из 1897. Наредне 1902. Италија је требало да обнови Тројни савез, што је учинила у јуну месецу додајући тачке шест и седам у уговор. Према овим тачкама уговорне стране требало је да поштују status quo на Балкану, а у случају да то буде немогуће, Италија и Аустроугарска би привремено или стално окупирале поједине делове балканске територије.⁴⁷⁵

Интересовање италијанске политике за долазак грофа Ламздорфа било је везано за могуће промене политике на Балкану, будући да је у јулу 1902, италијански краљ посетио Русију, да би осигурао своје интересе на Балкану мимо својих савезника из Тројног савеза. Том приликом је италијански министар спољних послова Принети разговарао са министром Ламздорфом о потреби да ситуација на Балкану остане непромењена.⁴⁷⁶

Гроф Ламздорф требало је у Београд да дође са Јалте, где је боравио руски цар. Долазак првог царевог човека у Београд требало је да да до

⁴⁷³ ASDMAE, Serie P Politica, Serbia, B 196, Belgrado 20. novembre 1902; Ђорђе Ђурић, „Министарски савет 1902–1903, Влада Димитрија Цинцар Марковића”, *Владе Србије*, 198–199.

⁴⁷⁴ С. Рајић, *нав. дело*, 370–371; ASDMAE, Serie P Politica, Serbia, B 196; Belgrado 20. novembre 1902.

⁴⁷⁵ DDI, terza serie, volume IV, doc. 675,793; DDI, terza serie, volume VI, doc. 593, 600, 6001, 604; Francesco Tommasini, *L'Italia alla vigilia della guerra*, volume I, Bologna 1934, 85; Михаило Војводић, *Србија у међународним односима крајем 19. и почетком 20. века*, Београд 1888, 370–372.

⁴⁷⁶ DDI, terza serie, volume VII, doc. 3, 11, 15; М. Војводић, *нав. дело*, 373.

знања да је српски краљ увек могао да рачуна на његово пријатељство. Који је био стварни повод Ламздорфове посете? Пред полазак на пут 2. децембра 1902, Ламздорф је писао својим дипломатама у Београду, Бугарској и Цариграду. Сматрао је да је мирна ситуација на Балкану само привремено стање ствари и да је сваког часа могла да се погорша. Русија је желела да подстакне реформе у Турској, али јој је за такав потез требала мирна ситуација у Бугарској и Србији. Да би умирили Велике силе, из Петрограда је стизало уверење да би се реформе односиле искључиво на администрацију. Ламздорф је првобитно требало да отпутује за Цариград, након тога за Софију, Београд и Беч. Будући да султан после недељу дана чекања није примио руског министра у аудијенцију, траса његовог пута промењена је на Београд, Софију и Беч.⁴⁷⁷

Српски краљевски пар је руског министра дочекао у Нишу, 25. децембра 1902, а не у Београду. Будући да је већ била формирана проаустријска Влада генерала Цинцар-Марковића, краљ је указао руском министру на чињеницу да се спољна политика Србије према Русији неће мењати, мада је за време нове Владе краљ тражио аудијенцију на бечком двору. Главни разлог Ламздорфове посете био је да примора српског краља да успостави добре односе са Бугарском и да се смире врења око Македоније, јер је за руску политику био неопходан миран Балкан да би спровела своје планове на Далеком истоку.⁴⁷⁸

И мисија Ламздорфа била је усмерена на заштиту мира на Балкану, Новаковић је сматрао да и Србија треба да да своје мишљење за нове турске реформе, стога су пре доласка Ламздорфа били написани извештаји у којима је изнесен став Србије по питању реформи у Турској.⁴⁷⁹

Као добар познавалац прилика у Турској, српски конзул Новаковић прибојавао се нових немира. У појединим руским круговима, којима је припадао и Александар Марковић, и остали представници војног слоја сматрали су да би се требало сукобити са Немачком и да би се након тога формирале две словенске државе: Србија са Старом Србијом, делом Македоније, Босном и Херцеговином плус излазак на Јадранско море, друга би била Бугарска са преосталим делом Македоније. Несумњиво се радило све како би се задржао мир на Балкану, али је Ламздорф затражио званичну потврду од српског краља, који је требало да стане на страну руског цара у случају да се реформе не спроведу по плану. Због тога је

⁴⁷⁷ С. Рајић, *нав. дело*, 371–372; ASDMAE, Serie P Politica, Serbia, B 196, Belgrado 21. dicembre; 30. dicembre 1902.

⁴⁷⁸ М. Војводић, *нав. дело*, 420–421; С. Јовановић, *нав. дело*, 311–313; С. Рајић, *нав. дело*, 374–376; ASDMAE, Serie P Politica, Serbia, B 196, Belgrado 14. dicembre 1902.

⁴⁷⁹ С. Рајић, *нав. дело*, 374; DDI, terza serie, volume VII, doc. 271.

било неопходно да Србија буде војно спремна, па се одмах након посете Ламздорфа кренуло са војним припремама.

Ламздорф је своје путовање наставио ка Бечу, где се срео са тамошњим министром спољних послова, Голуховским. Италијански министар спољних послова, Принети, послао је циркулар у Беч захтевајући од италијанског дипломате, Нигре, да разговара са Голуховским и да напомене поштовање тачке 7. обновљеног споразума Тројног савеза, пре него што Голуховски постигне споразум са Ламздорфом. Након сусрета руског и аустријског министра спољних послова постигнут је договор о заједничком деловању у случају промена у Македонији на основу уговора из 1897, којим би требало да осигурају *status quo* на Балкану.⁴⁸⁰ После путовања, Ламздорф је свом изасланику у Истамбулу упутио упутства како би, заједно са аустријским изаслаником, заузео став према Порти и спровели предлоге реформи формулисане у шест тачака. Његов циљ је био да се спроведу реформе и изврши притисак на султана да испуни обећања.⁴⁸¹

Почетком 1903. антидинастијско деловање поново је добило узлазну путању, због тога је краљ 16. јануара затворио седнице Скупштине, без усвојеног буџета за текућу годину. Маљано је извештавао о политичким променама, али је указивао и на могућност промене устава о чему се већ причало у политичким круговима у Србији. Иако затворена Скупштина није била распуштена, јер је била потребна краљу у случају да треба одобрити новац за војску и рат, такав краљев поступак изазвао је негодовање опозиције. Маљано је писао да се, по његовом мишљењу, и спољна и унутрашња политика одвијају унутар краљевог двора у Нишу, како наводи под мистериозним околностима. Наводи да се у Србији поново повело питање око наследника српског престола, па и да је гроф Ламздорф покренуо то питање. Аустроугарска и руска јавност узбуркале су се због навода о могућем постављењу Луњевице на српски престо, па је због тога и гроф Ламздорф дао ултиматум краљу Александру, подржан од Аустроугарске. Краљ је требало у року од двадесет и четири часа да се изјасни да ли ће на српски престо доћи неко од понуђена три кандидата (црногорски принц Мирко, војвода од Лојхтемберга, принц Батенберг), са којима су сагласне Русија и Аустроугарска, у противном ће се краљ развести и засновати породицу са другом изабраницом. Маљано наводи да се краљ изјаснио за развод, који је требало да ступи на снагу у року од годину дана, а да ће нову вереницу изабрати у договору са Аустроу-

⁴⁸⁰ М. Војводић, *нав. дело*, 373; DDI, terza serie, volume VII, doc. 271, 273, 276, 277.

⁴⁸¹ С. Рајић, *нав. дело*, 375; ASDMAE, Serie P Politica, Serbia, B 196, Belgrado 5. gennaio; 6. gennaio; 8. gennaio; 9. gennaio; 18. gennaio.

гарском и Руском владајућом кућом, а краљица Драга би добила апанажу од Русије. Маљани је требало да се сретне и са шефом кабинета Његовог височанства, Петронијевићем, који је хтео да сазна став италијанског дипломатског кора поводом нове политичке ситуације у Србији.⁴⁸² Наредним извештајем, Маљани је демантовао претходни извештај, будући да су српске и аустријске новине објавиле да је вест о разводу краљевског пара лажна, али наводи да се таква вест и даље може чути у политичким круговима и да је главни разлог могућег краљевог развода краљичина неплодност.⁴⁸³

Незадовољство опозиције постало је алармантно. Руски дипломата Чариков је из поузданих извора сазнао да су политичари спремали резолуцију краљу, којом би тражили његову абдикацију или би, у супротном, на њега био извршен атентат. Руски посланик је сматрао да је овакав сценарио био могућ, али да сам краљ није реаговао на такве претње, како и сам Чариков наводи „краљ је јако храбар и спреман да се брани”. Краљ је сматрао да ће се проблеми са странкама решити након формирања нове Скупштине. Сукоби са радикалима само су се продубљивали, па је у фебруару 1903. као једини излаз у обрачуна са неистомишљеницима краљ видео у увођењу промена унутар устава. Његова намера да мења устав није била добро примљена у престоници. Спремале су се демонстрације 5. априла, што је и дојављено краљу. Демонстранти су имали у плану да испровоцирају власти како би изазвали њихово агресивно деловање, које би се искористило као повод за велике демонстрације планиране на Цвети, 20. априла. Немири су почели 5. априла 1903, узрок је било незадовољство законом који је погодио трговачке помоћнике. Иако су били обавештени да их је неко обмануо и да су погрешно разумели одредбу, демонстрације се нису стишавале. Немири су довели и до обрачуна жандармерије са демонстрантима у којима је било и мртвих. Дан касније, 6. априла, краљ је одлучио да измене у уставу изврши државним ударом. У ноћи између 6. и 7. априла, прво је издао прокламацију, датирану на 6. април којом обуставља устав из 1901, а потом је издао нову прокламацију 7. априла која тај исти устав враћа поново на снагу, али са одређеним изменама. Краљ је свој поступак правдао потребом да исправи неправилно увођење устава из 1901, јер је Скупштина дирала права круне, као носиоца извршне и законодавне власти.⁴⁸⁴

⁴⁸² С. Рајић, *нав. дело*, 399; ASDMAE, Serie P Politica, Serbia, B 196, Belgrado 5. gennaio; 6. gennaio; 8. gennaio; 9. gennaio; 18. gennaio.

⁴⁸³ ASDMAE, Serie P Politica, Serbia, B 196, Belgrado 10. gennaio.

⁴⁸⁴ С. Јовановић, *нав. дело*, 297–300; С. Рајић, *нав. дело*, 400, 412, 414, 416; Dragiša Vasić, *Devetsto treća (Majski prevrat)*, prilozi za istoriju Srbije od 8. jula 1900. do 17. januara

Нови избори за Скупштину били су заказани за 1. јун, али је већи део опозиције бојкотовао изборе. Избори су били тајни и непосредни, а Влада је однела победу. Опозиција је оптужила Владу да је добила изборе фалсификовањем гласачких листића. Изабрани посланици требало је да се састану 2. јула, али до сазива Скупштине под Владом Александра Обреновића није дошло, јер је девет дана након избора краљевски пар убијен.⁴⁸⁵

Завера! Шта је био узрок убиства краљевског пара? Војска је била главна потпора династији на чему је радио краљ Милан, али је војска династију изједначила са његовом личношћу. У сукобима краља Милана и Александра војска је увек чекала наређење краља Милана и била је спремна да свргне краља Александра са престола, али такав захтев краљ Милан никад није упутио. Млађи нараштаји официра осећали су у себи висок национални набој. Због тешке ситуације у којој се Србија налазила сматрали су да је краљева веридба била непримерена, што су му ставили до знања 24. јула 1900. Својим одласком на двор војска је изразила лојалност краљу, али су рекли да као Срби не одобравају његов избор веренице.⁴⁸⁶

Поред млађих војника постојала је и група незадовољних војника из краљевог окружења, алу су они, после прокламације о краљевој женидби, склоњени са дужности. После краљеве женидбе стање у војсци се погоршало. Уследили су скандали владарске куће иницирани лажном трудноћом краљице Драге, а потом претежирање краљичине браће Николе и Никодија Луњевице, за које су официри сматрали да нису достојни чиновна које носе и да су их добили јер су краљичина браћа. Сукоб браће Луњевице и могућност доласка Никодија на престо додатно су распламсали нове страсти уперене против српског краља. Официри су по кафанама причали против краљевског пара. О понашању војске краљ је био потанко обавештен, али је сматрао да ће штетно утицати на њега као владара и на политичку ситуацију у земљи, ако се сазна да војска кује заверу против њега. Одлагање краљевог пута у Русију и скандалозни наслови у штампи Аустроугарске о краљевом приватном животу, створили су утисак код војске да је земља у изолацији и да трпи последице непромишљене краљеве женидбе. Незадовољство у војсци појачавала су и

1907, Beograd 1925, 40–43; *Српске новине* 25. март 1903; ASDMAE, Serie P Politica, Serbia, B 196, Belgrado 5. aprile N 289/125; 6. aprile N 293/127; 6. aprile N 296/129; 8. aprile N 302/131; 8. aprile 303/132;

⁴⁸⁵ С. Јовановић, *нав. дело*, 302–305; С. Рајић, *нав. дело*, 419–420; ASDMAE, Serie P Politica, Serbia, B 196, Belgrado 2. giugno N 447/194; 5. giugno N 455/200.

⁴⁸⁶ D. Vasić, *нав. дело*, 49; С. Рајић, *нав. дело*, 429–431; С. Јовановић, *нав. дело*, 339.

војна унапређења на предлог министра војног. Улични немири 5. априла били су увод у коначну решеност војних и цивилних завереника да се предузму конкретне мере за убиство Обреновића. Након демонстрација и сам краљ је увидео да није могао више да се ослони на војску, а посебно на Београдски гарнизон.⁴⁸⁷

Део официра, учесника завере, свој мотив за убиство краља правдало је лошим избором веренице, што се одразило на лоше стање унутрашње и спољне политике Србије. Не би требало занемарити ни личне мотиве неких учесника, као што су рођачке и династијске везе са политичарима. Почети завере датирају још из 1901, након објаве о лажној трудноћи краљице Драге, која је узбуркала домаћу и јавну политичку сцену. Поред лажне трудноће, повод за убиство био је и могући долазак Никодија Луњевице на српски престо. Група официра међу којима су били поручник Антоније Антић, сестрић политичара Ђорђа Генчића, и његов друг поручник Драгутин Димитријевић Апис, договорили су се 19. септембра 1901. да убију краљевски пар. Сва сазнања сагласна су да је Димитријевић био главни међу млађима у завери, јер је имао разгранате везе са великошколском, трговачком омладином и радницима. У Великој школи постојало је језгро завереника, али из предострожности, њихова имена нису се налазила на тајним списковима. Првобитни план да се краљевски пар убије на краљичин рођендан 24. септембра 1901. није успео, па су се због тога завереници носили мишљу да потраже помоћ од политичара.⁴⁸⁸

Краљ је дознао за окупљање млађих официра у стану Антонија Антића, на шта је и скренуо пажњу управнику града Београда. Са Антићем је био и поручник Јеврем Поповић, чији отац је био добар пријатељ са Ђорђем Генчићем, због тога је Поповић разговарао са Генчићем и пренео му да се у војсци спрема завера против краља. Први састанак завереника са Генчићем десио се на Туциндан 5. јануара 1902. у стану код Антонија Антића. Генчић је тада рекао да се Петар Карађорђевић прихвата престола и говорио им је о неопходности свргавања Обреновића. Интензивнији рад на завери почео је новембра 1902. када је краљу отказан пут за Русију. До краја године завери су се прикључила и тројица старијих официра Дамјан Поповић, Александар Машин и Ђока Михаиловић.⁴⁸⁹

Генчићево учешће у завери има посебан значај, јер је он због сукоба са краљем био деградиран, а и после лажне краљичине трудноће

⁴⁸⁷ С. Рајић, *нав. дело*, 433–435; D. Vasić, *нав. дело*, 51–53.

⁴⁸⁸ С. Рајић, *нав. дело*, 436–438; С. Јовановић, *нав. дело*, 343–344; Waine S. Vucinich, *Serbia between East and West the events of 1903–1908*, New York 1953, 46–47.

⁴⁸⁹ С. Рајић, *нав. дело*, 437–438; Waine S. Vucinich, *нав. дело*, 47–48.

захтевао је од краља да поврати изгубљену част, што би значило да отера краљицу. Због свог непоштовања, Генчић је био осуђен на седам година затвора, али га је краљ помиловао кад је видео да су се његови остали неистомишљеници уплашили после судског процеса. Генчићев таст, напредњак и адвокат, Аца Новаковић, тврди да је краљ процесом посејао семе зла и да се сам Генчић ставио на чело завере већ 1901. Завереници су првобитно били подељени око будућег уређења државе, неки од њих су хтели републику, али су се на крају ипак усагласили да Србија остане монархија и да се на престо доведе Петар Карађорђевић, јер би на тај начин лакше врбовали противнике династије Обреновић.⁴⁹⁰

Деловањем Антонија Антића завереницима су се прикључили Наумовић и потпоручник Петар Живковић, водник краљеве гарде, на тај начин осигуран је најважнији бедем – краљева гарда. Нови сусрет завереника био је 1. новембра 1902, на коме су присуствовали Гавриловић, Антоније Антић, Авакумовић, Никола Хаџи Тома, Генчић, Аца Новаковић и његов кум генерал Јован Атанацковић. Сматрали су да је положај Србије угрожен, стога су се заклели да ће је спасти и по цену краљевог живота. Завереници су се договорили да атентат изврше када утврде да Србија након тога неће бити у лошем међународном положају. Направљен је нови списак на коме су завереници морали да се потпишу као гаранција да неће одати остале. Генчић је требало да отпутује за Беч, где би се састао са Јашом Ненадовићем, потпаролом Петра Карађорђевића.⁴⁹¹

Будући да Генчић није успео да се договори са Ненадовићем, овај задатак је поверен Николи Хаџи Томи, најбогатијем човеку у земљи, који је био школски друг Петра Карађорђевића. Хаџи Тома је отпутовао у Швајцарску, где је живео Петар Карађорђевић, а до њиховог сусрета је дошло у Луцерну, где је Петар Карађорђевић подржао заверенике, које је требало да финансира Хаџи Тома до продаје Карађорђевићевог имања у Румунији када би му био враћен новац.⁴⁹²

Завереници нису могли првобитно да се договоре да ли краљевски пар треба протерати или убити само краљицу. Коначна одлука о убиству краљице и краља донета је после априлских демонстрација. Како су припреме завере трајале већ годину и по дана, гласине су стизале и до краља. Крајњи рок за убиство био је 19. април, али је то било немогуће учинити након демонстрација, будући да је краљ више пажње посветио војсци. Дефинитиван план напада на двор донет је 9. јуна 1903. Према руским извештајима у ноћи 10/11. јуна 1903. у убиству краљевског пара учество-

⁴⁹⁰ Waine S. Vucinich, *nav. delo*, 48–49.

⁴⁹¹ С. Рајић, *нав. дело*, 440–442; С. Јовановић, *нав. дело*, 345; D. Vasić, *nav. delo*, 54.

⁴⁹² Waine S. Vucinich, *nav. delo*, 48–50.

вало је 40 официра из Београда и десет из унутрашњости. У плану убиства није стајало убиство министра и краљичине браће, али одлуку да се убију генерал Цинцар-Марковић и Милован Павловић, донео је Александар Машин, под изговором да они морају бити жртве свог положаја. Министар унутрашњих дела Веља Тодоровић је рањен, али је преживео. Браћа Луњевица су убијени као жртве личне освете Воје Танкосића.⁴⁹³

Промене на српском престолу након убиства краљевског пара Обреновић уздрмале су европску сцену до те мере да се расправљало о прекиду дипломатских односа са Србијом, што је Енглеска и урадила. Иако се прикључила „дипломатском штрајку” европских земаља, Италија ипак није желела прекид дипломатских односа са Србијом. Поред породичних веза са династијом Карађорђевић, било јој је поново отворено српско тржиште због оријентације српске спољне политике према Русији. На међународном плану, положај Србије био је компликован, јер су је споља притискале Велике силе због крвавих династичких промена, а на унутрашњем плану мир и стабилност земље зависили су од завереника, који су и организовали преврат и довели на престо краља Петра.

4.2. Дипломатска криза у Србији након убиства краља Александра Обреновића – помоћ италијанске дипломатије у обнови српско-енглеских дипломатских односа

Након убиства краљевског пара, образована је цивилна прелазна Влада у јутро 11. јуна 1903. Нову Владу формирали су представници свих политичких странака и војске. Дужност јој је била да одржи мир у земљи и спречи уплитање страних сила у унутрашњу политику Србије. Владу су сачињавали Авакумовић, генерал Јован Атанацковић, министар војни и пуковник Александар Машин, министар грађевине. Сви су били учесници завере. На место министра иностраних дела постављен је Љубомир Каљевић. Италијански представник у Београду послао је обавештење о дешавањима у Србији. У његовом извештају стоји да су се краљ и краљица посвађали и да је дошло до сукоба војске, која је била на страни краљице и до оне која је била на страни краља, а коначни исход сукоба била је смрт краљевског пара. Ову вест народу је објавио генерал Атанацковић, а будући да она није била истинита, Авакумовић је одлучио да ту вест избаци из прокламације објављене 11. јуна, којом

⁴⁹³ С. Рајић, *нав. дело*, 444–446; D. Vasić, *нав. дело*, 59–62; W. S. Vucinich, *нав. дело*, 53–55; С. Јовановић, *нав. дело*, 370–374; ASDMAE, Serie P Politica, Serbia, B 196, Belgrado - telegramma 11. giugno 1903.

се обавештава народ о смрти краљевског пара, образовању Владе која је требала да спречи немире у земљи и поновном ступању на снагу устава од 6. априла 1901, са законима који су важили до 6. априла 1903.⁴⁹⁴

Влада је успела да одржи мир у земљи, али је требало и да се позабави неутралисањем непријатељског става Великих сила.

Какав је био став Великих сила? Постојало је оправдано страховање да би могло доћи до непријатности у спољној политици, која би Србију гурнула у дипломатску изолацију. Зашто је постојао страх од дипломатске изолације? Европске царске и краљевске династије држале су се начела монархистичког легитимитета и хуманизма. Они су убиство краљевског пара доживели као напад на себе саме. Прихватање тог чина директно би претило њиховом постојању, омогућило би рушење постојећег политичког и друштвеног поретка. Уклањање владара насилним путем за њих је био први корак ка револуцији. Монархистичко узајамно подржавање била је стварна слика тадашње Европе, а појединости о убиству краљевског пара ускоро су доспеле на насловне странице свих европских новина, што је додатно отежало међународни положај Србије, будући да се атентаторима замерала свирепост, као и повреда заклетве дате краљу.⁴⁹⁵

Какав је био одговор европских дворова и дипломатије на дешавања у Србији? Након извештаја италијанског представника из Београда, истог дана, из Министарства спољних послова Италије је упућена циркуларна нота представницима у Лондон, Беч, Париз, Петроград, Берлин и Цариград. Министарство је обавештавало своје представнике о догађајима у Србији и формирању нове Владе, која је успела да задржи мир у земљи. За Министарство било је важно да сазна ставове осталих европских држава, у првом реду, око могућег избора Петра Карађорђевића на српски престо, будући да му је из Београда стигло саопштење да би то уједно била и воља народа.⁴⁹⁶ Аустроугарски представник извештавао је да је у Србији успостављен мир и да ће на престо доћи Петар Карађорђевић. У његовом извештају стоји и констатација да избор црногорског принца Мирка Петровића⁴⁹⁷ Његоша није могућ, као што није мо-

⁴⁹⁴ Драгољуб Р. Живојиновић, *Краљ Петар I Карађорђевић (у отаџбини 1903–1914)*, књ. 3/2, Београд 2003, 1–3; *Српске новине* 29. мај 1903; ASDMAE, Confidenziale, DD, Serbia, XXII, 1902–1908, doc. 589.

⁴⁹⁵ Љ. Алексић-Пејковић, *Односи Србије са Француском и Енглеском 1903–1914*, Београд 1965, 49–50; Д. Р. Живојиновић, *нав. дело*, 12–15.

⁴⁹⁶ ASDMAE, Serie P Politica, Serbia, B 196, Roma 11. giugno 1903.

⁴⁹⁷ Италијански представник је у свом телеграму 11. јуна изразио мишљење да је сама Аустрија противна избору црногорског принца Мирка на српски престо - ASDMAE, Serie P Politica, Serbia, B 196, Belgrado 11. giugno 1903- telegramma N 11.

гуће претварање Србије у републику.⁴⁹⁸ Француски представник, Беноа, у два извештаја 11. и 12. јуна објавио је да у Србији влада мир и да се у Владиным круговима расправља о доласку Петра Карађорђевића, али је истакао да није знао за прокламацију кнеза Петра, о чијој је кандидатури за српског краља сазнао од руског представника Чарикова. Обавештава и да су Русија и Аустрија прихватиле кандидатуру новог краља. Француски представник је својом депешом 13. јуна обавестио Владу да су у завери учествовали официри и да му је било тешко да прихвати да такав злочин није имао одјека у земљи, већ је код неких појединаца изазвао одушевљење.⁴⁹⁹ Мишљење француског представника делио је и енглески представник у Бечу, Сир Плункет, који је обавестио да је вест о убиству у европским престоницама примљена са необичном мирноћом, да се на заверенике гледало са извесним дивљењем што су породицу Обреновића и краљичине рођаке потпуно избрисали, тако да је било немогуће било коме оспорити српски престо.⁵⁰⁰

За Србију је било битно држање Аустроугарске и Русије. Обе земље су признале долазак краља Петра на српски престо, што се видело и кроз њихову штампу и ставове њихових дипломата. Они су се међусобно надметали ко ће први признати нови режим у Србији и на тај начин боље учврстити своје позиције. Иако су обе земље имале аутократске Владе, због својих интереса на територији Србије, нису се водиле принципом неприкосновености владарева личности, што није био случај са Енглеском. Аустроугарска⁵⁰¹ и Русија прокламовале су начело немешања у право народа на самоопредељење, само да би на тај начин спречиле акције неке друге Силе. Италијанско Министарство спољних послова послало је циркулар у Београд, Берлин, Беч, Париз, Лондон и Петроград да је Аустроугарска прихватила избор новог краља у Србији и изјавила да није тачна информација да Аустроугарска гомила војску на граници са Србијом. Русија није желела да поново усмерава своју спољну политику према Балкану, већ је хтела да настави путем политике на Далеком истоку, а у договору са Аустроугарском оценила би, да ли стање у Србији налаже да се затражи уклањање завереника. Усмереност Русије на Далеки исток отворило је Аустроугарској поље деловања према Енглеској. Из

⁴⁹⁸ Андрија Раденић, *Документи из бечких архива, Аустроугарска и Србија 1903–1918*, књ. 1, 1903, док. 4.

⁴⁹⁹ Documents Diplomatiques Français, 1871–1914; 2 série 1901–1914, tom III, doc. 292, 294, 295.

⁵⁰⁰ British Documents on the Origins of the War 1898–1914, vol. V, 1903–1909, doc. 89.

⁵⁰¹ Пре образовања привремене Владе преко реке Саве у Земуну, налазиле су се аустроугарске трупе, спремне да уколико затреба крену на Србију.

Аустроугарске, подгревано је незадовољство енглеског краља Едварда, у виду информација да је руска Влада одговорна за убиство краља Александра. Колико је то штетило Русији и како је утицало на саму Србију? Руско-енглески односи у том периоду били су доста затегнути због интересних сфера на Далеком истоку, тако да би негодовање према Србији значило истовремено и негодовање према Русији.⁵⁰²

Европске дипломате чекале су заседање Скупштине заказано за 15. јун, како би након тога могли да одлуче о сваком будућем деловању. Иако је првобитно информација у европским градовима примљена са равнодушношћу, ситуација се променила након сазнања да су у убиству учествовали официри, који су морали бити главни краљев ослонац и заштита. Енглеске дипломате биле су ужаснуте догађајима у Србији и чак су употребљавале реч „касапљење”. У размени мишљења са енглеским представником у Паризу, француски министар спољних послова, Делкасе, изјавио је да ће у случају избора Петра Карађорђевића на српски престо, стићи подршка од Русије и Италије будући да су Карађорђевићи имали родбинске везе са ова два двора. Унутар енглеске Владе расправљало се о даљим дипломатским корацима према Србији. Било је упитно да ли ће се наставити дипломатска активност са особама на власти, које су учествовале у завери, а говорило се и о могућој заједничкој акцији са осталим Силама. Овим деловањем енглеска Влада умешала се директно у унутрашње догађаје у Србији, а самим тим непосредно и на догађаје на Балкану.⁵⁰³

Енглеска је могла да прошири своје деловање на остале Велике силе, јер Петар Карађорђевић није најавио свој долазак на престо представницима влада европских земаља. Италијански представник у Лондону, Панса, у свом извештају након убиства краљевског пара, навео је да се у Енглеској чекало заседање српске Скупштине заказане за 15. јун. Сматрао је да ће Енглеска заузети исти став као и остале Велике силе, али се у енглеској Влади изражавала сумња да ће краљ Петар моћи да се супротстави завереницима који су остали у Влади будући да су га они и довели на престо, а наставак дипломатских односа са „краљоубицама” за енглеску Владу био је неприхватљив. Голуховски је зато заступао мишљење да ће краљу Петру бити немогуће да се обрачуна са завереницима све док се његова власт не учврсти, јер у тренутној ситуацији он није могао позвати на одговорност заверенике који су га довели на престо. Српски представ-

⁵⁰² Љ. Алексић-Пејковић, *нав. дело*, 49–55; Д. Р. Живојиновић, *нав. дело*, 2; ASDMAE, Serie P Politica, Serbia, B 196, Roma 15. giugno 1903 – telegramma N 958.

⁵⁰³ Љ. Алексић-Пејковић, *нав. дело*, 52–53; British Documents on the Origins of the War 1898–1914, vol. V, 1903–1909, doc. 90, 91, 96.

ник у Риму, Миловановић, извештавао је да је и Италија, првобитно са негодовањем прихватила дешавања у Србији, али да се и сам залагао да дође до нормализовања односа, будући да је ситуација у Србији остала мирна. Избор краља Петра прихваћен је у Италији, јер је био познат и радо виђен, а умногоме је допринело и то што је изабран једногласно.⁵⁰⁴

Дан након избора Петра Карађорђевића за краља из италијанског Министарства стигло је обавештење дипломатском кору у Београд да помно прате ситуацију у земљи и да чекају да се формира нова Влада након званичног устоличења краља Петра, а да се према провизорној Влади понашају исто као и представници Аустроугарске и Русије.⁵⁰⁵

Српски представник у Лондону, Чедомиљ Мијатовић, обавестио је да Енглеска прекида све дипломатске односе са Србијом након убиства краља Александра, али да је одлучила да не повуче свог представника из Србије. Сер Бонхам остаће у Србији као посматрач, али неће тражити акредитацију код нове Владе нити ће јој дати своје признање све док не добије пунија обавештења на који начин је она дошла на власт. Још увек није донета одлука да ли ће Енглеска тражити од Србије да казни заверенике. Због таквог става Енглеске, маркиз Ленсдаун је одбио да прими Мијатовића у аудијенцију, иако је Мијатовић навео да долази као приватно лице, а не као српски представник. О избору новог краља и о формирању Владе, Мијатовић је обавестио Ленсдауновог секретара, сер Ерика, који је обећао да се своја сазнања о дешавањима у Србији пренети свом надређеном као незванична.

Осуђујући став према Србији, испољила је и енглеска штампа. Српски представник Мијатовић покушавао је да ублажи оштре осуде које су тих дана излазиле у енглеским новинама, ставовима да унутрашњу ситуацију у земљи треба да решава Србија, а не да у тако деликатном тренутку буде притиснута осудама и захтевима Великих сила, у првом реду Енглеске.⁵⁰⁶

Пре доласка у Србију, изабрани краљ Петар, упутио је телеграме царевима Русије и Аустроугарске, краљу Италије и кнезу Црне Горе, а касније и другим владарима. У писму краљу Виктору Емануелу, обавестио га је да је једногласно изабран у Народној скупштини и Сенату, и да намерава да ради за добробит српског народа, као што и Виктор Емануе-

⁵⁰⁴ *Документи о спољној политици Краљевине Србије*, књ. 1, св. 1, док. 28; British Documents on the Origins of the War 1898–1914, vol. V, 1903–1909, doc. 101, 103, 104; Љ. Алексић-Пејковић, *нав. дело*, 428–429; ASDMAE, Serie P Politica, Serbia, B 196, Londra 12. giugno 1903.

⁵⁰⁵ ASDMAE, Serie P Politica, Serbia, B 196, Roma 16. giugno 1903 – telegramma 964.

⁵⁰⁶ *Документи о спољној политици Краљевине Србије*, књига 1, свеска 1, док. 10, в13, 18; ASDMAE, Confidenziale, DD, Serbia, XXII, 1902–1908, doc. 634.

ле ради за добробит италијанског народа и да ће све своје снаге усмерити на обављање својих нових дужности. Италијански краљ, као и руски и аустријски цар, пренео је честитке српском краљу. Руски амбасадор у Италији пренео је да краљ Виктор Емануеле лепо говори о новом краљу Србије, али је и упозоравао на његов тежак положај због зависности од војске. Таква његова констатација ипак није била саставни део телеграма којим је одговорио краљу Петру.⁵⁰⁷

Постављало се питање да ли ће италијански представник бити присутан у дипломатском кору који ће дочекати краља Петра? Италијанско Министарство спољних послова слало је циркуларе својим представницима у Лондону, Паризу, Бечу, Берлину, Петрограду којим је тражило извештаје о ставовима тих Влада о дочеку краља Петра. Иако је првобитно италијански посланик требало да следи понашање аустријског и руског представника, став Министарства се променио. У свом извештају, Маљано наводи да се сусрео са аустријским представником и да су расправљали о два сценарија дочека краља Петра: „Министар Аустроугарске је дошао код мене да се договоримо о идентичном понашању током пријема: прво, присуствоваћемо на пријему краља Петра, али ћемо избегавати да ступимо у односе са члановима Владе, друго, ограничићемо наше присуство на строго неопходано и у најдискретнијем дипломатском облику”. Покушај да ускладе своје деловање са руским представником био је немогућ, јер је по наредби руског Министарства њихов посланик у Београду већ ступио у дипломатске односе са провизорном Владом.

Италијанско Министарство спољних послова заузело је став да не би требало учествовати у дочеку српског краља нити бити у било каквим односима са провизорном Владом све док се не оформи нова призната Влада. У случају да се више земаља определи за дочек српског краља, италијански представник би им се прикључио. Већ се знало да енглески и француски представник неће бити део дипломатског кора, јер им је таква наредба стигла из министарстава, чекао се само одговор из Берлина. Будући да су све земље, осим Русије и Аустроугарске, одлучиле да не пошаљу своје представнике, и Италија им се приклонила. Француски, турски, амерички и холандски представници су напустили Србију, а немачки, италијански, белгијски, грчки, румунски и бугарски нису били присутни на дочеку.⁵⁰⁸

⁵⁰⁷ Д. Р. Живојиновић, *нав. дело*, 33; ASDMAE, Confidenziale, DD, Serbia, XXII, 1902–1908, doc. 627, 628, 632.

⁵⁰⁸ ASDMAE, Confidenziale, DD, Serbia, XXII, 1902–1908, doc. 635, 636, 637, 639, 640, 641, 643, 652, 653, 654, 656, 657, 660, 661, 662, 663, 664, 668, 672; *British Documents on the Origins of the War 1898–1914*, vol. V, 1903–1909, doc. 105, 106, 107, 110; *Documents Diplomatiques Français, 1871–1914*; 2 sèrie 1901–1914, tom III, doc. 306, 311, 314, 316, 318.

Од страних дипломата, српског краља је, 24. јуна 1903, дочекао само руски представник, Чариков и аустроугарски представник, Думба. Ситуација је остала непромењена и приликом пријема на двору. Француски отправник послова условио је свој долазак оставком Владе, до чега није дошло.

Следећег дана, краљ Петар је у Народној скупштини положио заклетву на уставу. Били су позвани сви представници дипломатског кора. Обавезао се да ће чувати независност земље, поштовати устав и бринути о добробити народа. После потписивања оригинала заклетве, напустио је зграду Народне скупштине. Након полагања заклетве, Авакумовић је обавестио дипломатска представништва Србије да је краљ Петар преузео краљевску власт и да је Влада поднела оставку. Српски дипломатски представници требало је да вест пренесу владама код којих су били акредитовани. Српски представник у Риму, извештавао је да је примљен у италијанско Министарство послова код министра Морина и главног секретара Малвана. Морин је изјавио да његово обавештење не може сматрати као званично, будући да српски краљ није акредитован на италијанском двору, али му је ставио до знања да Италија неће заузимати непријатељски став, будући да њен представник у Србији није напустио Београд приликом доласка краља Петра, како су то учинили неки страни представници. У разговору са Маљанијем, Миловановић је био оптимиста, будући да је добио уверења да је успостављање нових односа ствар само високе политике и поштовања процедуре око акредитација.⁵⁰⁹

С друге стране, српског представника у Лондону, маркиз Ленсдаун је одбијао да прими у аудијенцију, чак и као приватно лице, због чега је он одлучио да саопштење краља Петра о ступању на престо пошаље секретару сер Томасу Ерику.⁵¹⁰

Обавештење је стигло и страним дипломатским представницима, да их краљ позива на пријем 26. јуна у својој палати. Маљано је писао министарству: „Министри Аустроугарске, Русије, Немачке и Италије сматрају да је прикладно сутра присуствовати пријему”, завршава своје писмо констатацијом да ће се придружити осталима, уколико му се не нареди другачије. Будући да је италијанско министарство сумњало да ће међу присутнима бити представник Немачке, послато је обавештење да се италијански представник уздржи од пријема, али да пошаље образложење да неће бити присутан само из разлога што још увек није акредитован код новог краља. Уједно, италијанско Министарство је хтело да

⁵⁰⁹ Д. Р. Живојиновић, *нав. дело*, 39, 42–43; *Документи о спољној политици Краљевине Србије*, књига 1, свеска 1, док. 46, 47.

⁵¹⁰ *Исто*, књига 1, свеска 1, док. 52.

зна ставове влада у Берлину, Лондону и Паризу поводом признања новог краља на српском престолу. До краја јуна стигли су одговори из свих престоница. Поред Русије и Аустроугарске и Немачка је признала новог краља, јер је њена Влада била свесна чињенице да краљ у тако деликатном моменту није био спреман да се разрачуна са завереницима. Њен дипломатски представник требало је поново да успостави дипломатске односе са Србијом, стим што му је препоручено да, у мери у којој је то могуће, избегава било какву политичку сарадњу са учесницима завере који су остали у Влади. После Немачке и Француска је признала новог краља, али је дипломатске односе са Србијом успоставила тек почетком јула. Маљано је у свом извештају 27. јуна написао да су новог краља у Србији прихватиле Русија, Аустроугарска, Немачка, Француска, Турска, Бугарска и Црна Гора, само се чекао одговор из Енглеске и Италије. Италијанска Влада прихватила је избор краља Петра 28. јуна 1903, али је остало неразјашњено какав ће став заузети Италија поводом завереничког питања, будући да је Енглеска одбила да призна новог краља све док се завереници не осуде за убиство краљевског пара Обреновић, што и доказује држање енглеског министра спољних послова маркиза Ленсдаун, који је одбијао да прими у аудијенцију српског представника.

Мијатовић је у свом извештају написао да се у Лондону срео са енглеским представником који је повучен из Београда, Боном, да су причали о ставу енглеске Владе и да је он подржавао мишљење руског представника, грофа Бенкендорфа, да би енглески краљ, Едвард, признао краља Петра кад би завереници самоиницијативно напустили Србију на неко време.⁵¹¹

Авакумовићева Влада поднела је оставку, али му је краљ Петар у договору са представницима Сената и Народне скупштине наложио да састави нову Владу. Нова Влада била је иста као и Влада која је поднела оставку, што је наишло на различит пријем. Краљ Петар је 30. јуна потписао указ, који је означио крај заседања Народног представништва, а самим тим и крај мандата посланицима који су изабрани по уставу од 6. априла 1901. Престао је да постоји и Сенат, створен по том уставу.

Које су биле слабости „нове” Авакумовићеве Владе? У првом реду, Влада је била немоћна да се одупре завереничким вођама. Њена немоћ најбоље се показала приликом формирања Државног савета 2. јула 1903, јер су у њему остали учесници завере, генерал Ђукић и професор Бори-

⁵¹¹ ASDMAE, Confidenziale, DD, Serbia, XXII, 1902–1908, doc. 674, 675, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 688, 689, 691, 692, 694, 696, 698, 700, 702, 703, 704; *Documents Diplomatiques Français, 1871–1914; 2e série 1901–1914, tom III, doc. 322, 323; Документи о спољној политици Краљевине Србије, књига 1, свеска 1, док. 52.*

сављевић. Завереници су приморали Авакумовића да не мења Државни савет, који је постојао у складу са уставом из 1901, јер нису допуштали да Државни савет остане без њихових представника. Останак завереника у владајућим круговима умногоме је отежао спољнополитички положај Србије.⁵¹²

Италија није желела да изгуби наклоност Енглеске са једне стране, а са друге стране није хтела да се замера ни Русији ни Аустроугарској, па је стога одлучила да призна српског краља Петра. Будући да је то било противно обећањима која су била дата енглеском представнику у Риму, оправдање је пронађено у родбинским везама које је италијански двор имао са српским, као и чињеница да је Италија уручила признање након што су то урадиле и остале Велике силе.⁵¹³

Како је дошло до „дипломатског штрајка“? Завереничко питање представљало је огроман терет краљу Петру у првим годинама његове владавине. Сам краљ није могао да се ослони на политичке странке, а требало је да обезбеди и своју породицу. Завереници су одиграли пресудну улогу у његовом доласку на власт, супротстављајући се присталицама свргнуте династије и политичким неистомишљеницима. Краљ се нашао између две оштрице: завереника, који су му осигурали власт и сталних притисака европских сила да им се суди. Проблем је настао и када су се војници из унутрашњости побунили против организатора завере, сматрајући да војска није требало да се уплиће у политички живот земље.⁵¹⁴

Какав је био став завереника након ступања краља Петра на престо Србије? Подељеност је владала и у завереничком табору. Димитријевић, Апис, Антић и Ђорђевић сматрали су свој део посла завршеним, хтели су да се власт преда цивилима и да завереници напусте земљу, како би се у њој успоставио мир и отклониле непријатности са Великим силама, али то није био став свих учесника завере. Постојало је крило завереника које је сматрало да је неопходно да они остану у новој власти јер су је они и створили.

Пре доласка у Србију, како је навео једном женевском листу, краљ Петар се носио мишљу да казни заверенике, али након његовог доласка и сагледавања ситуације, било је јасно да неће бити могуће покренути било какав процес, а притисци споља нису престајали, предвођени енглеским краљем Едвардом. Не може се тврдити да је таква краљева изјава била

⁵¹² Д. Р. Живојиновић, *нав. дело*, 43–44.

⁵¹³ Љ. Алексић-Пејковић, *Дортинос Италије обнављању српско-енглеских односа (1903–1906)*, Историјски часопис, књига XVIII, Београд 1971, 432.

⁵¹⁴ Д. Р. Живојиновић, *нав. дело*, 233–234.

искрена, будући да се заклео главном завереничком штабу да неће судски гонити заверенике ни њихове потомке. Веће проблеме краљ је са завереницима имао већ наредне 1904, када су Ђорђе Генчић и генерал Јован Атанацковић отворено говорили против краља, да се није придржавао дате речи. Краљев положај је због тога био врло тежак. Завереници су своје интересе ставили испред државних, не схватајући опасност која је Србији претила споља, управо због учесника завере, који су остали у власти.⁵¹⁵

Лоши односи са Енглеском су настављени и након промене српског представника у Лондону. Енглески маркиз Ленсдаун одбио је да прими новог српског представника, Александра Јовићића. Будући да је своју акредитацију предао државном подсекретару Форин Офиса, Вилеру, обавештен је да се његова акредитација не може прихватити речима: „Мени је наложило његово лордство да изјавим, у одговору, да, иако није у могућности да Вас прими у званичном својству, он неће пропустити да поклони дужну пажњу сваком саопштењу које му будете упутили”.⁵¹⁶

Трећа Влада после Мајског преврата, формирана је 4. октобра 1903. под генералом Савом Грујићем, али ни ново Министарство спољних послова није успело да успостави односе са Енглеском. Енглески представник у Риму, изражавао је наде да ће његова Влада, као и италијанска, поново успоставити односе са Србијом, али таква могућност је одбијена у Форин Офису. Нови „дипломатски скандал” настао је када је енглески отправник послова у Београду одбио да прихвати честитке српске Владе упућене за рођендан краља Едварда. Српски неакредитовани представник у Лондону, Јовичић, изразио је сумње да ће се односи са Енглеском обновити у скорије време, будући да се у Енглеској сматрало да је цео српски двор састављен од завереника и убица. Свој извештај завршава констатацијом да се у Енглеској врше припреме за дочек италијанског краља. Приликом своје посете Лондону, италијански краљ је покушао да посредује око обнове српско-енглеских односа, како је и сам рекао Миловановићу, најлепше је причао о српском краљу, али је наишао на доста хладан став.

Српско Министарство спољних послова морало се помирити са чињеницом да је пропао покушај да се изгледе несугласице са Енглеском. Отправнику послова у Београду, Тесинџеру, признат је специфичан положај у дипломатском кору, али је било очигледно да се такав статус неће моћи дуго одржавати, поготово јер су све остале државе акредитовале своје дипломатске заступнике. Постојале су индиције да ће мини-

⁵¹⁵ Исто, 236–238.

⁵¹⁶ Документи о спољној политици Краљевине Србије, књига 1, свеска 1, док. 161, 210.

стар Ленсдаун наћи изговор за обнављање односа, али је нови дипломатски заплет око завереничког питања одложио обнову дипломатских односа.⁵¹⁷

Будући да је Русија своју политику усмерила на Далеки исток, Аустроугарска је видела могућност новог деловања на Балкану, највише у Србији, па јој је због тога одговарало да се поновно успостављање односа Србије и Енглеске и даље пролонгира. На који начин је деловала Аустроугарска? Унутар Србије и даље су се одмеравале снаге завереника и њихових противника. Аустроугарска је ту видела могућност деловања и као крајња могућност спомињао се улазак аустроугарске војске у Београд.

Да би се задовољила форма и испоштовали морални ставови монархијског уређења, а у исто време удовољило Енглеској, аустроугарски посланик је добио налог да избегава позиве на вечеру у српски двор. Да би спречила једнострано мешање Аустроугарске и Русија се прикључила истом ставу. Руски и аустроугарски представници требало је да нађу разлоге за своје непојављивање на позив српског краља, а у случају да се затражи прави разлог требало је да кажу да неће да седе за истим столом са учесницима у завери. Да ли је такво понашање било дипломатски преседан? Како је и сам аустроугарски дипломата изјавио енглеском амбасадору у Бечу, ниједан акредитовани дипломата није смео да одбије позив владара, али се правдао унутрашњом ситуацијом у Србији. Према његовим речима, Русија и Аустроугарска су биле противне убиству краљевског пара Обреновић, али су из политичких разлога одржали дипломатске односе са Србијом. Ни став француског представника није се разликовао. Он је својој Влади писао да углед краља све више опада због присуства завереника, због тога је сматрао неопходним да и Француска изврши притисак да се завереници уклоне. Како је обавештавао италијански представник из Берлина, исти став заузела је и Немачка, а италијански представник у Београду тражио је упутства од свог Министарства по том питању.⁵¹⁸

Аустроугарска није дуго чекала да би, подржана осталим Силама, изразила незадовољство изазвано присуством завереника на двору. Погодна прилика указала се када су дипломатски представници позвани на српски двор да присуствују свечаностима поводом Нове године и Божића.

⁵¹⁷ Исто, књига 1, свеска 1, док. 291, 357; Љ. Алексић-Пејковић, *нав. дело*, 431–433; *British Documents on the Origins of the War 1898–1914*, vol. V, 1903–1909, doc. 112.

⁵¹⁸ Љ. Алексић-Пејковић, *Односи Србије са Француском и енглеском 1903–1914*, 70–71; ASDMAE, Serie P Politica, Serbia, B 196, Roma 1. dicembre 1903; Belgrado 2. dicembre 1903; Berlino 7. dicembre 1903.

Аустроугарски посланик се распитивао код осталих представника да ли ће присуствовати тој свечаности, о чему сведочи и извештај италијанског представника из Београда: „Аустроугарски представник питао је за моје мишљење поводом позива са двора, причали смо дуго, а одговорио сам му да нисам у могућности да се о датом догађају изјасним, будући да нисам знао мишљење Вашег височанства”. У даљем разговору, италијански представник је био становишта да је Србија била фактор стабилности на Балканском полуострву и да је, иако је сам био противан учешћу завереника на двору, сматрао да се не би требало превише затезати по том питању, јер, како наводи, такво држање Великих сила могло би да ослаби положај краља Петра и да наруши мир на целом Балкану. Аустроугарски представник, Думба, подржао је такво размишљање, јер како је рекао, ни сам није могао да схвати став своје државе, јер је тиме могла да изгуби већ поприлично изгубљено поверење Србије.⁵¹⁹

Став француског представника није се умногоме разликовао, сматрао је да је „штрајк” закаснила мера, коју је требало да Аустроугарска и Русија примене по ступању краља Петра на престо, а не сада, када су остале Силе, поводећи се њиховим признањем новог српског владара учиниле исто. Ипак супротно свом мишљењу, одлучио је да се позове на жалост у породици и да не присуствује свечаностима. Таква одлука се може протумачити ставовима француске политике, која као ни руска, није могла да дозволи самосталан уплив Аустроугарске у српску политику. У првим реакцијама, из Француске је наложено њиховом амбасадору у Бечу, да у случају неприлика помогне Србији, али будући да је Аустроугарска алудирала на поштовање монархистичких начела, француска Влада није могла да одступа од ставова осталих држава. Због тога је у Београд послат налог да се француски представник понаша у складу са осталим члановима дипломатског кора.⁵²⁰

Италијански посланик из Париза извештавао је да, упркос чињеници да ће све дипломате напустити Београд, француски представник то неће учинити. Италијанском министарству стигла је потврда из Лондона да Енглеска наставља са прекидом дипломатских односа. Представник Турске одлучио је да, под изговором болести, напусти Београд. Ситуација са Италијом била је нешто другачија. Италијански отправник послова, Романо, у својој депеши захваљује на благонаклоном ставу који је заузела Италија речима: „Уверен сам да је Његово височанство краљ, подржан од Владе и вођа група, одлучио да не попусти аустро-руском притиску,

⁵¹⁹ Љ. Алексић-Пејковић, *Односи Србије са Француском и Енглеском 1903–1914*, 71–72; ASDMAE, Serie P Politica, Serbia, B 196, Belgrado 7. dicembre 1903.

⁵²⁰ Љ. Алексић-Пејковић, *Односи Србије са Француском и Енглеском 1903–1914*, 72.

због озбиљнијих последица, које би могле да настану у земљи”. Ипак, италијански представник није присуствовао свечаностима на двору. Зашто? Како наводи сам отправник послова и италијански секретар, Романо, у италијанском Министарству спољних послова још у јулу била је донета одлука да се пуномоћни министар, Маљано, због болести повуче из службе, али како италијанска амбасада у том моменту није имала ни секретара, чекао се његов долазак, што се у исто време поклопило са дипломатским штрајком. Због тога се отправник послова, Романо, обратио српском министру спољних послова речима да Италија није приступила дипломатском штрајку већ да њено представништво тренутно нема опуномоћеног министра.⁵²¹

Будући да су представници Немачке и Аустроугарске отпутовали, а енглески, руски и италијански представници још нису били акредитовани, од посланика Великих сила у Београду остао је једино француски. Он није веровао у успех штрајка и од самог почетка је говорио да је то само вешт маневар аустроугарске дипломатије са намером да изазове незадовољство народа у Србији против дипломатског кора. Због тога је писмо своје Владе тумачио да треба да одсуствује са славља у двору, али да не треба да напушта Београд. По његовој процени, Француска у овом случају није требало да се поведе за Аустроугарском. Јавно мњење је наградило одлуку француског представника организовањем манифестација пред посланством. Иако је за Србију понашање француског представника било добро, изазвало је негодовање на бечком двору. Притисак је вршен на француску Владу и преко аустроугарског представника у Бечу. Последица притисака била је слање француског представника ван Београда на петнаест дана.⁵²²

Одлазак дипломатског кора успео је да покрене противљење опозиције против учесника завере у власти. Да би се смањио ефекат одласка дипломатског кора, српска Влада је објавила да ће краљ за време празника отпутовати у Тополу. Овим потезом Влада је хтела да изгледа да се пријем и честитања неће одржати због одласка краља, а не због дипломатског штрајка. Иако је опозиција писала против учешћа завереника у Влади, дошло је до обрта. Уместо завереника, јавно мњење је осудило понашање Великих сила, које су на „сраман” начин својим понашањем умањивале достојанство Србије.

⁵²¹ ASDMAE, Serie P Politica, Serbia, B 196, Parigi telegramma 10. dicembre 1903; Londra telegramma 8. dicembre 1903; Roma 10. dicembre 1903; Parigi telegramma 19. dicembre 1903; Belgrado telegramma 17. dicembre 1903; Roma 17. dicembre 1903; Parigi 20. dicembre 1903, Belgrado 11. dicembre 1903, Belgrado 23. dicembre 1903; Belgrado 28. dicembre 1903; Belgrado 28. dicembre 1903 N 1073/442.

⁵²² Љ. Алексић-Пејковић, *Односи Србије са Француском и Енглеском 1903–1914*, 72–73; ASDMAE, Serie P Politica, Serbia, B 197, Roma 2. gennaio; Belgrado 8. gennaio 1904.

Зашто је за европску политику било битно очувати мир на Балкану? Европа је била потресена јапанско-руским ратом и немирном ситуацијом унутар Турске, због тога јој је требао мир на Балкану, али такав задатак је био доста отежан, јер се јавно мњење у Србији због сталних притисака Великих сила приклонило завереницима.⁵²³

Завереници нису попуштали пред притиском европских сила, јер је било јасно да би свако њихово одступање са двора значило да признају кривицу, а знали су да им након тога следи смртна казна. Упорни у намери да их остале земље признају, после дипломатског штрајка завереници су се одлучили да прекину негативно деловање дипломатског кора тиме што ће организовати дворски бал. Било је евидентно да Силе неће оставити дуго Београд без посматрача, будући да се спремало крунисање краља Петра, а Силе су обећале поштовање српске суверености. Због насталих околности и припрема за крунисање, завереници су искључили могућност да дипломатски кор одбије позив на бал. Италијански представник извештава Министарство да је добио позив за бал, који је требало да се одржи 10. фебруара 1904. Са ставовима завереника није се слагало српско Министарство иностраних дела, јер су сматрали да није време у коме се може изазивати европска дипломатија. Своје ставове, српски министар спољних послова, Андра Николић, испољио је подношењем оставке. Наизглед безазлено деловање завереника допринело је и реконструкцији Владе Саве Грујића. На место министра спољних послова дошао је Никола Пашић, а Министарство војно додељено је генералу Радомиру Путнику, који је био близак завереницима. Реконструисана Влада није зауставила тежње завереника и наставило се са припремама за бал. У свом извештају 5. фебруара, италијански представник пише да су представници Немачке, Аустроугарске и Русије сматрали непримерним овај позив и да су решили да се на њега не одазову. У даљем тексту, износи мишљење да ће им се овог пута прикључити и француски представник, будући да је тражио од свог Министарства да и даље буде одсутан из Београда.⁵²⁴

Своје одлуке, дипломатски кор је спровео у дело на сам дан пријема. Преостали чланови дипломатског кора изјавили су да неће присуствовати балу, 10. фебруара, неки због болести, а неки због губитка блиских рођака. На балу није био присутан нико од странаца, који су обично присуствовали пријемима на двору.⁵²⁵

⁵²³ Љ. Алексић-Пејковић, *Односи Србије са Француском и Енглеском 1903–1914*, 73–75; ASDMAE, Serie P Politica, Serbia, B 197, Belgrado 8. gennaio; 13. gennaio; 16. gennaio 1904.

⁵²⁴ Љ. Алексић-Пејковић, *Односи Србије са Француском и Енглеском 1903–1914*, 75–76; ASDMAE, Serie P Politica, Serbia, B 197, Belgrado 2. febbraio; Belgrado 5. febbraio; Belgrado 5. febbraio N55/21 1904.

⁵²⁵ ASDMAE, Serie P Politica, Serbia, B 197, Belgrado 8. febbraio; 13. febbraio 1904;

После новог дипломатског скандала било је јасно да су Влада и краљ морали да предузму нешто поводом ађутаната припадника завереницима. Почетком марта у Форин офису се расправљало о успостављању дипломатских односа са Србијом, али нису желели да одступе од свог принципа да се завереници уклоне са двора и казне. Поред српског представника у Лондону, исту вест пренео је и италијански представник. Краљевим указом 4. јануара ограничено је трајање службе официра на двору на период од шест месеци. Сходно указу, краљ је 31. марта могао да уклони заверенике са двора, али су владиним указом, у сагласности са краљем, били унапређени и премештени на знатно виши положај и на тај начин су стекли још већи утицај на унутрашње догађаје у земљи. Српски представник у Лондону, Јовичић, извештавао је подсекретара Форин офиса да су одмах по пријему телеграма завереници уклоњени са двора. Истовремено је британска штампа објавила да је српски краљ Петар примио у аудијенцију италијанског представника Маљанија, који је саветовао краља да реши питање са дипломатским кором, како би се представници свих земаља вратили у Београд. Италијански представник је потврдио да је и њему достављен телеграм око промена у оквиру војске присутне на двору, као и да му је одобрена аудијенција код краља Петра за 2. април. Маљано извештава да је разговарао са енглеским отправником послова у Београду и да му је он рекао да ће енглески представник Бохам доћи у Београд у року од неколико недеља.⁵²⁶

Европска дипломатија доживела је непријатан ударац након сазнања да су завереници склоњени са двора, али да нису кажњени, него да су унапређени у виша звања. Будући да је дипломатски кор захтевао да се завереници уклоне са двора што је и учињено, могли су то да прихвате као задовољење, јер положаји на којима су се сада налазили завереници нису имали додирних тачака са страним дипломатама. Француска је прва прихватила да врати свог представника, за њом је следила Аустроугарска, која је посланика вратила 11. априла, а и Италија је следила њихов пример. Руски представник вратио се у Београд 25. априла, а захтев за акредитацију предао је 28. априла.

Какав је став заузела Енглеска? Представник енглеског посланства, Тесинцер, сматрао је да би у датој ситуацији и Енглеска требало да се поведе за осталим Силама и задовољи удаљавањем завереника са двора. Тесинцер је првобитно подржавао дипломатски штрајк и сматрао

Политика 29. јануар 1904.

⁵²⁶ *Документи о спољној политици Краљевине Србије*, књ. 1, св. 2, док. 104; ASD-MAE, Serie P Politica, Serbia, B 197, Londra 7. marzo; Rom 31. mrzo; Belgrado 2. aprile, 5 aprile 1904.

је да односе са Србијом не би требало обновити брзо, али је променио мишљење након што је увидео да су завереници и даље остали јаки унутар Србије и да их је јавно мњење подржавало. Сматрао је да би даљи притисци могли само да погоршају ситуацију и изазову негативне реакције јавног мњења против мешања Сила у унутрашње послове Србије.⁵²⁷

Став енглеске Владе био је другачији. Изненађена лошим исходом штрајка није могла да се помири са унутрашњом ситуацијом Србије, с друге стране, краљ Едвард је био свестан чињенице да је то била једина могућност краља Петра да уклони заверенике са двора. Гроф Ленсдаун није прихватио формално уклањање завереника као задовољавајуће, иако га је гроф Голуховски саветовао да би то у датом тренутку било најбоље. Енглеска Влада је одлучила да не пошаље свог представника у Београд, додатно изиритирана понашањем завереника, који су одуговлачили са напуштањем двора. Остали представници дипломатског кора, који су се вратили, били су такође иритирани понашањем завереника, који су својим одуговлачењем одласка са двора покушали да умање значај дипломатског штрајка. Италијански заступник је извештавао о незадовољству дипломатског кора, као и да су завереници тек 22. априла напустили двор, након чега је допутовао руски представник у Србију.⁵²⁸

Нову могућност да се успоставе добри односи са Енглеском давало је предстојеће крунисање краља Петра. У Србији је, после пет векова, требало крунисати краља. Српски представник у Лондону, Јовичић, покушао је да посредује у Форин офису да се пошаље представник у Србију, како би се поново успоставили дипломатски односи. Миловановић је писао да се у Риму срео са италијанским краљем и да је он изјавио да свакако подржава крунисање, али да због родбинских веза не би желео да буду присутни само представници Италије, стога је краљ, Виктор Емануеле, предложио да Србија осигура присуство некога из Русије, а чим они пристану, пристаће и Француска. Италијански и руски представник покушавали су у Лондону да наговоре краља Едварда да поново успостави дипломатске односе са Србијом и да је крунисање погодан тренутак за то, али је било безуспешно. Пропао је и овај покушај да се успоставе дипломатски односи са Енглеском.⁵²⁹

⁵²⁷ Љ. Алексић-Пејковић, *Односи Србије са Француском и Енглеском 1903–1914*, 78; ASDMAE, Serie P Politica, Serbia, B 197, Belgrado 6. aprile; 6. aprile N 185/66; 11. aprile, 14. aprile telegramma; 26. aprile; 2 maggio 1904; *Документи о спољној политици краљевине Србије*, књ. 1, св. 2, док. 174.

⁵²⁸ Љ. Алексић-Пејковић, *Односи Србије са Француском и Енглеском 1903–1914*, 80–81; ASDMAE, Serie P Politica, Serbia, B 197, Belgrado 22 aprile; 23. aprile; 26. aprile 1904.

⁵²⁹ Љ. Алексић-Пејковић, *Односи Србије са Француском и Енглеском 1903–1914*, 84; ASDMAE, Serie P Politica, Serbia, B 197, Belgrado 11. ottobre, 12. ottobre; 21. ottobre 1904;

Српско Министарство спољних послова наставило је да ради на поновном успостављању дипломатских односа са Енглеском. Министар иностраних дела, Пашић, сматрао је да се то треба обавити уз посредовање Италије, па је стога послао упутства Миловановићу у Рим. Требало је да се предузму дипломатски кораци код италијанског министра иностраних дела, Титонија, и француског амбасадора, а уз њихову помоћ Миловановић је у разговоре требало да укључи и енглеског амбасадора у Риму. У својим извештајима, Миловановић истиче да су се, како министар иностраних дела Титони, тако и француски амбасадор залагали код енглеског амбасадора за поновно успостављање српско-енглеских дипломатских односа. Миловановић је у разговору са енглеским амбасадором покушао да ублажи проблем, навео је да жали због догађаја у Србији, али да су се таква убиства дешавала и у осталим државама које након тога нису биле дипломатски изоловане. Указивао је и на штету коју Енглеска чини једној малој земљи држећи је у дипломатској изолацији. Истим аргументима се и Никола Пашић обратио Титонију. Удружено дипломатско деловање са Италијом није уродило плодом, јер је енглески представник остао уздржан, што је и одговарало лорду Ленсдавну, који је сматрао да није могло да дође до успостављања дипломатских односа без тражених уступака, које је требало да спроведе српски краљ Петар.⁵³⁰

Бивши српски посланик у Лондону, Мијатовић, покушао је самоиницијативно да разговара са званичницима Форин офиса као приватна личност. У својим разговорима, изнео је ситуацију у Србији, објашњавајући да ниједна влада не би могла да суди завереницима будући да их је Скупштина амнестирала. Занимао га је став Енглеске у случају да краљ пензиониса три спорна припадника завере, али му се одговор није свидео. Помоћник енглеског министра спољних послова, Барингтон, изјавио је да они од Србије не могу ништа да захтевају, али исто тако задржавају право да немају дипломатске односе са земљом која на двору држи краљоубице. Нагласио је да ће, ако Србија настави да буде равнодушна, то учинити и Енглеска, па ће онда бити потребно чекати нове нараштаје да би се успоставили односи. У сваком случају, Барингтон је рекао Мијатовићу да би се, по његовом мишљењу, можда дошло до договора кад би се пензионисали завереници, а српска Влада поднела предлог за успостављање дипломатских односа посредством неке пријатељске Силе. Мијатовић је о детаљима свог разговора у Форин офису

Документи о спољној политици Краљевине Србије, књ. 1, св. 2, док. 209, 267, 315, 322, 325, 333, 334, 422.

⁵³⁰ *Документи о спољној политици Краљевине Србије*, књ. 1, св. 2, док. 600, 605, 611, 617; Љ. Алексић-Пејковић, *Односи Србије са Француском и Енглеском 1903–1914*, 85–86.

обавестио српског представника, Јовичића, али је Пашић морао да сто-пира све. Због тензија унутар државе завереници су и даље морали да остану у војсци.⁵³¹

Став Енглеске према Србији промениће се након заоштравања немачко-енглеских односа. Енглеској је требао савезник против Немачке, а могућност је видела у поправљању односа са Русијом, која је претрпела пораз у рату са Јапаном. Због неспоразума са Немачком, Балкан је ушао поново у интересну зону Енглеске, а у првом реду Србија, која је била прва препрека надирању аустро-немачког империјализма према Блиском истоку.

Блажи став према дешавањима у Србији осетио се и у енглеског штампи у којој се појављују чланци који позивају на одвајање економских од политичких интереса. Енглеска дипломатија је тежила да нађе решење за поновно успостављање односа са Србијом, али да у исто време буду задовољени морални ставови Енглеске у погледу завереника. Успостављањем енглеско-српских дипломатских односа престао би притисак и на самог краља што би отежало мешање Аустроугарске у унутрашњу политику Србије.⁵³²

У жељи да се нађе компромис и крене ка нормализацији српско-енглеских односа, приступило се првобитно одвајању економских од политичких, оснивањем Српске трговачке агенције у Лондону.⁵³³

Србија се није зауставила само на отварању трговачке компаније, напротив, она је овим уступком видела могућност да се поново поведу разговори о обнови дипломатских односа, а за то јој је била потребна помоћ неке од европских земаља које би посредовале у преговорима, па је и овог пута избор пао на Италију.

Српски министар иностраних дела, Жујовић, изложио је проблем првобитно италијанском отправнику послова Авенцану, јер је италијански опуномоћени министар Гвићоли био одсутан из Београда. Жујовић је имао у плану да замоли за италијанско посредовање, како би се сазнали тачни услови под којима би Енглеска пристала на обнављање дипломатских односа са Србијом. Авенцано је био свестан да би италијански утицај у Србији порастао ако би се посредовање завршило позитивно, али није дао званично обећање, јер је првобитно хтео да се консултује са својим Министарством коме је упутио извештај у коме тражи упуте о даљем деловању у том смеру. Авенцано је о могућности дипломатског

⁵³¹ Љ. Алексић-Пејковић, *Допринос Италије обнављању српско-енглеских односа 1903–1906*, 446–448;

⁵³² *Исто*, 435.

⁵³³ *Исто*, 436.

посредовања разговарао и са енглеским представником Тесинцером, желећи да сазна званичне енглеске захтеве.⁵³⁴

Почетком новембра, Тесинцер је разговарао са италијанским представником Гвићолијем, који се вратио у Србију, о стању у земљи и о могућности посредовања. Како је навео Гвићолију, покушао је (Тесинцер) да сазна званичне захтеве своје Владе који би довели до задовољења и обнављања дипломатских односа, али да је Министарство одбило да да било какав званичан захтев. Сматрали су да Србија треба нешто да предузме, а да ће Енглеска проценити њено залагање и изјаснити се да ли је то довољно за ново успостављање дипломатских односа. У разговору, Тесинцер је рекао да би за Србију било добро када би имала званичне захтеве, јер би тада у корену могла да пресече односе са завереницима, али наводи да он није успео да добије званичне захтеве и да сматра да би у томе помогло посредовање неке пријатељске Силе, а да би по његовом мишљењу Италија то могла да уради.⁵³⁵

Србија је италијанску помоћ затражила и преко свог представника у Италији, Миловановића, који је имао задатак да замоли италијанско Министарство да посредује преко своје амбасаде у Лондону, јер су прекинути односи негативно утицали на српског краља и његову спољну и унутрашњу политику. Миловановић је изјавио да је Србија спремна на све уступке које би задовољиле енглеске тежње у погледу официра који су учествовали у завери.⁵³⁶

Италијанска Влада је прихватила да се посредује преко њене амбасаде у Лондону. Влада је и у ранијем периоду прослеђивала извештаје из Србије у Лондон, али без икаквих упутстава о могућем деловању. Титони је сматрао да би Србија само у добрим односима са свим Силама могла бити гарант мира на Балкану. Италијанском представнику у Лондону, Панси, послата су упутства према којима је он требало да испита терен и провери да ли би се могло удовољити енглеским захтевима.

Панса се сусретао са Мијатовићем, некадашњим српским представником у Лондону. Саветовао је да Србија мора сама да преузме иницијативу и склони заверенике, јер јој енглеска Влада неће то званично тражити, а у случају да не дође до те иницијативе српске Владе, односи би могли бити у прекиду и у наредних двадесет година.

Амбасадор, Панса, сусрео се са лордом Ленсдавном и разговарао је о ставовима енглеске Владе по питању Србије. Нагласио је да је његово

⁵³⁴ ASDMAE, Serie P Politica, Serbia, B 197, Belgrado 3. ottobre; Roma 23. ottobre 1904.

⁵³⁵ ASDMAE, Serie P Politica, Serbia, B 197, Belgrado 3. novembre 1905.

⁵³⁶ Љ. Алексић-Пејковић, *Допринос Италије обнављању српско-енглеских односа 1903–1906*, 438.

интересовање приватно вођено добрим односима са Мијатовићем. Рекао је да нема званична упутства своје Владе да се уплиће у то питање, али да њега лично занима намера енглеске Владе, будући да су из Србије већ неколико пута биле упућене молбе Италији за евентуално посредовање око стабилизације српско-енглеских односа.

Лорд Ленсдаун је и даље остао при свом ставу да Енглеска неће упутити никакве званичне захтеве, него да Србија учини оно што сматра да може учинити у свом сопственом интересу, а његова Влада ће оценити да ли новонастала ситуација допушта да се измени дотадашњи став према Србији.

Након разговора, Панси је било јасно да се не може учинити више док се не види реакција Београда на изнесене енглеске ставове. Сматрао је да енглеска Влада нема још увек јаке интересне циљеве према Србији и да би због тога италијанска Влада требало да сачека пре него што поново покрене питање посредовања.⁵³⁷

Лорд Ленсдаун остао је уздржан и на посредовања руског и француског амбасадора, али је после промене Владе, пре него што је напустио место министра иностраних дела, написао извештај краљу Едварду о српско-енглеским односима. Сматрао је да се ситуација променила и да је у енглеском интересу да обнови односе са Србијом, кад околности буду то дозволиле.⁵³⁸

Ситуација унутар Србије није дозвољавала ризик да се краљ супростави завереницима без гаранција да ће након тога доћи до успостављања дипломатских односа. Министар спољних послова, Жујовић, морао је да напусти свој положај због новонастале ситуације. Смена Жујовића само је учврстила ставове нове енглеске Владе да се задржи резервисан став према Србији, а истог мишљења је био и италијански посланик у Београду. Саветовао је својој Влади да не предузима никакве даље корак док српска страна не предузме неке мере, које би промениле атмосферу и задовољиле енглеске интересе, мада је сматрао „да тренутна ситуација не оставља места оптимизму”.⁵³⁹

Ситуација у Србији се заоштравала крајем марта и почетком априла 1906, а завереничко питање дошло је до врхунца. Србија се налазила у незгодном спољнополитичком положају због сукоба са Аустроугарском, који су се продубљивали, а енглеска Влада је и даље заступала становиште да неће упутити званичне захтеве. Такав став додатно је комплико-

⁵³⁷ ASDMAE, Serie P Politica, Serbia, B 197, Belgrado 3. novembre, Roma 20. novembre N 57301, 20. novembre N 57315, 22. novembre 57502; Londra 30. novembre 1296/442.

⁵³⁸ Љ. Алексић-Пејковић, *Допринос Италије обнављању српско-енглеских односа 1903–1906*, 442.

⁵³⁹ ASDMAE, Serie P Politica, Serbia, B 197, Belgrado 12. gennaio, 22. gennaio 1906.

вао унутрашњу ситуацију Србије, јер завереници нису хтели да напусте Србију без претходних гаранција да ће након њиховог одласка Енглеска одмах послати свог представника у Београд.

До италијанског представника у Београду допирали су гласови да је енглески двор почео да фаворизује црногорски двор, што је директно задирало у италијанске интересе у тој земљи у погледу пруге Бар–Пријепоље–Ниш. Постојао је страх да би се ова пруга градила енглеским капиталом. Због настале ситуације, Гвићоли се поново обратио Тесинџеру стављајући му до знања да ће ситуација са Србијом остати непромењена, ако се енглеска Влада не изјасни по питању својих захтева.

Према једном Гвићолијевом извештају, ситуација би се могла решити ако би се у посредовање укључили руски и француски представници. Изложио је план по коме би се Тесинџер обратио својој Влади и тражио смернице по питању политике према Србији. Те смернице би требало да пренесе некој пријатељској Сили, која би их пренела српским званичницима. Ако Србија не би решила завереничко питање и након затражених услова, Италија више не би узимала иницијативу да посредује.⁵⁴⁰

Пашић је у разговору са Авенцаном изразио тежње српске Владе да пензионисање заверенике и замолио га да њихов разговор пренесе Тесинџеру, како би он обавестио своју Владу, која би тако имала увид у жеље Србије да поново успостави дипломатске односе са Енглеском.

Авенциано је пренео детаље разговора Тесинџеру, који је послао извештај својој Влади, истичући да је битно да енглеска Влада прихвати Пашићеву понуду, јер би у супротном Аустроугарска преузела комплетно српско тржиште и на тај начин угрозила енглеске трговинске и политичке интересе у Србији и на Балкану.

Енглеска Влада је уважила мишљење Тесинџера и разматрала да прихвати као задовољење пензионисање завереника и на тај начин доведе до решења сукоба и успостављања поновних дипломатских односа.

Завереници су пензионисани указом од 11. јуна 1906, а нови енглески посланик именован је одмах после тога. Пашићева Влада је у нове изборе ушла са решеним завереничким питањем, што је допринело и његовој победи на изборима.⁵⁴¹

Европске царске и краљевске династије држале су се начела монархистичког легитимитета и хуманизма. Они су убиство краљевског пара

⁵⁴⁰ ASDMAE, Serie P Politica, Serbia, B 197, Belgrado 18. febbraio, 19. marzo, 5. aprile 1906.

⁵⁴¹ Љ. Алексић-Пејковић, *Допринос Италије обнављању српско-енглеских односа 1903–1906*, 446–448; ASDMAE, Serie P Politica, Serbia, B 197, Belgrado 19. maggio; 11. maggio 1906.

доживели као напад на себе. Прихватање тог чина директно би претило њиховом постојању, омогућило би рушење постојећег политичког и друштвеног поретка. Уклањање владара насилним путем за њих је био први корак ка револуцији. Монархистичко узајамно подржавање била је стварна слика тадашње Европе, а појединости о убиству краљевског пара ускоро су доспеле на насловне странице свих европских новина, што је додатно отежало међународни положај Србије, будући да се атентаторима замерала свирепост, као и повреда заклетве дате краљу. Енглеске дипломате биле су ужаснуте догађајима у Србији. Унутар енглеске Владе расправљало се о даљим дипломатским корацима према Србији. Било је упитно да ли ће се наставити дипломатска активност са особама на власти које су учествовале у завери, а говорило се и о могућој заједничкој акцији са осталим Силама. Овим деловањем, енглеска Влада умешала се директно у унутрашње догађаје у Србији, а самим тим непосредно и у догађаје на Балкану. Српски представник у Лондону, Чедомиљ Мијатовић, обавестио је да Енглеска прекида све дипломатске односе са Србијом након убиства краља Александра, али да је одлучила да не повуче свог представника из Србије. Сер Бонхам остаће у Србији као посматрач, али неће тражити акредитацију код нове Владе, нити ће јој дати своје признање, све док не добије потпунија обавештења на који начин је она дошла на власт. Завереници су пензионисани указом од 11. јуна 1906. године, а нови енглески посланик именован је одмах после тога.

4.3. Италија и Јадранска железница

Велика зависност од Аустроугарске затварала је врата развоју српске индустрије. По доласку краља Александра Обреновића на престо, курс спољне политике Србије почео је да варира између Аустроугарске и Русије, којој је српска спољна политика постала наклоњенија. Тежило се смањењу аустроугарског утицаја, који је преко Тајне конвенције и Трговинског уговора спречавао независан развој српске индустрије. Да би се такво стање променило, Србија је требало да усмери извоз своје робе и према другим западним земљама, а као једно од решења била је и градња Јадранске железнице. На политичком и економском плану железница је могла да уђе и у интересну сферу Великих сила, у првом реду Русије и Италије. Зашто? Русија је тежила да избије на топло море, а италијанској индустрији и капиталу железница би отворила врата у унутрашњост Балканског полуострва.⁵⁴²

⁵⁴² Димитрије Ђорђевић, „Пројекат Јадранске железнице”, *Историјски гласник*, 3–4,

Још за време владавине краља Милана постојала је могућност да се Србија повеже у Јадранско-Дунавску железницу која би ишла од Радујевца преко Ниша, а на Јадранско море би излазила негде у близини Скадарског језера. Линија је требало да се надовеже на руско-румунску линију највероватније од Одесе, па би тако и ове две земље добиле излаз на Јадранско море. Правац железнице није био јасано постављен, па се постављало питање да ли ће крајња тачка бити Свети Јован Медовски или Бар.⁵⁴³

Заинтересованост за Јадранску железницу јавила се код руског магнанта, Александра Клеантовича Кумбариа, који је из Русије послао Гавру Суботића, који је до тада радио на изградњи Кавкаске железнице, да проучи могућу трасу за изградњу. Дошло се до закључка да би се продужењем Тимочке пруге на Прокупље, Куршумлију, Црмницу и Бар добила велика магистрална линија која би водила из Москве до Јадранског мора.

Српска Влада озбиљније је узела у разматрање градњу Јадранске железнице 1896/97. Србија је преко свог посланика на Порти, Стојана Новаковића, предала две ноте којима се тражила градња пруге за коју је била израђена једна студија (сумњиве вредности). Траса је требало да иде од Ниша преко Прокупља и Куршумлије до Мрдара, а Порта је од раније имала студију трасе од Мрдара до Приштине. Исте године покретну су и преговори са Румунијом за грађење моста на Дунаву, који би спојио српску и румунску железницу. Пруга је требало да иде од Прахова, које би се мостом повезало за Грују, па преко Неготина, Грамада, Ниша, Дољевца, па долином Косанчица према Мердарима, Подујевцу, Приштини, Призрену до Светог Јована. Преговори са Румунијом су пропали 1899. због великог утицаја Аустроугарске и настојања српске Владе да се гради узан колосек.⁵⁴⁴

Промена курса спољне политике Србије осећа се након женидбе краља Александра и доласка проруске радикалне Владе, када се поново разматра могућност за градњу Јадранске железнице. Зашто се разматрао овај пројекат и које Силе су имале инерес његовим остварењем? Пројекат Јадранске железнице требало је да буде противтежа изгласаном пројекту аустроугарске Владе, новембра 1900, око градње Источнобосанске пруге, која би пореметила *status quo* на Балкану, а и битније би угрозила Србију. Пројекат те железнице омогућио би Аустроугар-

Београд 1956, 3.

⁵⁴³ W. S. Vucinic, *nav. delo*, 210.

⁵⁴⁴ W. S. Vucinic, *nav. delo*, 210–211; Љ. Алексић-Пејковић, „Италија и Јадранска железница”, *Историјски часопис*, бр. 34, Београд 1988, 259; Д. Борђевић, *nav. дело*, 4–5.

ској излазак на Солун, што је и био њен циљ. Као противтежу, Русија је покренула питање градње Јадранске железнице и своју дипломатску делатност ширила је према Француској, Италији и Турској. Руски амбасадор у Риму требало је да подстакне италијанску Владу да подржи Јадрански пројекат, а дипломатска мисија се одвијала и у Цариграду где су уверавали султана да би изградњом пруге задовољио војне и економске потребе земље. Пројекат је покренула Русија, али га није подржала економски у изградњи железнице. Рачунало се на француски и италијански капитал. Француски министар Декласе подржао је пројекат, што се види из његове депеше, послате у Београд француском представнику, у којој каже да даје подршку изградњи железнице, јер има непосредне интересе да спречи економску хегемонију Аустроугарске на Балкану. Француски амбасадор у Цариграду требало је да подржи руску иницијативу око градње железнице, а француски представник у Риму требало је да подржи српског представника око пројекта који ће изнети италијанској Влади. Српском представнику у Риму, Симићу, поручено је да ће италијанска Влада „морално” подржати пројекат и да ће незванично указати на велике могућности италијанским капиталистима. Италијанска Влада прихватила је пројекат Јадранске железнице, а француски представник у Риму био је сигуран да ће италијански представник на Порти заступати питање железнице.⁵⁴⁵

Према италијанским извештајима у току 1901. године види се заинтересованост италијанске Владе око градње железнице. Италијански представник у Србији често се сретао са руским представником, који га је обавештавао о дешавањима постигнутим на Порти. Истовремено, стизале су депеше из Цариграда, у којима је италијански представник обавештавао о ставу Порте као и о држању руског, француског и српског представника по питању пројекта Јадранске железнице.⁵⁴⁶

У време Царинског рата,⁵⁴⁷ Јадранска железница постаје „магистрала слободе”, којом ће српски производи неометано допрети до нових тржишта на западу. У току Царинског рата италијанска Влада је обећа-

⁵⁴⁵ Љ. Алексић-Пејковић, „Италија и Јадранска железница”, *Историјски часопис*, бр. 34, Београд 1988, 259–260; W. S. Vucinic, *nav. delo*, 210; Д. Ђорђевић, *nav. дело*, 5; *Documents Diplomatiques Français*, seriè II, volume I, doc. 139, 182, 247, 307, 328; ASDMAE, Serie P Politica, Serbia, B 496, Belgrado 20. III 1901.

⁵⁴⁶ ASDMAE, Confidenziale, DD, Ferrovie Balcaniche 1888–1910, doc. 42, 45, 46, 48, 49, 51, 54.

⁵⁴⁷ Под Царинским ратом у историографији подразумева се трговински сукоб Краљевине Србије и Аустроугарске монархије, који је почео 12. јуна 1906, након неуспелих преговора, вођених у Бечу, око закључења Трговинског уговора. Сукоб је окончан 9. јануара 1911.

ла Србији да ће подржати на Порти њен предлог за изградњу Јадранске железнице. У српском плану изградње Јадранске железнице, помињала се изградња и Тимочке железнице. Првобитни план да се капитал тражи од Француске промењен је у лето 1906, када је српска Влада тежила да образује друштво које би помагао енглески капитал, а које би почело изградњу првобитно Тимочке железнице, а касније и целокупне трасе Јадранске железнице. Енглеска друштва била су позната у свету по изградњи колонијалних железница, а рачунало се да ће енглеска Влада преко свог представника у Цариграду приволети Порту да прихвати изградњу Јадранске линије.

Српска Влада поднела је предлоге око изградње железнице Енглеској, где је пројекат био прихваћен. Некадашњи енглески министар железница, Џемс Сиврајт, сматрао је да се пројекат треба усмерити у два правца: за грађење и за финансирање. Иако се чинило да ће се план одвијати успешно, због нестабилне ситуације унутар Србије изазване сукобима са Аустроугарском, припреме зајма за војно наоружање и закључење зајма у Женеви, узнемирио је лондонске фирме које су одложиле преговоре за октобар 1906.⁵⁴⁸

Нови преговори са Енглеском уродили су плодом 3. децембра 1906, када су Сиврајт и српски конзул у Лондону, Александар Такер, основали The Anglo-Balkan syndicate Ltd. Енглески публициста Алфред Стед требало је да води преговоре са српском Владом од које се захтевало да Јадранску пругу на српској територији гради фирма Pouling&Comp, чији би инжењер одмах дошао у Србију да провери трасу и израчуна трошкове изградње. Српска Влада требало је да да облигације са интересном стопом од 5%, а фирма ће одлучити када ће пласирати железничке обавезнице и да ли ће то бити на тржишту Лондона или Париза. У даљем плану, требало је основати групу за експлоатацију са седиштем у Београду и једну са седиштем у Лондону или Паризу, да би се лакше утицало на Порту, како би се добила укупна концесија за Јадранску железницу. Српска Влада није могла са овим условима пред Скупштину, истовремено због несигурне политичке ситуације унутар земље, а и банке су повукле новац. Почетком наредне 1907. године Стед је покушао да покрене поново пројекат преко Париза, како би приволео и Отоманску банку, али је и овај покушај доживео неуспех.⁵⁴⁹

Пристанак Порте на пројекат Јадранске железнице био је неопходан. Посета Мунир-паше Београду, крајем 1906. почетком 1907. изазвала је

⁵⁴⁸ Д. Ђорђевић, *нав. дело*, 6–7; Љ. Алексић-Пејковић, *Италија и Јадранска железница*, 263.

⁵⁴⁹ Д. Ђорђевић, *нав. дело*, 8.

негодовања у Бечу и Софији. Подршка око изградње железнице спречила би намере Аустроугарске да економски ослабе Србију и продре према Македонији. Железница би побољшала војни положај Турске и економски је оснажила. Политиком давања концесија Француској, Енглеској и Италији требало је да се привуче њихова подршка против аустријских намера.

Да би придобила Порту, Србија је морала да рачуна на дипломатску помоћ Великих сила. Прва која је прихватила пројекат била је Италија. Да би се детаљније информисала о питању Јадранске железнице, италијанска Влада је марта 1906. послала у Србију, Румунију и Бугарску публицисту Вика Монтегаку. Нови италијански представник у Лондону, Сан Ђулијани, крајем 1906. заложил се код енглеске Владе да се прихвати овај пројекат, а италијанском амбасадору у Цариграду послата су упутства да на Порти подржи српски железнички пројекат.⁵⁵⁰

Енглеска Влада била је доста уздржана, с једне стране стрепела је да би Порта могла да одбије пројекат, а са друге зазирала је од аустро-руског сукоба који би се могао изазвати градњом ове железнице.

Аустро-српски сукоб добио је веће размере 1908, а говор грофа Ерентала делегацијама 27. јануара 1908. открио је тежње Аустрије да своје интересе прошири према Косову, Македонији, северној Албанији и Солуну. Испуњењем аустријских интереса, Србија би се нашла у обручу и била би приморана на капитулацију. Тежње Аустроугарске нису биле претња само Србији, већ су озбиљно нарушавале интересе осталих Сила и угрожавале балканску равнотежу. Као противмеру, Француска, Русија и Италија заузеле су се за Јадрански пројекат.⁵⁵¹

Српска Влада своју акцију за остварење Јадранског пројекта усмерила је у три правца: тражила је подршку свих Великих сила, које је требало да помогну Србији да на Порти издејствује концесије за грађење пруге, а требало је обезбедити техничке и финансијске услове. Србија је подршку добила и од Немачке, што је Аустроугарску ставило у незавидан положај. Ерентолова изјава изазвала је негодовања Италије, Русије и Француске, а да би смирила страсти бечка Влада је 8. фебруара 1908. изјавила да се неће противити српском захтеву за железничком везом.⁵⁵²

Представници Француске, Италије и Русије на Порти, подржали су српски предлог, па је султан хтео да покаже добру вољу, али се није могло

⁵⁵⁰ Д. Ђорђевић, *нав. дело*, 8–10; G. Volpe, *Italia moderna 1898–1910*, Firenze 1973, 105–106.

⁵⁵¹ ASDMAE, Confidenziale, DD, Ferrovie Balcaniche 1888–1910, doc. 79, 80; Д. Ђорђевић, *нав. дело*, 10.

⁵⁵² Д. Ђорђевић, *нав. дело*, 11.

прикрити да је овај пројекат у Цариграду примљен са нерасположењем.

Битан фактор био је финансирање и грађење железнице, а прошао је кроз две фазе: преговоре са представницима Société financière d'Orient и Отоманске банке у Паризу, а преговори су проширени на Енглеску, Русију у Италију, од којих се очекивао уплив капитала.

Договор је постигнут са представницима париских банака, након чега су учињена два корака на Порти; тражиле су се концесије и спој са Отоманским железницама. Мунир-паша препоручио је овај захтев, а требало је утврдити време када ће почети акција. До отежавајућих околности дошло је када је италијанска Влада тражила удео, што је Отоманска банка одбила уз објашњење да ће то пробудити неповерење код Порте, која ће постати неприступачна.⁵⁵³

Порта је одбила да да „километарску гаранцију” због тога је требало да Француска, Италија, Русија и Србија преузму одговорност на себе, јер би у противном план о оснивању синдиката за градњу железнице пропао.

Крајем фебруара 1908. по иницијативи Владе, у Италији је образована једна капиталистичка група, представника чисто италијанског капитала, на челу са италијанском Националном банком. Ова група требало је да учествује у грађењу железнице. Преговори са представницима Отоманске банке вођени су наизменично у Паризу и Риму. Отоманска банка првобитно је прихватила да Италија учествује само у изградњи Јадранског пристаништа, али је под притиском француског министра иностраних дела, пристали су француски банкар на учешће Италије и у градњи саме железнице. Услов је био да се у француску корист реши спор који су водили са италијанским капиталистима око рудника и железнице у Хераклеји. Споразум о сарадњи француско-италијанског капитала постигнут је 13. марта. Представник италијанске Националне банке, Стрингер, отпутовао је у Париз да се договори око детаља сарадње, али су наишли на препреку, јер је тражио већи италијански удео од француског, што је одбијено. Нова фаза преговора отпочета је у мају, када је италијанска Влада покушала непосредно да се споразуме са француском Владом. Титони је дао следећи предлог; у синдикату учествују Француска, Италија, Русија и Србија, Француска и Италија, ступају равноправно са по 40% удела, следи Србија са 10 или 15% удела, а будући да је Отоманска банка била у развијеним односима са Србијом она ће управљати и њеним делом, а остатак ће примити на себе Русија. Предлог је доставио Миловановићу са напоменом да његова Влада даље од тога не може ићи.⁵⁵⁴

⁵⁵³ Д. Ђорђевић, *нав. дело*, 11–13; ASDMAE, Confidenziale, DD, Ferrovie Balcaniche 1888–1910, doc. 81.

⁵⁵⁴ Љ. Алексић-Пејковић, *Италија и Јадранска железница*, 264–267; Д. Ђорђевић,

Титонијев предлог делимично је измењен. Француска је добила више удела од Италије, али је договорено да улог Француске не може да пређе пола, у обзир је узета и Србија. Споразум о образовању конзорцијума за градњу Јадранске железнице потписан је у Паризу 6. јуна 1908. Према уговору, образовала су се два друштва, једно за градњу железнице, а друго за градњу пристаништа. Француски капитал је учествовао са 45%, италијански са 35% , руски са 15% и српски са 5%. Друштво за градњу пристаништа подељено је на италијанско-француско са уделом од 50%. У последњем моменту, учешће Италије у градњи пристаништа подигнуто је на 55%. Француска је од свог дела могла дати део Русији и Србији, али да то накнадно регулише уговорима. Трасирање пруге извршиће француски, италијански и српски инжењери.⁵⁵⁵

Бечка Влада је под утицајем Немачке, Италије и Русије морала да попусти притисак на Србију, па је Ерентал понудио да се Србија споји са Босанском железницом и добије излаз на море код Метковића.

Пред аустро-немачким савезником, Италија је изјавила да не крши ниједну тачку заједничког договора и да нема никакве бенефиције које су ускраћене другим Силама, као и да њено деловање није уперено против Балканског споразума са Аустроугарском. Титони је у два наврата, марта и априла, разговарао са Миловановићем. Заступао је тезу да се Турска морала приволети на концесије у Јадранској железници и да би, као ултиматум, требало послати флоту у њене воде.

Енглеска је упорно одбијала да се прикључи Јадранском пројекту и тиме видно слабила акцију Великих сила.

За разлику од Енглеске, француској Влади Јадранска железница допуштала је продор на руско тржиште трасом Симплон–Венеција–Медова–Русија. Оно што је било битно за француску привреду, јесте то да пруга заобилази Немачку, па су француски производи допирали директно на Балкан и у Србију, а то је био највећи разлог због чега се Француска заложила код Порте за њену изградњу.

За Србију је било битно држање румунске Владе, јер би без њиховог пристанка, пројекат доживео неуспех. У преговорима са румунском Владом покушала је да отклони несугласице настале 1898. Српска Влада је прихватила да се гради широк колосек, али је тражила да се мост код Кладова помери према Прахову и Груји. Због захтева за померање моста, пропали су преговори 1907, јер је према уговору 1898, већ било одређено где ће се поставити мост. Нови преговори са Румунијом покренути су 14. фебруара 1908. и са румунске стране се тражила хитност споразума од

нав. дело, 13–14; DDF, serie II, volume XI, 343, 353, 356.

⁵⁵⁵ Д. Ђорђевић, *нав. дело*, 15; Љ. Алексић-Пејковић, *нав. дело*, 268.

којег је зависио целокупан јадрански пројекат. Будући да нису успели да се споразумеју српско-румунски преговори пропали су и 1908.⁵⁵⁶

Пројекат за изградњу железнице Дунав–Јадран имао је три предлога: српски, бугарски и црногорски. Према српском предлогу косовска област се везивала за Србију, али је обилазила Новопазарски санџак у коме се налазила аустроугарска војска по одредбама Берлинског уговора. Због овог заобилажења, пруга је губила везу са Црном Гором и прелазила на територију северне Албаније до луке Медова.

Црногорски пројекат кретао је од Бара до Вирпазара, долином Мораче и Таре на Беране потом на Рожаје и Куршумлију. Порта овај предлог није хтела ни да узме у разматрање, јер је само малим делом обухватао њену територију.

Према бугарском пројекту, железница је требало да има две деонице: северну од споја са Румунском железницом код Видина, до прикључка на софијску мрежу код Вратца. Јужни део деонице ишао би од Ћустендила до Куманова и Скопља, потом преко Гостивара и Дебра до мора. Овим предлогом железница би била пребачена са српског земљишта на бугарско, што би јој отворило врата према Македонији. Султан није подржао овај пројекат, јер је било супротно интересима Отоманског царства. Бугарска је, као и Србија, покушала да помоћу Великих сила приволи Порту да прихвати њен предлог. Упутила је представника у Париз на преговоре. Отоманска банка одбила је да финансира пројекат, али је бугарски представник успео да се споразуме са француским друштвом Барусон и Ко. Крајем јуна, поднета је молба у Цариграду да се гради траса Кумане–Ћустендил, али је Порта одбила тај захтев.

Србија је поново водила преговоре са Румунијом 1908/1909, али су и даље остали без постигнутог договора.⁵⁵⁷

Почетком јуна 1908. веровало се да ће Порта прихватити пројекат, иако су постојале несугласице. Чариков је саветовао српску Владу да буде спремна за радове чим ирада изађе, а да новац депонује у Цариград. У Паризу је 30. јула одржан први састанак синдиката за градњу Јадранске железнице у присуству представника Отоманске банке, Генералне железничке мреже и Друштва Солун–Цариград. На овом састанку усвојена је траса од Мрдара до Медове. Повољан развој догађаја прекинула је Младотурска револуција. Година 1908. није била бурна само због Младотурске револуције, већ и због анексије Босне и Херцеговине, која је променила ток и приоритет српске политике. У новим српским захтевима Јадранска железница се не спомиње непосредно, али зато Србија

⁵⁵⁶ Д. Ђорђевић, *нав. дело*, 16–19.

⁵⁵⁷ Д. Ђорђевић, *нав. дело*, 19, 23, 25.

тражи да јој се додели област у Подрињу и области Требиња између Дрине и дуж Санцака да би Србија и Црна Гора стекле заједничку границу.⁵⁵⁸

Борба за концесије настављена је одмах по завршетку Анексионе кризе 1909. Почетком јануара на Порти се говорило да ће се српски захтеви, у начелу, подржати, али су постављена два услова, први да се Порта није могла финансијски обавезати за изградњу железнице и други да се железница услови држањем Русије у Критском питању. Овде се јасно видео циљ да се учени руска дипломатија.

Русија је била спремна да уместо Турске да „километарске гаранције”, а прикључила јој се и Италија, једино француска Влада није била сагласна, јер није могла у парламенту да оправда своје интересе према северној Албанији.

Српска Влада је 1909. закључила зајам у Паризу, који је требало да олакша градњу железнице и пристаништа. На састанку руског и италијанског владара у Ракониђију споразумели су се Титони и Изволски да се мора што пре отпочети градња железнице. Миловановић је хтео да убрза градњу, због тога је покушао да посредује у Лондону и Бечу за укључење њиховог капитала у градњу железнице, али су се ови покушаји завршили неуспехом.

Под притиском италијанске, француске, руске и српске дипломатије попустила је и Порта. Трећег септембра 1909. дозволила је француском Друштву проучавање терена. Дозвола добијена од Порте односила се на целокупну трасу. Правац трасе требало је да иде линијом Мрдаре–Приштина–Таковица поред Скадра на Лунерско језеро. Непредвиђени проблеми настали су када је инжењере на терену напало албанско становништво због чега су се они повукли у Цариград, а рад на железници поново је дошао на мртву тачку.⁵⁵⁹

Краљ Петар и Миловановић посетили су Цариград априла 1910, а повод је био Трговински уговор и Јадранска железница. У том тренутку, турска политика благонаклоно је гледала на Јадранску железницу. Султан је пристао на њену градњу, али је рекао да ће се траса градити турским новцем, без Великих сила, јер би то вређало достојанство Турске. Велики везир је обећао Миловановићу да ће се ускоро приступити трасирању и да ће се преговори водити само између Србије и Турске, али је Миловановић знао да Турска није имала финансијска средства и да ће се без помоћи Великих сила још дуго чекати на изградњу железнице.

Као противтежа Јадранској железници, Немачка је на Порти покренула питање градње такозване „јужне трасе”, која би се протезала од

⁵⁵⁸ Д. Ђорђевић, *нав. дело*, 28.

⁵⁵⁹ Д. Ђорђевић, *нав. дело*, 27–30.

Скопља преко Гостивара и Дебра на Медову. План је пред Порту изнео Хаки-паша, а у јулу се детаљно разговарало, али је српска Влада, чим је дознала за ту могућност, уложила протест, а подржале су је Владе Француске и Италије. У Паризу је одржана седница синдиката за грађење Јадранске железнице јула 1911. Комисија се изјаснила за српску „северну трасу” Мрдаре–Призрен–Медова, али је у преговорима са Портом 29. јула 1911. договорено је да се гради „јужна траса” са изменама, па је требало да иде преко Призрена–Дебра и долином Маће на Медову. Трасирање је требало да се заврши за шеснаест месеци. Као анекс уговору, на захтев Порте укључено је и проучавање пруге Скадар–Бар. Након склапања уговора, дошло је до сукоба са Друштвом источних железница, које се позивало на концесију друштва и Порте из 18. маја 1872, која је Друштву дала право на експлоатацију железница у европској Турској, као и пруге са којом би се постигао спој са српским железницама, кад оне буду изграђене. Ови захтеви Друштва директно су нарушавали српске интересе, па је српска Влада уложила протест, јер је уговор био склопљен пре Берлинског конгреса. Ситуација је измењена након потписивања „четворне комисије” 1883, према којој је Србија добила спој са Турском мрежом преко Врања и Ристовца, а изјавом барона Христа, Друштво се 15. априла 1882. одрекло ранијих права, стога је протест аустроугарског Друштва био лишен правног основа.

Иако се мислило да су отклоњени сви проблеми настали у процесу прихватања Јадранске железнице, као што су Младотурска револуција 1908, Анексиона криза 1908/1909, Албански устанак 1910, железничке планове у јесен 1911. одложио је италијанско-турски рат. Иако је наредне 1912. покушано да се крене са градњом код Приштине, радове је поново зауставио Албански устанак, а касније и балкански ратови.⁵⁶⁰

Тежње Србије да либерализује и осамостали своју економију изражене су и кроз градњу њених железница, које су представљале отворена врата за извоз робе на остала европска тржишта и омогућавале јој да се отргне из стега Аустроугарске. Пројекат Јадранске железнице истовремено је представљао ново зближавање Србије и Италије, а његово остварење допринело би економском развоју обеју земаља. Проблеми који су уследили на европској политичкој сцени, сваки пут су одлагали остварење овог пројекта, који би поред Србије и Италије, обезбедио економски развој Русији, Турској, Енглеској, Грчкој и Црној Гори.

⁵⁶⁰ ASDMAE, Confidenziale, DD, Ferrovie Balcaniche 1888–1910, doc. 141; Д. Ђорђевић, *нав. дело*, 29–32.

4.4. Србија, Анексиона криза 1908–1909. и италијанска реакција

У време Источне кризе 1875–1878, Аустроугарска се споразумела са Русијом Рајштатским уговором и Будипештанском конвенцијом да ће добити право на анексију територије Босне и Херцеговине. На Берлинском конгресу 1878, Велике силе повериле су Аустроугарској мандат да привремено окупира територију Босне и Херцеговине, како би средила унутрашње прилике и успоставила мир.

Европска политичка сцена почетком 20. века почела је да се мења. Са једне стране биле су силе Антанте, које су тежиле да задрже непромењено стање у Европи, а насупрот њима нашле су се Централне силе, које су тежиле новој прерасподели Европе, што је довело до комешања на европској сцени и нове могућности војне конфронтације. Доказ о новим жариштима у Европи свакако је била Мароканска криза 1905–1906, а за њом је следила и Анексиона криза 1908–1909.⁵⁶¹

Нова комешања на европској сцени изазвала је Младотурска револуција. Стари систем унутар Турске само је убрзавао њено пропадање, групе официра и грађанских интелектуалаца, следбеника нових Османа, настојали су да модернизују земљу по узору на Запад, а увели су и устав. Иступали су са паролом „Отоманско царство Отоманима”. Унутрашње немире у Турској искористила је Немачка, како би обезбедила пут ка Цариграду и Солуну. Немачка је слала своје официре као саветнике у турску војску, а успела је да добије концесије за изградњу Багдадске железнице. Такво понашање Немачке водило је ка нарушавању европске равнотеже и засметало је Француској и Енглеској. Да би доспела до Солуна и Цариграда, Немачкој је била неопходна помоћ Аустроугарске чији су политички интереси били усмерени на Балкан. Постојала су два правца којима би се могао достићи жељени циљ, први је долином Мораве и Вардара, а други – трасом Новопазарске железнице – од Сарајева преко Новог Пазара, Косовске Митровице и Скопља до Солуна.⁵⁶²

Србија се поново нашла у интересној сфери Аустроугарске. Како би се ослободила њених притисака, Србија је почела да тражи ново тржиште за своје производе, што је водило ка Солуну, а у плану је имала и изградњу железнице, која би је одвела ка Јадранском мору. На спољнополитичком плану окретала се Русији и њеној савезници Француској,

⁵⁶¹ Чедомир Попов, „Међународни оквири анексије Босне и Херцеговине 1908–1909”, *Стогодишњица анексије Босне и Херцеговине*, Бања Лука 2009, 42–47; Михаило Војводић, „Србија и Анексиона криза 1908–1909”, *Стогодишњица анексије Босне и Херцеговине*, Бања Лука 2009, 120.

⁵⁶² Ч. Попов, *нав. дело*, 48.

а од 1907. и Великој Британији. Србији је било тешко да се ослободи стега из Беча, које су имале за циљ да овладају српским железницама или евентуално саграде заобилазну пругу преко Новог Пазара. Претња од Аустроугарске била је велика, будући да је гушила и спутавала српску економију, а постојала је могућност поробљавања читаве српске територије. Демонстрацију силе показала је кроз Царински рат 1906, који је само представљао увод у анексију Босне и Херцеговине.⁵⁶³

Младотурска револуција била је довољан разлог да се Аустроугарска одлучи на анексију Босне и Херцеговине. Донета је одлука да се анексија прогласи на јубилеј 60-годишњице ступања на престо цара Фрање Јосифа I. Аустроугарска се на то припремала још из периода Берлинског конгреса, када је добила мандат да привремено окупира територију и на тај начин спречи повезивање словенских народа у једну велику државу. Да би се додатно узнемирила политичка сцена у Србији, стално су се ширили гласови о аустроугарским намерама да анектира територију Босне и Херцеговине. Будући да је са променом династије у Србији 1903. дошло и до промене курса спољне политике, који се кретао ка Русији, дошло је до захлађења односа са Аустроугарском, што је довело и до заоштравања односа на економском плану. Таква ситуација била је погодна да Аустроугарска објави анексију, јер је у исто време и Русија била ослабљена поразом у рату са Јапаном.⁵⁶⁴

Аустроугарска је ипак тежила да у свом деловању добије подршку Русије, што је и учињено на састанку аустријског министра иностраних дела, барона Ерентала, и руског министра иностраних дела, Извољског, у Бухлави 15. септембра. Русија се није противила анексији, али је тражила да јој се да гаранција да њени бродови слободно пролазе мореузима, што је и прихваћено.

Цар Фрањо Јосиф потписао је акт о анексији 5. октобра, а анексија је проглашена 7. октобра 1908. Истог дана, саопштењем барона Ерентала, обавештени су Русија, Енглеска, Немачка, Француска, Италија и Турска.

Дан пре проглашења, из италијанског Министарства спољних послова, упућена је депеша за Београд. Министар иностраних дела Титони, наговестио је да се према пристиглим извештајима из Цариграда спрема анексија територије Босне и Херцеговине, а да Порта разматра да упути протест земљама потписницама Берлинског уговора.⁵⁶⁵

Италијански представник у Београду извештавао је о комешањима унутар земље и о непријатељском расположењу према Аустроугарској због могућности анексије. На улицама су се узвикивале паролe „Живе-

⁵⁶³ Исто, 49.

⁵⁶⁴ М. Војводић, *нав. дело*, 119–121.

⁵⁶⁵ ASDMAE, Confidenziale, DD, Questione d'Oriente, serie LX, 1908, doc. 5788.

ла српска Босна!”, а поједине новине позивале су на груписање војске према Дрини. О дешавањима унутар Србије, италијански министар иностраних дела, Титони, обавештавао је италијанске представнике у Лондону, Паризу и Петрограду.⁵⁶⁶

Италијански представник у Београду описао је унутрашњу ситуацију Србије: „Ако се то догоди, српска Влада ће се суочити са алтернативом, рат или револуција. Становништво је узбуђено. Војни резервисти прве линије позвани су на оружје с оправдањем одржавања јавног реда и мира. Наш војни аташе је на маневрима, где је данас отишао са Његовим величанством, краљем”.⁵⁶⁷

Италијански представник у Бечу, Аварна, био је обавештен да ће прокламација о анексији бити прочитана у Сарајеву 7. октобра, а да ће проглас бити објављен у аустроугарској штампи.⁵⁶⁸

Черњајев је сматрао да се питање Босне и Херцеговине треба решити мирним путем и да би требало сазвати конвенцију, на којој би се расправљало о статусу ове територије, будући да је њена анексија противна одредбама Берлинског уговора.⁵⁶⁹

Прокламација анексије послата је свим конзулатима у Сарајеву. Будимпешта је била задовољна прокламацијом, али је ситуација у Београду била забрињавајућа. Како наводи италијански представник, Влада Србије преузела је додатне мере да се одржи мирна ситуација на улицама, српска штампа је обавештавала о догађајима у Босни и Херцеговини и постављало се питање могућег сукоба са Аустроугарском. У Србији се није очекивало да ће Турска мирно прихватити анексију. Италијански конзул био је мишљења да Србија жели да изазове младе Турке да реагују на дешавања у Босни и Херцеговини, али да није било успеха у том смеру. Како наводи Негрото, широм Србије су се организовале патриотске демонстрације.⁵⁷⁰

Аустријски представник у Београду, уручио је српском министру иностраних дела, Миловановићу, ноту о анексији територија. Српска Влада је истог дана циркуларом уложила протест Великим силама. Тражила је задовољење успостављањем пређашњег стања. Српски протест је у престоницама Великих сила дочекан са резервом.⁵⁷¹

⁵⁶⁶ ASDMAE, Confidenziale, DD, Questione d'Oriente, serie LX, 190, 5789.

⁵⁶⁷ ASDMAE, Serie P Politica, Serbia, B 198, Belgrado 6. ottobre 1908.

⁵⁶⁸ ASDMAE, Confidenziale, DD, Questione d'Oriente, serie LX, 1908, doc. 5795.

⁵⁶⁹ ASDMAE, Confidenziale, DD, Questione d'Oriente, serie LX, 1908, doc. 5800.

⁵⁷⁰ ASDMAE, Confidenziale, DD, Questione d'Oriente, serie LX, 1908, doc. 5802, 50807, 50809; ASDMAE, Serie P Politica, Bosnia, B 496, Sarajevo 7. ottobre 1908.

⁵⁷¹ М. Војводић, *нав. дело*, 126–127; ASDMAE, Serie P Politica, Serbia, B 198, Roma

Српска омладина највише се истицала у национално-револуционарним захтевима, позивали су на оснивање организације, која би имала задатак да припреми српски народ за ослобођење. Вођени тим идејама, у Београду је 9. октобра 1908. основан Одбор народне одбране који је требало да организује горенаведене задатке. Сличне националне организације оснивале су се и у унутрашњости земље, вођене стрепњом од могућег упада аустроугарске војске.⁵⁷²

Српски министар иностраних дела, Миловановић, срео се у Карлсбаду са руским министром иностраних дела, Извољским, који га је обавестио да Русија није у могућности да спречи анексију, јер није била спремна да уђе у рат, али је Извољски саветовао Миловановића да Србија тражи накнаду на некој другој територији и да ће је Русија у томе подржати.

Српски министар иностраних дела сматрао је да није време да Србија уђе у рат са Аустроугарском. Ситуација унутар земље се и могла држати под контролом, али је постојао страх да се не понови 1875. у Босни. Због тога је одлучено да се Срби и муслимани држе заједно, да не иступају док се не буду виделе реакције Великих сила. Образован је одбор од осам људи, који је требало да искаже Великим силама незадовољство насталом ситуацијом на територији Босне и Херцеговине. Српско-муслиманска организација обратила се младотурцима и њиховим комитетима. Договорено је да се заједно ради против анексије и да ће им у том раду помагати Србија.⁵⁷³

Српска Влада је свој протест против анексије Босне и Херцеговине изразила циркуларом, који је послала Великим силама, јер је сматрала да је овим чином угрожен положај Србије и нарушена европска равнотежа успостављена на Берлинском конгресу 1878. Тражила је да Силе успоставе претходно стање или да Србији доделе територијално проширење. Захтев за територијалним проширењем наишао је на оштру осуду унутар Србије, јер се то могло протумачити како Србија продаје Босну за проширење. Италијански представник у Београду извештавао је о дешавањима унутар Србије и наводи да је аустроугарски представник тражио од министра иностраних дела, Миловановића, да се прекину даље демонстрације. Миловановић је рекао да ће водити рачуна да демонстрације не пређу оквири легалног деловања и да му је због тога било потребно наоружање како би задржао мир у земљи. Аустроугарски представник

8. ottobre 1908.

⁵⁷² ASDMAE, Confidenziale, DD, Serbia, XXII, 1908, doc. 884; М. Војводић, *нав. дело*, 124–125.

⁵⁷³ М. Војводић, *нав. дело*, 126; ASDMAE, Serie P Politica, Serbia, B 198, Belgrado 7. ottobre 1908. telegramma N 86.

није био задовољан ситуацијом у Србији, сматрао је да је њен народ непријатељски расположен према Аустроугарској, а циркулар српске Владе послат Силама, потписницама Берлинског уговора, додатно је компликовао дипломатске односе двеју земаља. Сматрао је да би требало прекинути дипломатске односе са Србијом.⁵⁷⁴

Италијански представник из Београда послао је циркулар српског протеста за Рим, јер то није могао да уради српски представник, који је у то време био одсутан. Негрото наводи да је аустроугарска Влада одбила српску протестну ноту и да се очекује разрешење ситуације на заказаној ванредној седници Скупштине 10. октобра. На заседању 11. октобра, Скупштина је прихватила све Владине предлоге и одобрила кредит за наоружање, што је правдано потребом за одбраном. Италијански представник извештава да је јавно мњење у Србији желело рат, а сматрао је да је исти став имао и српски краљ.⁵⁷⁵

Италијански министар спољних послова, Титони, извештавао је да је и Турска била противна анексији, јер је то сматрала кршењем међународног договора.⁵⁷⁶

Миловановић је изашао са предлогом пред Велике силе да се Босни и Херцеговини да потпуна територијална и економска аутономија, а ако се не би постигао споразум Србија ће тражити територијалну надокнаду у босанскохерцеговачком Подрињу и у области Требиња. Истовремено, радило се и на сарадњи са Црном Гором око очувања заједничких територијалних интереса. Споразум о заједничком држању и заштити интереса склопљен је 24. октобра. Негрето је извештавао да је у разговору са аустроугарским представником сазнао да се неће удовољити српској жељи за територијалним проширењем јер како је рекао аустроугарски представник: „Србија мора заборавити на сваку илузију да ће добити територијално проширење”. Србија ће се сматрати одговорном за све последице које произилазе из њеног агресивног става према Аустроугарској.⁵⁷⁷

Српски министар иностраних послова, Миловановић, хтео је да сазна какво је држање Великих сила по питању анексије, па се упутио у Берлин, Лондон, Париз и Рим, Николу Пашића је послао у Петроград, а Стојана Новаковића у Цариград.⁵⁷⁸

⁵⁷⁴ ASDMAE, Confidenziale, DD, Questione d'Oriente, serie LX, 1908, doc. 5823, 5824, 5828, 5829.

⁵⁷⁵ ASDMAE, Confidenziale, DD, Questione d'Oriente, serie LX, 1908, doc. 5830, 5843, 5845.

⁵⁷⁶ ASDMAE, Confidenziale, DD, Questione d'Oriente, serie LX, 1908, doc. 5844.

⁵⁷⁷ ASDMAE, Confidenziale, DD, Questione d'Oriente, serie LX, 1908, doc. 5955, 5973; М. Војводић, *нав. дело*, 130–131.

⁵⁷⁸ М. Војводић, *нав. дело*, 131; ASDMAE, Confidenziale, DD, Questione d'Oriente, serie LX, 1908, doc. 5997.

Миловановић је добро примљен у Италији, успео је да добије обећање да ће Влада подржати српске интересе. Изјавио је да ће, уколико конференција буде одржана у Риму, он поставити Српско питање онако како је то урадио Кавур на Париском конгресу 1856. После Рима, Миловановић је хтео, на позив кнеза Николе, да отпутује у Црну Гору. Италијански министар спољних послова, Титони, руски и француски амбасадор подржавали су ту одлуку, али до тог пута ипак није дошло, јер је српски краљ Петар сматрао да то може додатно погоршати већ лоше односе са Аустроугарском.⁵⁷⁹

Почетком новембра постојале су индикације да ће се због све лошијих односа са Аустроугарском, Народна банка и остале институције преселити у Ниш. Негрото је извештавао да се ситуација унутар Србије побољшала и да је стање мирно. У разговору са руским представником у Риму, министар Титони је сазнао да се Русија не противи конференцији поводом анексије, али да стрепи од њеног исхода, будући да су политички кругови унутар Србије сматрали да је признање анексије *casus belli* и да стога неће више постојати могућност да се гарантује мир. Руски представник у Риму изјавио је да његова земља жели мирно решење кризне ситуације на Балкану и да је то исто саветовала српској делегацији у Русији.

Српски министар председник је разговарао са руским, француским и енглеским представницима у Београду поводом кризне ситуације око анексије. Српска Влада се бојала могуће агресије Аустроугарске на Србију, јер је њена војска вршила војне вежбе у граничном појасу. Енглески представник сматрао је да до агресије неће доћи, али да српска Влада мора да смири демонстранте унутар својих граница. Из Лондона су стизале вести да нису биле тачне тврдње Србије да се аустријска војска слала на гранични прелаз, него да је само појачала полицијске снаге на граници, иако су извештаји Аварне из Беча били другачији. Потврђене су руске тврдње да војна струја у Аустроугарској подржава рат и да се војска спрема да крене према граници.⁵⁸⁰

Аварна је извештавао из Беча да се гроф Ерентал противио могућој територијалној надокнади за Србију, али да је постојала могућност да изађе у сусрет у погледу економских олакшица око пловидбе Дунавом или евентуалног излаза на море.⁵⁸¹

⁵⁷⁹ ASDMAE, Confidenziale, DD, Questione d'Oriente, serie LX, 1908, doc. 6010, 6057, 6061, 6067; М. Војводић, *нав. дело*, 133.

⁵⁸⁰ ASDMAE, Serie P Politica, Serbia, B198, Roma 10. novembre 1908; ASDMAE, Confidenziale, DD, Serbia, 1908, doc. 871.

⁵⁸¹ ASDMAE, Serie P Politica, Serbia, B 198, Belgrado 4. novembre; 6. novembre 1908; ASDMAE, Confidenziale, DD, Questione d'Oriente, serie LX, 1908, doc. 6072, 6081, 6089.

Италијански представник у Лондону извештавао је о могућим преговорима Србије са Турском око заједничке акције против Аустроугарске, али је енглеска Влада била мишљења да султан неће подржати преговоре. Новаковић је покушао да преговорима са великим везиром спречи евентуални договор Турске и Аустроугарске, али преговори нису уродили плодом, јер је Порта говорила да се боји договора са Србијом, због могућег става европских земаља, али је прави разлог био другачији. Турска је ушла у преговоре са Аустроугарском са којом се договорила да ће, ако Силе на конвенцији признају анексију, Турска добити новчану надокнаду за анектиране територије. Руски представник у Цариграду потврдио је да се Србији неће дати територијална надокнада, јер је Аустроугарска прогласила Босну и Херцеговину својом територијом и да је једини могући уступак Србији дозвола за изградњу Јадранске железнице. Преговори Порте и Аустроугарске трајали су од децембра 1908. до јануара 1909, када је договорена новчана надокнада Турској у висини од два и по милиона турских лира.

Српски представник у Цариграду, Ненадовић, питао је великог везира зашто је Турска тако брзо пристала на договор са Аустроугарском. Велики везир је одговорио да су то захтевале Велике силе, јер би само под тим условима Аустроугарска пристала на евентуално одржавање конференције, али то је била само обмана, јер формалним признањем Турске, више нису постојали разлози за одржавање конференције, а сваки захтев Србије за територијално проширење, после овог договора, значио би директно мешање у унутрашње послове Аустроугарске. Протокол о постигнутом споразуму Аустрије и Турске потписан је тек 26. фебруара 1909. због компликација, јер је Аустроугарска захтевала да Турска претходно забрани пренос ратног материјала за Србију преко своје територије, на шта Турска није пристала, јер је желела да задржи добре односе са Србијом. Није се довео у питање ни саобраћај Србије преко Солуна, а Турска је показивала расположење и по питању Јадранске железнице.⁵⁸²

Србија је и даље тежила да јој се да територијална надокнада, јер је са анексијом Босне и Херцеговине, Аустроугарска окружила Србију, што је протумачено као велика претња. Србија је захтевала повлачење Аустроугарске из Новог Пазара, јер је хтела да се повеже са Црном Гором и да јој се дозволи слободан излаз на Јадранско море, како више не би била зависна од Аустроугарске. Потпуним одвајањем Аустроугарске од Новопазарског санцака, Србија би могла да експлоатише железницу коју би тамо изградила. Аустроугарској би се онемогућила даља претња

⁵⁸² М. Војводић, *нав. дело*, 137; ASDMAE, Serie P Politica, Serbia, B198, Roma 17. novembre 1908; ASDMAE, Confidenziale, DD, Serbia, 1908, doc. 890, 891.

српској територији, а био би јој блокиран и излазак на Егејско море.⁵⁸³

Немачка је подржавала анексију, а Аустроугарска је хтела да, ако дође до конференције, она буде сазвана само како би је Силе признале. На руку војној струји у Бечу ишло је и одбијање да се Србији да територијално проширење, што је могло да доведе до ратног стања, које је ова струја и прижељкивала. Барон Ерентал није хтео да допусти да се на евентуалној конференцији помене питање анексије, јер је он то сматрао свршеним чином. Српски представник у Бечу, Симић, јављао је да је војна струја заједно са престолонаследником Францом Фердинандом призивала рат, како би њена Влада могла да предузме енергичније кораке. О ставовима војне струје у Бечу изјашњавао се и руски министар иностраних дела, Извољски, које је рекао да војна струја у Бечу гура земљу у рат. Ове ставове потврдила је и ситуација у анектираној Босни и Херцеговини, јер се војска распоређивала на граници са Србијом и Црном Гором. То је дало повод да се 15. новембра у руском посланству у Београду састану представници Енглеске, Италије, Немачке и Француске и на међусобној конференцији размотре насталу ситуацију. Представници пет Сила су појединачним меморандумима саветовали Србији да повуче своје трупе са граничних прелаза, на шта је уследио и одговор српске Владе да је повлачење већег дела војске у касарне спроведено у дело. Италијански министар Титони сагласио се са представником у Београду да се придружи деловању осталих Сила.⁵⁸⁴

На тајној седници коју је одржао министар иностраних дела, Миловановић, 25. децембра изашао је са ставом да су европске силе последице анексије гледале само кроз призму повреде турских права и дискредитовања њих, као сила потписница Берлинског уговора, али да нису сагледали опасност која је претила српском народу унутар граница Босне и Херцеговине, као и опасност која је претила Србији као слободној земљи. Миловановић је Српско питање желео да реши по моделу Италије, због тога је проблему хтео да да међународни значај, како би се довршило уједињење српског народа. Пашић није био сагласан са спољном политиком Миловановића, сматрао је да је Србија требало да упадне у Новопазарски санџак када је Бугарска прогласила независност и када је анектирана Босна и Херцеговина, што би омогућило да се на европској конференцији нађу све три земље пред међународним судом, који би о затеченом стању морао да пресуди.

⁵⁸³ М. Војводић, *нав. дело*, 138.

⁵⁸⁴ ASDMAE, Serie P Politica, Serbia, B 198, Belgrado 6. novembre, 16. novembre 1908, Roma 17. novembre 1908. Roma 17. novembre 1908 N 3221; М. Војводић, *нав. дело*, 138–143.

Расправа о анексији водила се и на јавним седницама Народне скупштине 2. и 3. јануара 1909, јер се ситуација све више заоштравала. Према ставовима Аустроугарске, наговештавало се ратно стање, а државни врх Србије није показивао спремност да попусти. Из Будимпеште су стизале гласине да се за март спремао напад на Србију и да се поводом тих припрема наредила мобилизација загребачког и темишварског корпуса. Српском представнику у Риму саветовало се да Србија остане мирна и стрпљива, јер је војничка струја у Бечу подржавала војну акцију. Енглеска је са друге стране заговарала да се питање анексије што пре разреши, јер ако се буде чекало, неће се моћи спречити војна акција.

Миловановић се циркуларом 22. фебруара обратио Великим силама, изражавајући да Србија својим држањем није дала повода да се против ње предузму војне мере нити је на било који начин претила Аустроугарској. Сматрао је да би ултиматум Србији био најгори насртај и да би се она морала бранити без обзира на исход.

Указом краља Петра, образована је нова Влада 24. фебруара, састављена од шефова и истакнутих чланова свих партија. Нова Влада је циркуларом 25. фебруара обавестила представнике Великих сила да ће се држати ставова претходне Владе и да ће мирно чекати меродавну одлуку. Српска Влада неће војно изазивати Аустроугарску, али је противна кампањи коју води аустроугарска Влада спремајући ултиматум Србији, што Србију може ставити пред одлуку – рат или срамота, док је са друге стране, Аустроугарска нову Владу у Србији називала ратном и изјавила да се она споразумела са Турском, те да је свако даље мешање Србије уплитање у унутрашње односе Аустроугарске. Србији је саветовано да се одрекне претензија на територијално проширење, јер у случају војног сукоба Силе јој неће пружити помоћ.⁵⁸⁵

Аустроугарска је иступила према Србији нотом 6. марта 1909, којом је захтевала да се отпочну нови преговори о Трговинском уговору, јер истиче онај који је потписан марта 1908, а услов је био да се Србија обавезе да ће променити своје ставове у погледу анексије. На овај начин, Аустроугарска је желела да директно уђе у преговоре са Србијом и избегне могуће руско посредовање. Уместо директног одговора, Србија је упутила Великим силама ноту, која је уједно требало да буде и одговор на аустроугарски захтев за Трговински уговор. Србија је препуштала Силама потписницама Берлинског уговора да по свом нахођењу регулишу 25. члан уговора, а да она неће захтевати никакве територијалне ни еко-

⁵⁸⁵ М. Војводић, *нав. дело*, 139–148; ASDMAE, Serie P Politica, Serbia, B 198, Belgrado 3. gennaio, 13. gennaio, 17. gennaio, 22. gennaio, 23. gennaio, 25. gennaio 1909; Roma 23. gennaio 1903.

номске накнаде од Аустроугарске. Барон Ерентал је негативно оценио српску ноту и није је усвојио као одговор на захтев од 6. марта.

Миловановић је 14. марта одговорио на аустроугарску ноту уз предлог да се трговински уговор од марта 1908, који је Србија ратификовала, а Аустроугарска није, поднесе парламентима у Бечу и Будимпешти на ратификацију, иако је рок истекао. Барон Ерентал није био задовољан одговором уз констатацију да је Србија учинила корак назад, будући да није одговорила на захтеве аустроугарске Владе да промени своје ставове према анексији.⁵⁸⁶

Незадовољство у Бечу навело је барона Ерентала да најави да због става Србије неће признати анексију, нити ће тражити да се Србија разоружа и да ће јој бити послат ултиматум. Наговештавао је да ће се за неколико дана објавити рат Србији, јер Енглеска и Русија неће моћи то оружаном да спрече. У прилог томе ишле су и војне припреме и све чешћи гласови у дипломатским круговима да се Аустроугарска спрема да заузме Београд.

Велике силе за ратну ситуацију оптужиле су Србију, јер није прихватила захтев Аустроугарске да промени политику према анексији. Русија није била спремна да улази у рат, мада су постојале дилеме како да поступи, али је барон Ерентал запретио да ће обелоданити његову преписку са Извољским, а крајњи притисак извршила је Немачка, која је ултиматумом тражила од Русије аболитицију члана 25. Берлинског уговора, јер би се тиме испоштовао аустро-турски договор. Немачки посланик је изјавио да ће аустријска војска упасти у Србију, ако Русија не призна анексију Босне и Херцеговине. Будући да Русија није била спремна за рат прихватила је анексију Босне и Херцеговине.

Руско признавање анексије дочекано је са разочарањем у Србији, а Миловановић је хтео да зна да ли се тим потезом Русије Србија ослободила понижавајућег јемства у погледу Босне и Херцеговине. У случају да Аустроугарска буде то захтевала, Миловановић ће захтеве окарактерисати као акт непотребне агресије.⁵⁸⁷

Италијански министар, Титони, сматрао је да је цела ствар изгубљена руским признањем, али да је Србија ослобођена даљег понижења. Велике силе су предузеле дипломатски корак у Аустроугарској и 27. марта постигнут је договор. Представници Енглеске, Француске, Русије, Италије и Немачке, 30. марта 1909, пренеле су промеморију коју је Србија

⁵⁸⁶ М. Војводић, *нав. дело*, 150–152; ASDMAE, Confidenziale, DD, Serbia, 1908, doc. 1083, 1084, 1103, 1104, 1106, 1137, 1139, 1140, 1143, 1149, 1151, 1154, 1155, 1157.

⁵⁸⁷ М. Војводић, *нав. дело*, 153–156; ASDMAE, Confidenziale, DD, Serbia, 1909, doc. 1158, 1162, 1163, 1164, 1165, 1166, 1176, 1177, 1189, 1182, 1203, 1207, 1227.

требало да уврсти у своју ноту од 14. марта: „Србија признаје да није била повређена у својим правима свршеним чином у Босни и Херцеговини и да ће према томе прихватити одлуку Великих сила у погледу члана 25. Берлинског уговора. Сходно томе Србија се обавезује да ће напусти став протестовања и опозиције, који је заузимала према анексији од прошле јесени и ангажоваће се у правцу промене своје садашње политике према Аустроугарској и убудуће одржавати добросуседске односе са њом”. Српско Министарство спољних послова прихватило је текст ноте и истог дана послата је српском представнику у Бечу. Ђорђе Симић, заједно са енглеским представником, требало је да прегледа српски текст и ускладе га са оним који је претходно био утврђен са бароном Еренталом. Крајња верзија текста послата је барону Еренталу 31. марта. Тиме је Србија избором између рата и дипломатске капитулације изабрала друго.⁵⁸⁸

Нова превирања на политичкој сцени поново су се одразила на интересе Србије, која се нашла под директном претњом Аустроугарске, која је анексијом територија Босне и Херцеговине окружила Србију и представљала директну опасност за њен територијални суверенитет. Питање Босне и Херцеговине поново је потресало Србију као и 1875, када је одлучила да уђе у оружани сукоб са Турском, како би ослободила свој народ туђинске власти. Свесна своје немоћи и под сталном присмотром и притиском Великих сила, морала је да одустане од својих претензија према анектираним територијама. Због ратне опасности за коју није била спремна и без подршке европских сила, Србија је била приморана на дипломатску капитулацију пред Аустроугарском.

5. Закључак

Историја дипломатских односа Србије и Италије датира још од револуције 1848, када су обе земље тежиле ка сопственој независности, а свој званичан карактер добијају након Берлинског конгреса на коме је Србија остварила право на територијално проширење и дугоочекивану независност.

У борби за остварење своје националне слободе, Србија се угледала на модел Италије и у преломним моментима за достизање свог циља ослањала се на њену подршку. Берлински уговор променио је стање ствари

⁵⁸⁸ М. Војводић, *нав. дело*, 157–158; ASDMAE, Confidenziale, DD, Serbia, 1909, doc. 1284, 1285, 1286, 1287, 1288, 1289, 1290, 1291, 1292, 1293, 1294, 1300, 1302, 1304, 1309, 1311, 1313.

на Балкану, као и будућу политику Србије, која се у оба рата за независност борила под руском заставом, али је ипак заштитника сопствених интереса нашла у Аустрији. Иако је успела да се избори за независност, Србија је, ипак, у економском погледу остала зависна од интереса Великих сила, што се потврдило у пракси потписивањем Тајне конвенције и Трговинског уговора са Аустријом.

Србија није успела да обједини све територије на коме је живело њено становништво, а у првом реду питање Босне и Херцеговине, које ће се протезати кроз односе Србије и Аустроугарске, али и Италије, све до анексионе кризе и избијања Првог светског рата. У појединим моментима спољна политика Италије водила се мишљу да своје претензије према Тренту и Трсту оствари мирним путем, тиме што би признала Аустроугарској анексију Босне и Херцеговине, а као накнаду би добила наведене територије.

Интереси Великих сила међу којима су биле Русија, Аустрија и Енглеска умањили су могућност ширења српске територије на местима која су била директно њихова интересна сфера – Новопазарски санџак, Стара Србија, Македонија, Босна и Херцеговина. Проблеми на српско-бугарској граници остали су да тињају као ново жариште сукоба двеју земаља, које ће се разбуктати у годинама након Берлинског конгреса.

СТИЦАЊЕМ НЕЗАВИСНОСТИ, Србија је првобитно требало да се посвети успостављању администрације, организацији законодавне делатности и постављању дипломатског апарата, али је у пракси то ишло теже, јер су је изнутра потресала политичка неслагања. Успостављање дипломатских односа и законодавна страна спољне политике имале су свој ток сазревања у коме је Србија успела да отвори своја дипломатска представништва по свету, али је имала и велики број страих дипломатских представништава и конзулата, који нису отварани само у Београду, већ и широм државе. Стога се може закључити да је Србија имала развијене конзуларне односе. Стране државе биле су заинтересоване за дипломатске односе, јер је то био један од начина за повећање трговине, изградњу фабрика, инвестиције, добијање концесија, отварање рудника, градњу путева и железничких пруга.

Политички односи Србије и Италије у 19. веку били су добри, узлазну путању имали су средином века када су обе државе за заједничког непријатеља имале Аустрију, а у каснијем периоду након остваривања српске независности стратешки положај Србије одговарао је тежњима италијанске економије да прошири тржиште према Балкану, о чему најбоље сведочи отварање Италијанске трговинске агенције у Србији. Тежње о експанзији италијанске робе на српско тржиште умногоме су

биле ограничене након што је Србија склопила Трговински уговор са Аустроугарском, која је добила повластице у трговини и царинењу робе у односу на остале земље.

Русија је Србију гурнула у руке Аустроугарске непосредно пред Берлински конгрес, и иако је дипломатском мисијом Димитрија Матића Србија покушала да осигура и италијанску подршку, она је остала само на незваничном нивоу.

Будући да Србија и Италија нису могле више да се ослањају на своје дотадашње савезнице дошло је до приближавања дотадашњем непријатељу, Аустроугарској. Такав епилог био је само след догађаја и промена које су се дешавале тада на европској политичкој сцени.

Србија је уговором са Аустроугарском морала да се одрекне претензија на Нови Пазар, Босну и Херцеговину. Како Тројним савезом Италији нису биле загарантоване територије морала је да води опрезну политику са Француском и да у потпуности смири побуне на „terre irredente”. Тако су се две државе, које су првобитно бориле против Аустроугарске да би оствариле своја национална права, нашле под велом њене спољне политике.

Уздизање Србије на ранг краљевине несумњиво је за њу представљало велики корак, али је и цена аустроугарске помоћи била велика. Трпела је унутрашње кризе које су изазване и вођењем спољне политике, подељеност српских партија на русофилску и аустрофилску политику додатно је дестабилизовао развоје и опоравак земље. Краљева аустрофилска политика није дала места нормализацији односа са Русијом. Аустроугарска је штитила права владајуће династије, заступајући тезу да би у случају дестабилизације унутар Србије извршила интервенцију и изнудила ред и мир. Након проглашења краљевства, Србију су изнутра потресале кризе, већим делом изазване тежњама Аустрије и Русије да осигурају свој утицај на Србију.

Унутрашњи немири додатно су ослабили Србију и њене моћи на спољнополитичком плану, а њена територија постала је поприште судара руске и аустријске политике које су желеле да доминирају на Балкану.

Подељеност српских политичара на проруске и проаустријске додатно је отежавала напредак државе, а жариште Србије и Бугарске, које је тињало након Берлинског конгреса, разбуктало се у оружани сукоб. Италијанска политика се поставила неутрално по питању решења српско-бугарског спора, јер јој промене равнотеже балканске политике нису ишле у корист. Српско-бугарски сукоб није било могуће спречити, јер је Србија у Бугарској видела претњу њеним дотадашњим и будућим границама. Разлог томе била је аустрофилска политика Србије, која је све промене

у Бугарској посматрала кроз призму руских интереса усмерених против Србије. Жариште сукоба око Брегова и емигрантског питања разбуктало је сукобе већих размера након присаједињења Источне Румелије Бугарској, на коју Србија није гледала као остварење националних интереса Бугарске него као проширење интересне сфере Русије, која је затварала могућност српског проширења у правцу Македоније.

Ратни сукоби са Бугарском пољуљали су углед краља Милана, због чијег је лошег држања у кризним моментима било неминовно да ће доћи до абдикације. Без ауторитета није успео да одржи стабилност у земљи узурпираној страначким превирањима. Честе министарске кризе и захтеви за променом устава додатно су ослабили ауторитет краља. Није било могуће одлагање промене устава, јер су се око тога сложиле све странке, а под таквим условима краљ није више могао да води своју спољну политику усмерену ка Аустроугарској. Руски утицај на Србију изнутра је подривао владавину краља Милана потпомогнут Либералном и Радикалном странком. Италијанско интересовање за Србију у том периоду било је велико, јер би свака промена унутар земље могла да доведе и до промене политике европских земаља на Балкану. Помно су праћена дешавања унутар земље и контролисан њен финансијски систем, али је Италија преко својих представника у европским метрополама пратила и расположење тих држава према дешавањима у Србији. Главни разлог таквог држања Италије може се сагледати у чињеници да она није желела јачање ни Русије ни Аустрије на Балкану, а превирања унутар Србије и Бугарске указивала су на могући директан сукоб Русије и Аустрије на Балкану.

Владавину краља Александра, до његове женидбе, обележила је бурна унутрашња политика, која се директно одразила и на правце спољне политике, који су варирали од аустрофиластва ка русофилству и обрнуто. Због тога су неретко Силе биле узнемирене покретима унутар Србије из страха да би то могло да доведе до сукоба Русије и Аустроугарске у погледу интересних сфера на Балкану. Италијанско Министарство спољних послова помно је пратило дешавања унутар Србије, али и њене односе са осталим Силама, у првом реду са Аустријом, Русијом и Турском. Постојале су тежње Италије да оствари своје економске циљеве на територији Србије, што је у периоду добрих српско-аустријских односа било теже остварити, јер је Србија била везана за Аустроугарску, Тајном конвенцијом.

Промене на српском престолу након убиства краљевског пара Обреновић уздрмале су европску сцену до те мере да се расправљало о прекиду дипломатских односа са Србијом, што је Енглеска и урадила. Иако

се прикључила „дипломатском штрајку” европских земаља, Италија ипак није желела прекид дипломатских односа са Србијом. Поред породичних веза са династијом Карађорђевић, било јој је поново отворено српско тржиште због оријентације српске спољне политике према Русији. На међународном плану положај Србије био је компликован, јер су је споља притискале Велике силе због крвавих династијских промена, а на унутрашњем плану, мир и стабилност земље зависиле су од завереника који су и организовали преврат и довели на престо краља Петра.

Тежње Србије да либерализује и осамостали своју економију изражене су и кроз градњу њених железница, које су представљале отворена врата за извоз њене робе на остала европска тржишта и омогућавале јој да се отргне из стега Аустроугарске. Пројекат Јадранске железнице истовремено је представљао ново зближавање Србије и Италије, а његово остварење допринело би економском развоју обеју земаља. Проблеми који су уследили на европској политичкој сцени, сваки пут су одлагали остварење овог пројекта који би поред Србије и Италије обезбедио економски развој Русији, Турској, Енглеској, Француској, Грчкој и Црној Гори.

Нова превирања на политичкој сцени поново су се одразила на интересе Србије, која се нашла под директном претњом Аустроугарске због анексије територија Босне и Херцеговине. Овим актом Србија је била окружена и у директној опасности очувања територијалног суверенитета.

Питање Босне и Херцеговине поново је потресало Србију као и 1875, када је одлучила да уђе у оружани сукоб са Турском, како би ослободила свој народ туђинске власти. Свесна своје немоћи и под сталном присмотром и притиском Великих сила, морала је да одустане од својих претензија према анектираним територијама. Због ратне опасности за коју није била спремна и без подршке европских сила, Србија је била приморана на дипломатску капитулацију пред Аустроугарском.

Дипломатски односи Србије и Италије с краја 19. и почетка 20. века били су испреплетани интересима двеју земаља, који су у неким сферама били помирљиви, док су се у другим разилазили. Италијанска дипломатска преписка осликава заинтересованост Италије за Србију, која је била погодна тле за развој индустрије, извоз робе, али и раскрсница путева на Балкану. Сарадња двеју земаља често је била ограничена интересима Великих сила.

6. Прилози

Прилог 1 – Италијански амбасадори и конзули у Србији 1866–1909.

ГОДИНА	ИТАЛИЈАНСКИ АМБАСАДОРИ И КОНЗУЛИ У СРБИЈИ
	КНЕЖЕВИНА СРБИЈА
1866.	<i>Београд</i> Сковасо Стефан – генерални конзул Капмо гроф Клодовео – вицеконзул
1867.	<i>Београд</i> Стефано Сковасо – генерални конзул Капмо гроф Клодовео – вицеконзул Чупић Паоло – преводацац
1868.	<i>Београд</i> Јоанини Ћева од Светог Микела гроф Луиђи – дипломатски агент и генерални конзул Капмо гроф Клодовео – вицеконзул Чупић Паоло – преводацац
1869.	<i>Београд</i> Јоанини Ћева од Светог Микела гроф Луиђи – дипломатски агент и генерални конзул Капмо гроф Клодовео – вицеконзул
1870.	<i>Београд</i> Јоанини Ћева од Светог Микела гроф Луиђи – дипломатски агент и генерални конзул Капмо гроф Клодовео – вицеконзул
1871.	<i>Београд</i> Јоанини Ћева од Светог Микела гроф Луиђи – дипломатски агент и генерални конзул Капмо гроф Клодовео – вицеконзул

ГОДИНА	ИТАЛИЈАНСКИ АМБАСАДОРИ И КОНЗУЛИ У СРБИЈИ
1872.	Београд Јоанини Ћева од Светог Микела гроф Луиђи – дипломатски агент и генерални конзул Капмо гроф Клодовео – вицеконзул
1873.	Београд Јоанини Ћева од Светог Микела гроф Луиђи – дипломатски агент и генерални конзул Капмо гроф Клодовео – вицеконзул
1874.	Београд Јоанини Ћева од Светог Микела гроф Луиђи – дипломатски агент и генерални конзул Капмо гроф Клодовео – вицеконзул
1875.	Београд Јоанини Ћева од Светог Микела гроф Луиђи – дипломатски агент и генерални конзул Капмо гроф Клодовео – вицеконзул
1876.	Београд Јоанини Ћева од Светог Микела гроф Луиђи – дипломатски агент и генерални конзул Капмо гроф Клодовео – вицеконзул
1877.	Београд Јоанини Ћева од Светог Микела гроф Луиђи – дипломатски агент и генерални конзул Бертола Камило – вицеконзул
1878.	Београд Јоанини Ћева од Светог Микела гроф Луиђи – дипломатски агент и генерални конзул Бертола Камило – вицеконзул
	СРБИЈА
1879.	Амбасада у Београду Јоанини Ћева од Светог Микела гроф Луиђи – дипломатски агент и генерални конзул Торниели Брузати Ђузепе – изванредни посланик и пуномоћни министар од 7. 9. 1879. до 5. 12. 1879. НН – вицеконзул Панса Алберто – секретар

ГОДИНА	ИТАЛИЈАНСКИ АМБАСАДОРИ И КОНЗУЛИ У СРБИЈИ
1880.	Амбасада у Београду Панса Алберто – отправник послова од 3. 12. 1879. до 11. 6. 1881. Братанић Петар – преводаца архивиста
1881.	Амбасада у Београду Калви ди Берголо Ђорђо – управља амбасадом у Београду од 2. 10. до 23. 10. 1881. Панса Алберто – отправник послова Този Антонио – изванредни посланик и пуномоћни министар од 10. 11. 1881. до 11. 3. 1883. Братанић Петар – преводаца архивиста
1882.	Амбасада у Београду Де Бокард Ђузепе – вицеконзул прве класе од 29. 7. 1882. до 20. 4. 1884, потом премештен у Солун Този Антонио – изванредни посланик и пуномоћни министар Де Ђорђо Брунаћини Паоло – 16. 2. 1882. Братанић Петар – преводаца архивиста
1883.	Амбасада у Београду Този Антонио – изванредни посланик и пуномоћни министар до 11. 3. 1883. Де Бокард Ђузепе – вицеконзул прве класе Калви ди Берголо Ђорђо – секретар, отправник послова од 20. 3. 1883. до 20. 1. 1884. Салиер де ла Тур Виторио од 31. 12. 1883. изванредни посланик и пуномоћни министар 2. класе Де Грегорио Брунаћини маркиз Паоло – аташе до 13. 4. 1883. Братанић Петар – преводаца архивиста Мариновић Марко – преводаца Конзулат у Нишу Опујић Марко – конзуларни агент

ГОДИНА	ИТАЛИЈАНСКИ АМБАСАДОРИ И КОНЗУЛИ У СРБИЈИ
1884.	<p>Амбасада у Београду Де Бокард Ђузепе – вицеkonzул 1. класе до 20. 4. 1884. Салиер де ла Тур Виторио – изванредни посланик и пуномоћни министар 2. класе Калви ди Берголо Ђорђо – секретар до 2. 7. 1884. Братанић Петар – преводилац архивиста Мариновић Марко – преводилац Де Новелис Феделе – аташе од 12. 7. 1886. до 27. 10. 1886.</p> <p>Конзулат у Београду Ботезини Архимеде – конзул од 1884. До 1888.</p> <p>Конзулат у Нишу Легрецини Анђело – конзул од 22. 7. 1884. до 27. 5. 1888.</p>
1885.	<p>Амбасада у Београду Салиер де ла Тур гроф Виторио – изванредни посланик и пуномоћни министар 2. класе Де Новелис Феделе – аташе Братанић Петар – преводилац архивиста Занини гроф Алесандро – саветник од 11. 12. 1885.</p> <p>Конзулат у Београду Ботезини Архимеде – конзул</p> <p>Конзулат у Нишу Легрецини Анђело – 30. 10. 1884. – унапређен у вицеkonzула 2. класе Јакша Дунић Антонио – преводилац</p>
1886.	<p>Амбасада у Београду Салиер де ла Тур гроф Виторио – изванредни посланик и пуномоћни министар 2. класе до 10. 1. 1886. Галвања Франческо – изванредни посланик и пуномоћни министар од 27. 12. 1886. Де Новелис Феделе – аташе до 27. 10. 1886. Занини гроф Алесандро Ђовани – отправник послова од 11. 1. 1886 Братанић Петар – преводилац архивиста Мариновић Марко – преводилац</p> <p>Конзулат у Београду Ботезини Архимеде – конзул</p> <p>Конзулат у Нишу Легрецини Анђело – вицеkonzул</p>

ГОДИНА	ИТАЛИЈАНСКИ АМБАСАДОРИ И КОНЗУЛИ У СРБИЈИ
1887.	<p>Амбасада у Београду Галвања Франческо – изванредни посланик и пуномоћни министар од 6. 4. 1887. Занини Алесандро Ђовани – отправник послова до 5. 4. 1887. Берти Емануеле – секретар 1. класе од 1. 5. 1898. до 5. 6. Де Новелис Феделе – аташе Луиђи Бруно – аташе до 15. 10. 1887. Мариновић Марко – преводилац Черути Алберто – генералштабни потпуковник – војни аташе – резидент у Бечу</p> <p>Конзулат у Београду Ботезини Архимеде – конзул Кавалер Братинић – канцелар</p> <p>Конзулат у Нишу Легрецини Анђело – вицеконзул Антон Дувић Јакша – преводилац</p>
1888.	<p>Амбасада у Београду Галвања Франческо – изванредни посланик и пуномоћни министар 2. класе до 27. 6. 1894. Берти Емануеле – секретар 2. класе до 29. 6. 1888. Нобили дела Скала Алдо – секретар 2. класе Луиђи Бруно – аташе Черути Алберто – генералштабни потпуковник – војни аташе – резидент у Бечу Брасати Уго – генералштабни потпуковник – војни аташе – резидент у Бечу Петар Братанић – преводилац и архивиста Мариновић Марко – преводилац</p> <p>Конзулат у Београду Ботезини Архимеде – конзул</p> <p>Конзулат у Нишу Легрецини Анђело – вицеконзул</p>

ГОДИНА	ИТАЛИЈАНСКИ АМБАСАДОРИ И КОНЗУЛИ У СРБИЈИ
1889.	<p>Амбасада у Београду Галвања Франческо – изванредни посланик и пуномоћни министар 2. класе Нобили дела Скала Алдо – секретар 2. класе Черути Алберто – генералштабни потпуковник – војни аташе – резидент у Бечу Мариновић Марко – преводацац</p> <p>Конзулат у Београду Петар Братанић – канцелар</p>
1890.	<p>Амбасада у Београду Галвања Франческо – изванредни посланик и пуномоћни министар 2. класе Нобили дела Скала Алдо – секретар 2. класе до 15. 11. 1890. Брасати Уго – генералштабни потпуковник – војни аташе – резидент у Бечу Петар Братанић – преводацац и архивиста Љубиша Деметрио – преводацац</p>
1891.	<p>Амбасада у Београду Галвања Франческо – изванредни посланик и пуномоћни министар 2. класе Куки Боасо Фаусто – секретар 2. класе од 30. 1. 1891. Брасати Уго – генералштабни потпуковник – војни аташе – резидент у Бечу</p>
1892.	<p>Амбасада у Београду Галвања Франческо – изванредни посланик и пуномоћни министар 2. класе Куки Боасо Фаусто – секретар 2. класе Рануци Сењи гроф Цезар – секретар 2. класе Брасати Уго – генералштабни потпуковник – војни аташе – резидент у Бечу Полио Алберто – генералштабни потпуковник – војни аташе – резидент у Бечу</p>

ГОДИНА	ИТАЛИЈАНСКИ АМБАСАДОРИ И КОНЗУЛИ У СРБИЈИ
1893.	<p>Амбасада у Београду Галвања Франческо – изванредни посланик и пуномоћни министар 2. класе Рануци Сењи гроф Цезар – секретар 2. класе Љубиша Деметрио – преводаца архивиста Полио Алберто – генералштабни потпуковник – војни аташе – резидент у Бечу</p>
1894.	<p>Амбасада у Београду Галвања Франческо – изванредни посланик и пуномоћни министар 2. класе до 15. 9. 1894. Аварна Ђузепе – изванредни посланик и пуномоћни министар од 22. 12. 1894. Рануци Сењи гроф Цезар – секретар 2. класе Љубиша Деметрио – преводаца Полио Алберто – генералштабни потпуковник – војни аташе – резидент у Бечу</p>
1895.	<p>Амбасада у Београду Аварна Ђузепе – изванредни посланик и пуномоћни министар 2. класе Рануци Сењи гроф Цезар – секретар 2. класе до 21. 3. 1895. Татара Виторе Агостино – отправак послова – секретар 2. класе од 8. 8. до 9. 10. 1895. Полио Алберто – генералштабни потпуковник – војни аташе – резидент у Бечу Де Сарано С. Ђорђо Дионисио – преводаца</p>

ГОДИНА	ИТАЛИЈАНСКИ АМБАСАДОРИ И КОНЗУЛИ У СРБИЈИ
1896.	<p>Амбасада у Београду Аварна Ђузепе – изванредни посланик и пуномоћни министар 2. класе до 31. 5. 1896. Рива Алесандро – изванредни посланик и пуномоћни министар 2. класе од 1. 5. до 18. 11. 1896. НН – изванредни посланик и пуномоћни министар Татара Виторе Агостино – отправник послова – секретар 2. класе Болати Рикардо – отправник послова - секретар 1. класе од 10. 7. 1896. до 3. 5. 1898. Де Сарано С. Ђорђо Дионисио – преводацац Нава Луиђи – пешадијски пуковник – војни аташе – резидент у Бечу</p>
1897.	<p>Амбасада у Београду НН – изванредни посланик и пуномоћни министар Татара Виторе Агостино – отправник послова – секретар 2. класе до 2. 5. 1897. Болати Рикардо – секретар 1. класе Нава Луиђи – пешадијски пуковник – војни аташе – резидент у Бечу Де Сарано С. Ђорђо Дионисио – преводацац</p>
1898.	<p>Амбасада у Београду НН – изванредни посланик и пуномоћни министар Болати Рикардо – секретар 1. класе до 20. 03. 1898. Мајор дес Пламчес Едмондо – изванредни посланик и пуномоћни министар НН – секретар Нава Луиђи – генералштабни потпуковник – војни аташе – резидент у Бечу Де Сарано С. Ђорђо Дионисио – преводацац</p>
1899.	<p>Амбасада у Београду Мајор дес Пламчес Едмондо – изванредни посланик и пуномоћни министар 2. класе НН – секретар Нава Луиђи – генералштабни потпуковник – војни аташе – резидент у Бечу Де Сарано С. Ђорђо Дионисио – преводацац</p>

ГОДИНА	ИТАЛИЈАНСКИ АМБАСАДОРИ И КОНЗУЛИ У СРБИЈИ
1900.	<p><i>Амбасада у Београду</i> Мајор дес Пламчес Едмондо – изванредни посланик и пуномоћни министар 2. класе НН – секретар Нава Луиђи – генералштабни потпуковник – војни аташе – резидент у Бечу Дел Маесто Ђезаре – потпуковник, војни аташе – резидент у Бечу Де Сарано С. Ђорђо Дионисио – преводацац</p>
1901.	<p><i>Амбасада у Београду</i> Мајор дес Пламчес Едмондо – изванредни посланик и пуномоћни министар 2. класе Туђини Салваторе – изванредни посланик и пуномоћни министар 1. класе од 19. 12. 1901. Дела Торе ди Лавања Ђулио Енрико Ксаверио – отправак послова – секретар 2. класе од 18. 11. 1901. Дел Маесто Ђезаре – потпуковник, војни аташе – резидент у Бечу Де Сарано С. Ђорђо Дионисио – преводацац</p>
1902.	<p><i>Амбасада у Београду</i> Туђини Салваторе – изванредни посланик и пуномоћни министар до 16. 2. 1902. Маљано Роберто гроф од Вилар Сан Марко – изванредни посланик и пуномоћни министар 2. класе од 16. 2. 1902. до 21. 1. 1904. Дела Торе ди Лавања Ђулио Енрико Ксаверио – отправак послова – секретар 2. класе Каетани ди Сермонета Ливио – секретар 2. класе од 12. 7. 1902. Дел Маесто Ђезаре – генералштабни потпуковник – војни аташе – резидент у Бечу Де Сарано С. Ђорђо Дионисио – преводацац</p>

ГОДИНА	ИТАЛИЈАНСКИ АМБАСАДОРИ И КОНЗУЛИ У СРБИЈИ
1903.	<p>Амбасада у Београду Маљано Роберто гроф од Вилар Сан Марко – изванредни посланик и пуномоћни министар 2. класе Каетани ди Сермонета Ливио – секретар 2. класе до 8. 1. 1903. Романо Авенцана Камилио Фурио – секретар 1. класе Дела Торе ди Лавања Ђулио Енрико Ксаверио – секретар Компанс ди Бриканто Шалан Алесандро – аташе од 15. 3. 1903. Дел Маесто Тезаре – генералштабни потпуковник – војни аташе – резидент у Бечу Де Сарано С. Ђорђо Дионисио – преводацац</p>
1904.	<p>Амбасада у Београду Маљано Роберто гроф од Вилар Сан Марко – изванредни посланик и пуномоћни министар 2. класе до 10. 4. 1904. Имперали ди Франкавила Гуљелмо – изванредни посланик и пуномоћни министар 2. класе од 11. 4. 1904. до 23. 7. 1904. Гвићоли маркиз Алесандро – изванредни посланик и пуномоћни министар 2. класе од 22. 8. 1904. до 28. 6. 1908. Романо Авенцано Камилио Фурио – секретар 1. класе Компанс ди Бриканто Шалан Алесандро – аташе до 18. 5. 1904. Дела Торе ди Лавања Ђулио Енрико Ксаверио – секретар до 19. 5. 1904. Дел Маесто Тезаре – генералштабни потпуковник – војни аташе – резидент у Бечу Де Сарано С. Ђорђо Дионисио – преводацац</p>
1905.	<p>Амбасада у Београду Гвићоли маркиз Алесандро – изванредни посланик и пуномоћни министар 2. класе Романо Авенцано Камилио Фурио – секретар 1. класе Дел Маесто Тезаре – генералштабни потпуковник – војни аташе – резидент у Бечу Де Сарано С. Ђорђо Дионисио – преводацац</p>

ГОДИНА	ИТАЛИЈАНСКИ АМБАСАДОРИ И КОНЗУЛИ У СРБИЈИ
1906.	<p>Амбасада у Београду Гвићоли маркиз Алесандро – изванредни посланик и пуномоћни министар 2. класе Романо Авенцано Камилио Фурио – секретар 1. класе Анђилото Ђузепе – секретар 1. класе до 19. 11. 1906. Дел Маесто Ђезаре – генералштабни потпуковник – војни аташе – резидент у Бечу Де Сарано С. Ђорђо Дионисио – преводацац</p> <p>Конзулат у Призрену Галанти Вићенцо – вицеkonzул 2. класе</p>
1907.	<p>Амбасада у Београду Гвићоли маркиз Алесандро – изванредни посланик и пуномоћни министар 2. класе Камбиађо Сивио – секретар 2. класе до 4. 6. 1907. Негрото Камбиасио Лазаро – секретар 1. класе Дел Маесто Ђезаре – генералштабни потпуковник – војни аташе – резидент у Бечу Де Сарано С. Ђорђо Дионисио – преводацац</p> <p>Конзулат у Призрену Галанти Вићенцо – вицеkonzул 2. класе</p>
1908.	<p>Амбасада у Београду Гвићоли маркиз Алесандро – изванредни посланик и пуномоћни министар 2. класе до 28. 6. 1908. Бароли Карло – изванредни посланик и пуномоћни министар 2. класе од 6. 7. 1908. Негрото Камбиасио Лазаро – секретар 1. класе Замболи – генералштабни потпуковник – војни аташе – резидент у Бечу Де Сарано С. Ђорђо Дионисио – преводацац</p> <p>Конзулат у Призрену Галанти Вићенцо – вицеkonzул 2. класе</p>

ГОДИНА	ИТАЛИЈАНСКИ АМБАСАДОРИ И КОНЗУЛИ У СРБИЈИ
1909.	<p><i>Амбасада у Београду</i> Бароли Карло – изванредни посланик и пуномоћни министар 2. класе Негрото Камбиасио Лазаро – секретар 1. класе до 29. 8. 1909. Боргезе Ливио – секретар 1. класе од 29. 10. 1909. Папа ди Кастиљоне – генералштабни потпуковник – војни аташе – резидент у Букурешту Де Сарано С. Ђорђо Дионисио – преводилац</p> <p><i>Конзулат у Призрену</i> Галанти Вићенцо – вицеконзул 2. класе</p>

Прилог 2 – Српски амбасадори и конзули у Италији 1881–1909.

ГОДИНА	Српски амбасадори и конзули у Италији
1881.	Филип Христић – изванредни посланик и пуномоћни министар – акредитован 24. 5. 1881. – резидент у Бечу
1882.	Филип Христић – изванредни посланик и пуномоћни министар – резидент у Бечу
1883.	Амбасада у Риму Филип Христић – изванредни посланик и пуномоћни министар Милан Кујунџић – изванредни посланик и пуномоћни министар – акредитован 1. 3. 1883.
1884.	Амбасада у Риму Милан Кујунџић – изванредни посланик и пуномоћни министар
1885.	Амбасада у Риму Милан Кујунџић – изванредни посланик и пуномоћни министар
1886.	Амбасада у Риму Милан Ф. Христић – привремени отправник послова – секретар 4. класе МИД Франасовић – изванредни посланик и пуномоћни министар Павловић Ђорђе – изванредни посланик и пуномоћни министар – акредитован 11. 6. 1886. Конзулат у Трсту Саломон Кабиљо – почасни конзул
1887.	Амбасада у Риму Павловић Ђорђе – изванредни посланик и пуномоћни министар Христић Милан – секретар Конзулат у Трсту Саломон Кабиљо – почасни конзул Конзулат у Бенови Карло Балестрино – почасни конзул

ГОДИНА	Српски амбасадори и конзули у Италији
1888.	<p><i>Амбасада у Риму</i> Ђорђе Павловић – изванредни посланик и пуномоћни министар 2. класе <i>Конзулат у Трсту</i> Саломон Кабиљо – почасни конзул <i>Конзулат у Ђенови</i> Карло Балестрино – почасни конзул</p>
1889.	<p><i>Амбасада у Риму</i> Ђорђе Павловић – изванредни посланик и пуномоћни министар 2. класе Упражњено место – изванредни посланик и пуномоћни министар Ђорђе Ђ. Симић – врши дужност изванредног посланика и пуномоћног министра – посланик у Бечу – акредитован 1. 12. 1889. <i>Конзулат у Трсту</i> Иван Занковић – конзул 2. класе <i>Конзулат у Ђенови</i> Карло Балестрино – почасни конзул</p>
1890.	<p><i>Амбасада у Риму (Седиште амбасаде у Бечу)</i> Милан А. Петронијевић – врши дужност изванредног посланика и пуномоћног министра у Риму – посланик у Бечу Павле Ђорђевић – изванредни посланик и пуномоћни министар до 28. 12. 1890. Симић Ђорђе – изванредни посланик и пуномоћни министар од 28. 12. 1890. <i>Конзулат Трст</i> Марко Мариновић – вицеконзул 3. класе <i>Конзулат у Ђенови</i> Карло Балестрино – почасни конзул</p>
1891.	<p><i>Амбасада у Риму (седиште амбасаде у Бечу)</i> Симић Ђорђе – изванредни посланик и пуномоћни министар – посланик у Бечу <i>Конзулат у Трсту</i> Марко Мариновић – вицеконзул 1. класе <i>Конзулат у Ђенови</i> Карло Балестрино – почасни конзул</p>

ГОДИНА	Српски амбасадори и конзули у Италији
1892.	<i>Амбасада у Риму (седиште амбасаде у Бечу)</i> Симић Ђорђе – изванредни посланик и пуномоћни министар – посланик у Бечу <i>Конзулат у Трсту</i> Марко Мариновић – вицеконзул 1. класе Димитрије Поповић – писар 3. класе
1893.	<i>Амбасада у Риму (седиште амбасаде у Бечу)</i> Симић Ђорђе – изванредни посланик и пуномоћни министар – посланик у Бечу Барловац Ђорђе – први секретар од маја 1893. <i>Конзулат у Трсту</i> Марко Мариновић – вицеконзул 1. класе Димитрије Поповић – писар 3. класе
1894.	<i>Амбасада у Риму (седиште амбасаде у Бечу до децембра 1894)</i> Симић Ђорђе – изванредни посланик и пуномоћни министар – посланик у Бечу – до 23. 1. 1894. Среић Петар – изванредни посланик и пуномоћни министар од 12. 12. 1894. Барловац Ђорђе – први секретар до 12. 12. 1894. (отправник послова од 24. 1. до 12. 12. 1894). <i>Конзулат у Трсту</i> Марко Мариновић – вицеконзул 1. класе Марко Мариновић Милош Туцаковић – писар 1. класе Почасни конзулати: <i>Бенова</i> Марко Балестрино – почасни конзул <i>Венеција</i> Виторио Витербо – почасни конзул <i>Бари</i> Себастијан Милел – почасни конзул <i>Напуљ</i> Анђело Орландо – почасни конзул

ГОДИНА	Српски амбасадори и конзули у Италији
1895.	<p><i>Амбасада у Риму</i> Среић Петар – изванредни посланик и пуномоћни министар 2. класе</p> <p><i>Конзулат у Риму</i> Ђио Батиста Черлети – почасни конзул</p> <p><i>Конзулат у Ђенови</i> Марко Балестрино – почасни конзул</p> <p><i>Конзулат у Венецији</i> Виторио Витербо – почасни конзул</p> <p><i>Конзулат у Барију</i> Себастијан Милел – почасни конзул</p> <p><i>Конзулат у Напуљу</i> Анђело Орландо – почасни конзул</p>
1896.	<p><i>Амбасада у Риму</i> Среић Петар – изванредни посланик и пуномоћни министар 1. класе до фебруара 1896. Милан М. Богићевић – изванредни посланик и пуномоћни министар 1. класе – акредитован 26. 10. 1896. – резидент у Берлину</p> <p><i>Генерални конзулат у Трсту</i> Петар Кара Стојановић – генерални конзул 3. класе Бранко Мушицки – вице конзул 3. класе</p> <p><i>Конзулат у Риму</i> Ђио Батиста Черлети – почасни конзул</p> <p><i>Конзулат у Ђенови</i> Марко Балестрино – почасни конзул</p> <p><i>Конзулат у Венецији</i> Виторио Витербо – почасни конзул</p> <p><i>Конзулат у Барију</i> Себастијан Милел – почасни конзул</p> <p><i>Конзулат у Напуљу</i> Анђело Орландо – почасни конзул</p>

ГОДИНА	Српски амбасадори и конзули у Италији
1897.	<p><i>Амбасада у Риму</i> Милан М. Богићевић – изванредни посланик и пуномоћни министар 1. класе – резидент у Берлину Иван Павловић – отправник послова <i>Генерални конзулат у Риму</i> Ђио Батиста Черлети – генерални конзул <i>Конзулат у Трсту</i> Јован Ф. Христић – конзул 2. класе <i>Конзулат у Ђенови</i> Марко Балестрино – конзул <i>Конзулат у Венецији</i> Виторио Витербо – конзул <i>Конзулат у Барију</i> Себастијан Милел – конзул <i>Конзулат у Напуљу</i> Анђело Орландо – конзул <i>Конзулат у Милану</i> Аугусто Стући – конзул</p>
1898.	<p><i>Амбасада у Риму</i> Милан М. Богићевић – изванредни посланик и пуномоћни министар 1. класе Иван Павловић – отправник послова <i>Генерални конзулат у Риму</i> Ђио Батиста Черлети – генерални конзул <i>Генерални конзулат у Трсту</i> Хајим Давичо – генерални конзул 3. класе <i>Конзулат у Ђенови</i> Марко Балестрино – конзул <i>Конзулат у Венецији</i> Виторио Витербо – конзул <i>Конзулат у Барију</i> Себастијан Милел – конзул <i>Конзулат у Напуљу</i> Анђело Орландо – конзул <i>Конзулат у Милану</i> Аугусто Стући – конзул</p>

ГОДИНА	Српски амбасадори и конзули у Италији
1899.	<p>Амбасада у Риму Милан М. Богићевић – изванредни посланик и пуномоћни министар 1. класе Александар З. Јовичић – отпраник послова секретар 1. класе</p> <p>Генерални конзулат у Риму Ђио Батиста Черлети – генерални конзул</p> <p>Генерални конзулат у Трсту Хајим Давичо – генерални конзул 3. класе</p> <p>Конзулат у Ђенови Карло Балестрино – конзул</p> <p>Конзулат у Венецији Виторио Витербо – конзул</p> <p>Конзулат у Барију Себастијан Милел – конзул</p> <p>Конзулат у Напуљу Анђело Орландо – конзул</p> <p>Конзулат у Милану Аугусто Стући – конзул</p> <p>Конзулат у Палерму Пасквал Фараон Спинели – конзул</p>
1900.	<p>Амбасада у Риму Коста Н. Христић – изванредни посланик и пуномоћни министар 2. класе Г. М. Барловац – изванредни посланик и пуномоћни министар</p> <p>Генерални конзулат у Риму Ђио Батиста Черлети – генерални конзул</p> <p>Генерални конзулат у Трсту Хајим Давичо – генерални конзул 2. класе</p> <p>Конзулат у Ђенови Карло Балестрино – конзул</p> <p>Конзулат у Венецији Виторио Витербо – конзул</p> <p>Конзулат у Барију Себастијан Милел – конзул</p> <p>Конзулат у Напуљу Анђело Орландо – конзул</p> <p>Конзулат у Милану Аугусто Стући – конзул</p> <p>Конзулат у Палерму Пасквал Фараон Спинели – конзул</p>

ГОДИНА	Српски амбасадори и конзули у Италији
1901.	<p><i>Амбасада у Риму</i> Г. М. Барловац – изванредни посланик и пуномоћни министар Ђорђе Симић – изванредни посланик и пуномоћни министар 1. класе др Миленко Р. Веснић – изванредни посланик и пуномоћни министар – акредитован 30. 6. 1901.</p> <p><i>Генерални конзулат у Риму</i> Ђио Батиста Черлети – генерални конзул</p> <p><i>Генерални конзулат у Трсту</i> Светислав Станојевич – генерални конзул 3. класе</p> <p><i>Конзулат у Ђенови</i> Карло Балестрино – конзул</p> <p><i>Конзулат у Венецији</i> Виторио Витербо – конзул</p> <p><i>Конзулат у Барију</i> Себастијан Милел – конзул</p> <p><i>Конзулат у Напуљу</i> Анђело Орландо – конзул</p> <p><i>Конзулат у Милану</i> Аугусто Стући – конзул</p> <p><i>Конзулат у Палерму</i> Пасквал Фараон Спинели – конзул</p>

ГОДИНА	Српски амбасадори и конзули у Италији
1902.	<p><i>Амбасада у Риму</i> др Миленко Р. Веснић – изванредни посланик и пуномоћни министар 2. класе до децембра 1902.</p> <p><i>Генерални конзулат у Риму</i> Ђио Батиста Черлети – генерални конзул</p> <p><i>Генерални конзулат у Трсту</i> Светислав Станојевич – генерални конзул 3. класе</p> <p><i>Конзулат у Ђенови</i> Карло Балестрино – конзул Ксавије Одицио – вицеконзул</p> <p><i>Конзулат у Венецији</i> Виторио Витербо – конзул</p> <p><i>Конзулат у Барију</i> Себастијан Милел – конзул</p> <p><i>Конзулат у Напуљу</i> Анђело Орландо – конзул</p> <p><i>Конзулат у Милану</i> Аугусто Стући – конзул</p> <p><i>Конзулат у Палерму</i> Пасквал Фараон Спинели – конзул</p>

ГОДИНА	Српски амбасадори и конзули у Италији
1903.	<p><i>Амбасада у Риму</i> Милован Ђ. Миловановић – изванредни посланик и пуномоћни министар 2. класе – акредитован 19. 2. 1903.</p> <p><i>Генерални конзулат у Риму</i> Ђио Батиста Черлети – генерални конзул</p> <p><i>Конзулат у Бенови</i> Карло Балестрино – конзул Ксавије Одицио – вицеконзул</p> <p><i>Конзулат у Венецији</i> Виторио Витербо – конзул Ђузепе Волпи – вицеконзул</p> <p><i>Конзулат у Барију</i> Себастијан Милел – конзул</p> <p><i>Конзулат у Напуљу</i> Анђело Орландо – конзул</p> <p><i>Конзулат у Милану</i> Аугусто Стући – конзул</p> <p><i>Конзулат у Палерму</i> Пасквал Фараон Спинели – конзул</p> <p><i>Конзулат у Ређо Калабрији</i> Антонио Марћано – вицеконзул</p> <p><i>Конзулат у Сан Рему</i> Иван Петровић Митровић – конзул</p> <p><i>Конзулат у Фиренци</i> Еђист Маканти – конзул</p>

ГОДИНА	Српски амбасадори и конзули у Италији
1904.	<p><i>Амбасада у Риму</i> Милован Ђ. Миловановић – изванредни посланик и пуномоћни министар 2. класе</p> <p><i>Генерални конзулат у Риму</i> Ђио Батиста Черлети – генерални конзул</p> <p><i>Конзулат у Трсту</i> Корнел Горуп – конзул</p> <p><i>Конзулат у Ђенови</i> Карло Балестрино – конзул Ксавије Одицио – вицеконзул</p> <p><i>Конзулат у Венецији</i> Виторио Витербо – конзул Ђузепе Волпи – вицеконзул</p> <p><i>Конзулат у Барију</i> Себастијан Милел – конзул</p> <p><i>Конзулат у Напуљу</i> Анђело Орландо – конзул</p> <p><i>Конзулат у Милану</i> Аугусто Стући – конзул</p> <p><i>Конзулат у Палерму</i> Пасквал Фараон Спинели – конзул</p> <p><i>Конзулат у Ређо Калабрији</i> Антонио Марћано – вицеконзул</p> <p><i>Конзулат у Фиренци</i> Еђист Маканти – конзул</p>

ГОДИНА	Српски амбасадори и конзули у Италији
1905.	<p><i>Амбасада у Риму</i> Милован Ђ. Миловановић – изванредни посланик и пуномоћни министар 2. класе Јеврем Симић – писар 5. класе</p> <p><i>Генерални конзулат у Риму</i> Ђио Батиста Черлети – генерални конзул Карло Скоти – конзул</p> <p><i>Конзулат у Бенови</i> Карло Балестрино – конзул Ксавије Одицио – вицеконзул</p> <p><i>Конзулат у Венецији</i> Виторио Витербо – конзул Ђузепе Волпи – вицеконзул</p> <p><i>Конзулат у Барију</i> Себастијан Милел – конзул</p> <p><i>Конзулат у Напуљу</i> Анђело Орландо – конзул</p> <p><i>Генерални конзулат у Милану</i> Ђезар Манђали – генерални конзул Луј Манђали – вицеконзул</p> <p><i>Конзулат у Палерму</i> Пасквал Фараон Спинели – конзул</p> <p><i>Конзулат у Ређо Калабрији</i> Антонио Марђано – вицеконзул</p> <p><i>Конзулат у Фиренци</i> Еђист Маканти – конзул</p> <p><i>Конзулат у Сан Рему</i> Иван Петровић Митровић – конзул</p> <p><i>Конзулат у Бриндизију</i> Алфред Мацари Виланов – конзул</p>

ГОДИНА	Српски амбасадори и конзули у Италији
1906.	<p><i>Амбасада у Риму</i> Милован Ђ. Миловановић – изванредни посланик и пуномоћни министар 2. класе Милан Ракић – секретар 5. класе Јеврем Симић – писар 5. класе</p> <p><i>Генерални конзулат у Риму</i> Ђио Батиста Черлети – генерални конзул Карло Скоти – конзул</p> <p><i>Конзулат у Трсту</i> Корнел Горуп – конзул</p> <p><i>Конзулат у Ђенови</i> Карло Балестрино – конзул Ксавије Одицио – вицеконзул</p> <p><i>Конзулат у Венецији</i> Ђузепе Волпи – конзул</p> <p><i>Конзулат у Барију</i> Саверио Милел – конзул</p> <p><i>Конзулат у Напуљу</i> Анђело Орландо – конзул</p> <p><i>Генерални конзулат у Милану</i> Ђезар Манђали – генерални конзул Луј Манђали – вицеконзул</p> <p><i>Конзулат у Палерму</i> Пасквал Фараон Спинели – конзул</p> <p><i>Конзулат у Ређо Калабрији</i> Антонио Марђано – вицеконзул</p> <p><i>Конзулат у Фиренци</i> Еђист Маканти – конзул</p> <p><i>Конзулат у Сан Рему</i> Иван Петровић Митровић – конзул</p> <p><i>Конзулат у Бриндизију</i> Алфред Мацари Виланов – конзул</p> <p><i>Конзулат у Торину</i> Ерасмо Бесостри – конзул</p>

ГОДИНА	Српски амбасадори и конзули у Италији
1907.	<p><i>Амбасада у Риму</i> Милован Ђ. Миловановић – изванредни посланик и пуномоћни министар 1. класе Милан Ракић – секретар 5. класе</p> <p><i>Генерални конзулат у Риму</i> Ђио Батиста Черлети – генерални конзул Карло Скоти – конзул</p> <p><i>Конзулат у Трсту</i> Корнел Горуп – конзул</p> <p><i>Конзулат у Ђенови</i> Карло Балестрино – конзул Ксавије Одицио – вицеконзул</p> <p><i>Конзулат у Венецији</i> Ђузепе Волпи – конзул</p> <p><i>Конзулат у Барију</i> Саверио Милел – конзул</p> <p><i>Конзулат у Напуљу</i> Анђело Орландо – конзул</p> <p><i>Генерални конзулат у Милану</i> Ђезар Манђали – генерални конзул Луј Манђали – вицеконзул</p> <p><i>Конзулат у Палерму</i> Пасквал Фараон Спинели – конзул</p> <p><i>Конзулат у Ређо Калабрији</i> Антонио Марђано – вицеконзул</p> <p><i>Конзулат у Фиренци</i> Еђист Маканти – конзул</p> <p><i>Конзулат у Сан Рему</i> Иван Петровић Митровић – конзул</p> <p><i>Конзулат у Бриндизију</i> Алфред Мацари Виланов – конзул</p> <p><i>Конзулат у Торину</i> Ерасмо Бесостри – конзул</p>

ГОДИНА	Српски амбасадори и конзули у Италији
1908.	<p>Амбасада у Риму Милован Ђ. Миловановић – изванредни посланик и пуномоћни министар 1. класе др Бранислав Суботић – први секретар 2. класе</p> <p>Генерални конзулат у Риму Шарл Скот – генерални конзул</p> <p>Конзулат у Трсту Корнел Горуп – конзул</p> <p>Конзулат у Ђенови Карло Балестрино – конзул Ксавије Одицио – вицеконзул</p> <p>Конзулат у Венецији Ђузепе Волпи – конзул</p> <p>Конзулат у Барију Саверио Милел – конзул</p> <p>Конзулат у Напуљу Анђело Орландо – конзул</p> <p>Генерални конзулат у Милану Ђезар Манђали – генерални конзул Луј Манђали – вицеконзул</p> <p>Конзулат у Палерму Пасквал Фараон Спинели – конзул</p> <p>Конзулат у Ређо Калабрији Антонио Марђано – вицеконзул</p> <p>Конзулат у Фиренци Еђист Маканти – конзул</p> <p>Конзулат у Бриндизију Алфред Мацари Виланов – конзул</p> <p>Конзулат у Торину Ерасмо Безостри – конзул</p>

ГОДИНА	Српски амбасадори и конзули у Италији
1909.	<p><i>Амбасада у Риму</i> Вујић Михаило – изванредни посланик и пуномоћни министар др Бранислав Суботић – први секретар 2. класе</p> <p><i>Генерални конзулат у Риму</i> Шарл Скот – генерални конзул</p> <p><i>Конзулат у Трсту</i> Корнел Горуп – конзул</p> <p><i>Конзулат у Бенови</i> Карло Балестрино – конзул Ксавије Одицио – вицеконзул</p> <p><i>Конзулат у Венецији</i> Ђузепе Волпи – конзул</p> <p><i>Конзулат у Барију</i> Саверио Милел – конзул</p> <p><i>Конзулат у Напуљу</i> Анђело Орландо – конзул</p> <p><i>Генерални конзулат у Милану</i> Ћезар Манђали – генерални конзул Луј Манђали – вицеконзул</p> <p><i>Конзулат у Палерму</i> Пасквал Фараон Спинели – конзул</p> <p><i>Конзулат у Ређо Калабрији</i> Антонио Марђано – вицеконзул</p> <p><i>Конзулат у Фиренци</i> Еђист Маканти – конзул</p> <p><i>Конзулат у Бриндизију</i> Алфред Мацари Виланов – конзул</p> <p><i>Конзулат у Торину</i> Ерасмо Бесостри – конзул</p>

Скраћенице

ИАС – Државни архив Србије

МИД – Министарство иностраних дела

DD – Documenti diplomatici

LV – Libro Verde

IDD – I documenti diplomatici

DDF – Documents diplomatiques français

ASDMAE – Archivio Storico Diplomatico Ministero degli Affari Esteri

7. Библиографија

Необјављени извори

Ambasciata Berlino e Vienna Ambasciata Londra
Државни архив Србије – Министарство иностраних дела – Политичко одељење

Ministero degli Affari Esteri – Archivio Storico Diplomatico – fonti:

- Moscatti VI
- Archivio riservato
- Serie A Politica
- Serie P Politica

Објављени извори

Agenti diplomatici e consolari di S.M. il re d'Italia negli stati esteri al 1. luglio 1864.

Agenti diplomatici e consolari di S.M. il re d'Italia negli stati esteri al 25. aprile 1866. Agenti diplomatici e consolari di S.M. il re d'Italia negli stati esteri al 15. maggio 1867. Agenti diplomatici e consolari di S.M. il re d'Italia negli stati esteri al 15. luglio 1867. Agenti diplomatici e consolari di S.M. il re d'Italia negli stati esteri al 15. aprile 1868. Agenti diplomatici e consolari di S.M. il re d'Italia negli stati esteri al 15. ottobre 1869. Agenti diplomatici e consolari di S.M. il re d'Italia negli stati esteri, luglio 1873.

Agenti diplomatici e consolari di S.M. il re d'Italia negli stati esteri, aprile 1875.

Agenti diplomatici e consolari di S.M. il re d'Italia negli stati esteri, 15 febbraio 1877. Agenti diplomatici e consolari di S.M. il re d'Italia negli stati esteri al 1. giugno 1879. British Documents on the Origins of the War 1898–1914, vol. V, 1903–1909.

Commission Internationale pour la dèlimitation de la Serbie, Protocoles 1879. Confidenziale Documenti Diplomatici, Questione d'Oriente, serie LX, 1876 – prima parte Confidenziale Documenti Diplomatici, Questione d'Oriente, serie LX, 1876 – seconda parte.

Confidenziale Documenti Diplomatici, Questione d'Oriente, serie LX, 1877 – gennaio.

Confidenziale Documenti Diplomatici, Questione d'Oriente, serie LX, 1877 – febbraio, marzo, aprile.

Confidenziale Documenti Diplomatici, Questione d'Oriente, serie LX, 1877

- maggio, giugno.
- Confidenziale Documenti Diplomatici, Questione d’Oriente, serie LX, 1877
 - luglio, agosto, settembre.
- Confidenziale Documenti Diplomatici, Questione d’Oriente, serie LX, 1877
 - ottobre, novembre, dicembre.
- Confidenziale Documenti Diplomatici, Questione d’Oriente, serie LX, 1878
 - gennaio, febbraio, marzo.
- Confidenziale Documenti Diplomatici, Questione d’Oriente, serie LX, 1878
 - luglio. Confidenziale Documenti Diplomatici, Questione d’Oriente, serie LX, 1878 – agosto, settembre, ottobre.
- Confidenziale Documenti Diplomatici, Questione d’Oriente, serie LX, 1878
 - novembre, dicembre.
- Confidenziale Documenti Diplomatici, Questione d’Oriente, serie LX, 1879
 - gennaio.
- Confidenziale Documenti Diplomatici, Questione d’Oriente, serie LX, 1879 – febbraio. Confidenziale Documenti Diplomatici, Questione d’Oriente, serie LX, 1879 – marzo. Confidenziale Documenti Diplomatici, Questione d’Oriente, serie LX, 1879 – aprile. Confidenziale Documenti Diplomatici, Questione d’Oriente, serie LX, 1879 – maggio. Confidenziale Documenti Diplomatici, Questione d’Oriente, serie LX, 1879 – giugno, luglio.
- Confidenziale Documenti Diplomatici, Questione d’Oriente, serie LX, 1879
 - agosto, settembre.
- Confidenziale Documenti Diplomatici, Questione d’Oriente, serie LX, 1879
 - ottobre, novembre, dicembre.
- Confidenziale Documenti Diplomatici, Questione d’Oriente, serie LX, 1880
 - gennaio, febbraio, marzo.
- Confidenziale Documenti Diplomatici, Questione d’Oriente, serie LX, 1880
 - luglio, agosto, settembre.
- Confidenziale Documenti Diplomatici, Questione d’Oriente, serie LX, 1880
 - aprile, maggio, giugno.
- Confidenziale Documenti Diplomatici, Questione d’Oriente, serie LX, 1880
 - ottobre, novembre, dicembre.
- Confidenziale semestre Confidenziale semestre Confidenziale Confidenziale Confidenziale Confidenziale Confidenziale prima parte Confidenziale seconda parte
- Documenti Diplomatici, Questione d’Oriente, serie LX, 1881 – primo
 - Documenti Diplomatici, Questione d’Oriente, serie LX, 1881 – secondo.
- Documenti Diplomatici, Questione d’Oriente, serie LX, 1882.
- Documenti Diplomatici, Questione d’Oriente, serie LX, 1883.

- Documenti Diplomatici, Questione d'Oriente, serie LX, 1884–1889
 Documenti Diplomatici, Questione d'Oriente, serie LX, 1908.
 Documenti diplomatici, Rumelia Orientale, Bulgaria, serie LXXVI, 1885.
 Documenti diplomatici, Rumelia Orientale, Bulgaria, serie LXXVI, 1886
 –
- Documenti diplomatici, Rumelia Orientale, Bulgaria, serie LXXVI, 1886.
 Confidenziale Documenti diplomatici, Rumelia Orientale, Bulgaria, serie
 LXXVI, 1886 – terza parte.
 Confidenziale Documenti diplomatici, Rumelia Orientale, Bulgaria, serie
 LXXVI, 1886 – quarta parte.
 Confidenziale Documenti diplomatici, Serbia, serie XXII, 1871–1876.
 Confidenziale Documenti diplomatici, Serbia, serie XXII, 1881–1890.
 Confidenziale Documenti diplomatici, Serbia, serie XXII, 1891–1901.
 Confidenziale Documenti diplomatici, Serbia, serie XXII, 1902–1908.
 Confidenziale Documenti diplomatici, Serbia, serie XXII, 1909.
 Crispi Francesco, Politica estera – Memorie e documenti, Volume I, Milano,
 1929. Дипломатска преписка Краљевине Србије, књ. 1, 1. јануар
 1902 – 1. јун 1903, Београд, 1933.
- Документи о спољној политици Краљевине Србије, 1/14. јануар – 15/28.
 март 1908. Документи о спољној политици Краљевине Србије, 1/14.
 јануар – 2/15. април 1907. Документи о спољној политици Краљевин-
 не Србије, 1/14. јануар – 31. март/13. април 1906.
- Документи о спољној политици Краљевине Србије, 1/14. јул – 30. сеп-
 тембар/13. октобар 1906.
- Документи о спољној политици Краљевине Србије, 1/14. јул – 30. сеп-
 тембар/13. октобар 1907.
- Документи о спољној политици Краљевине Србије, 1/14. јун – 15/28 јул
 1908.
- Документи о спољној политици Краљевине Србије, 1/14. октобар – 30.
 децембар 1906/13. јануар 1907.
- Документи о спољној политици Краљевине Србије, 1/14. октобар – 31.
 децембар 1907/13. јануар 1908.
- Документи о спољној политици Краљевине Србије, 15/28. фебруар 1904
 – 31. децембар 1904 / 13. јануар 1905.
- Документи о спољној политици Краљевине Србије, 16/29. јул – 23. сеп-
 тембар/6. октобар 1908.
- Документи о спољној политици Краљевине Србије, 16/29. март – 31.
 мај/13. јун 1908. Документи о спољној политици Краљевине Србије,
 2/15. април – 30. јун/13. јул 1907. Документи о спољној политици
 Краљевине Србије, 29. мај/11. јун 1903 – 14/27. фебруар 1904.

- Документи Србија 1878.
Documents Diplomatiques Français, 1871–1914; 2 sèrie 1901–1914, tom III
I Documenti Diplomatici, prima serie 1861–1870, volume X, 24. dicembre
1867–31. dicembre 1868.
I Documenti Diplomatici, prima serie 1861–1870, volume XI, 1. gennaio–5.
ottobre 1869.
I Documenti Diplomatici, prima serie 1861–1870, volume XII, 6. ottobre
1869–4. luglio 1870.
I Documenti Diplomatici, quarta serie 1908–1914, volume V-VI, 11.
dicembre 1909–29. marzo 1911.
I Documenti Diplomatici, seconda serie 1870–1896, volume I, 21.
settembre–31. dicembre 1870.
I Documenti Diplomatici, seconda serie 1870–1896, volume II, 1.
gennaio–30. giugno 1871.
I Documenti Diplomatici, seconda serie 1870–1896, volume III, 1. luglio
1871–30. giugno 1872.
I Documenti Diplomatici, seconda serie 1870–1896, volume IV, 1. luglio
1872–9. luglio 1873.
I Documenti Diplomatici, seconda serie 1870–1896, volume IX, 1. agosto
1877–23. marzo 1878.
I Documenti Diplomatici, seconda serie 1870–1896, volume V, 11. luglio
1873–31. dicembre 1874.
I Documenti Diplomatici, seconda serie 1870–1896, volume VI, 1. gennaio
1875–24. marzo 1876.
I Documenti Diplomatici, seconda serie 1870–1896, volume VII, 25.
marzo–31. dicembre 1876.
I Documenti Diplomatici, seconda serie 1870–1896, volume VIII, 1.
gennaio–31. luglio 1877.
I Documenti Diplomatici, seconda serie 1870–1896, volume X, 24.
marzo–16. ottobre 1878.
I Documenti Diplomatici, seconda serie 1870–1896, volume XI, 17. ottobre
1878–13. luglio 1879.
I Documenti Diplomatici, seconda serie 1870–1896, volume XII, 14. luglio
1879–2. maggio 1880.
I Documenti Diplomatici, seconda serie 1870–1896, volume XIII, 3. maggio
1880–29. maggio 1881.
I Documenti Diplomatici, seconda serie 1870–1896, volume XIV, 29.
maggio 1881–20. maggio 1882.
I Documenti Diplomatici, seconda serie 1870–1896, volume XIX, 29.
giugno 1885–25. luglio 1886.

- I Documenti Diplomatici, seconda serie 1870–1896, volume XVII-XVIII, 1. gennaio 1884–28. giugno 1885.
- I Documenti Diplomatici, seconda serie 1870–1896, volume XV-XVI, 21. maggio 1882–31. dicembre 1883.
- I Documenti Diplomatici, seconda serie 1870–1896, volume XX, 26. luglio 1886–30. luglio 1887.
- I Documenti Diplomatici, seconda serie 1870–1896, volume XXI, 31. luglio 1887–31. marzo 1888.
- I Documenti Diplomatici, seconda serie 1870–1896, volume XXII, 1. aprile 1888–31. agosto 1889.
- I Documenti Diplomatici, seconda serie 1870–1896, volume XXIII, 1. settembre 1889–8. febbraio 1891.
- I Documenti Diplomatici, seconda serie 1870–1896, volume XXIV, 9. febbraio 1891–14. maggio 1892.
- I Documenti Diplomatici, seconda serie 1870–1896, volume XXV, 15. maggio 1892–14. dicembre 1893.
- I Documenti Diplomatici, seconda serie 1870–1896, volume XXVI, 15. dicembre 1893–31. marzo 1895.
- I Documenti Diplomatici, seconda serie 1870–1896, volume XXVII, 1. aprile 1895–9. marzo 1896.
- I Documenti Diplomatici, terza serie 1896–1907, volume I, 10. marzo 1896–30. aprile 1897.
- I Documenti Diplomatici, terza serie 1896–1907, volume II, 1. maggio 1897–13. giugno 1898.
- I Documenti Diplomatici, terza serie 1896–1907, volume III, 24. giugno 1898–29. luglio 1900.
- I Documenti Diplomatici, terza serie 1896–1907, volume IV, 26. luglio 1900–15. febbraio 1901.
- I Documenti Diplomatici, terza serie 1896–1907, volume V, 16. febbraio–31. dicembre 1901.
- I Documenti Diplomatici, terza serie 1896–1907, volume VI, 1. gennaio–30. giugno 1902.
- I Documenti Diplomatici, terza serie 1896–1907, volume VII, 1. luglio 1902–2. novembre 1903.
- I Documenti Diplomatici, terza serie 1896–1907, volume VIII, 3. novembre 1903–28. marzo 1905.
- Libro Verde, Camera dei deputati, Documenti diplomatici, Gli Affari d'Oriente, Melegari, nella tornata del 3. marzo 1877.
- Libro Verde, Camera dei deputati, Documenti diplomatici, Gli Affari d'Oriente, Cairoli, nella tornata del 21. giugno 1878.

Libro Verde, Camera dei deputati, Documenti diplomatici, Trattato di Berlino del 13. luglio 1878, Cairoli, nella tornata del 9. dicembre 1878. Ministero degli Affari Esteri, ambasciate, legazioni e consolati 1879–1883. Ministero degli Affari Esteri, ambasciate, legazioni e consolati, 1882–1888. Ministero degli Affari Esteri, ambasciate, legazioni e consolati, 1882–1890. Ministero degli Affari Esteri, ambasciate, legazioni e consolati, 1890–1899. Ministero degli Affari Esteri, ambasciate, legazioni e consolati, 1893–1902. Ministero degli Affari Esteri, ambasciate, legazioni e consolati, 1904–1911. Министарство спољних послова, Правила конзулске службе, Београд 1882. Momir Stojaković, *Balkanski ugovorni odnosi*, I, Beograd 1998.

Personale del ministero, delle legazioni e dei consolati di S.M. il Re d'Italia, 15. maggio 1870.

Personale del ministero, delle legazioni e dei consolati di S.M. il Re d'Italia, 1. agosto 1871. Personale del ministero, delle legazioni e dei consolati di S.M. il Re d'Italia, giugno 1872. Personale del ministero, delle legazioni e dei consolati di S.M. il Re d'Italia, luglio 1873. Personale del ministero, delle legazioni e dei consolati di S.M. il Re d'Italia, gennaio 1889. Раденић Андрија, *Документи из бечких архива*, Аустроугарска и Србија 1903–1918, том 1, 1903.

Шематизам Кнежевине Србије за годину 1879.

Шематизам Кнежевине Србије за годину 1880.

Шематизам Кнежевине Србије за годину 1882.

Шематизам Кнежевине Србије за годину 1883.

Шематизам Кнежевине Србије за годину 1884.

Trattati e convenzioni tra il Regno d'Italia ed i governi esteri , volume VII, Roma, 1881, doc. 10.

Vasić, Dragiša, *Devetsto treća (Majski prevrat)*, prilozi za istoriju Srbije od 8. jula 1900. do 17. januara 1907, Beograd 1925.

Новине

Српске новине (1834–1919)

Литература

Алексић-Пејковић Љиљана, „Допринос Италије обнављању српско-енглеских односа (1903–1906)”, *Историјски часопис*, том XVIII, Београд 1971.

- Алексић-Пејковић Љиљана, *Политика Италије према Србији до 1870*, Београд 1979.
- Алексић-Пејковић Љиљана, „Италија и српско-бугарска криза 1885–1886 године”, *Историјски часопис*, XLII–XLIII, 1995–96.
- Алексић-Пејковић Љиљана, „Италија и Јадранска железница”, *Историјски часопис*, 34, Београд 1988.
- Алексић-Пејковић Љиљана, „Италија и српско-турски ратови 1876–78. године”, *Историјски часопис*, XXXII, 1985.
- Алексић-Пејковић Љиљана, *Односи Србије са Француском и Енглеском 1903–1914*, Београд 1965.
- Banti Alberto Mario, *Le questioni dell'età contemporanea*, Bari 2010.
- Barbanti Brodano, *Serbia - ricordi e studi Slavi*, Bologna 1877.
- Biagini Antonello, *Momenti di storia balcanica (1878–1914)- Aspetti militari*, Roma 1981.
- Bonghi, *La crisi dà Oriente e il Congresso di Berlino*, Milano
- Vasić Dragiša, *Devetsto treća (Majski prevrat)*, prilozi za istoriju Srbije od 8. jula 1900. do 17. januara 1907, Beograd 1925.
- Virgili Amadori, *La politica estera italiana 1875–1916*, Roma 1916.
- Volpe G, *Italia moderna 1898–1910*, Firenze 1973.
- Vucinich Waine S., *Serbia between East and West the events of 1903–1908*, New York 1953.
- Владе Србије 1805–2005*, Београд 2005.
- Војводић Михаило, *Србија у међународним односима крајем 19. и почетком 20. века*, Београд 1888.
- Војводић Михајло, *Путеви српске дипломатије*, Београд 1999.
- Војислав Вучковић, *Дипломатска историја српско-бугарског рата (1885–1886)*, Београд 1956.
- Gellner Ernest, *Nazioni e nazionalismo*, Roma 1997.
- Ghilardi Fabrizio, *Politica estera e trasformismo*, Milano 1981.
- Ђорђевић Владан, *Србија на Берлинском конгресу*, Београд 1890.
- Ђорђевић Димитрије, *Огледи из новије балканске историје*, Београд 1989.
- Ђорђевић Димитрије, „Пројекат Јадранске железнице”, *Историјски гласник*, 3–4, Београд 1956.
- Ђорђевић Димитрије, „Трговински преговори Србије и Аустро-Угарске 1869–1875”, *Историјски гласник*, 3–4, Београд 1958.
- Ђорђевић Стеван, Миодраг Матић, *Дипломатско и конзиларно право*, Београд 2000.
- Живојиновић Д. Р., *Петар I Карађорђевић, Живот и дело, у изгнанству 1844–1903*, том 1, Београд 1994.

- Живојиновић Драгољуб Р., *Краљ Петар I Карађорђевић (у отаџбини 1903–1914)*, том 3/2, Београд 2003.
- Јагодић Милош, *Насељавање Кнежевине Србије 1861–1880*, Београд 2004.
- Јагодић Милош, „Упади Албанаца у Србију 1879”, *Историјски часопис*, LI (2004).
- Јакшић Г., *Из новије српске историје. Абдикација краља Милана и друге расправе*, Београд 1953.
- Jelavich Barbara, *Hystory of the Balkans*, I, London 1984.
- Jelavich Charles, *Tsarist Russia and Balkan Nationalism, Russian influence in the Internal Affairs of Bulgaria and Serbia 1879–1886*, Los Angeles 1962.
- Јовановић Слободан, *Влада Милана Обреновића*, I, Београд 1990.
- Јовановић Слободан, *Влада Милана Обреновића*, II, Београд 1990.
- Јовановић Слободан, *Уставобранитељи и њихова влада (1838–1858)*, Београд 1990.
- Ковачевић М. Душко, Момир Самарцић, *Скупитинске беседе Краља Милана*, Нови Сад 2005.
- Ковачевић М. Душко, *Србија и Русија 1878–1889. (Од Берлинског конгреса до абдикације краља Милана)*, Београд 2003.
- Крестић Василије, „Аутобиографија Димитрија Матића”, *Споменик*, СХХII, Београд 1981.
- Кркљуш Љубомирка, *Правна историја српског народа*, Нови Сад 2002.
- Caneloro Giorgio, *Storia dell'Italia moderna, V*, Milano 1978.
- Consolini Antonio, *La società Commerciale Italo-Serba-nozioni generali sulla Serbia per uso dei commercianti industriali e agricoltori Italiani*, Udine 1881.
- Crispi Francesco, *Politica estera – Memorie e documenti*, Volume I, Milano 1929.
- Lazzaro Nicolo, *La Serbia – durante la guerra 1876*, Milano 1877.
- Лопичић Ђорђе, *Конзуларни односи Србије (1804–1918)*, Београд 2007.
- Љушић Радош, *Историја српске државности*, II, Нови Сад 2000.
- Љушић Радош, *Српска државност 19. века*, Београд 2008.
- Марковић Божидар, *Димитрије Матић лик једног правника*, Београд 1977.
- Матић Димитрије, *Ђачки дневник 1845–1848*, Београд 1974.
- Министарство спољних послова, *Правила конзулске службе*, Београд 1882.
- Михаило Војводић, „Србија и Анексиона криза 1908–1909”, *Стогодишњица анексије Босне и Херцеговине*, Бања Лука 2009.

- Medlicott W. N, *The Congress of Berlin and after. A Diplomatic History of the Near Eastern Settlement 1878–1880*, London 1938.
- Morandi Carlo, *La politica estera dell'Italia da Porta Pia all'età giolittiana*, Firenze 1968.
- Pavlovic Stevan, *A History of the Balkans*, London 1999.
- Petrignani Rinaldo, *Neutralità e alleanza (Le scelte di politica estera dell'Italia dopo l'unità)*, Milano 1987.
- Popović Lj. Bogdan, *Istorija ministarstva inostranih dela Srbije*, Beograd 2005.
- Pretignani Rinaldo, *Neutralità e alleanza – Le scelte di politica estera dell'Italia dopo l'Unità*, Milano 1987.
- Попов Чедомир, „Немирне године и везивање за Аустроугарску”, *Историја Српског народа*, VI-1, Београд 2000.
- Попов Чедомир, *Француска и Србија 1871–1878*, Београд 1974.
- Попов Чедомир, „Међународни оквири анексије Босне и Херцеговине 1908–1909”, *Стогодишњица анексије Босне и Херцеговине*, Бања Лука 2009.
- Поповић Богдан, „Периодизација дипломатске историје Србије”, *Југословенска ревија*, I, Београд 1959.
- Поповић Васиљ, *Источно питање (Историјски преглед борбе око опстанка османлијске царевине у Леванту и на Балкану)*, Београд 2007.
- Поповић Обрадовић Олга, *Парламентаризам у Србији од 1903. до 1914*, Београд 2008.
- Поповић Снежана, *Краљевско-српски конзулат у Трсту (1888–1914)*, Београд 1991.
- Рајић Сузана, *Александар Обреновић – владар на прелазу векова сукобљени светови*, Београд 2011.
- Ристић Јован, *Дипломатска историја Србије за време српских ратова за ослобођење и независност 1875–1878*, I, Београд 1896.
- Ристић Јован, *Дипломатска историја Србије за време српских ратова за ослобођење и независност 1875–1878*, II, Београд 1896.
- Salvatorelli Luigi, *A triplice alleanza, storia diplomatica 1877–1912*, Milano 1939.
- Salvemini Gaetano, *La politica estera italiana dal 1871 al 1915*, Milano 1913.
- Самарцић Момир, *Европа и обележавање граница Србије 1878–1879*, Нови Сад 2006.
- Самарцић Момир, „Извештај српског комесара у Међународној комисији за разграничење Србије о обележавању српско-бугарске границе 1879. године”, *Споменица Историјског Архива Срем*, 2, 2003.
- Самарцић Момир, *Од Санстефана до Сливнице – Србија против Бугарске 1878–1886*, Нови Сад 2008.

- Сретеновић Вукадин, *Династија Обреновић 4, Краљ Александар*, Београд 1991.
- Smith D. Anthony, *Le origini etniche delle nazioni*, Bologna 1992.
- Stojaković Momir, *Balkanski ugovorni odnosi*, I, Beograd 1998.
- Tamborra Angelo, *La crisi Balcanica del 1885–1886 e l'Italia*, Estratto dalla rassegna Storica del Risorgimento, AnnoLX, FascicoloIII – luglio–settembre 1968.
- Tejlor Alen J. P, *Borba za prevlast u Evropi 1848–1918*, Sarajevo 1968.
- Tomasini Francesco, *L'Italia alla vigilia della guerra – La politica estera di Tommaso Tittoni*, Volume I, Bologna 1937.
- Tommasini Francesco, *L'Italia alla vigilia della guerra*, volume I, Bologna 1934.

Именски регистар

А

Авакумовић Јован: 134–136, 142, 158, 159, 165–167
Аварна Ђузепе: 139, 192, 195, 211, 212
Авенцана Ђузепе: 65, 176, 179, 214, 215
Алавантић Раде: 147
Алексић-Пејковић Љиљана: 8, 14, 18, 20, 22, 29, 56, 57, 58, 95, 98, 99, 101, 102, 105–107, 160, 162, 163, 167, 169, 170–172, 174, 175–179, 181–186, 238, 239
Андерсон – капетан: 43, 47
Андраши Ђула: 19, 30, 31, 33, 41, 63, 68, 125
Антић Антоније: 157, 158, 167
Антонијевић Василије: 145
Апис Димитрије: 157, 167
Астенго Франческо: 56
Атанацковић Јован: 158, 159, 168

Б

Барбанти Бродано: 21, 239
Барингтон: 175
Банти Алберто Марио: 14–16, 21, 239
Батемберг Александар: 92, 93, 102–106, 110, 113, 154
Белимарковић Јован: 129, 131, 142, 143
Берти Емануеле: 116, 209
Биађини Антонело: 26, 36, 239
Лорд Биконсфилд: 32
Бимелек – мајор: 38

Бонги: 33, 36, 239
Сер Бонхам: 163, 189

В

Васић Драгиша: 146
Васић Милош: 146
Вале Роберто: 14
Велимировић Јеврем: 39, 150, 151
Веснић Миленко: 146, 152, 223, 224
Виктор Емануеле: 22, 163, 164, 174
Вилер: 168
Вилсон – британски делегат: 40, 41, 43
Војводић Михаило: 34, 38, 59, 133–137, 161, 162, 199, 200, 202–206, 208, 209, 246, 247
Вујић Михаило: 116, 143, 148, 150, 231
Вучинић С. Ваине: 157–159, 239
Вучковић Војислав: 98, 100–104, 239

Г

Гарашанин Илија: 71, 84, 88, 89, 91, 93, 100–105, 110–112, 115
Гвићиоли: 176, 177, 179, 214, 215
Гелнер Ернест: 15, 239
Генчић Ђорђе: 141, 157, 158, 168
Гиларди Фабрицио: 72, 239
Гирс: 103, 104
Гола – потпуковник: 39, 41, 43
Голуховски: 154, 162, 174
Горчаков Александар: 19, 35

Грујић Сава: 81, 118, 119, 123, 126, 127, 131, 137, 168, 172

Д

Де Лунаи: 73, 107, 108, 190
Де Новелис Феделе: 96, 208, 209
Де Сарано Грегорио: 211–216, 145, 207
Дечанац Сава – архимандрит: 127
Декласе – француски министар: 182
Дела Торе од Лавање Ђулио Енрике Ксавијер: 147, 213, 214
Депретис Агостино: 27, 28, 46, 65, 67
Дијего – италијански отпражник послова: 141
Докић: 136, 137
Долгуроков: 150

Ђ

Ђербе Десонаци: 88, 89
Ђорђевић Владан: 30–32, 35, 36, 140, 239
Ђорђевић Димитрије: 16, 17, 19, 167, 180, 239
Ђорђевић Стеван: 51, 239
Ђукић – генерал: 166
Ђурић Ђорђе: 118, 135, 137, 142, 143, 148, 150, 152,

Е

Едвард – краљ: 162, 166–168, 174, 178
Ерентал – барон: 184, 186, 191, 195, 197, 199, 200

Ж

Живојиновић Р. Драгољуб: 26, 115,

151, 160, 162, 164, 165, 167, 239

З

Занини Алесандро: 105, 112, 114, 115, 208, 209
Здравковић Стеван: 43–45
Зија-беј: 101, 202, 204

И

Иванов Христо: 86
Иветић Еђидио: 2, 14
Иветић Јована: 1, 3, 243, 244

Ј

Јагодић Милош: 42, 43, 64, 118, 123, 131, 133, 240
Јакшић Гргур: 121, 122, 240
Јахија-паша: 41, 47
Јелавић Барбара: 17, 86, 90, 114, 115, 240
Јелавић Чарлс: 86, 240
Јоанини Тева ди Сан Микеле: 20, 23, 26, 58–60, 77, 205, 206
Јовановић Владимир: 18, 114
Јовановић Милутин: 39, 44, 80, 84
Јовановић Слободан: 17, 18, 23, 24, 64, 68, 69, 70, 71, 76, 77, 79, 80, 82, 83, 85, 86, 87, 89, 93, 94, 97, 90, 101, 102, 111, 112, 115, 119, 120, 134, 139, 144, 240

К

Каетани ди Серамонта Ливијо: 149–150, 151, 213, 214, 237, 238
Каироли Бенедето: 28, 36, 65, 66, 67
Каљевић Љубомир: 159
Канделоро Ђорђо: 26, 28, 29, 58, 67, 240
Клеантович Кумбариа Александар:

181
Карло Феличе Николис гроф Робилан: 66, 67, 72–74, 78, 95, 103, 107, 108, 109
Калај: 71, 72
Калноки: 72–74, 80, 83, 88–90, 101, 104, 107–109, 113, 121, 124, 130, 137
Карађорђевић Ђорђе: 145, 157, 239, 240
Карађорђевић Петар: 157, 158, 160–163, 239, 240
Караћоло ди Бела: 65
Каулбарс Александар: 39
Кевенхилер: 85, 98, 100, 103
Ковачевић Душко: 14, 35–37, 44, 45, 52, 64, 82, 84–87, 89, 90, 93, 96, 99, 100, 101, 104, 112–114, 116–118, 121, 240
Колобиано Алборио: 76
Консолини Антонио: 62, 240
Корти – гроф: 28–30, 32, 33, 36, 59, 81, 91, 99
Кох Ханс: 15
Крестић Василије: 118, 240
Криспи Франческо: 66, 72, 74, 235, 240
Кркљуш Љубомирка: 57, 240
Кудел: 108
Кузмановић Небојша: 2, 243
Кујунџић Милан: 61, 217
Куки Босо: 134, 210

Л

Ламздорф Гроф: 148–150, 152–154, 198
Лацаро Николо: 21, 22, 240
Лешјанин Милојко: 38, 57, 63
Лопичић Ђорђе: 49–51, 53, 54, 56, 60, 61, 240
Лорд Лофтус: 77
Луњевица Никодије: 144, 145, 151,

156, 157
Луњевица Никола: 147, 151, 159

Љ

Љушић Радош: 18, 49, 51–53, 57, 69, 70, 76–82, 118, 240

М

Мајор дес Пламчез Едмондо: 212, 213
Маљано Роберто: 151, 152, 154, 165, 166, 171, 173, 213, 214
Манцини Пасквале Станислао: 67, 72–75
Мансуров Павле: 141
Марковић Божидар: 26, 169, 240
Марковић Јелена: 83
Мариновић Марко: 143, 208–210, 218, 219
Магић Димитрије: 5, 23, 25–29, 32, 51, 202, 239, 240
Магић Миодраг: 51, 239
Машин Александар: 157
Машин Драга: 140, 144–147, 155
Машин Светозар: 140
Метковић: 186
Медликот: 38, 241
Мехмет Али-паша: 38
Мијатовић Чедомиљ: 63, 68, 71, 105, 112, 119, 128, 163, 166, 175, 177, 178
Михаиловић Ђока: 157
Миловановић Милован: 143, 163, 165, 168, 174, 175, 177, 185, 186, 192–199, 225–230
Мишковић Јован: 39, 40, 112, 128, 141
Моранди Карло: 66, 72, 73, 75, 95, 241
Мунир-паша: 183, 185

Н

Негрото Камбиразио Лазаро: 192, 104, 195, 215, 216
Ненадовић Јаша: 147, 158, 196
Нигра: 122, 124, 136
Новаковић Стојан: 127, 139, 140, 144, 149, 150, 153, 158, 181, 194, 196

О

Обреновић Александар: 124, 127, 134, 139, 146, 157, 159, 241, 242
Обреновић Милан: 5, 21, 22–25, 27, 35–37, 45, 49, 52, 55, 61, 63, 64, 70–72, 76, 77, 79, 80, 82–87, 92–98, 100, 102–105, 110, 111, 113, 115–125, 127, 129, 131, 132–141, 156, 181, 203, 217, 218, 220–231, 240
Обреновић Михаило: 57, 85, 112, 116, 117, 123, 128, 129, 131, 135, 143, 148, 150, 152, 157, 190, 231, 239, 240
Обреновић Наталија: 115, 120, 129, 130–135, 140
Ото фон Бизмарк: 30, 32, 66, 72, 73, 84, 98, 107–110, 119, 124, 126

П

Павловић Ђорђе: 217, 218
Павловић Милован: 159
Павловић Стеван: 112, 113, 159, 217, 218, 221, 243
Панса Алберто: 162, 177, 206, 207
Пантић Суреп: 17
Пашић Никола: 82, 86, 87, 118, 132–134, 172, 175, 176, 179, 194, 197
Персијани: 84, 114, 115, 129
Пертињани Риналдо: 29, 30, 65–67, 73–75, 95, 103, 107–109

Петровић Вукашин: 141, 149
Петронијевић Јован: 100, 155, 218
Петровић Мирко: 160
Пироћанац Милан: 63, 71, 111
Попов Чедомир: 32, 68, 190, 241
Поповић Богдан: 49, 50, 241
Поповић Васиљ: 18, 19, 23, 241, 241
Поповић Дамјан: 157
Поповић Евгеније: 106, 107
Поповић Олга: 86, 241
Поповић Риста: 143
Поповић Снежана: 52, 241
Принети: 152, 154
Протић Коста: 119, 120, 123, 134
Протић Живојин: 151

Р

Раденић Андрија: 161, 238
Рајић Сузана: 49, 119, 124, 241
Рануци Цезаре: 137, 210, 211
Ристић Јован: 16, 20, 23, 24, 26, 27, 30–32, 35, 38, 39, 44–46, 49, 53, 58–61, 63, 64, 67, 68, 76–78, 83, 110–112, 116, 117, 121–125, 132–134, 135, 241
Рос Џон: 40

С

Салвемини Гаetano: 28, 241
Самарцић Момир: 14, 26, 36–48, 52, 64, 84–87, 90, 96–98, 100–104, 240, 241
Сир Плункет: 161
Солзбери: 33, 35, 40, 126

Т

Такер Александар: 183
Тамбора Анђело: 94, 95, 98, 99, 101, 106, 241
Танкосић Воја: 159

Тејлор Ален Ј. П.: 25, 242
Теодосије митрополит: 120

Њ

Њирић Илија: 132
Њоровић Владимир: 18

У

Умберто I: 27, 67, 132

Ф

Фон Алтен: 38
Франасовић Драгутин: 98, 105,
112, 118, 217
Фридрих од Хесена: 140

Х

Хаки-паша: 189
Хаџи Тома: 158
Хоенцолнер: 77, 144
Христић Никола: 85, 123
Христић Филип: 23, 61, 81, 82, 88,
115, 119, 217, 221, 222

Ц

Цинцар Марковић Димитрије: 118,
149–153, 159
Цукић Коста: 38, 78

Ч

Чариков: 149, 150, 152, 155, 161,
165, 187
Черути Алберто: 209, 210
Черути Луиђи: 104
Черути Марчело: 104

Џ

Џевад-беј: 47

Ш

Шувалов: 30, 35, 114

Географски регистар

А

Атина: 52
Аустроугарска: 5, 9, 11–13, 18, 19, 20, 22, 24–26, 28–44, 48, 51, 53, 54, 58–91, 93, 94–103, 105–111, 114–126, 128, 130, 133–135, 138–142, 144, 145, 149, 151, 152, 154, 156, 160–167, 169–173, 176, 178–184, 186, 187, 189–204, 238, 241

Б

Бабина гора: 44
Бари: 61, 175, 219–231
Бар: 179, 181, 187, 189
Београд: 10, 14–19, 23, 25, 26, 30–32, 35, 38, 43, 46, 49–52, 54, 56, 58, 60, 63, 64, 68, 71, 76, 77, 79, 81, 84–90, 93, 95, 97, 98, 100, 102, 104–106, 111, 114–118, 121, 123, 124, 127, 129–131, 133–142, 146, 147, 152, 153, 157, 159–161, 163, 165–174, 176, 178, 179, 181–183, 191–195, 197, 199, 201, 205–216, 235, 238–241, 243, 244
Беране: 187
Берлин: 120, 122, 146, 161, 164, 166, 169, 194, 220, 221
Беч: 8, 9, 17, 20, 30, 38, 41, 52, 61, 63–67, 71–73, 78–82, 88, 89–97, 98, 101, 103, 107, 108, 116, 120, 121, 122, 124, 125, 128, 130, 136, 137, 139, 140, 147, 149, 153, 154, 158, 160, 161, 164, 169, 170, 182, 184, 186, 188, 191, 192, 195, 197–200, 209, 210–215, 218, 219, 238
Биариц: 135, 139

Брезник: 44, 45
Босна и Херцеговина: 18, 36, 67, 192, 197, 201
Босфор: 7
Брегово: 89, 92, 105
Бугарска: 25, 44, 45, 87, 89–92, 94, 99, 100, 102, 105, 114, 153, 166, 197, 239
Будимпешта: 60, 189, 199
Букурешт: 51, 52, 103, 105, 115, 122, 124, 216

В

Вампир: 48
Ваљево: 82
Велики извор: 42, 43
Венеција: 11, 51, 57, 61, 186, 219, 220–231
Ветерница: 34
Велика Британија: 15, 38, 53, 126, 137, 191
Видин: 86–89, 92, 97, 187
Видлич: 34
Висбаден: 119, 120
Војводина: 2, 243, 244
Врање: 24, 30–32, 41, 82

Г

Гаџина: 34
Гољак: 34
Гостивар: 187, 189
Грделица: 31
Грчка: 9, 33, 51, 81, 97, 106, 107, 140, 164, 189, 204

Д

Дарданели: 24
 Дарковска равна: 34
 Дебар: 189
 Делиград: 76, 133
 Дојкинце: 34
 Драиница: 34
 Дрина: 21, 34, 48, 192
 Дунав: 21, 34, 58, 62, 187, 195

Ђ

Ђак: 47, 188

Е

Енглеска: 23, 25, 30–33, 48, 100,
 159, 162, 163, 166, 170, 173–186,
 181, 196, 198, 199, 203

З

Загреб: 198

И

Ибар: 34
 Истра: 57
 Италија: 6, 11, 13, 23, 27–33, 36,
 46, 53, 58, 59–67, 72–99, 102–110,
 112, 113, 115–117, 120–130,
 132–139, 141–155, 159, 160–186,
 188–199, 201–216, 239, 243, 244

Ј

Јадранско море: 22, 36, 153, 181,
 186, 196
 Једрене: 24
 Југославија: 9, 49

К

Канилуг: 48
 Карадник: 42
 Карлсбад: 141
 Карпинска: 34, 39
 Катанија: 61, 141, 242, 244
 Кипар: 33
 Кључ: 34
 Књажевац: 82, 114
 Коца Балкан: 34
 Коинска: 39
 Коњска: 42
 Копаоник: 31, 34, 44
 Косово: 41, 127
 Крагујевац: 26, 37, 57, 82
 Краљевина Сардинија: 10, 18, 51,
 56
 Краљево: 82
 Крешевица: 41, 42
 Крим: 115
 Крушевац: 82, 127, 128
 Куршумлија: 82, 181, 187
 Корзика: 109

Л

Лесковац: 82

М

Македонија: 19, 72, 83, 94, 98, 113,
 127, 140, 153, 154, 184, 187, 201,
 203
 Мали Зворник: 24, 34
 Медвеђа: 31, 34
 Мецид: 34
 Митровица: 24, 63, 147, 190, 225,
 227–229
 Монца: 152
 Морава: 34, 39, 41, 42, 190
 Мрдарска: 34, 181, 187–189

Н

Напуљ: 36, 61, 66, 219, 220–231
Неготин: 181
Нерадовац: 34
Немачка: 7, 11, 12, 19, 20, 22, 25, 26, 28, 30, 31, 38, 47, 48, 62, 64, 66, 70–75, 78, 81, 84, 91, 92, 98, 99, 103, 105–110, 114, 119, 124, 126, 137, 140, 153, 165, 166, 169, 171, 172, 176, 184, 186, 188, 190, 191, 197, 199
Ниш: 24, 30, 34, 39, 40, 41, 43, 45, 48, 60, 61, 63, 69, 82, 88, 90, 91, 93, 94, 100, 102, 106, 108, 109, 111, 113, 114, 124, 127, 131, 143, 148, 149, 151, 153, 154, 175, 179, 181, 195, 207, 208, 209
Нови Пазар: 19, 24, 31, 65, 75, 190, 191, 196, 202
Нови Сад: 3, 21, 37, 49, 52, 57, 64, 80, 82, 86, 100, 112, 121, 151, 240, 241, 242, 243, 244

О

Обреновац: 82
Отоманско царство: 7, 10, 11, 14–16, 18, 19, 50, 94–96, 187, 190

П

Палермо: 61, 222–231
Париз: 8, 46, 47, 52, 141, 160–162, 164, 166, 170, 183, 185–192, 194
Петроград: 8, 46, 76, 77, 79, 85, 91, 103, 122, 130, 135, 137, 141, 149, 153, 160, 161, 164, 192, 194
Пирот: 24, 30, 31, 32, 34, 44, 102, 103
Пожега: 82
Пољаница: 34, 42, 43, 46
Пчинь: 42
Преполац: 34, 46, 47

Приштина: 47, 181, 188, 189
Прокупље: 82, 181

Р

Радочин: 34
Раковица: 34
Раконићи: 188
Ређо Калабрија: 61, 225–231
Рим: 5, 11, 12, 14, 17, 20, 25–27, 32, 36, 52, 56, 57, 59–61, 65, 73–75, 78, 81, 82, 96–98, 107, 113, 126, 146, 152, 163, 165, 167–168, 174, 175, 180, 182, 185, 194, 195, 198, 217–231
Рожаје: 187
Румунија: 23, 27, 77, 78, 124
Русија: 19, 24, 25, 30, 31, 33, 35, 37, 48, 71, 74–81, 85–87, 90–94, 98, 99, 103, 110, 113, 114, 120–124, 129, 134, 135, 138, 141, 152–154, 161, 166, 169, 170, 180, 182, 184–186, 188, 191, 193, 195, 199, 201, 202, 240

С

Сан Стефан: 17, 24, 36, 57, 128, 205
Свети Јован Медовски: 181, 187, 189
Сегуша: 34
Сенокос: 34
Ситница: 34
Скадар: 181, 189
Сливница: 86, 96, 102, 241
Смиљева Чука: 34
Софија: 34, 52, 63, 88–92, 113, 124, 153, 184, 187
Спич: 33
Србија: 5, 6, 8–15, 18–21, 24–32, 35–38, 42, 43, 46, 48–59, 61–63, 67–72, 75–80, 82, 84–101, 105–107, 111–114, 116, 121, 122, 125–129,

131, 140–142, 145, 152–154, 156,
158, 161, 163, 170, 174–181, 184–
194, 196–206, 238–241

Сремски Карловци: 26, 120, 147

Стол: 34

Стрешер: 34

Т

Тара: 187

Терапија: 129

Тимок: 45, 89, 90

Тирол: 11

Топлица: 34, 43

Требиње: 188, 194

Тренто: 12, 36, 58, 65

Трговиште: 34

Трн: 31, 32, 44, 45, 97

Трст: 11, 12, 36, 52, 57–60, 106,
107, 201, 217–224, 226, 228–231,
241

Тунис: 66, 75

Турска: 19, 30, 31, 33, 35, 40, 43,
57, 112, 113, 127, 186, 188, 191,
192, 194, 196

Ћ

Ћустендил: 187

Ф

Фиренца: 14, 107, 225–231

Француска: 18, 19, 30–33, 35, 58,
106, 108, 166, 170, 171, 173, 174,
184–186, 188, 191, 241

Ц

Цариброд: 32, 44, 102

Цариград: 8, 9, 23, 29, 35, 40, 51,
52, 58, 59, 61, 63, 81, 98–102, 125,
127, 137–139, 153, 160, 182–185,
187, 188, 190, 191, 194, 196

Цетиње: 52, 146

Црна Гора: 14, 19, 20, 22–24, 26,
30, 31, 33, 34, 36, 42, 44, 84, 114,
119, 128, 139, 140, 145, 146, 160,
163, 166, 187–189, 194, 195, 204

Црни врх: 42, 44

Црна трава: 34

Ч

Чачак: 82

Ш

Шабац: 82

Јована Иветић

СРПСКО-ИТАЛИЈАНСКИ ДИПЛОМАТСКИ ОДНОСИ 1878–1908.
(ОД БЕРЛИНСКОГ КОНГРЕСА ДО АНЕКСИЈЕ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ)

Издавач

Архив Војводине
21000 Нови Сад
Жарка Васиљевића 2А
info@arhivvojvodine.org.rs

За издавача

Др Небојша Кузмановић

Лектура

Катарина Нешић

Коректура

Ивана Гојковић

Прелом

Александар Павловић

Штампа

ЈП Службени гласник, Београд

Тираж

500

ISBN 978-86-81930-11-3

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотеке Матице српске, Нови Сад

327(497.11:450)

ИВЕТИЋ, Јована

Српско-италијански дипломатски односи 1878-1908. : (од Берлинског конгреса до анексије Босне и Херцеговине) / Јована Иветић. - Нови Сад : Архив Војводине, 2021 (Београд : Службени гласник). - 242 стр. ; 23 см. - (Библиотека Посебна издања / Архив Војводине, Нови Сад)

Тираж 500. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија.

ISBN 978-86-81930-11-3

COBISS.SR-ID 34530313

Questa tesi di dottorato di Jovana Ivetic è il risultato di un intenso lavoro di ricerca condotto su documenti di prima mano presenti in archivi quale quello del Ministero degli Affari Esteri e della Cooperazione Internazionale italiano e ha il pregio di analizzare un periodo dei rapporti fra Italia e Serbia che merita di essere indagato nella sua particolarità nell'ambito più ampio delle relazioni fra le grandi potenze e l'area balcanica e fornisce spunti di ricerca e interpretazioni interessanti per la storia dei nostri due paesi. Questa pubblicazione è, inoltre, particolarmente apprezzata quest'anno in cui si celebra il 140esimo anniversario dello stabilimento delle relazioni diplomatiche tra Belgrado e Roma.

Dott.ssa Paola Cordone

[...] Књига која се налази пред читаоцем резултат је дугогодишњег истраживања током рада на докторској дисертацији коју је др Јована Иветић успешно одбранила на Универзитету у Фиренци 2014, као стипендиста Италијанског института за културу у Београду.

Основна тема књиге је развој дипломатских односа Србије и Италије од 1878. до 1908. године. У борби за остварење своје националне слободе, Србија се угледала на италијански модел уједињења и у преломним моментима за достизање свог циља, ослањала се на италијанску подршку.

Др Небојша Кузмановић

[...] Дипломатски односи Србије и Италије с краја 19. и почетка 20. века били су испреплетани интересима двеју земаља који су у неким сферама били помирљиви, док су се у другим разилазили. Италијанска дипломатска преписка осликава заинтересованост Италије за Србију, која је била погодна тле за развој индустрије, извоз робе, али и раскрсница путева на Балкану. Сарадња двеју земаља често је била ограничена интересима великих сила.

Др Јована Иветић